

Χρόνος αιχμώρος

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΤΟΜΟΣ 2
VOLUME 2

ΤΕΥΧΟΣ 1
ISSUE 1

ΜΑΪΟΣ 2003
MAY 2003

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ - Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

ΚΟΚΚΩΣΗΣ ΧΑΡΗΣ

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΓΟΥΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ

ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΓΙΩΡΓΟΣ

ΔΕΦΝΕΡ ΑΛΕΞΗΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αραβαντινός Αθανάσιος	- ΕΜΠ
Ανδρικόπουλος Ανδρέας	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Βασενχόβεν Λουδοβίκος	- ΕΜΠ
Γιαννακούρου Τζίνα	- ΥΠΕΧΩΔΕ
Γιαννιάς Δημήτρης	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δελλαδέτσιμας Παύλος	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Δεμαθάς Ζαχαρίας	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Ιωαννίδης Γιάννης	- Tufts University, USA
Καλογήρου Νίκος	- ΑΠΘ
Καρύδης Δημήτρης	- ΕΜΠ
Κοσμόπουλος Πάνος	- ΔΠΘ
Κουκλέλη Ελένη	- University of California, USA
Λαμπριανίδης Λόης	- Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λουκάκης Παύλος	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Λουρή Ελένη	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μαντουβάλου Μαρία	- ΕΜΠ
Μελαχροινός Κώστας	- University of London, Queen Mary, UK
Μοδινός Μιχάλης	- Εθν. Κέντρο Περιβ. και Αειφ. Ανάπτυξης (ΕΚΠΑΑ)
Μπριασούλη Ελένη	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Παπαθεοδώρου Ανδρέας	- University of Surrey, UK
Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλ.	- Universite de Paris I, France
Φωτόπουλος Γιώργος	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Χαστάογλου Βίλμα	- ΑΠΘ

Διεύθυνση:

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας

και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Περιοδικό ΔΕΙΧΩΡΟΣ

Πεδίον Άρεως, 38334 ΒΟΛΟΣ

<http://www.prd.uth.gr/aeihoros> e-mail: aeihoros@prd.uth.gr

τηλ.: 24210 – 74456 fax: 24210 - 74380

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρας

Επιμέλεια έκδοσης : Άννα Σαμαρίνα - Παναγιώτης Πανταζής
Layout : Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας
Σχεδιασμός εξωφύλλου : Γιώργος Παρασκευάς
Εκτύπωση : Αλέκος Ξουράφας
Κεντρική διάθεση : Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας

Περιεχόμενα

	Εισαγωγή	4
	Λαμπριανίδης Λ.	6
Τοπικά προϊόντα ως μέσο για την υποβοήθηση της ανάπτυξης των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών της ευρωπαϊκής υπαίθρου	Μηριασούλη Ε.	36
Τα "κοινά" - πόροι συλλογικής ιδιοκτησίας και συλλογικής ευθύνης: έννοιες, προβλήματα και το ζήτημα της διαχείρισής τους	Μπεριάτος Η.	58
Σχεδιασμός και διαχείριση προστατευομένων περιοχών στην Ελλάδα: θεσμικές εξελίξεις, προβλήματα και προοπτικές	Ψυχάρης Ι., Γεωργίου Γ.	90
Το δημοσιονομικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μετά τη διεύρυνση και οι επιπτώσεις του στην περιφερειακή συνοχή	Λιαργκόβας Π., Γιαννιάς Δ. και Φωτόπουλος Γ.	114
Συγκλίσεις και αποκλίσεις της ποιότητας ζωής στην Ελλάδα: 1960-2000	Γαβρήλου Ε., Μπουρδάκης Β.,	130
Cube II - Hypercube: Η Νοηματική Ανασυγκρότηση του Χώρου: ο επαναπροσδιορισμός των "Αρχιτεκτονικών Σταθερών" και των Πρωταρχικών Δομών "Σωματικής Εμπειρίας"		
	ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	
	Στεφάνου Ι., Μιχάλαϊνα Ε.	146
Σχολιασμός στη Λευκή Βίβλο για την ενέργεια: η συμπληρωματικότητα τριών φαινομενικά αντικρουόμενων στόχων	Χατζηθεοδωρίδης Φ., Καζάκη Σ. και Πογιαρίδης Η.	160
Η Εφαρμογή των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου στα Ελληνικά Νησιά		
	ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ	
	Κάρκα Ε.	182
William Lafferty - James Meadowcroft (επ.), Implementing Sustainable Development Strategies and Initiatives in High Consumption Societies		
	ΑΠΟΨΕΙΣ	198
Συνέντευξη με τον Louis Albrechts		200
Συνέντευξη με την Patsy Healey		206
Συνέντευξη με τον Ernest Alexander		216
Συνέντευξη με την Rachele Alterman		226
Συνέντευξη με τον Hans Mastop		234

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

Οι σύγχρονες κοινωνίες αντιμετωπίζουν ολοένα και εντονότερα μια σειρά προκλήσεων που απορρέουν από ευρύτερες αλλαγές και ανακατατάξεις οι οποίες επηρεάζουν σημαντικά τη δομή και τη δυναμική της οικονομίας και κοινωνίας σε παγκόσμιο, εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Οι αλλαγές αυτές επιφέρουν αναδιαρθρώσεις στο χώρο επηρεάζοντας τη δυναμική του αγροτικού χώρου και των αστικών κέντρων, τις σχέσεις αστικού κέντρου - ενδοχώρας, την ενδοπεριφερειακή και διαπεριφερειακή δυναμική, καθώς και τις δομές των αστικών κέντρων και οικισμών. Στο πλαίσιο αυτό αναζητείται και ο ρόλος του χωρικού σχεδιασμού, η σχέση του με τις τομεακές πολιτικές και την αναπτυξιακή πολιτική γενικότερα, την πολιτική για το περιβάλλον και την αναζήτηση μιας στρατηγικής για μια βιώσιμη ανάπτυξη.

Αυτός ο προβληματισμός βρίσκεται στο κέντρο του επιστημονικού διαλόγου που αποσκοπεί να ενισχύσει το περιοδικό Αειχώρος, και που όπως προκύπτει από τα πολύ θετικά σχόλια για το πρώτο τεύχος, αποτελεί κεντρικό θέμα του επιστημονικής κοινότητας της χώρας στα θέματα χωρικού σχεδιασμού. Στο δεύτερο αυτό τεύχος του περιοδικού συμπεριλήφθησαν ΑΡΘΡΑ που καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα θεμάτων χωρικού σχεδιασμού.

Το πρώτο άρθρο διαπραγματεύεται το ρόλο των τοπικών προϊόντων ως μέσου ανάπτυξης του αγροτικού χώρου καθώς και την αναγκαιότητα ένταξής τους στην ανάπτυξη ενός ολοκληρωμένου τοπικού παραγωγικού συστήματος (επιχειρηματικότητα, τεχνογνωσία, κ.λπ.).

Το δεύτερο άρθρο εστιάζεται σε ένα από τα βασικά προβλήματα της πολιτικής για το περιβάλλον και τη βιώσιμη ανάπτυξη, την έλλειψη διαχείρισης των φυσικών, ανθρωπογενών και πολιτισμικών πόρων και την ανάγκη ανάπτυξης διαχειριστικών πλαισίων διαμέσου του χωρικού σχεδιασμού σε μια προοπτική συλλογικής ευθύνης για την ορθολογική διαχείρισή τους.

Το τρίτο άρθρο επικεντρώνεται σ' ένα βασικό εργαλείο του χωρικού σχεδιασμού και της προστασίας περιβάλλοντος σε περιφερειακό και εθνικό επίπεδο, το σχεδιασμό και τη διαχείριση των περιοχών με ιδιαίτερο περιβαλλοντικό ενδιαφέρον (περιοχές προστασίας) με αναφορά στην Ελλάδα.

Το τέταρτο άρθρο εξετάζει ένα από τα βασικά θέματα πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τις δυνατότητες του δημοσιονομικού πλαισίου για την αντιμετώπιση των περιφερειακών ανισοτήτων μετά τη διεύρυνση και την αναζήτηση ενός σύνθετου σχήματος πολιτικών.

Το πέμπτο άρθρο παρουσιάζει ένα νέο τρόπο ανάλυσης των περιφερειακών ανισοτήτων ο οποίος ενσωματώνει και την ποιότητα ζωής ως βασική διάσταση, σύμφωνα με τη σύγχρονη διεθνή επιστημονική σκέψη και με αναφορά στην Ελλάδα.

Το έκτο άρθρο αναφέρεται, με αφορμή την κριτική προσέγγιση μιας κινηματογραφικής ταινίας, σ' ένα ειδικό θέμα χωρικού σχεδιασμού στο επίπεδο της αστικής σύνθεσης και του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, από τη σκοπιά της αναπαράστασης του χώρου με βάση τα δομικά του χαρακτηριστικά και σε σχέση με την κίνηση των σωμάτων στο χώρο.

Στα ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ περιλαμβάνεται μία παρουσίαση για την Ενεργειακή Πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέχρι το 2020 όπως περιγράφεται στη Λευκή Βίβλο για την Ενέργεια και μια αποτίμηση της εφαρμογής των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων Ανάπτυξης του αγροτικού χώρου στα ελληνικά νησιά.

Στις ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ περιλαμβάνεται μια κριτική αναφορά σ' ένα βιβλίο για τα προβλήματα εφαρμογής της πολιτικής για τη βιώσιμη ανάπτυξη.

Στο ειδικό αφιέρωμα για την κρίση του σχεδιασμού που ξεκίνησε από το πρώτο τεύχος, στο τμήμα με τις ΑΠΟΨΕΙΣ φιλοξενούνται οι σκέψεις πέντε διεθνώς διακεκριμένων πολεοδόμων όπως αποτυπώθηκαν στις συνεντεύξεις σε εκπροσώπους του περιοδικού. Πρόκειται για επιστήμονες με ειδική συμβολή στην ανάπτυξη της διεθνούς σκέψης για το χωρικό σχεδιασμό: των Louis Albrechts, Patsy Healey, Ernest Alexander, Rachel Alterman και Hans Mastor. Οι συνεντεύξεις ακολούθησαν τη βασική δομή για το ρόλο και το χαρακτήρα του σύγχρονου σχεδιασμού όπως διατυπώθηκε στο πρώτο τεύχος του περιοδικού. Ο Albrechts αναφέρεται στο ορθολογικό πρότυπο, η Healey στο "συνεργατικό" σχεδιασμό, ο Alexander στο "θεσμικό/οργανωσιακό" σχεδιασμό, η Alterman στη χρησιμότητα της συγκριτικής ανάλυσης της διεθνούς εμπειρίας και ο Mastor σε μια πραγματιστική (εμπειρική) προσέγγιση.

Τοπικά προϊόντα ως μέσο για την υποβοήθηση της ανάπτυξης των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών της ευρωπαϊκής υπαίθρου

Λόης Λαμπριανίδης

Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Περίληψη

Τα τοπικά προϊόντα –επειδή αυτονοήτως θεωρούνται ως "αυθεντικά" και ποιοτικά, κάτι που απεικονίζεται και στις τιμές τους– μπορούν να θεωρηθούν ως κατάλληλο μέσο ανάπτυξης της υπαίθρου και ειδικότερα των λιγότερο ευνοημένων περιοχών της. Κυρίως, επειδή μπορούν να βοηθήσουν στην "επανασύσταση" –με τελείως διαφορετικούς όρους– ενός ολοκληρωμένου τοπικού παραγωγικού συστήματος που πιθανότατα προϋπήρχε στην περιοχή. Η παραπάνω διαπίστωση δε συνηγορεί απαραίτητα υπέρ της ενδογενούς ανάπτυξης, και δεν αποτελεί πρόταση για ένα "άλμα προς τα πίσω", γιατί σήμερα οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες είναι εντελώς διαφορετικές.

Υπάρχουν τουλάχιστον τριών ειδών δυναμικές "τοπικές" επιχειρήσεις. Πρόκειται είτε για πολύ μικρές επιχειρήσεις –που αποτελούν την πλειονότητα των τοπικών επιχειρήσεων– είναι πολύ ευάλωτες στη συγκυρία και χωρίς σημαντική οικονομική επιρροή στην περιοχή, είτε για επιχειρήσεις μικρού και μεσαίου μεγέθους, άλλοτε πολύ δυναμικές (παράγουν προϊόντα για εξειδικευμένες αγορές) και άλλοτε καλά εμπεδωμένες στην αγορά (παράγουν παραδοσιακά προϊόντα). Τέλος, για μεγάλες επιχειρήσεις ή ακόμα και θυγατρικές πολυεθνικών, που εκμεταλλεύονται την ετικέτα του "τοπικού προϊόντος" χωρίς πραγματικά να συνδέονται με την τοπική οικονομία.

Οι "τοπικές επιχειρήσεις" μπορεί να κατέχουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της περιοχής, δεν επαρκούν όμως από μόνες τους. Από την άλλη, οι επιχειρήσεις με κάποιο βαθμό ξένης (εκτός περιοχής) ιδιοκτησίας δε φαίνεται καταρχήν να είναι τόσο ωφέλιμες στην περιοχή όσο οι επιχειρήσεις τοπικής ιδιοκτησίας. Όμως, αν ληφθεί υπόψη ότι προϋπόθεση για την ανάπτυξη των περιοχών της υπαίθρου είναι αφενός νέες/καινοτόμες ιδέες, τεχνογνωσία κ.λπ. (που εύλογα αναμένεται να παραχθούν κυρίως εκτός τοπικής κοινωνίας) και αφετέρου η δυνατότητα πώλησης των προϊόντων των τοπικών επιχειρήσεων στις εθνικές αλλά και στις διεθνείς αγορές, τότε μπορεί να κατανοηθεί ότι οι επιχειρήσεις ξένης ιδιοκτησίας μπορούν να παίξουν έναν εξαιρετικά προωθητικό ρόλο στην ανάπτυξη των περιοχών της υπαίθρου.

Προς τούτο απαιτούνται πρωτοβουλίες που θα εκμεταλλευτούν με επιτυχία τα τοπικά πλεονεκτήματα, τα οποία δεν περιορίζονται στην οικονομική και τεχνική υποδομή που διαθέτουν οι περιοχές αλλά περιλαμβάνουν και τα ιδιαίτερα τοπικά χαρακτηριστικά τους ("local milieu"). Δηλαδή, τα χαρακτηριστικά του ανθρώπινου κεφαλαίου (εκπαίδευση, δεξιότητες, εμπειρία κ.λπ.) και του κοινωνικού κεφαλαίου (κλίμα εμπιστοσύνης και συνεργασίας μεταξύ των επιχειρήσεων, τοπική τεχνογνωσία, ήθη, έθιμα και συνήθειες που ευνοούν την επιχειρηματική δραστηριότητα, δίκτυο αναπτυξιακών θεσμών και φορέων κ.λπ.).

Λέξεις κλειδιά

Τοπικό προϊόν, ανάπτυξη υπαίθρου, κοινωνικό κεφάλαιο, ανθρώπινο κεφάλαιο.

Local Products as a means to facilitate the development of Less Favoured Areas of the European countryside

Local products –due to their perceived characteristics of "authenticity" and "quality", both of which are reflected in their prices– can be viewed as appropriate sources of development for rural areas and particularly Less Favoured Areas. Primarily, since they may assist in the "reconstruction" –under completely different terms– of an integrated local productive system, which, most likely, used to exist in the region. This does not constitute a claim in favor of endogenous development or a suggestion for a "backwards leap", since the current socio-economic conditions are completely different.

There are, at least, three types of dynamic "local" enterprises. These are either very small firms –they constitute the large majority of local enterprises– they are vulnerable to adverse economic climate, with little impact on the locality, or SMEs, often very dynamic (producing for highly specialised markets), or embedded to the region (producing traditional products). The last type refers to large firms, or even MNE subsidiaries, benefiting from the "local product" label with very weak, or often inexistent, links to the local economy.

The role of "local enterprises" in the development of their locality may be significant, however, it is rarely sufficient. On the other hand, firms with a degree of foreign (not local) ownership, at first appear to be less beneficial to the region than the locally owned firms. If,

however, we assume that a prerequisite in the development of rural areas is the introduction of new/innovative ideas, know-how, etc. (mainly produced outside the local society) and on the other hand the ability of local enterprises to sell their products to wider national and foreign markets, it becomes very clear that non-locally owned firms can play a significant role in the development of rural areas.

To achieve this, there is a need for initiatives that will successfully exploit local advantages, which are confined to the economic and technical infrastructure of the regions, but also include their particular local characteristics ("local milieu"), in other words, the characteristics of human capital (education, skills, experience etc.) and social capital (a culture of trust and co-operation between enterprises, local know-how, customs and attitudes favouring entrepreneurial activities, networks of development agencies and institutions etc.).

Keywords

Local product, development of countryside, social capital, human capital.

Η ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΑΣΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΚΑΙ ΥΠΑΙΘΡΟΥ ΓΙΝΕΤΑΙ ΟΛΟ ΚΑΙ ΠΙΟ ΣΑΦΗΣ

Παραδοσιακά, ως περιοχές της υπαίθρου χαρακτηρίζονταν αυτές που εξειδικεύονταν σε δραστηριότητες εκμετάλλευσης φυσικών πόρων (κυρίως γεωργία, δασοκομία) και ακάλυπτων περιοχών (βοσκοτόπια, ορεινές περιοχές). Μάλιστα, η διάκριση μεταξύ πόλης και υπαίθρου ήταν τόσο σαφής, ώστε ένα ή δύο χαρακτηριστικά αρκούσαν. Τέτοιου είδους κανονικότητες δεν ισχύουν στις σύγχρονες, πολυδιάστατες κοινωνίες, όπου παρατηρείται σύγκλιση των αστικών περιοχών με αυτές της υπαίθρου. Ο χώρος της υπαίθρου δεν περιορίζεται πλέον σε γεωργικές δραστηριότητες και χρήσεις γης αλλά επεκτείνεται ώστε να συμπεριλάβει πολυκλαδικές δραστηριότητες. Πόλεις μικρού και μεσαίου μεγέθους με δεσμούς με τον γεωργικό τομέα, με μεταποιητικές και τουριστικές δραστηριότητες, καθώς και παράκτιες περιοχές είναι θεμιτό να θεωρηθεί ότι αποτελούν περιοχές της υπαίθρου. Οι αστικές περιοχές και οι περιοχές της υπαίθρου δεν είναι αυτόνομες και αυτόρκες οντότητες, αλλά ένας χώρος συνεχούς αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης (Saraceno, 1994).

Εναλλακτικά, οι περιοχές της υπαίθρου μπορούν να οριστούν με μια σειρά κοινωνικο-χωρικών χαρακτηριστικών, όπως η πληθυσμιακή πυκνότητα και η απόσταση από μεγάλα αστικά κέντρα (αυτό, για παράδειγμα, οδήγησε στην κατασκευή ενός "δείκτη υπαίθρου" για την Αγγλία και την Ουαλία, βασισμένου σε στοιχεία απογραφών - Cloke, 1977· Cloke και Edwards, 1986). Πιο σύγχρονες προσεγγίσεις ορίζουν την ύπαιθρο κυρίως με όρους μιας κοινωνικής απεικόνισης της πραγματικότητας δίνοντας έμφαση στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται ένα ιδεώδες της υπαίθρου και πώς αυτό επιτυγχάνεται στην καθημερινότητά τους (Hoggart *et al*, 1995). Η προσέγγιση αυτή γίνεται σημαντικότερη, καθώς οι

παραδοσιακές παραγωγικές λειτουργίες των περιοχών της υπαίθρου (γεωργία και δασοπονία) φθίνουν σε σημασία, ενώ διάφορες καταναλωτικές λειτουργίες (π.χ. διασκέδαση και αναψυχή) γίνονται περισσότερο σημαντικές, ιδίως σε κάποιες χώρες (Ilbery, 1998).

Το κριτήριο της πληθυσμιακής πυκνότητας δεν αρκεί για μian ικανοποιητική ταξινόμηση μεταξύ αστικών περιοχών και περιοχών της υπαίθρου. Χαμηλές πληθυσμιακές πυκνότητες δε σχετίζονται απαραίτητα με πληθυσμούς της υπαίθρου (π.χ. κάποιοι οικισμοί –βλ. "Νέες Πόλεις" στη Μ. Βρετανία– συγκεντρώνουν μεγάλο πληθυσμό με χαμηλές πυκνότητες). Με τον ίδιο τρόπο υψηλές πυκνότητες δεν διασφαλίζουν την ύπαρξη ενός αστικού κέντρου. Για παράδειγμα, στη νότια Ιταλία, που αποτελείται κατά κύριο λόγο από περιοχές της υπαίθρου, ο πληθυσμός κατοικεί κυρίως σε αστικά κέντρα και μετακινείται καθημερινά για εργασία στην ύπαιθρο. Αντίθετα, στην κεντρική Ιταλία, όπου η μεταποίηση διαδραματίζει σημαντικό ρόλο, οι πληθυσμοί πολύ μικρών πόλεων απασχολούνται παραδοσιακά σε "αστικές" εργασίες (Saraceno, 1995: 457).

Αυτές οι αλλαγές σχετίζονται με μian ευρύτερη συζήτηση σχετικά με τις δραματικές μεταβολές στην ευρωπαϊκή ύπαιθρο. Κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας η ύπαιθρος έχει αναπλαστεί κοινωνικά και οικονομικά. Ενώ η προσπάθεια γεωργικού εκσυγχρονισμού που χαρακτήρισε τη μεταπολεμική περίοδο εξασθένησε σταδιακά, νέες διαδικασίες και μηχανισμοί που σχετίζονται με δημόσια αλλά και με ιδιωτικά συμφέροντα παράγουν μian νέα ποικιλομορφία στη σύγχρονη ύπαιθρο. Οι κοινές τάσεις που επηρεάζουν τις περιοχές της υπαίθρου μπορούν, σύμφωνα με τον Marsden (1999), να διακριθούν σε αυτές που επηρεάζουν το σύνολο της κοινωνίας και σε αυτές που αφορούν μόνο τις περιοχές της υπαίθρου. Στις πρώτες περιλαμβάνονται η παγκοσμιοποίηση, η ισχυροποίηση της ιδεολογίας της ελεύθερης αγοράς, η μετατόπιση της διακυβέρνησης προς μαζικότερη λαϊκή συμμετοχή και συμμαχίες, η απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου και οι αλλαγές στις πολιτισμικές αξίες. Στις δεύτερες περιλαμβάνονται η μείωση της γεωργικής απασχόλησης, η εμφάνιση του περιβαλλοντικού κινήματος, η ανάδυση νέων χρήσεων του χώρου της υπαίθρου. Αυτές οι εξελίξεις έχουν οδηγήσει σε μian εξωτερικοποιημένη (externalised) και καταναλωτική ύπαιθρο, που επιδεικνύει ευρύ φάσμα σχέσεων με αστικές περιοχές και υπόκειται σε πολυδιάστατη ζήτηση.

Οι γεωγραφικές διαφοροποιήσεις αυτών των διεργασιών είναι πολύ έντονες στην Ευρώπη (βλ. τις δραματικές αλλαγές στην Α. Ευρώπη από το 1989). Όσον αφορά τις περιοχές της υπαίθρου της Ν.Α. Ευρώπης, σύμφωνα με τον Χατζημιχάλη (2001), οι διαφοροποιήσεις αυτές οδήγησαν σε νέες χρήσεις του χώρου και σε νέα κοινωνικά αιτήματα σχετικά με τη γη και το τοπίο, όχι μόνο σε συγκεκριμένες παράκτιες και νησιωτικές περιοχές (που μετατρέπονται σε τουριστικούς προορισμούς και σε περιοχές δεύτερης κατοικίας), αλλά και στο εσωτερικό. Παράλληλα, εμφανίζεται τάση περιθωριοποίησης και εγκατάλειψης ορισμένων περιοχών και αυξανόμενη ζήτηση για "φυσικά" και "παραδοσιακά" χαρακτηριστικά άλλων.

Υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις τόσο μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών όσο και στο εσωτερικό τους¹, όσον αφορά την πληθυσμιακή πυκνότητα, τη γεωμορφολογία, και κυρίως την ιστορική τους πορεία. Σε γενικές γραμμές είναι δυνατή η διαφοροποίηση μεταξύ μιας *πρώτης ομάδας* ευρωπαϊκών χωρών, στις οποίες οι μεγάλες αλλαγές στην ύπαιθρο ξεκινούν από τις αρχές του 20 αιώνα έως και τη δεκαετία του 1950. Σε αυτές τις χώρες οι οικονομικές, δημογραφικές και κοινωνικές συνθήκες παραμένουν λιγότερο ή περισσότερο σταθερές, είτε αργά επιδεινούμενες (Γαλλία, Δανία, Ιταλία), είτε οριακά βελτιούμενες (Σουηδία και Ν. Αγγλία). Σε μια *δεύτερη ομάδα* (Πορτογαλία, Ιρλανδία, Ισπανία, Ελλάδα, πρώην Γερμανική Λ.Δ. και Φινλανδία), η ύπαιθρος είναι –ή τέθηκε πρόσφατα– αντιμέτωπη με ποικίλες κρίσεις: μετανάστευση, απότομη αύξηση της ανεργίας και επιταχυνόμενη αναδιάρθρωση της παραγωγής και των εκμεταλλεύσεων. Στην πρώτη ομάδα οι πολιτικές ανάπτυξης της υπαίθρου ενθαρρύνουν τη διαφοροποίηση όλων των οικονομικών δραστηριοτήτων και όχι μόνο της γεωργίας. Δίνεται έμφαση στην επαγγελματική κατάρτιση, στις συνθήκες διαβίωσης και στις τουριστικές υποδομές. Στη δεύτερη ομάδα η ανάπτυξη της υπαίθρου έχει κυρίως εστιαστεί στη βελτίωση των γεωργικών δεξιοτήτων, στην παροχή υποστήριξης προς την αναδιάρθρωση και αναβάθμιση των μεθόδων παραγωγής καθώς και σε προσπάθειες μείωσης της απομόνωσης των πιο απομακρυσμένων περιοχών.

Στην αυγή της νέας χιλιετίας η ευρωπαϊκή ύπαιθρος είναι αντιμέτωπη με την πρόκληση της επανεφεύρεσης του εαυτού της. Οι αλλαγές στον διεθνή καταμερισμό εργασίας και οι ταχύτερες εξελίξεις στις Τεχνολογίες Επικοινωνιών και Πληροφορικής (ΤΕΠ) δημιουργούν στις περιοχές της υπαίθρου έναν ποιοτικά πρωτόγνωρο συνδυασμό ευκαιριών και απειλών. Πιο συγκεκριμένα, η μακροχρόνια διαδικασία διαρθρωτικής αλλαγής με απομάκρυνση από γεωργικές δραστηριότητες έχει ενταθεί ως αποτέλεσμα αλλαγών στην πολιτική, όπως η αναθεώρηση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) και η Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (ΓΣΔΕ - GATT). Επιχειρήσεις εκτός γεωργίας όλο και περισσότερο ανακαλύπτουν ευκαιρίες αυξημένων κερδών από την εξωτερικευση (outsourcing) παραγωγικών δραστηριοτήτων σε ένα παγκόσμιο δίκτυο παραγωγής και διανομής. Ταυτόχρονα ωστόσο, οι εξελίξεις στις ΤΕΠ επιτρέπουν μια περισσότερο θετική εκτίμηση των αναπτυξιακών προοπτικών της υπαίθρου (Kalantaridis, 2003). Η ενδογενής οικονομική ανάπτυξη αραιοκατοικημένων και απομακρυσμένων περιοχών μπορεί να ενθαρρυνθεί από την εφαρμογή ΤΕΠ (Analysys, 1989). Επιπλέον, υπάρχει μια αυξανόμενη παραγωγή εμπειρικών ευρημάτων που υποστηρίζουν ότι οι επιχειρήσεις της υπαίθρου επιδιώκουν πλέον ενεργά την επέκτασή τους σε απομακρυσμένες -ακόμη και διεθνείς- αγορές (Smallbone κ.ά., 1999).

¹ Η Ευρώπη είναι μια πυκνοκατοικημένη ήπειρος, της οποίας η ύπαιθρος από πολλές απόψεις (π.χ. γεωμορφολογία, κλίμα και οικονομική δομή) χαρακτηρίζεται από σημαντική ποικιλομορφία.

Το άρθρο αυτό επιχειρεί να παρέμβει σε μια συζήτηση που υπάρχει σχετικά με μια ευρύτατα διαδεδομένη αντίληψη ότι τα τοπικά προϊόντα μπορεί να βοηθήσουν στην ουσιαστική αναζωογόνηση των ορεινών περιοχών της Ευρώπης.

Η σημερινή πολιτική της Ε.Ε. υιοθετεί ένα πλέγμα μέτρων με στόχο την ανάπτυξη "πολυλειτουργικής" υπαίθρου. Στο πλαίσιο αυτό η προώθηση της παραγωγής τοπικών προϊόντων θεωρείται ότι οδηγεί στην ανάπτυξη της υπαίθρου². Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Περιφερειών (1996) θεωρεί τα "τοπικά προϊόντα" (δηλαδή "φυσικά αγαθά ή υπηρεσίες που παράγονται ή παρέχονται από διαφορετικές επιχειρήσεις στην ύπαιθρο με καθιερωμένη κοινωνικοοικονομική ταυτότητα") ως πιθανό "ατού των περιφερειών". Εφόσον η εμπιστοσύνη ανάμεσα σε παραγωγούς και καταναλωτές είναι δύσκολο να καθιερωθεί σε μεγάλες αγορές, η Επιτροπή αναγνωρίζει "την αυξανόμενη σημασία της ελεγμένης περιοχής προέλευσης ενός προϊόντος ως εγγύηση της ποιότητας". Βλέπει τα τοπικά προϊόντα ως "αναγκαίο εφόδιο σε εποχή παγκοσμιοποίησης του εμπορίου" και αναγνωρίζει τρεις βασικές δυνατότητες συνεισφοράς των τοπικών προϊόντων στην ενίσχυση των περιοχών της υπαίθρου, ιδιαίτερα των μειονεκτικών. Πρώτον, η αναγνώριση δίνει τη δυνατότητα σχηματισμού μιας σχέσης ανάμεσα στο προϊόν, στο τοπίο και στον πολιτισμό μιας περιοχής, και –όπου είναι απαραίτητο– ανάμεσα στο προϊόν και σε κάποιες πρακτικές ή υπηρεσίες στον τομέα προστασίας των ζώων ή του περιβάλλοντος. Δεύτερον, η προστασία των "Σπεσιαλιτέ Τροφίμων" (Specialty Food Products) σημαίνει ότι μια γαστρονομική κληρονομιά που συνεισφέρει στην ταυτότητα της περιοχής μπορεί να διατηρηθεί. Τέλος, η ενίσχυση της συνεργασίας για την παραγωγή τοπικών προϊόντων μπορεί, μέσω συνεταιρισμών, να έχει ιδιαίτερα σημαντική επίδραση στην προώθησή τους.

Σήμερα, σε χώρες όπως η Ελλάδα, οι ορεινές περιοχές (αλλά και τα μικρά νησιά) φαίνεται να αντιμετωπίζουν μικρότερης κλίμακας αδιέξοδα από αυτά των πεδινών περιοχών. Στις περιοχές αυτές (που –όπως υποστηρίζουν οι Μαραβέγιας κ.ά. (2002)– κυριαρχούν χαμηλά εισοδήματα, εγκατάλειψη, γήρανση πληθυσμού και γενικότερα χαμηλή παραγωγικότητα) οι πολιτικές ανάπτυξης πρέπει να εμπεριέχουν κοινωνικά κριτήρια και να βοηθούν στην αξιοποίηση των τοπικών πόρων, των τοπικών προϊόντων με έμφαση σε εναλλακτικές μορφές τουρισμού και σε προγράμματα διαχείρισης του ευαίσθητου περιβάλλοντος και του πολιτιστικού τους πλούτου. Το αγροτικό εισόδημα μπορεί να συμπληρώνεται με πολλαπλές απασχολήσεις και ανάλογες ενισχύσεις για τη διατήρηση των θέσεων απασχόλησης. Στις πεδινές περιοχές η κρίση είναι πολύ εμφανέστερη. Εδώ οι κάτοικοι ήταν εθισμένοι σε υψηλά εισοδή-

² Είναι ενδιαφέρον ότι τη στιγμή που αναδεικνύεται η σημασία του "τοπικού προϊόντος", για άλλους λόγους εμφανίζεται ένα σχεδόν αντίστροφο φαινόμενο. Συγκεκριμένα, τα προϊόντα που παράγονται (πάνω από 50%) σε οποιαδήποτε χώρα της Ε.Ε. μπορούν να φέρουν την ονομασία "κατασκευασμένο στην Ε.Ε.". Αυτό οδηγεί τις χώρες να χάνουν τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα (π.χ. κάποιοι ήταν διατεθειμένοι να πληρώσουν παραπάνω για να αγοράσουν ρούχα που είχαν παραχθεί στην Ιταλία ή στη Γαλλία, λόγω της φήμης των χωρών αυτών γι' αυτά τα προϊόντα). Έτσι, κατά κάποιο τρόπο συντελείται μια "αποτοπικοποίηση" των προϊόντων.

ματα λόγω της παραγωγικής ευφορίας των δεκαετιών '70 και '80 (εντατικοποίηση της χρήσης των πόρων και των μέσων παραγωγής ως αποτέλεσμα της πολιτικής των επιδοτήσεων). Σήμερα, τα προβλήματα που έχουν να αντιμετωπίσουν ώστε να παραμείνουν ανταγωνιστικοί στο νέο διεθνές περιβάλλον φαίνονται πολύ συνθετότερα (ποιοτική αναβάθμιση της παραγωγής, επανεισαγωγή πολυκαλλιεργητικών μεθόδων, μείωση κόστους και βελτίωση της οργάνωσης των εκμεταλλεύσεων, αναζωογόνηση των συλλογικών μορφών οργάνωσης της παραγωγής κ.λπ.).

ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΠΟΛΥ ΣΗΜΑΝΤΙΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΠΟΥ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΖΟΥΝ ΣΕ ΜΕΓΑΛΟ ΒΑΘΜΟ ΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ ΤΟΥΣ

Τα εθνικά χαρακτηριστικά (επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης, σημασία της γεωργίας, επίπεδο ανάπτυξης υποδομών κ.λπ.) επηρεάζουν σημαντικά τις περιοχές της υπαίθρου (Labrianidis κ.ά., 2002). Πράγματι, ο ρόλος του ιδιαίτερου εθνικού υπόβαθρου είναι πιθανώς σπουδαιότερος από άλλες αναλυτικές κατηγορίες, όπως οι χωρικές κατηγορίες κ.τ.λ.. Επιπλέον, το συστατικό του εθνικού πλαισίου κυριαρχεί πάνω στην ποικιλομορφία που χαρακτηρίζει την υπαίθρο, με την έννοια ότι οι διαφορές στα περιβάλλοντα λειτουργίας των επιχειρήσεων είναι σημαντικότερες ανάμεσα στις χώρες παρά ανάμεσα στους διαφορετικούς τύπους υπαίθρου στο εσωτερικό της ίδιας χώρας.

Η οικονομική δραστηριότητα είναι αναπόφευκτα κοινωνική δραστηριότητα, και ως εκ τούτου βασίζει την επιτυχία της λειτουργία σε ένα κοινωνικό πλαίσιο υποστήριξης. Το καθιερωμένο κοινωνικό πλαίσιο έχει να παίξει κυρίαρχο ρόλο στο να ενισχύει είτε συνεργασίες είτε προσωπικά συμφέροντα. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο οι επιχειρήσεις καταλαβαίνουν ότι μπορούν να επωφεληθούν όχι μόνο μέσω του ανταγωνισμού αλλά και μέσω της συνεργασίας³. Επιπλέον, το ευρύτερο πλαίσιο της επιχείρησης (δηλαδή το κοινωνικοπολιτικό σύστημα όπου είναι ενταγμένη και με το οποίο αλληλεπιδρά) μπορεί να παίξει ζωτικό ρόλο στο να διευκολύνει ή να εμποδίζει τη γνωστική της δυνατότητα. Επομένως, το θέμα κλειδί δεν είναι η οργανωτική μορφή αλλά αυτό που οι Cooke & Morgan (2000: 17) ονομάζουν "δυνατότητα συ-

³ Αντίθετα, οι οικονομολόγοι κόστους διεκπεραίωσης (transaction costs - π.χ. Williamson, 1985) ισχυρίζονται ότι οι εταιρείες προσπαθούν να βρουν την αισιόδοξη δομή διαχείρισης ώστε να ελαχιστοποιήσουν το κόστος διεκπεραίωσης. Συγκεκριμένα, όταν το κόστος συναλλαγής είναι υψηλό, τέτοιες συναλλαγές θα μεταφερθούν από αγορές σε εναλλακτικές διοικητικές δομές, κυρίως σε ιεραρχίες (κάθετη ενοποίηση) ή σε μακροπρόθεσμα συμβόλαια. Θεωρούν δεδομένο ότι υπάρχουν όρια σ' αυτά που μπορούν να ξέρουν οι εκπρόσωποι (περιορισμένη ορθολογικότητα) και ότι αυτοί ασχολούνται με το να επιδιώκουν το προσωπικό τους συμφέρον και επομένως μπορεί να ψεύδονται, να εξαπατούν, να κλέβουν κ.τ.λ. (ολορτουτισμός). Αυτό σημαίνει ότι το βασικό πρόβλημα της επιχείρησης στη θεωρία της διεκπεραίωσης είναι πώς θα βρει μια λειτουργική διοικητική δομή για το κόστος διεκπεραίωσης υπό την προϋπόθεση ότι οι πρώτες ύλες, τα παραγόμενα προϊόντα και η τεχνολογία είναι δεδομένα (Cooke και Morgan, 2000: 14).

σχέτισης", δηλαδή η δυνατότητα να δημιουργηθεί και να συντηρηθεί μια ισχυρή δομή για να αναπαραχθούν και να αξιοποιηθούν γνώσεις από μια μεγάλη πληθώρα πηγών, συμπεριλαμβανομένων υπαλλήλων, προμηθευτών, πελατών και δημόσιων φορέων. *Δίγες μόνο κοινωνικές δομές χαρακτηρίζονται από παντελή έλλειψη εμπιστοσύνης (trust)· ως εκ τούτου είναι καλύτερο να μιλάμε για σχέσεις υψηλής και χαμηλής εμπιστοσύνης* (Cooke και Morgan, 2000: 30).

Ωστόσο, φαίνεται πως, από αυτή την άποψη, υπάρχουν αρκετά σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις χώρες της "Νότιας" και της "Βόρειας" Ευρώπης, ενώ οι αναπτυγμένες οικονομίες μετάβασης (όπως η Πολωνία) φαίνονται να τοποθετούνται ενδιάμεσα. Για να το θέσουμε αλλιώς: οι διαφορές ανάμεσα στις ιστορικές πορείες Ελλάδας και Πορτογαλίας είναι μικρότερες από αυτές ανάμεσα σε Ελλάδα/Πορτογαλία από τη μια και σε Γερμανία/Μ. Βρετανία από την άλλη. Περιττό να αναφερθεί ότι αυτή η διάκριση δεν είναι ευκρινής· *η διαπίστωση αφορά περισσότερο στάδια διαφορετικότητας και όχι μια σαφή διάκριση*· επιπλέον, υπάρχουν "φωλιές" και στις τρεις ομάδες. Συγκεκριμένα, στις χώρες της "Νότιας" Ευρώπης οι ισχυρές κρατικές δομές και η ασθενής κοινωνία πολιτών οδηγούν σε ιεραρχικά πελατειακά δίκτυα που αποτρέπουν τη δημιουργία κοινωνικού κεφαλαίου. Ως εκ τούτου, *"η κοινωνία των πολιτών"* δεν μπορεί να λειτουργήσει ως διαιτητής των αγοραίων και μη αγοραίων κανόνων επαφής ή ως μεσολαβητής ανάμεσα στο μεμονωμένο άτομο και στην κοινωνία. Έτσι, στη "Νότια" Ευρώπη ορισμένα φαινόμενα εμφανίζονται συχνότερα ανάμεσα στους επιχειρηματίες, όπως: στάσεις "ελεύθερου σκοπευτή", μη συνεταιριστική στάση απέναντι σε άλλες επιχειρήσεις, απροθυμία συμμετοχής σε συλλογικούς φορείς του κλάδου (Επιμελητήρια, Συλλόγους κ.τ.λ.), απροθυμία να επενδύσουν στους εργαζόμενους τους, απουσία μακροπρόθεσμης δέσμευσης και ευθύνης, άρνηση ευθύνης/αποδοχής του κοινωνικού πλαισίου, έλλειψη επαγγελματισμού κ.τ.λ..

ΑΥΞΗΣΗ ΣΗΜΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ

Οι αγορές τροφίμων διαφοροποιούνται στη βάση μιας πληθώρας κοινωνικά κατασκευασμένων κριτηρίων ποιότητας (Marsden, 1998) και υπάρχει μια μετατόπιση προς "τη λογική της ποιότητας" σε αντίθεση με την "παραγωγική λογική". Η *σημασία της ποιότητας των προϊόντων* (Ilbery και Kneafsey, 1999 και 2000) *αυξάνεται συνεχώς*, γιατί: α) υπάρχουν φόβοι για διάφορες μεταδοτικές ασθένειες (σαλμονέλα κ.λπ.) ή για τα γενετικά τροποποιημένα προϊόντα έχουν τοποθετήσει τα θέματα διατροφής ψηλά στη λίστα της δημόσιας συζήτησης σχετικά με πιθανές απειλές της υγείας, β) εξελίσσεται ένας δημόσιος διάλογος σχετικά με τις ηθικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις της εντατικής καλλιέργειας και εκτροφής⁴, γ) αναπτύσ-

⁴ Ως απάντηση κάποιων επιχειρήσεων σε αυτό υπήρξε η παραγωγή κρέατος "ελευθέρως βοσκής" από ζώα που μεγάλωσαν υπό συνθήκες που συνέτειναν στην ευεξία τους.

σεται τάση προς "υγιεινή διατροφή"/"ομορφιά του σώματος", δ) η έμφαση στην προετοιμασία και κατανάλωση κάποιων ειδών φαγητού έγινε της μόδας ("foodies") και αποτελεί ένδειξη κατοχής πολιτιστικού κεφαλαίου, καλού γούστου και πνευματικότητας, ε) υπάρχει μια αυξανόμενη απαίτηση των καταναλωτών για "γνήσια" και "πλήρη" φαγητά και στ) εμφανίστηκε δημόσια αντίδραση ενάντια στις πολιτικές μαζικής διατροφής⁵ (fast food - junk food) που διαπιστώθηκε ότι οδήγησαν σε "έναν αγώνα προς τον πάτο".

Σε μια αγορά τροφίμων ανταγωνιστική όσο ποτέ, η ποιότητα μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ένα πολύτιμο εργαλείο στον αγώνα για διαφοροποίηση των τροφίμων. Ακόμη, *η ποιότητα είναι σήμερα μια ιδιαίτερα διεκδικούμενη αντίληψη* (Ilbery και Kneafsey, 1999: 2209-10): α) τόσο η παραγωγή όσο και η διατήρηση της ποιότητας εμπλέκουν έναν αριθμό δραστηριοτήτων, β) είναι κοινωνικό κατασκευάσμα, εφόσον τα δεδομένα της ποιότητας επηρεάζονται από πολιτικούς και οικονομικούς συλλογισμούς, γ) τα περιθώρια διαπραγματεύσεως του τι συνιστά ποιότητα δίνουν τη δυνατότητα σε ισχυρούς δρώντες στην παραγωγή τροφίμων - καταναλωτική αλυσίδα να ορίσουν τα προϊόντα τους ως τέτοια⁶, δ) τόσο η κατασκευή όσο και η πιστοποίηση της ποιότητας σχετίζονται όλο και περισσότερο με προϊόντα από κάποια συγκεκριμένη περιοχή, όπου γίνεται χρήση τοπικών πρώτων υλών και παραγωγικών μεθόδων, ε) σε αρκετές χώρες υπάρχει πληθώρα φορέων που ασχολούνται με την εγγύηση της ποιότητας⁷.

Οι συσχετίσεις ανάμεσα σε τροφές και τόπους είναι συνήθεις στις περισσότερες χώρες⁸. Οι καταναλωτές όλο και περισσότερο νοιάζονται να γνωρίζουν για την προέλευση των προϊόντων και τον τρόπο παραγωγής τους, όχι μόνο για λόγους ασφάλειας και υγείας αλλά και για να ικανοποιήσουν μια τρέχουσα "νοσταλγία" που αφορά τις περασμένες εποχές των "γνήσιων" και "πλήρων" προϊόντων. Η γεωγραφική συσχέτιση των προϊόντων, ανεξάρτητα από την πιστοποίησή τους, μπορεί να θεωρηθεί ως χαρακτηριστικό της ποιότητας αναφερόμενη σε κοινωνικά κατασκευασμένες αντιλήψεις, όπως "αυθεντικό", "υγιεινό" και "παραδοσιακό" (Ilbery και Kneafsey, 1998). Η υπόθεση ότι ορισμένες ονομασίες προέλευσης θεωρούνται ταυτισμένες με την ξεχωριστή αξία, την αυθεντικότητα ή την ποιότητα ενός προϊόντος

⁵ Πρόσφατα στις ΗΠΑ υποβλήθηκαν μηνύσεις από πολίτες εναντίον επιχειρήσεων γρήγορης εστίασης, γιατί δεν τους προειδοποίησαν ότι καταναλώνοντας τέτοια φαγητά θα αντιμετώπιζαν προβλήματα υγείας (παχυσαρκία κ.λπ.).

⁶ Για παράδειγμα, τα σούπερ μάρκετ ισχυρίζονται ότι όλα τα προϊόντα τους είναι υψηλής ποιότητας λόγω των αυστηρών όρων παραγωγής που επιβάλλουν στους προμηθευτές τους.

⁷ Για παράδειγμα, στη Βρετανία υπάρχει μια πληθώρα φορέων εγγύησης των προϊόντων που αναπτύσσονται από τοπικές ομάδες αγροτών (π.χ. τα σκοτσέζικα και ουαλικά σχήματα Εγγυημένης Ποιότητας Βοδινού και Αρνιού), καταστήματα (π.χ. Sainsbury's Partnership στο σχήμα Livestock) και αντιπροσωπευτικοί οργανισμοί (π.χ. η Εθνική Ένωση Αγροτών).

⁸ Παραδείγματα στις ΗΠΑ περιλαμβάνουν τις πατάτες του Αϊντάχο, τα μήλα της Ουάσιγκτον, τους ανανάδες της Χαβάης, τους αστακούς του Μέιν, τον χυμό πορτοκαλιού της Φλόριντας, το τυρί του Ουϊσκόνσιν, τα ροδάκινα της Τζόρτζια, τα μαγειρεμένα φασόλια της Βοστώνης και το σταρένιο ψωμί του Κάνσας (de Wit 1992, 323).

επιβεβαιώνεται από τη μεγάλη αναλογία προϊόντων με ονομασία προέλευσης στην κατηγορία των σπεςιαλιτέ και των γκουρμέ τροφίμων (de Wit, 1992: 327, 330). Ως εκ τούτου, η ύπαρξη διάσημων "τοπικών/περιφερειακών προϊόντων" (*local/regional products*)⁹ μπορεί να λειτουργήσει ως σημαία για μια περιοχή δημιουργώντας θετικούς συνειρμούς ανάμεσα στον τόπο και στο προϊόν, που μπορεί ακολούθως να έχει θετικές επιπτώσεις στην τουριστική ανάπτυξη της περιοχής (Parrott κ.ά., 2002: 257).

Τα "τοπικά" προϊόντα ανταποκρίνονται στη γενικότερη αντίληψη περί "παραδοσιακής γεωργίας" και περί "γνησιότητας της τοπικής παραγωγής", αλλά δεν παρέχουν καμία εγγύηση που να δικαιολογεί το τίμημα. Μάλιστα, υπάρχει η δυνατότητα ορισμένοι παραγωγοί κάνοντας ασαφείς και ανεπαρκείς δηλώσεις για την προέλευση των προϊόντων τους να κερδοσκοπούν με αυτή την επιθυμία των καταναλωτών· είναι αυτό που έχει χαρακτηριστεί ως "ψευδής ονομασία" (*false labelling*) ή "ψευδείς συσχετισμοί" (*false associations*). Στην πραγματικότητα υπάρχουν πολλές περιπτώσεις προϊόντων που δεν προέρχονται από τα μέρη που αναγράφουν οι ετικέτες τους¹⁰. Οι επιχειρήσεις ακόμη και μέσω της ετικέτας των προϊόντων τους προσπαθούν να κατασκευάσουν έναν μύθο, που στη συνέχεια μπορούν να τον εκμεταλλευθούν οικονομικά: τα προϊόντα του Βερμόντ συσκευάζονται και είχαν τέτοια ετικέτα ώστε να εμφανίζονται ως "σπιτικά" ("homemade"). Έβγαιναν σε ιδιόμορφου σχήματος μπουκάλια, έφεραν εικόνες από εξοχικές φάρμες, σπιτικές κουζίνες και ανθρώπους που μαζεύουν *parle sap* σε καλάθια δίνοντας την εντύπωση ότι ήταν "σπιτικά" και ότι είχαν παραχθεί σε μικρή κλίμακα με προσωπική φροντίδα (de Wit, 1992: 328-29).

Υπάρχουν δυο αρκετά διαφορετικές κουλτούρες διατροφής στην Ευρώπη (Parrott κ.ά., 2002: 246-47, 252): μια "νότια" κουλτούρα, πλούσια σε τοπικές σπεςιαλιτέ τροφίμων και μια "βόρεια", λειτουργική, οδηγούμενη από ανάγκες και κυριαρχούμενη από εθνικά αναγνωρισμένες και ομοιογενείς φίρμες. Στον Βορρά τα τοπικά και παραδοσιακά φαγητά έχουν από καιρό υποκατασταθεί από πιο εκβιομηχανισμένα και τυποποιημένα προϊόντα και έχει εμφανιστεί μια χρηστικότερη αντιμετώπιση της εξέλιξης των προϊόντων· κυριαρχεί η λογική της οικονομικής ελάρκειας και απόδοσης.

Τα νοτιότερα κράτη της Ε.Ε. έχουν μακρά παράδοση στην παραγωγή τοπικών προϊόντων, που συχνά έχουν ισχυρή θέση στην αγορά και μπορούν να επιβάλλουν υψηλότερες τιμές από αυτές των μαζικά παραγόμενων προϊόντων. Η οικειότητα του καταναλωτή με τη δια-

⁹ Για παράδειγμα, προσούτο Πάρμας -Parma Ham-, καμαμπέρ Νορμανδίας -Camabert de Normandie- ή λεβάντα Προβηγκίας -Provençal lavender.

¹⁰ Για παράδειγμα, το "νεοϊορκέζικο νερό Seltzer" (N. York Seltzer Water), που όμως προέρχεται από την Καλιφόρνια· το τυρί τσένταρ (cheddar) του Βερμόντ, από το Ουϊσκόνσιν. Ο χυμός από μούρα του Όρεγκον, από το Βερμόντ (de Wit, 1992: 326-27). Εξάλλου, στα ράφια των σούπερ μάρκετς της Βρετανίας υπάρχει το "Irish Cream Liqueur" που παρότι χρησιμοποιεί εικόνες από την ιρλανδέζικη φύση στις ετικέτες του και περιγράφεται ως "γνήσια ιρλανδέζικου χαρακτήρα", παράγεται στην Ολλανδία (Ilbey και Kneafsey, 1999: 2209-11).

φοροποίηση που βασίζεται στην περιοχή προέλευσης βρίσκεται σε ευθεία αντίθεση με τις κυρίαρχες προσδοκίες των καταναλωτών στον "Βορρά", που είναι συνηθισμένοι στη "διεθνή" αγορά και τείνουν να εμπιστεύονται γνωστές φίρμες (Parrott κ.ά., 2002: 253). Ωστόσο, υπάρχουν ενδείξεις ότι οι "βόρειοι" καταναλωτές γίνονται περισσότερο δεκτικοί στην ανάπτυξη ποιοτικών τοπικών προϊόντων. Τοπικά και παραδοσιακά προϊόντα, που παλαιότερα θεωρούνταν ως "τρόφιμα των φτωχών", ανέρχονται ταχέως την κοινωνική κλίμακα και τοποθετούνται στην υψηλότερη κορυφή της αγοράς ως αποκλειστικά και περιζήτητα (Parrott κ.ά., 2002: 253, 256).

Οι καταναλωτές επιδεικνύουν μεγάλη εμπιστοσύνη στα μέτρα πιστοποίησης, ακόμη και αν δεν ξέρουν τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούν τα προϊόντα για να πάρουν τέτοιο πιστοποιητικό. Ως εκ τούτου, η ονομασία προέλευσης (Parrott κ.ά., 2002: 246, 248) μπορεί να φέρει οικονομικά οφέλη, εφόσον έτσι απολαμβάνει ανώτερες τιμές (σε ορισμένες περιπτώσεις ακόμη και διπλάσιες - Skuras & Vakrou). Γι' αυτό οι βόρειες χώρες εναντιώθηκαν στην εφαρμογή ευρωπαϊκής νομοθεσίας που προστατεύει τα τοπικά προϊόντα (κυρίως τρόφιμα). Αυτού του είδους η νομοθεσία, παρότι δε χορηγεί καμία εγγύηση ποιότητας, δίνοντας απλώς επίσημη αναγνώριση σε ένα προϊόν υπονοεί ότι είναι κατά κάποιον τρόπο ανώτερο από παρόμοια ανταγωνιστικά του.

Πράγματι, η νομοθεσία της Ε.Ε. (Κανονισμοί 2081/92 και 2082/92)¹¹ προσφέρει προστασία σε δυο τύπων τρόφιμα και ποτά: Προστατευόμενης Ονομασίας Προέλευσης (ΠΟΠ) (*Protected Designation of Origin -PDO*) και Προστατευόμενης Γεωγραφικής Ένδειξης (ΠΓΕ) (*Protected Geographical Indication -PGI*). Ο πρώτος τύπος δηλώνει ότι το προϊόν προέρχεται από γεωγραφική περιοχή που του προσδίδει συγκεκριμένα ποιοτικά χαρακτηριστικά οφειλόμενα στο συγκεκριμένο γεωγραφικό περιβάλλον με τους δεδομένους ανθρωπογενείς και φυσικούς παράγοντες. Ο δεύτερος δηλώνει συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή (χαρακτηριζόμενη από ποιότητα, φήμη ή άλλα χαρακτηριστικά) αλλά όχι αναγκαστικά το φυσικό της περιβάλλον. Ο ορισμός των ΠΟΠ είναι πιο ισχυρός και αποκλειστικός από αυτόν των ΠΓΕ.

Από τα 560 προϊόντα που δηλώνονται τώρα ως ΠΟΠ/ΠΓΕ το 78% προέρχονται από τις πέντε νοτιότερες χώρες της Ευρώπης (Γαλλία 20,5%, Ιταλία 18,9%, Πορτογαλία 14,6%, Ελλάδα 14,5% και Ισπανία 9,5%), το 11,3% από τη Γερμανία, το 4,8 από τη Βρετανία και το 5,9%

11

Guaranteed)

(Organic Products).

Επωνυμίας Ελεγχόμενης Προέλευσης (*Appellation d' Origine Controllee*)

1918

από τις υπόλοιπες. Επιπλέον, περισσότερα από το 70% των ΠΟΠ/ΠΓΕ προϊόντων προέρχονται από τις λιγότερο ευνοημένες περιοχές (Parrott κ.ά., 2002: 251).

Ο συσχετισμός προϊόντων με συγκεκριμένα τοπία, πολιτιστικές παραδόσεις και ιστορικά μνημεία επιτρέπει την αύξηση της τιμής τους, γιατί οι καταναλωτές τείνουν να ταυτίζουν ορισμένα προϊόντα με ορισμένα μέρη. Έτσι, οι περιοχές της υπαίθρου (Ray, 1998: 3, 6) επανεκτιμώντας τον τόπο μέσω της πολιτιστικής του ταυτότητας και "συνδέοντας" οπτικά τα προϊόντα με την περιοχή έχουν τη δυνατότητα να επωφεληθούν οικονομικά.

Η απόδοση τέτοιων ετικετών υιοθετεί την αντίληψη της εξειδίκευσης, δηλαδή της χρήσης συγκεκριμένων παραγωγικών μεθόδων και πρώτων υλών από συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή. Ακολούθως, ο προσδιορισμός ενός προϊόντος με τέτοια ετικέτα προσφέρει τα οφέλη ενός μονοπωλίου γης (*χωρικό μονοπώλιο*) στους παραγωγούς στις συγκεκριμένες περιοχές (Parrott κ.ά., 2002: 246). Το χωρικό αυτό μονοπώλιο δεν ανήκει στην αποκλειστική χρήση των μικρών παραγωγών σε περιφερειακές περιοχές και *απειλείται από ισχυρούς δρώντες που τα δίκτυά τους απλώνονται ενδεχομένως σε πολλές ηπείρους* (Ilbery και Kneafsey, 1999: 2209-2211) [βλ. π.χ. την είσοδο της Pernaud Riquard και της Remi Martin στη βιομηχανία ούζου στη Λέσβο μέσω της εξαγοράς υπαρχουσών επιχειρήσεων]. Στη Βρετανία, η "Μαύρη Μπύρα του Newcastle" ("Newcastle Brown Ale") την οποία παράγει η Scottish and Newcastle plc έχει αναγνώριση ως ΠΓΕ. Ως μεγάλη ζυθοποιία η εταιρεία αυτή δε φαίνεται να είναι το είδος της επιχείρησης που συνεισφέρει στην ενδογενή ανάπτυξη της υπαίθρου στη συγκεκριμένη περιοχή. Αυτό είναι ένα ακόμη παράδειγμα που δείχνει πώς ισχυροί δρώντες που λειτουργούν πέρα από τα όρια των γεωγραφικών περιφερειακών περιοχών μπορούν να έχουν στην ιδιοκτησία τους ετικέτες τοπικών προϊόντων (Ilbery και Kneafsey, 1999: 2209-11).

ΕΜΠΕΙΡΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ: ΤΟΠΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΜΠΟΡΟΥΝ ΝΑ ΒΟΗΘΗΣΟΥΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΛΙΓΟΤΕΡΟ ΕΥΝΟΗΜΕΝΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ

Η έρευνα πεδίου

Τα δεδομένα για την ανάλυση αυτού του άρθρου έχουν προκύψει από ειδικά σχεδιασμένη έρευνα πεδίου που διενεργήθηκε το 2001 σε δείγμα 5000 κατοίκων και 1000 δυναμικών ιδιωτικών επιχειρήσεων (enterprises) στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης "The future of Europe's rural periphery. The role of entrepreneurship in responding to employment problems and social Marginalisation" (Labrianidis *et al.*, 2002). Η έρευνα πεδίου πραγματοποιήθηκε σε δέκα περιοχές μελέτης πέντε ευρωπαϊκών χωρών (Γερμανία, Ελλάδα, Μ. Βρετανία, Πολωνία και Πορτογαλία). Οι τέσσερις είναι χώρες μέλη της Ε.Ε. και η πέμπτη (Πολωνία) μια χώρα σε μετάβαση, που πρόκειται να γίνει πλήρες μέλος της Ε.Ε. το 2004.

Επιλέχθηκε να ερευνηθεί η κατάσταση της υπαίθρου σε χώρες με διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης. Έτσι συμπεριλήφθηκαν χώρες πολύ αναπτυγμένες (Γερμανία, Μ. Βρετανία), λιγότερο αναπτυγμένες (Ελλάδα, Πορτογαλία) και μια χώρα σε μετάβαση (Πολωνία). Μάλιστα, τρεις από τις περιοχές μελέτης ανήκαν μέχρι πρόσφατα σε σοσιαλιστικές χώρες (Bialystok και Zary στην Πολωνία και Nordwestmecklenburg στην Α. Γερμανία).

Όλες οι περιοχές μελέτης είναι αγροτικές, με εθνικά κριτήρια. Συγκεκριμένα, έχουν: Υψηλότερο ποσοστό του ΑΕΠ προερχόμενο από τη γεωργία σε σχέση με τον μέσο όρο της χώρας. Υψηλότερο ποσοστό απασχόλησης στη γεωργία σε σχέση με τον μέσο όρο της χώρας – με εξαίρεση το Zary στην Πολωνία, που όμως πρέπει να αποδοθεί στη στρέβλωση των δεδομένων λόγω της παραοικονομίας. Χαμηλότερη πληθυσμιακή πυκνότητα από τον μέσο όρο της χώρας – με εξαίρεση το Oeste. ΑΕΠ/κεφαλή χαμηλότερο από τον μέσο όρο της χώρας – με εξαίρεση την Cumbria και το Κιλκίς. Τέλος, όλες οι περιοχές μελέτης είναι περιφερειακές, με εθνικά κριτήρια. Ακόμη και το Waldshut, στο ομόσπονδο κρατίδιο του Baden-Wurttemberg (από τις πιο αναπτυγμένες περιοχές του κόσμου) είναι, με εθνικά δεδομένα, περιφερειακό.

Βέβαια, οι περιοχές μελέτης έχουν διαφορετικούς ρόλους τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο. Έτσι, το Κιλκίς, το Oeste, το Nordwestmecklenburg και κυρίως το Waldshut μπορούν να χαρακτηριστούν ως κεντρικές περιοχές σε ευρωπαϊκό και σε εθνικό επίπεδο. Δυο περιοχές είναι κεντρικές σε εθνικό αλλά περιφερειακές σε ευρωπαϊκό επίπεδο (Cumbria, Zary). Τέλος, τέσσερις περιοχές είναι περιφερειακές σε ευρωπαϊκό αλλά και σε εθνικό επίπεδο (Λέσβος, Βαίχο Alentejo, Devon & Cornwall και Bialystok). Επιπλέον, υπάρχουν σημαντικές διαφορές αναφορικά με την απόσταση κάθε περιοχής μελέτης από κάποιο μεγάλο αστικό κέντρο της Ευρώπης σε ακτίνα 100 χλμ. Δηλαδή: την πιο εύκολη πρόσβαση έχουν το Waldshut και –σε μικρότερο βαθμό– η Cumbria. Μεσαίου επιπέδου πρόσβαση έχουν τα Oeste, Κιλκίς, Zary, Bialystok και Devon & Cornwall. Τέλος, την πιο δύσκολη πρόσβαση έχουν το Βαίχο Alentejo και η Λέσβος (Lutter και Pütz, 1998).

Η ανάλυση που ακολουθεί βασίζεται σε μια ταξινόμηση των προϊόντων/υπηρεσιών των 1.000 επιχειρήσεων του δείγματος της προαναφερθείσας έρευνας (Labrianidis *et al.*, 2002) σε τρεις βασικές, αρκετά αδρά ορισμένες κατηγορίες προκειμένου να γίνει αντιληπτός κυρίως ο βαθμός σύνδεσης των επιχειρήσεων με την περιοχή στην οποία αυτές εδρεύουν.

- 1) **"Τοπικό" προϊόν-υπηρεσία:** Υπάρχει σημαντικό τοπικό περιεχόμενο: Ένταση εργασίας, τοπικά υλικά, ορυκτά, τοπικές συνταγές, χειροποίητη παραγωγή (μουσικά όργανα κ.λπ.). Μοντέρνα, μικρή συσκευασία. *Προϊόντα/υπηρεσίες:* Μαρμελάδα, γλυκά, ψωμί με παραδοσιακές παλιές συνταγές, ούζο, κρασί, προϊόντα βιολογικής καλλιέργειας, ξενοδοχεία που "πουλούν" παραδοσιακή/τοπική ατμόσφαιρα κ.ά..
- 2) **"Νέο προϊόν": "καινούργια" προϊόντα-υπηρεσίες σε τοπικό επίπεδο:** Τίποτε ιδιαίτερο σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Απαιτείται αρκετά σημαντική επένδυση, σύγχρονα μηχανήματα. Μοντέρνα, ιδιαίτερη, μικρή συσκευασία. *Προϊόντα/υπηρεσίες:*

Franchise (coffeway κ.λπ.), catering, ξενοδοχεία με αίθουσες συνεδριάσεων, μαθήματα σερφ, οργανωμένες εκδρομές και SPA. Συνεδριακά κέντρα με εξειδικευμένο εξοπλισμό, χώροι αναψυχής για παιδιά, ειδικές διακοπές περιπέτειας, ιππασία, Ίντερνετ καφέ (Internet café), μπόουλινγκ (Bowling), γραφεία συμβούλων (σχεδιασμός ιστοσελίδας κτλ.) κ.ά..

- 3) **"Καινοτόμο προϊόν": πραγματικά καινοτόμα προϊόντα-υπηρεσίες:** Καινούργια προϊόντα σε εθνικό, ακόμη και σε διεθνές επίπεδο. Έντασης κεφαλαίου: μηχανήματα της πιο σύγχρονης τεχνολογίας, τεχνογνωσία, καινοτομία στην προώθηση των προϊόντων στην αγορά. *Προϊόντα/υπηρεσίες:* Ιδιαίτερα εξειδικευμένα γραφεία συμβούλων (παραγωγή ηλιακής και αιολικής ενέργειας κ.λπ.).

Οι επιχειρήσεις που παράγουν "τοπικά" προϊόντα/υπηρεσίες τείνουν να εξαρτώνται περισσότερο από την τοπική οικονομία

Οι επιχειρήσεις που παράγουν "τοπικά" προϊόντα/υπηρεσίες απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό ότι εκμεταλλεύτηκαν κάποιου είδους τοπική τεχνογνωσία. Αυτό το ποσοστό μειώνεται καθώς κινούμαστε προς τα "νέα" και τα "καινοτόμα" προϊόντα.

Πίνακας 1: Εξμετάλλευση τοπικής τεχνογνωσίας

	Τοπικό Προϊόν		Νέο προϊόν		Καινοτόμο προϊόν		Σύνολο	
	α.α.	%	α.α.	%	α.α.	%	α.α.	%
Όχι	82	55,8	245	77,3	74	82,2	401	72,4
Ναι	65	44,2	72	22,7	16	17,8	153	27,6
Σύνολο	147	100,0	317	100,0	90	100,0	554	100,0

Από την άλλη, ο βαθμός καινοτομίας των επιχειρήσεων (επίπεδο ιδιαιτερότητας και άλλων παραμέτρων της μεταποίησης ή άλλων διαδικασιών που θεωρούνται καινοτόμες) συγκριτικά με αυτόν άλλων επιχειρήσεων στην περιοχή μειώνεται, καθώς κινούμαστε από τα "καινοτόμα" προς τα "νέα" και ακολούθως προς τα "τοπικά" προϊόντα (Πίνακας 2).

Πίνακας 2: Στοιχεία της διαδικασίας παραγωγής ή άλλης διαδικασίας που θεωρούνται καινοτόμα σε σχέση με αυτά άλλων επιχειρήσεων στην περιοχή

	Τοπικό Προϊόν		Νέο προϊόν		Καινοτόμο προϊόν		Σύνολο	
	α.α.	%	α.α.	%	α.α.	%	α.α.	%
Όχι	37	47,4	51	31,5	11	17,2	99	32,6
Ναι	41	52,6	111	68,5	53	82,8	205	67,4
Σύνολο	78	100,0	162	100,0	64	100,0	304	100,0

Το μεγαλύτερο μερίδιο "τοπικών" προϊόντων/υπηρεσιών χαρακτηρίζει τις απομακρυσμένες περιοχές της υπαίθρου και τους μικρούς οικισμούς και μειώνεται καθώς κινούμαστε αφενός προς τις προσπελάσιμες περιοχές της υπαίθρου και τις ημιαστικές περιοχές και αφετέρου προς τους μεσαίου μεγέθους και μεγάλους οικισμούς (Πίνακας 3). Οι επιχειρήσεις που παράγουν "νέα" προϊόντα παρουσιάζουν την αντίστροφη εικόνα.

Πίνακας 3: Παραγωγή τοπικών "νέων" και καινοτόμων προϊόντων ανάλογα με τον χαρακτήρα του οικισμού

	Τοπικό Προϊόν		Νέο προϊόν		Καινοτόμο προϊόν		Σύνολο	
	α.α.	%	α.α.	%	α.α.	%	α.α.	%
Προσπελασιμότητα								
Ημιαστική	36	19,9	139	40,4	43	47,3	218	35,4
Αγροτική εύκολα προσπελάσιμη	71	39,2	142	41,3	34	37,4	247	40,1
Αγροτική απομακρυσμένη	74	40,9	63	18,3	14	15,4	151	24,5
Σύνολο	181	100,0	344	100,0	91	100,0	616	100,0
Μέγεθος οικισμού								
Μικρός	92	50,8	83	24,1	23	25,3	198	32,1
Μεσαίος	59	32,6	134	39,0	21	23,1	214	34,7
Μεγάλος	30	16,6	127	36,9	47	51,6	204	33,1
Σύνολο	181	100,0	344	100,0	91	100,0	616	100,0

Οι επιχειρήσεις που παράγουν "τοπικά" προϊόντα τείνουν να αγοράζουν μεγαλύτερο ποσοστό των πρώτων υλών από την περιοχή τους, ενώ είναι σχετικά μικρό το ποσοστό αυτών που δεν αγοράζουν καθόλου πρώτες ύλες από την περιοχή τους, σε αντίθεση με τα δυο άλλα είδη επιχειρήσεων, δηλαδή αυτές που παράγουν "νέα" και "καινοτόμα" προϊόντα (Πίνακας 4). Το αντίστροφο συμβαίνει με τις πρώτες ύλες από το εξωτερικό.

Πίνακας 4: Παραγωγή "τοπικών", "νέων" και "καινοτόμων" προϊόντων με βάση το ποσοστό προέλευσης πρώτων υλών και ενδιάμεσων εισροών από την περιοχή

	Τοπικό Προϊόν		Νέο προϊόν		Καινοτόμο προϊόν		Σύνολο	
	α.α.	%	α.α.	%	α.α.	%	α.α.	%
0	28	16,2	142	44,5	45	52,9	215	37,3
1 -20%	12	6,9	45	14,1	15	17,6	72	2,5
21 -50%	22	12,7	36	11,3	11	12,9	69	12,0
51 - 100%	111	64,2	96	30,1	14	16,5	221	38,3
Σύνολο	173	100,0	319	100,0	85	100,0	577	100,0

Οι επιχειρήσεις που παράγουν "τοπικά" προϊόντα τείνουν να πωλούν μεγαλύτερα ποσοστά των προϊόντων τους στην περιοχή τους, ενώ είναι συγκριτικά μικρό το ποσοστό αυτών που δεν πωλούν καθόλου τα προϊόντα τους στην περιοχή τους. Σχεδόν το αντίστροφο συμβαίνει με τα άλλα δυο είδη επιχειρήσεων, δηλαδή μ' αυτές που έχουν "νέα" και "καινοτόμα" προϊόντα. Η αντίθετη κατάσταση κυριαρχεί σχετικά με τις πωλήσεις στο εξωτερικό.

Οι επιχειρήσεις που παράγουν "τοπικά" προϊόντα/υπηρεσίες προσλαμβάνουν μεγαλύτερο μέρος της εργαζομένων τους από την ίδια την περιοχή. Αυτό περιορίζεται καθώς προχωρούμε προς επιχειρήσεις που παράγουν "νέα" και "καινοτόμα" προϊόντα (Πίνακας 5). Το αντίστροφο συμβαίνει αναφορικά με τους εργαζόμενους που προσλαμβάνονται από άλλη περιοχή ή από άλλη χώρα.

Πίνακας 5: Παραγωγή τοπικών "νέων" και καινοτόμων προϊόντων με βάση το ποσοστό των εργαζομένων που προέρχονται από τον ίδιο οικισμό

Ποσοστό εργαζομένων από τον ίδιο οικισμό	Τοπικό Προϊόν		Νέο προϊόν		Καινοτόμο προϊόν		Σύνολο	
	α.α.	%	α.α.	%	α.α.	%	α.α.	%
< 10	49	29,0	136	41,6	38	42,7	223	38,1
11 - 25	3	1,8	16	4,9	2	2,2	21	3,6
26 - 50	12	7,1	33	10,1	16	18,0	61	10,4
> 50	105	62,1	142	43,4	33	37,1	280	47,9
Σύνολο	169	100,0	327	100,0	89	100,0	585	100,0

Οι επιχειρηματίες που παράγουν τοπικά προϊόντα είναι πιο δεμένοι με την περιοχή

Οι επιχειρηματίες που παράγουν "τοπικά" προϊόντα/υπηρεσίες τείνουν να εμφανίζουν υψηλότερο ενδεχόμενο να έχουν γεννηθεί ή να κατοικούν στην περιοχή. Ακολουθούν αυτοί που παράγουν "νέα" προϊόντα και τέλος αυτοί που παράγουν καινοτόμα προϊόντα (Πίνακας 6). Η αντίστροφη σειρά εμφανίζεται όταν πρόκειται για ποσοστά των μεριδίων που ανήκουν σε ανθρώπους/επιχειρήσεις που εδρεύουν εκτός περιοχής (Πίνακας 7).

Πίνακας 6: Παραγωγή τοπικών "νέων" και καινοτόμων προϊόντων με βάση τον τόπο γέννησης και κατοικίας του ιδιοκτήτη

Τόπος γέννησης του ιδιοκτήτη	Τοπικό Προϊόν		Νέο προϊόν		Καινοτόμο προϊόν		Σύνολο	
	α.α.	%	α.α.	%	α.α.	%	α.α.	%
Ίδιο/ κοντινό οικισμό	118	65,6	200	58,8	36	40,0	354	58,0
Διαφορετικό (αστική περιοχή)	29	16,1	88	25,9	25	27,8	142	23,3
Διαφορετικό (αγροτική περιοχή)	18	10,0	35	10,3	23	25,6	76	12,5
Εξωτερικό	15	8,3	17	5,0	6	6,7	38	6,2
Σύνολο	180	100,0	340	100,0	90	100,0	610	100,0
Περιοχή κατοικίας του ιδιοκτήτη								
Στην περιοχή	167	92,3	300	87,5	74	81,3	541	88,0
Εκτός περιοχής	14	7,7	43	12,5	17	18,7	74	12,0
Σύνολο	181	100,0	343	100,0	91	100,0	615	100,0

Πίνακας 7: Παραγωγή τοπικών "νέων" και καινοτόμων προϊόντων με βάση το ποσοστό της επιχείρησης που ανήκει σε κάποιους εκτός περιοχής

	Τοπικό Προϊόν		Νέο προϊόν		Καινοτόμο προϊόν		Σύνολο	
	α.α.	%	α.α.	%	α.α.	%	α.α.	%
Καθόλου	152	90,5	249	81,4	58	69,0	459	82,3
Κάποιο	16	9,5	57	18,6	26	31,0	99	17,7
Σύνολο	168	100,0	306	100,0	84	100,0	558	100,0

Οι επιχειρήσεις που παράγουν τοπικά προϊόντα τείνουν να υστερούν σε πολλούς τομείς

Όσο πιο μορφωμένοι είναι οι επιχειρηματίες τόσο πιο πολύ τείνουν να παράγουν "καινοτόμα" προϊόντα/υπηρεσίες (48,9% έχουν πτυχίο πανεπιστημίου ή/και μεταπτυχιακό)· ακολουθούν αυτοί που παράγουν "νέα" προϊόντα/υπηρεσίες (31,3%) και τέλος αυτοί που παράγουν "τοπικά" προϊόντα/υπηρεσίες (13,6%).

Οι πιο δυναμικές επιχειρήσεις είναι αυτές που παράγουν "καινοτόμα" προϊόντα/ υπηρεσίες· ακολουθούν αυτές που παράγουν "τοπικά" προϊόντα και οι λιγότερο δυναμικές είναι αυτές που παράγουν "νέα" προϊόντα/υπηρεσίες.

Στις επιχειρήσεις που είναι ενταγμένες στην τοπική οικονομία υπερεκπροσωπούνται οι γυναίκες επιχειρηματίες, αυτοί που γεννήθηκαν και ζουν στην περιοχή όπου εδρεύει η επιχείρησή τους και αυτοί που δεν έζησαν ποτέ σε άλλη περιοχή (Πίνακας 8).

Πίνακας 8: Επιχειρήσεις που είναι ενταγμένες στην τοπική οικονομία κατά φύλο και περιοχή κατοικίας του ιδιοκτήτη

	Όχι		Ναι		Σύνολο		
	α.α.	%	α.α.	α.α.	%	α.α.	
Φύλο							
	Άνδρες	673	83,5%	138	76,7%	811	82,3%
	Γυναίκες	133	16,5%	42	23,3%	175	17,7%
Ιδιοκτησία εκτός περιοχής							
	Τοπική	681	83,5%	175	97,2%	856	85,9%
	Εθνική	101	12,4%	5	2,8%	106	10,6%
	Εκτός χώρας	34	4,2%			34	3,4%
Έζησε ποτέ σε άλλη περιοχή (δεν συμπεριλαμβάνεται η στρατιωτική θητεία)							
	Όχι	270	37,0	71	49,7	341	39,1
	Ναι	460	63,0	72	50,3	532	60,9
	Σύνολο	730	100,0	143	100,0	873	100,0
Τόπος γέννησης							
	Ίδια περιοχή/ κοντινή περιοχή	445	55,8	119	66,1	564	57,7
	Διαφορετική περιοχή (αστική περιοχή)	225	28,2	39	21,7	264	27,0
	Διαφορετική περιοχή (ύπαιθρος)	91	11,4	15	8,3	106	10,8
	Εξωτερικό	37	4,6	7	3,9	44	4,5
	Σύνολο	798	100,0	180	100,0	978	100,0
Πού ζει ο ιδιοκτήτης σήμερα							
	Στην περιοχή	715	88,6	177	98,3	892	90,4
	Εκτός περιοχής	92	11,4	3	1,7	95	9,6
	Σύνολο	807	100,0	180	100,0	987	100,0

Οι επιχειρήσεις που είναι ενταγμένες στην τοπική οικονομία τείνουν να υστερούν σε θέματα διοικητικής πείρας, ανάκτησης βοήθειας από προγράμματα υποστήριξης των επιχειρήσεων, εισαγωγής νέων καινοτόμων προϊόντων, εισόδου σε νέες γεωγραφικές αγορές, ανάπτυξης νέων πελατών (Πίνακας 9).

Πίνακας 9: Επιχειρήσεις που είναι ενταγμένες στην τοπική οικονομία

	Όχι		Ναι		Σύνολο		
Εμπειρία σε διοίκηση επιχειρήσεων	α.α.	%	α.α.	α.α.	%	α.α.	
Όχι	636	77,9	158	87,8	794	79,7	
Ναι	180	22,1	22	12,2	202	20,3	
Σύνολο	816	100,0	180	100,0	996	100,0	
Έλαβε βοήθεια από οποιοδήποτε πρόγραμμα την τελευταία 5 ετία							
Όχι	484	59,3	134	74,9	618	62,1	
Ναι	332	40,7	45	25,1	377	37,9	
Σύνολο	816	100,0	179	100,0	995	100,0	
Είναι κάποιο από τα προϊόντα/ υπηρεσίες καινοτόμο σε σχέση με αυτά άλλων επιχειρήσεων στην περιοχή							
Όχι	247	30,3	74	41,1	321	32,2	
Ναι	569	69,7	106	58,9	675	67,8	
Σύνολο	816	100,0	180	100,0	996	100,0	
Νέες γεωγραφικές αγορές							
Όχι	458	57,5	148	83,6	606	62,3	
Ναι	338	42,5	29	16,4	367	37,7	
Σύνολο	796	100,0	177	100,0	973	100,0	
Νέοι τύποι πελατών που αποκτήθηκαν κατά την τελευταία 2ετία							
Όχι	374	47,3	109	61,9	483	49,9	
Ναι	417	52,7	67	38,1	484	50,1	
Σύνολο	791	100,0	176	100,0	967	100,0	

Οι επιχειρήσεις τοπικών επιχειρηματιών είναι περισσότερο ενταγμένες στην τοπική οικονομία

Η προέλευση της ιδιοκτησίας των επιχειρήσεων (δηλαδή περιοχή, χώρα, εξωτερικό) είναι παράγοντας που διαφοροποιεί σε μεγάλο βαθμό τις επιχειρήσεις ως προς την απασχόληση που δημιουργούν. *Αναμφίβολα, οι τοπικές επιχειρήσεις* (δηλ. που δεν έχουν ιδιοκτήτες εκτός περιοχής) *δημιουργούν το μεγαλύτερο μέρος της απασχόλησης* (59,4%). Όμως, οι τοπικές επιχειρήσεις είναι κατά μέσον όρο πολύ μικρότερες συγκριτικά με τις επιχειρήσεις *εθνικής ιδιοκτησίας* (δηλ. αυτές που μέρος ή ολόκληρο το κεφάλαιό τους ανήκει σε οντότητες (μεμονωμένα άτομα ή επιχειρήσεις- από άλλα μέρη της χώρας) και πάρα πολύ μικρότερες συγκριτικά με αυτές από το εξωτερικό (14,9 απασχολούμενοι/επιχείρηση για τις τοπικές, 50,8 γι' αυτές από υπόλοιπη χώρα και 96,9 γι' αυτές από εξωτερικό). Έτσι, η συμβολή των τοπικών επιχειρήσεων στην απασχόληση είναι μικρότερη από το ποσοστό τους στο σύνολο των επιχειρή-

σεων (59,4% της απασχόλησης, ενώ 86% των επιχειρήσεων), η συμβολή των επιχειρήσεων από την υπόλοιπη χώρα μεγαλύτερη (25,2% και 50,8% αντίστοιχα) και των επιχειρήσεων από το εξωτερικό πάρα πολύ μεγαλύτερη (25,2% και 50,8% αντίστοιχα). Δηλαδή, οι μη τοπικές επιχειρήσεις τείνουν να δημιουργούν πολύ περισσότερες θέσεις εργασίας ανά επιχείρηση.

Οι μη τοπικές επιχειρήσεις (δηλ. το 14% όλων των επιχειρήσεων) έχουν συμβάλει σημαντικά στη συνολική απασχόληση (40,6%). Ωστόσο, η συμμετοχή τους στην αύξηση της απασχόλησης στην περίοδο 1998-2000 ήταν λιγότερο σημαντική (33,6%). Οι επιχειρήσεις με ιδιοκτησία από την υπόλοιπη χώρα συνεισέφεραν ελάχιστα λιγότερο από τη συμμετοχή των τοπικών επιχειρήσεων, ενώ οι ξένες επιχειρήσεις μείωσαν το σύνολο των απασχολουμένων τους (κατά 26%).

Το Κιλκίς, το Nordwestmecklenburg και σε μικρότερο βαθμό η Cumbria είναι οι περιοχές με τα μεγαλύτερα ποσοστά ιδιοκτησίας από άλλα μέρη των αντίστοιχων χωρών. Η κατάσταση είναι διαφορετική, όταν πρόκειται για ξένη ιδιοκτησία. Το Waldshut και το Zary είναι οι μόνες περιφέρειες όπου η ξένη ιδιοκτησία είναι αξιοσημείωτη, με 10% και 9% αντίστοιχα των επιχειρήσεων να ανήκουν σε μια ξένη οντότητα. Και στις δυο περιπτώσεις πρόκειται για αποτέλεσμα της γειτνίασης με μια πιο αναπτυγμένη χώρα (Ελβετία και Γερμανία αντίστοιχα). Η γεωγραφική εγγύτητα παίζει ρόλο τόσο στη δημιουργία των Ξένων Άμεσων Επενδύσεων όσο και στο εξωτερικό εμπόριο (μεταξύ άλλων Labrianidis, 2001).

Οι μη τοπικές επιχειρήσεις τείνουν να συγκεντρώνονται στις πιο προσπελάσιμες περιοχές. Στην πραγματικότητα φαίνεται να υπάρχει μια λίγο πολύ γραμμική σχέση ανάμεσα στο "εύρος" της ιδιοκτησίας και στην προσβασιμότητα της περιοχής εγκατάστασής της. Συγκεκριμένα, μόνο 17,6% των ξένων επιχειρήσεων εδρεύουν σε απόμακρες περιοχές της υπαίθρου, ενώ 55,9% εδρεύουν σε ημιαστικούς οικισμούς. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τις τοπικές επιχειρήσεις είναι 36,4% και 28%. Παρόμοια σχέση υπάρχει ανάμεσα στο "εύρος" της ιδιοκτησίας και στο μέγεθος του οικισμού, καθώς οι ξένες επιχειρήσεις τείνουν να συγκεντρώνονται στους μεγάλους οικισμούς (41,2%- Πίνακας 10).

Πίνακας 10: Χαρακτηριστικά οικισμού που βρίσκεται η επιχείρηση ανάλογα με την περιοχή προέλευσης της ιδιοκτησίας της επιχείρησης

Προσπελασιμότητα του οικισμού	Περιοχή	Χώρα	Από το εξωτερικό	Σύνολο
Ημιαστικός	28,0	41,5	55,9	30,4
Αγροτικός προσπελάσιμος	35,5	34,0	26,5	35,0
Αγροτικός απομακρυσμένος	36,4	24,5	17,6	34,5
Μέγεθος οικισμού				
Μικρός	33,6	35,8	32,4	33,8
Μεσαίος	35,6	28,3	26,5	34,5
Μεγάλος	30,7	35,8	41,2	31,6

Οι τοπικές επιχειρήσεις προσλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος των εργαζομένων τους από την περιοχή τους (μάλιστα το 41,8% προσλαμβάνουν όλους τους εργαζόμενους από την περιοχή τους). Αντίθετα, σχεδόν οι μισές επιχειρήσεις (47,1%) με ξένη ιδιοκτησία και το ένα τρίτο των επιχειρήσεων που ανήκουν σε ιδιοκτήτες εκτός περιοχής δεν προσλαμβάνουν κανέναν από την περιοχή τους (Πίνακας 11).

Πίνακας 11: Ποσοστό εργαζομένων που προέρχονται από την περιοχή ανάλογα με την περιοχή προέλευσης της ιδιοκτησίας της επιχείρησης

Ποσοστό εργαζομένων από τον οικισμό όπου βρίσκεται η επιχείρηση	Περιοχή	Χώρα	Από το εξωτερικό	Σύνολο
0	27,1	33,0	47,1	28,4
1-10	2,5	6,6		2,8
11-25	4,3	8,5	5,9	4,8
26-50	9,9	15,1	11,8	10,5
51-99	9,8	14,2	26,5	10,8
100	41,8	20,8	5,9	38,4

Είναι αναμενόμενο οι επιχειρήσεις να στρέφονται περισσότερο εκτός περιοχής για αγορά εισροών, καθώς κινούμαστε από τις τοπικές στις εθνικές και στις διεθνείς επιχειρήσεις. Οι εθνικές επιχειρήσεις φαίνονται να είναι αυτές των οποίων κύρια πηγή εισροών είναι η εθνική αγορά, ενώ οι επιχειρήσεις με ξένη ιδιοκτησία είναι εμφανώς πιο εξαρτημένες από το εξωτερικό και λιγότερο δεμένες με την περιοχή τους, ακόμη και όταν πρόκειται για την αγορά των εισροών τους. Σχεδόν οι μισές μη τοπικές επιχειρήσεις (τόσο εθνικές όσο και διεθνείς) δεν αγοράζουν καθόλου εισροές από την περιοχή. Φυσικά, το αντίστοιχο ποσοστό για τις τοπικές επιχειρήσεις είναι σημαντικά χαμηλότερο (29,2%), ενώ περισσότερες του ενός τρίτου απορροφούν πάνω από το 50% του συνόλου των εισροών τους από την περιοχή (Πίνακας 12).

Πίνακας 12: Εισροές της επιχείρησης από διάφορες περιοχές ανάλογα με την περιοχή προέλευσης της ιδιοκτησίας της επιχείρησης

Ποσοστό των εισροών	Περιοχή	Χώρα	Από το εξωτερικό	Σύνολο
Εισροές από την περιοχή				
0	29,2	46,2	47,1	31,6
1%-20%	9,1	9,4	20,6	9,5
21%-50%	9,8	10,4	14,7	10,0
51%-100%	35,4	19,8	14,7	33,0
Εισροές από άλλες περιοχές στη χώρα				
0	26,4	19,8	17,6	25,4
1%-20%	10,7	7,5	11,8	10,4
21%-50%	13,9	17,0	29,4	14,8
51%-100%	32,5	41,5	38,2	33,6
Εισροές από άλλες χώρες				
0	61,2	51,9	26,5	59,0
1%-20%	9,2	10,4	23,5	9,8
21%-50%	6,8	10,4	29,4	7,9
51%-100%	6,3	13,2	17,6	7,4

Το μοντέλο που περιγράφηκε παραπάνω επαναλαμβάνεται όταν πρόκειται για τις πωλήσεις των επιχειρήσεων. Συγκεκριμένα, σχεδόν οι μισές (47,1%) επιχειρήσεις ξένης ιδιοκτησίας δεν πωλούν τίποτε στην περιοχή, ενώ περισσότερες από τις μισές τοπικές επιχειρήσεις πωλούν περισσότερο από 50%. Το μοντέλο αντιστρέφεται πάλι, καθώς κινούμαστε από τις εθνικές στις διεθνείς αγορές (Πίνακας 13).

Πίνακας 13: Ποσοστό πωλήσεων (έτους 2000) σε αγορές του εξωτερικού ανάλογα με την περιοχή προέλευσης της ιδιοκτησίας της επιχείρησης

Ποσοστό των πωλήσεων	Περιοχή	Χώρα	Από το εξωτερικό	Σύνολο
Στην τοπική αγορά				
0	13,2	27,4	47,1	15,9
1%-20%	15,1	36,8	29,4	17,9
21%-50%	11,7	14,2	11,8	11,9
51%-100%	57,1	19,8	8,8	51,5
Σε άλλες περιοχές στη χώρα				
0	37,0	16,0	8,8	33,8
1%-20%	17,2	14,2	11,8	16,7
21%-50%	17,1	16,0	35,3	17,6
51%-100%	25,8	51,9	41,2	29,1
Σε άλλες χώρες				
0	68,1	45,3	8,8	63,7
1%-20%	16,1	23,6	23,5	17,2
21%-50%	7,2	13,2	38,2	8,9
51%-100%	5,0	16,0	26,5	6,9

Συνολικά, φαίνεται ότι οι επιχειρήσεις με κάποια ιδιοκτησία εκτός περιοχής δεν είναι τόσο ενεργητικές (τουλάχιστον όχι τόσο άμεσα όσο θα αναμενόταν) για τις περιοχές όσο οι τοπικές. Εντούτοις, αυτή δεν είναι η συμπερασματική μας παρατήρηση, εφόσον θα πρέπει να εξεταστούν και άλλων ειδών επιδράσεις των μη τοπικών επιχειρήσεων –όπως η μεταφορά τεχνολογίας–, που δυναμικά μπορεί να είναι μεγαλύτερης σημασίας από τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης.

ΤΟΠΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΩΣ ΜΕΣΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΩΝ ΛΙΓΟΤΕΡΟ ΕΥΝΟΗΜΕΝΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ

Παρά την ύπαρξη υψηλής επιδότησης γεωργικών εκμεταλλεύσεων και ευρύτερων προγραμμάτων για την υποβοήθηση της ανάπτυξης της υπαίθρου (Ilbery και Kneafsey, 1998 και 1999), οι καθυστερημένες περιφέρειες της Ε.Ε. συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν προβλήματα, όπως: μη ευνοϊκή δομή αγροκτημάτων, χαμηλά εισοδήματα, ηλικιωμένος πληθυσμός, μετανάστευση, σχετική απομόνωση από βασικά κέντρα οικονομικής δραστηριότητας. Η γεωργία σε τέτοιες περιοχές περιθωριοποιείται ολοένα και περισσότερο σε σχέση με την οικονομική βιωσιμότητα της γης, παρότι εμφανίζονται κάποιες νέες δραστηριότητες, όπως τουρισμός και βιομηχανία. Μια δυνατότητα για την υποβοήθηση της αναπτυξιακής δυναμικής για τις Λιγό-

τερο Ευνοημένες Περιοχές της υπαίθρου φαίνεται να βρίσκεται στην αγορά τοπικών προϊόντων.

Οι δυσκολίες που υπήρχαν για δεκαετίες στον οικονομικό εκσυγχρονισμό των Λιγότερο Αναπτυγμένων Περιοχών και δρούσαν ως αξεπέραστα εμπόδια στην ανάπτυξή τους (Parrott κ.ά., 2002: 252), μπορούν τώρα να χρησιμοποιηθούν προς όφελός τους. Δηλαδή, η έλλειψη ευκαιριών εκσυγχρονισμού μπορεί να συνέβαλε στη διατήρηση της "παράδοσης". Με δεδομένο ότι σήμερα αυξάνεται συνεχώς το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης για την πρό-έλευση και την ποιότητα των τροφών, η παράδοση αποκτά ιδιαίτερη σημασία, έστω και αν πρόκειται απλώς για "σκηνικό", που ακόμη και ο επισκέπτης το αισθάνεται. Ταυτόχρονα, όμως, δε θέλει να καταρρεύσει ο μύθος, επειδή τον έχει ανάγκη και ο ίδιος.

Τα τοπικά προϊόντα μπορούν να θεωρηθούν ως κατάλληλο μέσο ανάπτυξης της υπαίθρου και ειδικότερα των Λιγότερο Ευνοημένων Περιοχών της. Κυρίως, επειδή μπορούν να βοηθήσουν στην "επανασύσταση" –με τελείως διαφορετικούς όρους– ενός ολοκληρωμένου τοπικού παραγωγικού συστήματος που πιθανότατα προϋπήρχε στην περιοχή. Το παραπάνω επιχείρημα δε συνηγορεί απαραίτητα υπέρ της ενδογενούς ανάπτυξης, η οποία δεν αποτελεί πάντοτε επιλογή –μονόδρομο για την ανάπτυξη. Ούτε συνιστά πρόταση για ένα "άλμα προς τα πίσω", αφού οι σημερινές κοινωνικοοικονομικές συνθήκες είναι εντελώς διαφορετικές. Είναι εύκολο να πει κανείς ότι "εφόσον στην τάδε περιοχή υπήρχε παράδοση από την παραγωγή του δεινά προϊόντος, ας το παραγάγουμε και σήμερα και ας το πουλήσουμε ως τοπικό προϊόν". Σήμερα δεν εμφανίζονται πλέον συχνά οι κοινωνικές προϋποθέσεις για τέτοια παραγωγή. Ο ορεινός χώρος, πολλές φορές για μεγάλο διάστημα, υπήρξε "χώρος σε αδράνεια" (*espace d' inertie*)' δε συνέβαινε τίποτε στην περιοχή.

Πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι πριν από την ομογενοποίηση του χώρου, που προκλήθηκε κυρίως από την ανάπτυξη του οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου, κάθε περιοχή αποτελούσε μια "τοπική αγορά" που λειτουργούσε ως *τοπικό παραγωγικό σύστημα*-μικρογραφία της εθνικής οικονομίας (όπου δηλαδή παράγονταν σχεδόν όλα τα προϊόντα). Η ύπαρξη "χωρικού μονοπωλίου" επέτρεπε τη λειτουργία πλήθους μικρών επιχειρήσεων που παρήγαν τα δικά τους τοπικά προϊόντα (π.χ. τυριά και τσιγάρα). Οι επιχειρήσεις αυτές συνδέονταν άμεσα με την τοπική οικονομία από όπου κυρίως προμηθεύονταν τις πρώτες ύλες και τα ενδιάμεσα προϊόντα, έπαιρναν τους εργαζόμενούς τους και όπου, τέλος, σε μεγάλο βαθμό, απευθύνονταν για την πώληση των προϊόντων τους. Καθένα από αυτά τα προϊόντα ήταν πολύ διαφορετικό από εκείνα άλλων περιοχών, γιατί στηρίζονταν σε τοπικές πρώτες ύλες και σε ενδιάμεσες εισροές (που καλλιεργούνταν στην περιοχή και επηρεάζονταν από το μικροκλίμα, το έδαφος κ.λπ.), και επιπλέον σε παραδόσεις διαφορετικών καλλιεργητικών και μεταποιητικών μεθόδων κ.λπ.. Μάλιστα, σε χώρες όπου η ανάπτυξη –άρα και η ομογενοποίηση της εθνικής αγοράς– άργησε, οι "τοπικές αγορές" όπου παράγονταν τοπικά/παραδοσιακά προϊόντα συνέχισαν να υπάρχουν, σε κάποιες περιπτώσεις και ως τα μέσα του 20 αιώνα. Κατά κά-

ποια έννοια, λοιπόν, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι η σύγχρονη παραγωγή "τοπικών προϊόντων" είναι συχνά μια "επιστροφή στο παρελθόν". Σήμερα, όμως, το τοπικό προϊόν παράγεται σε ένα τελείως διαφορετικό κοινωνικοοικονομικό και τεχνολογικό περιβάλλον, που συχνά δεν αποτελεί παρά ένα "σκηνικό".

Οι επιχειρήσεις που παράγουν τοπικό ή "τοπικό" προϊόν ούτε ομοιογενείς είναι ούτε προκαλούν ομοιογενή αποτελέσματα στην τοπική οικονομία. Έτσι, μπορούν να διακριθούν:

Σε πολύ μικρές επιχειρήσεις που παράγουν τοπικά προϊόντα και είναι "δεμένες" με την τοπική οικονομία (π.χ. χρησιμοποιούν πρώτες ύλες από την περιοχή)* αυτές έχουν κάποια συμβολή στην ανάπτυξη της περιοχής (π.χ. στην απασχόληση) αλλά όχι σημαντική –κυρίως γιατί είναι μικρού μεγέθους και συχνά πολύ ευάλωτες στη συγκυρία (π.χ. επιχείρηση Ξ).

I

Έτος ίδρυσης: 1995

Προφίλ επιχειρηματία: 2 γυναίκες ηλικίας 35-40 ετών, παντρεμένες και με παιδιά. Δεν είναι διατεθειμένες να βγουν από την αγορά· θα συνεχίσουν ακόμη και χωρίς κέρδη. Η επιχειρηματική τους δραστηριότητα αποτελεί τρόπο ζωής. Θέλουν να αποδείξουν την αξία τους στην τοπική κοινωνία.

Προηγούμενη απασχόληση: Νοικοκυρές.

Πώς προέκυψε η ιδέα: Σεμινάριο επιμόρφωσης για γυναίκες, όπου γνωρίστηκαν με καθηγήτρια πανεπιστημίου από την περιοχή, που τις "αγκάλιασε". Αυτό άνοιξε νέους ορίζοντες, τις στήριξε στη λήψη "γενναίων" αποφάσεων ζωής και στη δημιουργία "επαφών" (με γραφείο συμβούλων επιχειρήσεων, με γραφείο design, με δημοσιογράφους που πρόβαλαν το έργο τους στην τηλεόραση).

Εργοστάσιο: Στο χωριό τους.

Πρώτες ύλες: Κυρίως από την περιοχή (κυδώνι, κεράσι, σύκο κ.λπ.).

Προϊόντα: Χειροποίητα γλυκά κουταλιού.

Πωλήσεις: Μπήκαν σε "δύσκολα" καταστήματα: coffee way, duty free.

Απασχολούμενοι: Περιστασιακά 1-2 άτομα. Βοηθούν οι σύζυγοι.

Ενισχύσεις: Κατάφεραν να στήσουν την επιχείρηση λόγω ενισχύσεων (πρόγραμμα επιμόρφωσης, επιχορήγηση κ.λπ.) και συνεχίζουν στηριζόμενες σε ενισχύσεις (πηγαίνουν σε όλες τις Εκθέσεις, προβολή από TV κ.λπ.).

Πλεονεκτήματα: Έμφαση στο σχέδιο ετικέτας, στο μπουνάλι, σε συσκευασίες δώρου κ.λπ.

Προβλήματα: Δεν έχουν σταθερή ποιότητα. Μεγάλη χρηματοοικονομική στενότητα.

Εάν ήταν ξένες, θα είχαν μεγαλύτερη αποδοχή από την τοπική κοινωνία. Η τοπική κοινωνία είναι επιφυλακτική· τις αντιμετωπίζει ως "και ποιες είναι αυτές που θα γίνουν επιχειρηματίες". Δεν τις υπονομεύει αλλά και δεν τις βοηθάει.

Μιμητικά φαινόμενα: Τοπικό ζαχαροπλαστείο εισήγαγε και αυτό τέτοια προϊόντα.

Σε επιχειρήσεις μικρού και μεσαίου μεγέθους που έχουν έναν δυναμισμό είτε γιατί παράγουν για εξειδικευμένες αγορές-φωλιές αγοράς (επιχείρηση Ι Ξ), είτε γιατί παράγουν καλής ποιότητας παραδοσιακό προϊόν της περιοχής και είναι καλά εμπλεδωμένες στην αγορά (επιχείρηση Ι Ψ) Επηρεάζουν δραστικά την περιοχή, επειδή είναι δεμένες με την τοπική οικονομία (κυρίως η Ψ), από όπου αγοράζουν τις πρώτες ύλες και παίρνουν το εργατικό τους δυναμικό. Συχνά, όμως, πρέπει να ξεπεράσουν εσωτερικά διαρθρωτικά προβλήματα (υγιεινή προ-

ϊόντων-επιχείρηση ΙΪ ή την αυστηρά οικογενειακή διοικητική δομή τους (επιχείρηση ΙΪΙ)

II

Έτος ίδρυσης: 1985

Προφίλ επιχειρηματία: Άνδρας, όχι μορφωμένος, ηλικίας 45-50 ετών. Τον συναρπάζει η δουλειά του. Αυτοδημιούργητος.

Προηγούμενη απασχόληση: Τσοπάνος

Πώς προέκυψε η ιδέα: Ήθελε να τρώει τα φαγητά που του έκανε η μητέρα του και δεν τα έβρισκε στην αγορά.

Εργοστάσιο: Στο χωριό του· ξεκίνησε στην αποθήκη του σπιτιού του.

Καταστήματα: Κιλκίς, Θεσσαλονίκη.

Προϊόντα: Παράγει 32 ποικιλικά προϊόντα (πασακίτάν, κορκότα, γαής, σουργούνι, τραχανά με χορταρικά κ.λπ.).

Πρώτες ύλες: Από την περιοχή.

Πωλήσεις: Στην πόλη Κιλκίς και στη Θεσσαλονίκη.

Απασχολούμενοι: 10 στο εργοστάσιο και 13 στα καταστήματα.

Ενισχύσεις: Το 50% του κόστους επένδυσης από Leader.

Πλεονεκτήματα: Ενισχύει την τοπική οικονομία: γάλα, απασχόληση κ.λπ. Έχει τη στήριξη των τοπικών φορέων: επιδότηση, μεγάλη τοπική προβολή (επισκέψεις σχολείων κ.λπ.) και δυνατότητα βοήθειας στον εκσυγχρονισμό, κυρίως στη βελτίωση των συνθηκών υγιεινής (HASSP, ISO κ.λπ.). Βοηθήθηκε και από τη "συγκυρία", την έλευση μεταναστών και παλινοστούτων που αύξησε τη ζήτηση.

Προβλήματα: Πολύ κακές συνθήκες υγιεινής.

III

Έτος ίδρυσης: 1860

Προφίλ επιχειρηματία: 3 αδέρφια 50-60 ετών. Ο ένας αδερφός έχει και δικό του φαρμακείο. Είναι η 3η γενιά.

Προηγούμενη απασχόληση: Καμία.

Πώς προέκυψε η ιδέα: Επιχείρηση πατέρα.

Εργοστάσιο: Στην περιοχή κατοικίας.

Πρώτες ύλες: Λίγες από περιοχή (γλυκάνισο από Λισβόρι, νερό κ.λπ.)· οι περισσότερες πρώτες ύλες και ενδιάμεσες εισροές (οινόπνευμα, μπουκάλια κ.λπ.) εκτός νησιού.

Πωλήσεις: Πουλάει πολύ καλά, επειδή καινούργιο μπουκάλι.

Προϊόντα: Ούζο.

Απασχολούμενοι: 20

Ενισχύσεις: Για το στήσιμο μουσείου ούζου.

Πλεονεκτήματα: Μεγάλο μεράκι, φιλότιμοι άνθρωποι.

Προβλήματα: Μεγάλος ανταγωνισμός, ακόμη και από πολυεθνικές επιχειρήσεις.

Σε επιχειρήσεις που είναι ανοιχτές στα μηνύματα της παγκόσμιας αγοράς λόγω του μεγάλου μεγέθους τους (μπορεί να είναι ακόμη και θυγατρικές πολυεθνικών) ή λόγω της προσωπικότητας του επιχειρηματία. Αυτές, παρόλο που προσφέρουν ελάχιστα στην τοπική οικονομία (κάποιες θέσεις απασχόλησης -επιχείρηση ΙV) ή σχεδόν τίποτε (ελάχιστη απασχόληση

και ορισμένα οφέλη από την ανάθεση υπεργολαβιών στην περιοχή –επιχείρηση V), μπορεί προοπτικά να είναι πολύ σημαντικές για την περιοχή, εφόσον φέρνουν νέες ιδέες, έχουν τη δύναμη να εισαγάγουν ένα τοπικό προϊόν στην εθνική ή ακόμη και στην παγκόσμια αγορά, μπορούν να λειτουργήσουν με τρόπο παραδειγματικό κ.λπ.. Εκμεταλλεύονται την ετικέτα του "τοπικού προϊόντος" χωρίς πραγματικά να συνδέονται με την τοπική οικονομία. Επειδή δεν έχουν ισχυρούς οικονομικούς δεσμούς με την περιοχή –αλλά ακόμη κι όταν έχουν– η δυνατότητά τους για "αποδέσμευση" (fly away) από την περιοχή είναι ανά πάσα στιγμή εξαιρετικά εύκολη.

IV

Έτος ίδρυσης: 1890

Προφίλ επιχειρηματία: Σήμερα ανήκει σε πολυεθνική.

Εργοστάσιο: Πλωμάρι.

Πρώτες ύλες: Γλυκάνισος και νερό από περιοχή (Λισβόρι)· όλα τα άλλα εκτός: μάρκαθος, αστεροειδές, οινόπνευμα, άλλα αρωματικά σπόρια, γλυκαντικές ουσίες.

Πωλήσεις: Πουλάει ούζο σε όλη την Ελλάδα και στο εξωτερικό· πολύ στη γερμανική αγορά, περίπου όσο και στην ελληνική.

Προϊόντα: Ούζο. Ιδιαιτερότητες: μείωσαν την περιεκτικότητα σε αλκοόλ (40%, 38%, 37%) ώστε να μπορούν να πουλούν περισσότερο (Ευρώπη κ.λπ.).

Απασχολούμενοι: 40.

Πλεονεκτήματα: Πλωμάρι: έχει εξαιρετικό νερό και σημαντική εξειδίκευση στην παραγωγή ούζου. Υπήρχε σημαντική τεχνογνωσία στην περιοχή (γνώση απόσταξης: "καζανάδες" από Κωνσταντινούπολη, Αίγυπτο κ.λπ.). Είχε μεγάλη βιομηχανική παραγωγή και εξαγωγές (σαπούνη, λάδι, ελιές, ούζο) και πολύ πληθυσμό. Η οικονομία του συρρικνώθηκε μόλις αποκόπηκε από τα απέναντι παράλια με την απελευθέρωση από την οθωμανική αυτοκρατορία.

Προβλήματα: Δυσκολία εξεύρεσης στελεχών (1,5 χρόνο ψάχνει προϊστάμενο λογιστηρίου και ηλεκτρονικό) και τεχνικής κάλυψης για τον εξοπλισμό. Μεγάλο κόστος μεταφοράς οινόπνευματος (σε τζίρο της επιχείρησης 1,5 δις, το κόστος μεταφοράς 200 εκ. δολ.). Έρχεται στη Μυτιλήνη μια φορά την εβδομάδα. Χρειάζονται μεγαλύτερους αποθηκευτικούς χώρους ώστε να έχουν αποθέματα τουλάχιστον μιας εβδομάδας (απαγορευτικά ναυσιπλοΐας κ.λπ.).

Σχόλια: Η εταιρεία διακρίνεται με βραβεία σε διεθνείς εκθέσεις ήδη από το 1935. Δεν υπάρχει συνεργασία με παρμεφρείς επιχειρήσεις είτε της ίδιας περιοχής (στο Πλωμάρι σήμερα λειτουργούν 4 ποτοποιίες) είτε άλλης στο νησί (14). Απαγορεύεται η υπεργολαβία (όλες οι φάσεις παραγωγής στον ίδιο χώρο), αλλιώς υπάρχουν διώξεις φορολογικές και περί λαθρεμπορίου. Πρέπει να αναγράφεται ο τόπος παραγωγής και εμφιάλωσης

Στη Μυτιλήνη παράγεται πάνω από 50-60% του ούζου της Ελλάδας.

V

Έτος ίδρυσης: 1992

Προφίλ επιχειρηματία: Γυναίκα. Αυτή και ο σύζυγός της γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στην Αθήνα. Ο σύζυγος κατάγεται από Μυτιλήνη όπου έκανε καλοκαιρινές διακοπές.

Προηγούμενη απασχόληση: Νοικοκυρά. Ο σύζυγος Γενικός Δ/ντής μεγάλης αντιπροσωπείας αυτοκινητών, τρακτέρ κ.λπ. στην Ελλάδα.

Πώς προέκυψε η ιδέα: "Άνθρωπος του κόσμου", γεγονός που τον βοήθησε να αντιληφθεί τις τεράστιες προοπτικές που θα είχε η επένδυση σε τοπικά προϊόντα, αγρότητα τροφίμων, αγροτουρισμό κ.λπ..

Εργοστάσιο: Αθήνα, Αγ. Στέφανος.

Προϊόντα: Παράγει 248 κωδικούς, 50 ζυμαρικά.

Απασχολούμενοι: 35, κυρίως Φιλιππινέζοι.

Υπεργολαβίες: Σε 15 προμηθευτές σε όλη την Ελλάδα (σε Χίο, Μάνη, Λαμία). Βελτιώνονται συνεχώς μέσα από τη συνεργασία.

Πρώτες ύλες: Από όλη την Ελλάδα, μόνο άριστης ποιότητας.

Πωλήσεις: 250 σημεία πώλησης (στα καλύτερα εστιατόρια -πολυτελείας- σε όλη την Ελλάδα). Κατάφερε και μπήκε στο Fortune and Mason στο Λονδίνο. Δεν έχει πωλητές. Τα προϊόντα πουλιούνται από στόμα σε στόμα (mouth to mouth) με συνειδητή στρατηγική, όπως τη διατυπώνει: "δεν μπορεί να έχεις "ήπια" παραγωγή και aggressive διάθεση".

Επισχύσεις: Κατά των επιδοτήσεων. Δεν πήραν, παρά τις πιέσεις για αίτηση.

Πλεονεκτήματα: Η επιχείρηση είναι τρόπος ζωής, όχι επάγγελμα. Έμφαση στην εμφάνιση του προϊόντος. Τρόφιμο και δώρο.

Ο σύζυγος γνωρίζει πολύ καλά την ελληνική ύπαιθρο όπου μετακινείται για να πουλήσει γεωργικά μηχανήματα. Πολύλες επαφές και πολλά ταξίδια στο εξωτερικό, λόγω της δουλειάς του. Οι "επαφές" με το εξωτερικό βοήθησαν ώστε σε λιγότερο από ένα χρόνο να μπει ο νερόμυλος ως αξιοθέατο στον τουριστικό οδηγό της Γερμανίας για την Μυτιλήνη. Μεγάλη προβολή στον τύπο, ακόμη και στον διεθνή.

Προβλήματα: "Βιτρίνα": Νερόμυλος στη Μυτιλήνη από τον οποίο παρήγαγε στην αρχή αλεύρι για τα μακαρόνια. Σήμερα λειτουργεί ως εκθεσιακός χώρος για τουρίστες και σχολεία.

Οι "τοπικές επιχειρήσεις" μπορεί να κατέχουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της περιοχής, δεν επαρκούν όμως από μόνες τους. Από την άλλη, οι επιχειρήσεις με κάποιο βαθμό ξένης (εκτός περιοχής) ιδιοκτησίας δε φαίνεται εκ πρώτης όψεως να είναι τόσο ωφέλιμες στην περιοχή όσο οι επιχειρήσεις τοπικής ιδιοκτησίας. Όμως, αν ληφθεί υπόψη ότι απαιτούμενα για την ανάπτυξη των περιοχών της υπαίθρου είναι αφενός νέες/καινοτόμες ιδέες, τεχνογνωσία κ.λπ. (που είναι αναμενόμενο να παραχθούν κυρίως εκτός τοπικής κοινωνίας) και αφετέρου η δυνατότητα πώλησης των προϊόντων των τοπικών επιχειρήσεων στις εθνικές αλλά και στις διεθνείς αγορές, τότε μπορεί να συνειδητοποιηθεί ότι *οι επιχειρήσεις ξένης ιδιοκτησίας μπορεί να παίξουν εξαιρετικά προωθητικό ρόλο στην ανάπτυξη των περιοχών της υπαίθρου.*

ΚΑΠΟΙΕΣ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η ανάπτυξη επιχειρήσεων που παράγουν κάποιο "τοπικό" προϊόν είναι πολύ θετική για την ανάπτυξη μιας περιοχής, γιατί συνήθως σημαίνει ανάπτυξη επιχειρήσεων συνδεδεμένων "προς τα μπρος" και "προς τα πίσω" με την τοπική οικονομία και συνεπάγεται παράλληλη ενίσχυση πολλών τομέων της τοπικής οικονομίας (γεωργία, κτηνοτροφία, μικρή βιοτεχνία, ξενώνες, εμπορικά καταστήματα κ.λπ.) και εμμέσως πλην σαφώς ενθάρρυνση της πολυδραστηριότητας. Αυτό δε σημαίνει ότι υποστηρίζουμε την ενδογενή ανάπτυξη ως τη μόνη αναπτυξιακή πορεία για τις περιοχές της υπαίθρου.

Πρέπει να είναι σαφές ότι σε πολλές ορεινές περιοχές δεν υπάρχει παρά ελάχιστος και γερασμένος πληθυσμός, και άρα είναι εξαιρετικά δύσκολο να παραχθούν πραγματικά "τοπικά προϊόντα". Εξάλλου, σε κοινωνίες με κυρίαρχη τη λογική της επιδίωξης εύκολου κέρδους (όπως η ελληνική), η αναζήτηση εύκολων επαγγελματικών ευκαιριών κυρίως στις υπηρεσίες (δωμάτια-ξενώνες-μικρά ξενοδοχεία, εστιατόρια, μπαράκια κ.λπ.) αποτελεί τον κανόνα, ενώ αποφεύγονται οι δυσκολίες της ενασχόλησης με την παραγωγή. Έτσι, και όταν ακόμα υπάρχει παραγωγή "τοπικού προϊόντος", είναι σε πολύ μικρές ποσότητες και συχνά πρόκειται κυρίως για "σκηνικό".

Χρειάζονται πρωτοβουλίες που θα εκμεταλλευτούν με επιτυχία τα τοπικά πλεονεκτήματα, τα οποία δεν περιορίζονται στην οικονομική και τεχνική υποδομή που διαθέτουν οι περιοχές αλλά περιλαμβάνουν και τα ιδιαίτερα τοπικά χαρακτηριστικά τους ("τοπικό περιβάλλον" - local milieu). Δηλαδή, τα χαρακτηριστικά του ανθρώπινου κεφαλαίου (human capital) [εκπαίδευση, δεξιότητες, εμπειρία του τοπικού πληθυσμού] και του κοινωνικού κεφαλαίου (social capital) [κλίμα εμπιστοσύνης και συνεργασίας μεταξύ των επιχειρήσεων, ανάπτυξη τοπικής τεχνογνωσίας, ήθη, έθιμα και συνήθειες που ευνοούν και στηρίζουν την επιχειρηματική δραστηριότητα, δίκτυο αναπτυξιακών θεσμών και φορέων κ.λπ.]. Το άρθρο αυτό *ανδεικνύει τη σημασία του ανθρώπινου και του κοινωνικού κεφαλαίου ως βασικών συνιστωσών της ανάπτυξης των περιοχών της υπαίθρου.*

Τέλος, επισημαίνουμε ότι η πολιτική (είτε με την έννοια των πολιτικών που ασκεί το κράτος ή κάποιος υπερεθνικός οργανισμός (π.χ. Ε.Ε.) ή ακόμη και ένα ισχυρό πολιτικό πρόσωπο) μπορεί να είναι εξαιρετικά σημαντική για την "κατασκευή" ενός "τοπικού προϊόντος"¹². Εξάλλου, η παρουσία κάποιων "ξένων" (νεόφερτων από άλλες περιοχές της χώρας - in migrants) με διάθεση να ζήσουν και να δημιουργήσουν στην περιοχή μπορεί να την τονώσει σημαντικά (κάτι που έχει επισημανθεί για πολλές περιοχές της Ευρωπαϊκής υπαίθρου - Labrianidis *et al*, 2002). Όμως, επειδή τα άτομα αυτά στις κλειστές-ορεινές κοινωνίες συναντούν συχνά απίστευτες δυσκολίες (μη αποδοχή από την τοπική κοινωνία, αδυναμία εύρεσης σπιτιού για αγορά ή ακόμη και για νοίκιασμα κ.λπ.) χρειάζονται στήριξη, μια και αποτελούν ίσως τη μοναδική ελπίδα.

¹² Για παράδειγμα, η παραγωγή του τυριού Μετσοβόνο στο Μέτσοβο δεν έχει καμία παράδοση στην περιοχή. Οργανώθηκε από Γάλλους και στη συνέχεια ενισχύθηκε πολλαπλώς με τη βοήθεια του Αβέρωφ, ισχυρού πολιτικού άνδρα της περιοχής. Υπήρξαν τεράστιες χρηματοδοτήσεις που δε σταμάτησαν μέχρι σήμερα μέσω του ιδρύματος Αβέρωφ.

Βιβλιογραφία

- Analysys (1989) *Opportunities for Applications of Information and Communications Technologies in Rural Areas*, final report prepared for the Commission of the European Communities, DGXIII.
- Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung (BBR) (2000). *Raumordnungsbericht 2000*, Bonn.
- Bock B. (1994) "Female farming in Ubrian agriculture", στο L. van der Plas M. Fonte (eds.) *Rural Gender Studies in Europe*. Van Gorcum, Assen The Netherlands, pp.91-107.
- Braithwaite M. (1994) *The economic role and situation of women in rural areas*. European Commission.
- Cloke P. και Edwards G. (1986) "Rurality in England and Wales 1981", *Regional Studies* vol. 20, pp 286-306.
- Cloke P. (1977) "An index of rurality for England and Wales", *Regional Studies*, vol. 11, pp. 31-46.
- Clout H. (1993) "European Experience of Rural Development", *Strategy Review: Topic Paper 5*, Rural Development Commission.
- Cooke P. και Morgan K. (1994) "The creative milieu: a regional perspective on innovation" in Dodgson M. and Rothhwell R. (eds) *The Handbook of Industrial Innovation*, pp. 25-32, Edward Elgar: Aldershot.
- Cooke P. και Morgan K. (2000) *The Associational Economy*. Oxford University Press: Oxford.
- De Wit C.W. (1992) "Food-place associations on American product labels", *Geographical Review* vol. 83, pp. 323-30.
- Doeringer P. και Terkla D. (1990) "How intangible factors contribute to economic development, *World Development*, vol. 18(1), pp. 295-308.
- Herdzina K. και Blessin B. (1996) *Strategische Unternehmensfuehrung als Erfolgsfaktor im Wettbewerb. Kleine und Mittlere Unternehmen in der Region Neckar-Alb im Strukturwandel*, Stuttgart.
- Herdzina K. και Nolte B. (1995) "Technological change, innovation infrastructure and technology transfer networks", *Industry & Higher Education*, April, pp. 85-94.
- Hoggart K., Buller H. και Black R. (1995) *Rural Europe*, Arnold: London.
- Ilbery B. (ed) (1998) *The Geography of Rural Change*, Longman.
- Ilbery B., Clark D., Berkeley N. και Goldman I. (1995) "Telematics and rural Development", *European Urban and Regional Studies*, vol. 2 (1), pp.55-68.
- Ilbery B. και Kneafsey M. (1998) "Product and place", *European Urban and Regional Studies*, vol. 5 (4), pp. 329-341.
- Ilbery B. και Kneafsey M. (1999) "Niche markets for regional speciality food products in Europe", *Environment and Planning A* vol. 31, pp. 2207-22.

- Ilbery B. και Kneafsey M. (2000) "Producer constructions of quality in regional speciality food production", *Journal of Rural Studies*, vol. 16(2), pp. 217-30.
- Kalantaridis C. (2003) *Understanding Entrepreneurial Behaviour*, Ashgate Publishers.
- King R. και Rybaczuk K. (1993) "Southern Europe and the international division of labour" in: King, R. (ed) *The New Geography of European Migrations*. Belhaven: London, pp. 175-206.
- King R. (2000) "Southern Europe in the changing global map of migration", στο King R., Lazaridis G. και Tsardanidis C. (eds) *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*, MacMillan Press: London.
- Labrianidis L. (2001) "Geographical proximity matters in the orientation of F.D.I.: The case of Greek F.D.I. in the Balkans", στο Petrakos G. και Totev S. (eds.) *The Development of the Balkan Region*, Ashgate, Aldershot, pp. 463- 489.
- Labrianidis L., Ferrao J., Herdzina K., Kalantaridis C., Smallbone D. και Piacesci B. (2002) *The Future of Europe's Rural Periphery: the Role of Entrepreneurship in Responding to Employment Problems and Social Marginalisation*, European Commission 5th Framework Programme, Final Report τόμοι Α και Β.
- Labrianidis L.(ed) (2004) *The Future of Europe's Rural Periphery: the Role of Entrepreneurship in Responding to Employment Problems and Social Marginalisation*", Ashgate, London.
- Lundvall Bengt-Ake (1992) *National Systems of Innovation*, Pinter: London.
- Lutter H. και Pütz T. (1998) Strategie für einen raum- und umweltverträglichen Personenfernverkehr, στο *Informationen zur Raumentwicklung*, Heft 6.1998.
- Marsden T. (1998) "New rural territories", *Journal of Rural Studies*, vol. 14(1), pp. 107-17.
- Miele M. (1994) "The quality of work and the quality of food", στο L.van der Plas, M. Fonte (eds.), pp.136-146.
- Morgan K. (1997) "The learning region", *Regional Studies*, vol. 31(5), pp. 491-503.
- Nolte, B. (1996) *Enpassfaktoren der Innovation und Innovationsinfrastruktur. Eine Theoretische und Empirische Analyse fuer Laendliche Wirtschaftsraeume in Baden-Wuerttemberg*.
- OECD (1992) *Technology and the Economy: the Key Relationships*, OECD: Paris.
- Parrott N., Wilson N. και Murdoch J. (2002) "Spatialising quality: regional production and the alternative geography of food" *European Urban and Regional Studies*, vol. 9(3), pp. 241-61.
- Pfeffer M. (1989) "The feminization of production on part-time farms in Federal Republic of Germany", *Rural Sociology*, vol. 54, pp. 60-73.
- Putman R. (1993) "The prosperous community: social capital and public life", *American Prospect*, vol. 13, pp. 35-42.

- Ray D (1998) *Development Economics*, Princeton University Press: Princeton.
- Saraceno E. (1994) "Alternative Readings of Spatial Differentiation: The Rural versus the Local Economy Approach in Italy", *European Review of Agricultural Economics*, vol. 21, 451-74.
- Saraceno E. (1995) "Context Factors Influencing Farm Women Labour Condition in Undine, Research Project Demetra.
- Skuras D. και Vakrou A. (2002) "Willingness to pay for Origin Labeled products", *British Food Journal*, vol. 104(11), pp. 898 - 912.
- Smallbone D., North D. και Kalantaridis C. (1999) "Adapting to Peripherality: A Study of the Development of Manufacturing SMEs in Remote Rural Areas of Northern England" *Entrepreneurship and Regional Development*, vol. 11, pp.109-27.
- Ventura F. (1994) "Women in Italian agriculture: new roles, new problems", στο L. van der Plas, M. Fonte (eds.), pp. 80-90.
- Williamson O. (1985) *The Economic Institutions of Capitalism*, The Free Press: New York.
- Λαμπριανίδης Λ. και Λυμπεράκη Α. (2001). *Αλβανοί Μετανάστες στη Θεσσαλονίκη: Διαδρομές Ενημερίας και Παραδρομές Δημόσιας Εικόνας*, Παρατηρητής: Θεσσαλονίκη
- Μαραβέγιας Ν., Αποστολόπουλος Κ., Μάττας Κ., Μπαλτάς Ν., Μωυσιάδης Α., Παπαγεωργίου Κ. και Ψαλτόπουλος Δ. (2002). *Βιώσιμη Γεωργία σε μια Αναπτυσσόμενη Ύπαιθρο: Στρατηγική Δεκαετίας για την Ανάπτυξη της Ελλάδας*, Κείμενο εργασίας Υπουργείου Γεωργίας, Αθήνα.

Λόης Λαμπριανίδης
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Εγνατίας 156, 54006, Θεσσαλονίκη,
e-mail: lois@macedonia.uom.gr

Τα "κοινά" - πόροι συλλογικής ιδιοκτησίας και συλλογικής ευθύνης: έννοιες, προβλήματα και το ζήτημα της διαχείρισής τους

Ελένη Μπριασούλη

Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Περίληψη

Τα "κοινά" (*the commons*) ή πόροι συλλογικής ιδιοκτησίας (*common pool resources*) υποδηλώνουν φυσικούς, ανθρωπογενείς και κοινωνικο-πολιτισμικούς πόρους οι οποίοι ανήκουν σε όλους γιατί κανείς δεν μπορεί να αποκλεισθεί από το να τους χρησιμοποιήσει. Συγχρόνως, όμως, η χρήση τους από έναν μειώνει τη διαθέσιμη ποσότητά τους για άλλους χρήστες. Τα "κοινά" εμπλέκονται σε όλες τις δραστηριότητες παραγωγής και κατανάλωσης και "πάσχουν" από υπερεκμετάλλευση και κακή διαχείριση που καταλήγουν συχνά στην καταστροφή τους - τη γνωστή "τραγωδία των κοινών". Έτσι παρεμποδίζεται η επίτευξη κοινωνικο-οικονομικής ευημερίας μέσα σε ένα υγιές περιβάλλον - αειφόρου ανάπτυξης, δηλαδή, τοπικά και παγκόσμια. Το άρθρο επιχειρεί μια ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας με σκοπό να παρουσιάσει τους ορισμούς και την ποικιλία των μορφών των "κοινών", τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και την αντιμετώπιση του ζητήματος της διαχείρισής τους. Η συζήτηση αποκαλύπτει την κεντρικότητα τριών θεμάτων: την κοινωνικο-πολιτισμική σχετικότητα της έννοιας των "κοινών", τη σημασία της αντιμετώπισης πολλών πόρων ως συλλογικών για την ρεαλιστική ανάλυση και αντιμετώπιση χωρικών και περιβαλλοντικών προβλημάτων και, τέλος, την ανάγκη ύπαρξης πνεύματος και ήθους συλλογικής ευθύνης ως κύριας προϋπόθεσης για τη συνετή χρήση και διατήρησή τους.

Λέξεις κλειδιά

Πόροι συλλογικής ιδιοκτησίας, περιβαλλοντική διαχείριση, αειφόρος ανάπτυξη.

The commons - resources of collective ownership and collective responsibility: concepts, problems and the question of their management

The commons, or common pool resources, are natural, manmade and socio-cultural resources that belong to all because no one can be excluded from using them. At the same time, however, use by one user reduces their quantity available to other users. The commons are involved in all production and consumption activities and suffer from over-exploitation and bad management that frequently lead to their destruction – the well-known "tragedy of the commons". In this way, socio-economic welfare within a healthy environment – i.e. of local and global sustainable development – is not achieved. The paper offers a review of the international literature with the aim to present the various definitions and diverse forms of the commons, the problems that they face and the question of their management. The discussion reveals the centrality of three issues: the socio-culturally contingent nature of the concept of the "commons", the importance of considering several resources as common pool resources in order to analyze and resolve realistically environmental and spatial problems and, finally, the need for an ethos and spirit of collective responsibility as the main prerequisite for the prudent use and conservation of the commons.

Keywords

Common pool resources, environmental management, sustainable development.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η δημοσίευση του πολυσυζητημένου άρθρου του G. Hardin "Η Τραγωδία των Κοινών" (Hardin, 1968) επανέφερε στη δημόσια και στην επιστημονική συζήτηση από τα τέλη της δεκαετίας του '60 ένα ζήτημα θεμελιακό ήδη από τη σύσταση των πρώτων ανθρώπινων κοινοτήτων (τόπων και τρόπων συλλογικής διαβίωσης): τη χρήση και τα προβλήματα των "κοινών" - εκείνων των πόρων που δεν ανήκουν σε έναν αλλά σε όλους¹. Στις δεκαετίες που ακολούθησαν, τα περιβαλλοντικά προβλήματα εντάθηκαν και εξελίχθηκαν σε ευρύτερα κοινωνικά προβλήματα ενώ στη συζήτηση προστέθηκε άλλο ένα θέμα – η αειφόρος ανάπτυξη και η ενασχόληση με την επίτευξη της. Στη βάση όλων αυτών των ζητημάτων βρίσκεται πάντα το αίτημα για τη συνετή διαχείριση των "κοινών" που θα επιτρέψει στις κοινωνίες να απολαμβάνουν κοινωνικο-οικονομική ευημερία μέσα σ' ένα υγιές περιβάλλον.

¹ Το άρθρο του Hardin εκτός από υποστήριξη δέχθηκε και σκληρή κριτική γιατί η αντιμετώπιση του θέματος των "κοινών" είχε εσωτερικές ασυνέπειες, ήταν κοινωνικο-πολιτισμικά απλουστευτική και ιστορικά λανθασμένη (Bromley, 1991· Nelissen κ.ά., 1997· Ciriacy-Wantrup και Bishop, 1975· Dahlman, 1979· Baker και Butlin, 1973). Για μια εμπειριστατωμένη κάλυψη της κριτικής ο αναγνώστης παραπέμπεται στους Ostrom κ.ά. (2002).

Παράλληλα μ' αυτές τις εξελίξεις, η έρευνα πάνω στα "κοινά" αποκάλυψε την ποικιλία, την πολυμορφία και τη συνθετότητα τους καθώς και την επίδραση αυτών των χαρακτηριστικών στον τρόπο διαχείρισής τους που ταιριάζει σε συγκεκριμένους κοινωνικο-οικονομικούς σχηματισμούς. Η σύσταση του μη κερδοσκοπικού οργανισμού International Association for the Study of Common Property (IASCP) το 1989 από επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων (πολιτικοί επιστήμονες, γεωγράφοι, οικολόγοι, ανθρωπολόγοι, χωροτάκτες, κοινωνιολόγοι, οικονομολόγοι) μπορεί να θεωρηθεί ορόσημο στη μελέτη των "κοινών" στη σύγχρονη εποχή. Μια παράλληλη σχετική εξέλιξη ήταν και η έναρξη το 1996 του Προγράμματος των Θεσμικών Διαστάσεων της Παγκόσμιας Περιβαλλοντικής Μεταβολής (IDGEC - International Dimensions of Global Environmental Change) υπό την αιγίδα του Διεθνούς Προγράμματος των Ανθρώπινων Διαστάσεων της Παγκόσμιας Περιβαλλοντικής Μεταβολής (IHDP - International Human Dimensions Programme) του Διεθνούς Προγράμματος Γεώσφαιρας-Βιόσφαιρας (International Geosphere-Biosphere Programme) [IDGEC, 1999].

Η ενασχόληση με τα "κοινά" είναι μέρος της καθημερινότητας των πολιτικών, των επιστημόνων και των απλών ανθρώπων - η διαρκής συζήτηση για το "δημόσιο" και το "ιδιωτικό", και η ένταση που χαρακτηρίζει, είναι ίσως η πιο φανερή της εκδήλωση. Κι' αυτό συμβαίνει γιατί οι χρήστες και οι χρήσεις των φυσικών και ανθρώπινων πόρων που εμπλέκονται στις ανθρώπινες δραστηριότητες εξαρτώνται από την απάντηση στο ερώτημα "ποιος έχει δικαίωμα να χρησιμοποιεί τι, πως, πότε και γιατί". Οι σχετικές "απαντήσεις" αποκρυσταλλώνονται σε γραπτούς και άγραφους *θεσμούς* - δηλαδή, *κανόνες*, διαδικασίες λήψης αποφάσεων και προγράμματα που διαμορφώνουν κοινωνικές πρακτικές, αναθέτουν ρόλους στους συμμετέχοντες σ' αυτές και καθοδηγούν τις αλληλεπιδράσεις τους (IDGEC, 1999)². Στην περίπτωση των φυσικών πόρων, στους οποίους εστιάζεται περισσότερο αυτή η εργασία, οι θεσμοί αυτοί ονομάζονται "καθεστώτα πόρων" (resource regimes) και αναπτύσσονται σ' όλα τα χωρικά και οργανωτικά επίπεδα όπου ανήκουν οι εμπλεκόμενοι χρήστες (IDGEC, 1999). Αφορούν σχέσεις ανθρώπου/περιβάλλοντος και καθορίζουν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και χρήσης πόρων και αγαθών^{3,4}.

² Πιο αναλυτικά, ο North (1993 που αναφέρεται στους Berkes και Folke, 1998) ορίζει τους θεσμούς ως "ανθρώπινα επινοημένους περιορισμούς που δομούν την ανθρώπινη αλληλεπίδραση. Αποτελούνται από τυπικούς περιορισμούς (κανόνες, νόμους, συντάγματα), άτυπους περιορισμούς (νόρμες συμπεριφοράς, συμβάσεις και αυτο-επιβαλλόμενους κώδικες πρακτικής) και τα χαρακτηριστικά της επιβολής τους". Η Ostrom (1992 που αναφέρεται στους Berkes και Folke, 1998) αναφέρει ότι θεσμοί είναι "το σύνολο των κανόνων (οι κανόνες εργασίας ή κανόνες-εν-χρήσει) που χρησιμοποιούνται πραγματικά από μια ομάδα ατόμων για να οργανώσουν επαναλαμβανόμενες δραστηριότητες που παράγουν αποτελέσματα που επηρεάζουν αυτά τα άτομα και πιθανόν επηρεάζουν και άλλους".

³ Τι αποκλείεται και τι επιτρέπεται να χρησιμοποιήσουν συγκεκριμένα άτομα ή/και ομάδες

⁴ Σημαντική είναι η διάκριση μεταξύ των πόρων (ή συστημάτων πόρων) –που είναι φυσικές οντότητες- και των καθεστώτων που τους διέπουν – κανόνων, δηλαδή, που καθορίζουν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και χρήσης αυτών των οντοτήτων (Ostrom κ.ά., 1999).

Η εργασία που ακολουθεί επιχειρεί μια ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας με σκοπό να προσφέρει μια σύντομη ιστορική αναδρομή στην ενασχόληση με τα "κοινά", να παρουσιάσει τους ορισμούς τους, παραδείγματα των ποικίλων μορφών τους, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και τη συζήτηση για το ζήτημα της διαχείρισής τους, καθώς και να υποδείξει τα κεντρικά θέματα που αφορούν τη συνετή χρήση και διατήρησή τους.

ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ, ΕΝΝΟΙΕΣ, ΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΤΥΠΟΙ ΠΟΡΩΝ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ("ΚΟΙΝΩΝ")

Σύντομη ιστορική αναδρομή

Τα "κοινά" (the commons) είναι ένας όρος που χρησιμοποιήθηκε μέσα στους αιώνες και χρησιμοποιείται και σήμερα για να υποδηλώσει πόρους που δεν ανήκουν σε έναν αλλά σε όλους και μπορούν να χρησιμοποιούνται από όλους με ή χωρίς περιορισμούς. Ο Αριστοτέλης ασχολείται με ζητήματα των "κοινών"⁵ στα *Πολιτικά* (Βιβλίο 2, Κεφ. 3) και διαπιστώνει ότι "ό,τι είναι κοινό σε πολλούς φροντίζεται λιγότερο, γιατί ο καθένας φροντίζει κυρίως τα δικά του, ενώ τα κοινά τα φροντίζει λιγότερο απ' όσο πρέπει" (Αριστοτέλης, 1993: 111). Η ανάλυσή του δεν διαφέρει ουσιαστικά από τις διαπιστώσεις του Hardin (1968) για την "τραγωδία των κοινών" ούτε και από μεταγενέστερες αναλύσεις των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα "κοινά" και του ζητήματος της διαχείρισής τους που συζητούνται στην επόμενη ενότητα. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι ότι κάνει τη σημαντική διάκριση μεταξύ κοινής ιδιοκτησίας ή του πόρου αυτού καθαυτού (π.χ. γη) ή του προϊόντος από τη χρήση του (π.χ. σοδειά) την οποία κάνουν οι μεταγενέστεροι μελετητές των "κοινών" (βλ., π.χ., Ostrom, 1990).

"Κοινά" που έγιναν αντικείμενα συστηματικής μελέτης ήδη από τον 19 αιώνα περιλαμβάνουν Ινδιάνικα χωριά, δήμους (townships) της Αγγλο-Σαξωνίας και πρώιμες μορφές χωριών της Γερμανίας και της Ρωσίας (Ostrom κ.ά., 2002). Στη Σαξωνική Αγγλία, από τον Μεσαίωνα και μέχρι τη βιομηχανική επανάσταση, τα Αγγλικά "κοινά" (English commons) αφορούσαν βοσκότοπους, δάση, μικρές λίμνες και ορυχεία τύρφης τα οποία κατείχαν και χρησιμοποιούσαν συλλογικά κοινότητες χωρικών (O'Riordan και Turner, 1983). Στην Ελβετία διατηρούνται μέχρι σήμερα από τον Μεσαίωνα τα "κοινά" βοσκοτόπια (grazing commons) των οποίων η ιδιοκτησία και διαχείριση ανήκει στους χωρικούς συγκεκριμένης κοινότητας (Kissling-Naf κ.ά., 2002). Οι πρώτες μελέτες των "κοινών" – όπως του Lloyd (1833 όπως αναφέρεται στους Ostrom κ.ά., 2002) – εστίασθησαν κυρίως στους φυσικούς πόρους και διαπίστωσαν το βασικό πρόβλημα που συνεπάγεται η χρήση τους: οι κοινοί πόροι υπερχρησιμοποιούνται διότι η αξία του τωρινού οφέλους από τη χρήση τους είναι μεγαλύτερη από το δυ-

⁵ Ο προβληματισμός του περί του μπορεί να είναι "κοινό" σε όλους ξεκινά με τις γυναίκες και τα παιδιά (στη βάση εμπειρικών δεδομένων της εποχής του) και επεκτείνεται σε περιουσιακά στοιχεία.

νητικό μελλοντικό κόστος απεριόριστης χρήσης, *ιδιαίτερα όταν κάθε χρήστης αναλαμβάνει ένα μικρό μερίδιο αυτού του κόστους αλλά κερδίζει όλο το τωρινό όφελος.*

Το νόημα και το περιεχόμενο του όρου ποικίλλει από τη μια ιστορική περίοδο στην άλλη και από τη μια κοινωνία στην άλλη, μέσα την ίδια περίοδο, επειδή ποικίλλουν και μεταβάλλονται τόσο τα φυσικά χαρακτηριστικά τους όσο και το οικονομικό, πολιτισμικό (αξιακό) και πολιτικό σύστημα που αποτιμά την αξία τους⁶ και προσδιορίζει ποιος έχει δικαίωμα να χρησιμοποιήσει τι και πως, καθορίζοντας, έτσι, ποιοι πόροι μπορεί να θεωρηθούν ως "κοινοί". Γι' αυτό, η χρήση του όρου "τα κοινά" στη διεθνή βιβλιογραφία δεν χαρακτηρίζεται από εννοιολογική συνέπεια ακόμα και σήμερα με αποτέλεσμα να δημιουργούνται συγχύσεις τόσο στην ανάλυσή τους όσο και στις προτεινόμενες λύσεις διαχείρισής τους. Ένας λόγος που εξηγεί αυτή την κατάσταση είναι και το διαφορετικό επιστημονικό υπόβαθρο των αναλυτών. Αρχικά, κυριάρχησαν οικονομολόγοι των πόρων (resource economists), πολιτικοί επιστήμονες και ανθρωπολόγοι⁷. Στη συνέχεια, φυσικοί επιστήμονες, μέσα από τη μελέτη των σύγχρονων περιβαλλοντικών προβλημάτων, έκαναν και κάνουν σημαντικές συμβολές ιδιαίτερα προς την κατεύθυνση της ολοκληρωμένης και συνθετικής θεώρησης των "κοινών". Στο υπόλοιπο αυτής της ενότητας παρουσιάζονται η εξέλιξη της έννοιας και οι ποικίλες μορφές των "κοινών" που αποκαλύπτει η σύγχρονη εμπειριστατωμένη μελέτη τους.

Εννοιολογικές οριοθετήσεις

Ο ορισμός των δημόσιων αγαθών⁸ στα Δημόσια Οικονομικά προσφέρει ίσως την πιο κατάλληλη βάση εκκίνησης. Τα "γνήσια" δημόσια αγαθά χαρακτηρίζονται από τρεις αλληλένδετες ιδιότητες: αδιαιρετότητα, μη αποκλεισιμότητα και μη αφαιρεσιμότητα (non-subtractability) ή μη ελαττωσιμότητα (nondepletability) [Baumol και Blinder, 1979]. Η *αδιαιρετότητα* οφείλεται στη φύση ενός αγαθού (πόρου) - ο αέρας είναι αδιαίρετος όπως είναι και οι υδατικοί πόροι, η εθνική άμυνα, η γνώση⁹. Ως εκ τούτου, τέτοια αγαθά δεν μπορούν να διαιρεθούν σε μονάδες, να κοστολογηθούν και να πουληθούν στην αγορά. Άρα, ο ιδιωτικός τομέας δεν έχει κίνητρο να τα προσφέρει αφού το κόστος παραγωγής δεν μπορεί να επιμερισθεί στους καταναλωτές¹⁰. Η *μη αποκλεισιμότητα* συναρτάται με την αδιαιρετότητα από την άποψη ότι, αν

⁶ Η συνολική αξία ενός πόρου θεωρείται ότι προκύπτει από το άθροισμα τεσσάρων συνιστωσών της - της αξίας χρήσης, της αξίας ευκαιρίας επιλογής (option value), της αξίας ύπαρξης (existence value) και της αξίας κληροδότησης (bequest value) (http://www.cbl.cees.edu/~dkingweb/contingent_valuation.htm). Σε κάθε ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο η συνολική αξία ενός πόρου αποτιμάται διαφορετικά.

⁷ Με γνωστές συμβολές από επιφανείς οικονομολόγους όπως ο M. Olson (1965) και οι Gordon και Schaefer (1954 και 1957 αντίστοιχα όπως αναφέρονται στους Ostrom κ.ά, 2002).

⁸ Μια από τις "λειτουργίες" του ορισμού των δημόσιων αγαθών είναι να υποστηρίξει τη λήψη αποφάσεων για το ποιος είναι ο "σωστός" τομέας να τα προσφέρει - ο δημόσιος ή ο ιδιωτικός.

⁹ Όταν προσφέρεται από δημόσια εκπαιδευτικά ιδρύματα.

¹⁰ Σύμφωνα με τη μικρο-οικονομική συνθήκη ισορροπίας της αγοράς, η μοναδιαία τιμή ενός αγαθού ισούται με το

ένα αγαθό είναι αδιαίρετο, δεν είναι εύκολο να αποκλεισθεί κάποιος από το να το χρησιμοποιήσει¹¹. Άπαξ και διατεθεί σε έναν δεν μπορούν να αποκλεισθούν άλλοι χρήστες (π.χ. ο καθαρός αέρας ή η εθνική άμυνα). Μερικές φορές, παρόλο που ο αποκλεισμός (ή ο έλεγχος πρόσβασης) είναι πρακτικά εφικτός, δεν είναι ηθικά αποδεκτός (π.χ. μη παροχή νερού άρδευσης σε μια αγροτική περιοχή, περιορισμός του αριθμού των επισκεπτών ενός εθνικού πάρκου, κ.ά.). Τέλος, η *μη ελαττωσιμότητα* ή *μη αφαιρεσιμότητα* σημαίνει ότι η χρήση του αγαθού από έναν δεν μειώνει τη διαθέσιμη ποσότητα του για τους άλλους χρήστες· κατά συνέπεια, δεν υπάρχει *ανταγωνισμός στη χρήση τους*. Ο βαθμός στον οποίο ένα αγαθό έχει τις ιδιότητες του δημόσιου αγαθού εξαρτάται από τη φύση και τα χαρακτηριστικά του καθώς και από το χωρο-χρονικό και κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο αναφοράς. Έτσι, γνήσια δημόσια αγαθά είναι δύσκολο να βρεθούν και υπάρχει αρκετή διαφωνία μεταξύ των ερευνητών για το αν συγκεκριμένα αγαθά μπορούν να χαρακτηρισθούν ως τέτοια¹².

Από τις τρεις ιδιότητες, η μη αποκλεισιμότητα εξαρτάται κρίσιμα από το κοινωνικο-πολιτισμικό και θεσμικό πλαίσιο· πιο συγκεκριμένα, από το ιδιοκτησιακό καθεστώς των πόρων που προσδιορίζει ποιος επιτρέπεται και ποιος αποκλείεται από τη χρήση τους. Σ' αυτή τη βάση, οι πόροι διακρίνονται σε δημόσιους (ιδιοκτήτης είναι το κράτος), ιδιωτικούς (ιδιοκτήτης είναι ιδιώτες), κοινόχρηστους (ιδιοκτήτες είναι μια συγκεκριμένη ομάδα ατόμων) και ανοικτής (ή ελεύθερης) πρόσβασης (open access) όπου δεν υπάρχει ιδιοκτήτης (Bromley, 1991). Ο Hardin με τον όρο "κοινά" αναφερόταν κυρίως σε πόρους ελεύθερης πρόσβασης όπου η έλλειψη δικαιωμάτων ιδιοκτησίας ωθεί τους ενδιαφερόμενους χρήστες να συμπεριφέρονται σαν "ελεύθεροι καβαλάρηδες" (free ride) και να υπερ-χρησιμοποιούν τους πόρους σε σημείο που να τους καταστρέφουν ολοκληρωτικά. Στο σημείο αυτό οι Ciriacy-Wantrup και Bishop (1975) του άσκησαν σοβαρή κριτική διότι "μπέρδεψε" την έννοια της κοινής *ιδιοκτησίας* με συνθήκες ελεύθερης πρόσβασης όπου δεν υπάρχουν κανόνες εισόδου και εξόδου των χρηστών. Όπως το έθεσαν: "η κοινή ιδιοκτησία δεν είναι ιδιοκτησία του καθενός" (Ciriacy-Wantrup και Bishop, 1975:715).

Οι περισσότεροι πόροι, όμως, δεν είναι απεριόριστοι –μέσα σε δεδομένα χωρο-χρονικά πλαίσια τουλάχιστον– με αποτέλεσμα η χρήση τους από κάθε επιπλέον χρήστη να μειώνει την ποσότητα που διατίθεται για τους άλλους χρήστες και να δημιουργείται ανταγωνισμός στη χρήση τους. Σημειώνεται εδώ ότι ως χρήση θεωρείται τόσο εκείνη που αφορά σε υλικά αγαθά (consumptive use) όσο και εκείνη που αφορά σε μη υλικά αγαθά (non-con-

ιδιωτικό οριακό κόστος παραγωγής του. Στην περίπτωση των δημόσιων αγαθών, όμως, το τελευταίο είναι μηδέν που συνεπάγεται και μηδενική μοναδιαία τιμή.

¹¹ Παραδείγματος χάριν, προβλήματα αποκλεισμού παρουσιάζουν οι "μεταναστευτικοί" πόροι όπως τα ψάρια, τα πουλιά, το υπόγειο νερό, και τα παγκόσμια "κοινά" όπως οι ωκεανοί και η ατμόσφαιρα.

¹² Η γνώση, π.χ. έχει όλα τα χαρακτηριστικά των δημόσιων αγαθών αλλά αν περιορισθεί σε κάποια συγκεκριμένα άτομα ή κοινωνικές ομάδες (αν παύσει να ισχύει, δηλαδή, η μη αποκλεισιμότητα) τότε δεν είναι γνήσιο δημόσιο αγαθό. Αντίθετα, η εθνική άμυνα είναι γενικά γνήσιο δημόσιο αγαθό.

sumptive use). Έτσι, στην περίπτωση που ισχύουν οι άλλες δύο ιδιότητες των (γνήσιων) δημόσιων αγαθών –η αδιαιρετότητα και η μη αποκλεισιμότητα– αλλά όχι η μη αφαιρεσιμότητα γίνεται λόγος για αγαθά ή πόρους *συλλογικής ιδιοκτησίας* (common pool resources)¹³ ["συλλογικοί πόροι" από εδώ και στο εξής χάριν συντομίας]. Ο όρος χρησιμοποιείται ευρέως στη διεθνή βιβλιογραφία για να διακρίνει αυτή την κατηγορία πόρων από τους κοινόχρηστους πόρους (common property resources) που αφορούν συγκεκριμένο ιδιοκτησιακό καθεστώς.

Η έρευνα των τελευταίων δύο δεκαετιών, αξιολογώντας τους πόρους κάθε μορφής στη βάση των δύο κυρίαρχων χαρακτηριστικών της μη αποκλεισιμότητας και της αφαιρεσιμότητας, έδειξε ότι πολλοί πόροι –και των τριών βασικών ιδιοκτησιακών τύπων– είναι συλλογικοί πόροι διευρύνοντας έτσι το περιεχόμενο της αρχικής κατηγορίας των "κοινών". Έκανε, επίσης, δύο αλληλένδετες επισημάνσεις οι οποίες είναι καθοριστικές του είδους διαχείρισης των συλλογικών πόρων όπως θα συζητηθεί σε επόμενη ενότητα. Η πρώτη είναι η διάκριση του συστήματος πόρων (resource system) από τις μονάδες πόρων (resource units) που συνεπάγεται τη διάκριση των χρηστών των πόρων σε: ιδιοκτήτες (owners), κατόχους δικαιωμάτων χρήσης (appropriators)¹⁴ και καταναλωτές (consumers) [Ostrom, 1990]. Παρακάτω παρουσιάζονται παραδείγματα τόσο συμβατικών όσο και των πιο πρόσφατων, μη συμβατικών, συλλογικών πόρων.

Μορφές και τύποι συλλογικών πόρων

Παραδοσιακά, ως "συλλογικοί πόροι" θεωρήθηκαν κυρίως οι μεγάλης κλίμακας πόροι ελεύθερης πρόσβασης (απουσία καθεστώτος ιδιοκτησίας) όπως ο αέρας, το νερό, οι θάλασσες και οι ωκεανοί, τα οικοσυστήματα, τα δάση, η άγρια ζωή, ο ενάλιος πλούτος (fisheries), οι πολιτισμικοί πόροι (Berkes, 1995, 1997· Feeny κ.ά., 1990· Ostrom κ.ά., 1999). Στη συνέχεια, προστέθηκαν και ανθρωπογενή "κοινά" – κοινόχρηστοι πόροι όπως αρδευτικά συστήματα, αγροτικά συστήματα, αναβαθμίδες, βοσκότοποι και, γενικά, έγγειο κεφάλαιο (landesque capital). Χαρακτηριστικό είναι ότι η πληθώρα των περιπτώσεων που μελετήθηκαν ήταν σε χώρες του Τρίτου Κόσμου – π.χ. τα κοινοτικά αρδευτικά συστήματα και τα δάση της Ινδίας, Αφρικής και Λατινικής Αμερικής, η νομαδική κτηνοτροφία της Σαχάρας, οι κοινότητες κτηνοτρόφων των Ιμαλαΐων, κ.ά.. Στην Ευρώπη η μελέτη εστιάσθηκε κυρίως στα κοινοτικά βοσκοτόπια και δάση της Ελβετίας, Αυστρίας, Β. Ιταλίας και Αγγλίας (Berkes και Folke, 1998· Casari, 2000· Kissling-Naf κ.ά., 2002· O'Riordan και Turner, 1983).

¹³ Η Ελληνική μετάφραση του Αγγλικού common pool resources που προτείνεται εδώ αποσκοπεί στο να τους διαχωρίσει από τη συγκεκριμένη κατηγορία των κοινόχρηστων πόρων και επειδή επίσης υπάρχει δυσκολία μετάφρασης του όρου common pool στα Ελληνικά. Με την ίδια λογική στα Αγγλικά αποκαλούνται common pool resources για να διαχωριστούν από τους common property resources (αν και ο λεκτικός διαχωρισμός δεν έχει ακόμα απαλείψει την εννοιολογική σύγχυση).

¹⁴ Όπως είχε ήδη κάνει τη διάκριση ο Αριστοτέλης (βλ. προηγούμενη ενότητα).

Με το σύγχρονο ορισμό, όμως, των συλλογικών πόρων προστέθηκαν και μη συμβατικοί –τόσο υλικοί όσο και άυλοι– πόροι οι οποίοι πληρούν τα κριτήρια της μη αποκλεισιμότητας και της αφαιρεσιμότητας. Στον αστικό χώρο, τα αστικά κοινά (urban commons) περιλαμβάνουν δίκτυα υποδομών (δρόμους, δίκτυα ύδρευσης, αποχέτευσης, ηλεκτρικής ενέργειας, επικοινωνιών), λιμάνια, πλατείες, παιδικές χαρές, πολυκατοικίες, ακάλυπτους χώρους, καταπιστεύματα γης (land trusts), άδεια οικόπεδα, και, γενικά, χώρους που οι πολεοδόμοι αγνοούν θεωρώντας τους μη ιδιόκτητους ("unowned") ελεύθερους χώρους. Έχουν προταθεί επίσης οι υποβαθμισμένες αστικές περιοχές (brownfields), τα κατεστραμμένα κτήρια, τα ομαδικά σπίτια (group homes), τα συγκροτήματα οργανωμένης δόμησης, επαναχρησιμοποιημένες στρατιωτικές βάσεις, κοιμητήρια, καλυμμένοι χείμαρροι, κ.λπ.. Τέλος, έχει εκφραστεί η άποψη ότι όλο το οικιστικό απόθεμα, οι χρήσεις γης και άυλοι πόροι όπως η ποιότητα του αέρα και του νερού, το αστικό τοπίο και η τοπική ζωτικότητα (community vitality) πρέπει να αντιμετωπίζονται σαν μορφές κοινόχρηστης ιδιοκτησίας (Burton, 2000· Clapp και Meyer, 2000· Gutscher κ.ά., 2000· Hess, 2001· Ingerson, 1997· Rosin, 2000· Selsky και Memon, 2000· Witbreuk, 2000).

Στον εξω-αστικό χώρο, συλλογικοί πόροι περιλαμβάνουν τα παγκόσμια περιβαλλοντικά προβλήματα όπως η κλιματική μεταβολή, η θαλάσσια και η ατμοσφαιρική ρύπανση, κ.λπ., και το συνεπαγόμενο περιβαλλοντικό κόστος και όφελος, το φυσικό τοπίο, κ.ά. Τέλος, ένα πλήθος υλικών και άυλων πόρων συγκαταλέγονται στα "κοινά" όπως οι πανεπιστημιούπλες, οι εθνικοί προϋπολογισμοί, η τοπική οικονομική ανάπτυξη, οι διασυνοριακές έριδες, το Διαδίκτυο, ο κυβερνοχώρος, η πληροφορία κάθε μορφής, το ηλεκτρομαγνητικό φάσμα, τα ήθη και τα έθιμα, το γενετικό υλικό, εικονικοί χώροι (virtual commons), πατέντες, κ.ά. (Bernbom, 2000· Burrows, 2000· Hess, 1998 και 2001· Holman, 2000· McCann, 2000· Smith, 2000).

Οι συλλογικοί πόροι διακρίνονται σε μια ποικιλία τύπων με βάση κυρίως το είδος του ιδιοκτησιακού καθεστώτος, τη χωρική κλίμακα, τη φύση των συστατικών μερών τους, την πολυπλοκότητα και την προέλευση τους. Όσον αφορά στο ιδιοκτησιακό καθεστώς, αναφέρθηκε ήδη η διάκριση σε δημόσιους, ιδιωτικούς, κοινόχρηστους και ανοικτής πρόσβασης. Εκτός από αυτούς τους τρεις βασικούς τύπους ιδιοκτησιακού καθεστώτος, η βιβλιογραφία υποδεικνύει την ύπαρξη αφενός παραλλαγών τους (βλ., π.χ. Edwards και Stein, 1998) και, αφετέρου, άλλους μη συμβατικούς τύπους όπως τα "αντι-κοινά" (anti-commons), τα "υβρίδια περιορισμένων κοινών" (limited commons hybrids), τα φιλελεύθερα "κοινά" (liberal commons) [Dagan και Heller, 2000· Sim κ.ά., 2002]. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα "αντι-κοινά" - ένας όρος που επινοήθηκε από τον Michelman και αναπτύχθηκε περαιτέρω από τον Heller (1982 και 1998 αντίστοιχα, όπως αναφέρεται στους Sim κ.ά., 2002). Σε αντίθεση με τα συμβατικά "κοινά", όπου πολλαπλοί ιδιοκτήτες κατέχουν δικαιώματα *χρήσης*, τα "αντι-κοινά" είναι ένα ιδιοκτησιακό καθεστώς όπου πολλαπλοί ιδιοκτήτες κατέχουν δικαιώματα

αποκλεισμού άλλων χρηστών από τη χρήση ενός σπάνιου πόρου (Sim κ.ά., 2002). Γενικά, ανάλογα με το μέγεθός της, οι συλλογικοί πόροι μιας περιοχής μπορεί να υπόκεινται σε περισσότερους από ένα τύπους ιδιοκτησιακού καθεστώτος που, συνήθως, έχουν πολύπλοκες σχέσεις μεταξύ τους. Φυσικά, κάποιοι πόροι μπορεί να είναι γνήσια δημόσια αγαθά.

Με βάση τη χωρική κλίμακα, οι συλλογικοί πόροι διακρίνονται σε τοπικούς και παγκόσμιους, μια διάκριση η οποία είναι όμως σχετική γιατί εξαρτάται από τη χωρική εμβέλεια της σημασίας τους. Πολλοί τοπικοί πόροι, όπως το γενετικό υλικό, τα ήθη και έθιμα, η φέρουσα ικανότητα των οικοσυστημάτων είναι ουσιαστικά παγκόσμιοι πόροι λόγω της συνέχειας, αδιαρετότητας και αλληλεξάρτησης των φυσικών και πολιτισμικών φαινομένων. Τα παγκόσμια "κοινά" (global ή transnational commons) συγκεντρώνουν σημαντικό μέρος της σύγχρονης έρευνας λόγω της σοβαρότητας των παγκόσμιων περιβαλλοντικών ζητημάτων (Dasgupta κ.ά., 1997).

Οι συλλογικοί πόροι μπορεί να είναι τόσο από υλικούς (tangible) όσο και από άυλους (intangible). Η πρόσφατη έρευνα εστιάζεται στους άυλους πόρους όπως η πληροφορία κάθε μορφής, οι θεσμοί, οι παραδόσεις, τα ήθη, η παραδοσιακή γνώση, οι άυλες υπηρεσίες, κ.λπ. (McCann, 2000).

Τέλος, ανάλογα με το βαθμό πολυπλοκότητας και τη σύσταση του ευρύτερου περιβάλλοντός τους, οι συλλογικοί πόροι διακρίνονται σε "απλούς" και "πολύπλοκους". Οι πολύπλοκοι συλλογικοί πόροι (complex common pool resources) απαντώνται σε χαοτικά περιβάλλοντα που χαρακτηρίζονται από αταξία και σύγχυση, υπόκεινται σε ένα μείγμα δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και χρήσης και έχουν πολλούς και ανταγωνιστικούς χρήστες καθώς και πολλαπλές, επικαλυπτόμενες και αντικρουόμενες χρήσεις, (Edwards και Steins, 1998· Steins και Edwards, 2000· Selsky και Memon, 2000· βλ. επίσης Briassoulis, 2002). Τόσο οι χρήσεις όσο και το θεσμικό καθεστώς είναι ευμετάβλητα και υπάρχει ασυμφωνία μεταξύ των *de jure* και *de facto* δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Αυτά τα χαρακτηριστικά οδηγούν σε αναδυόμενα πρότυπα χρήσης και διαχείρισης τα οποία δεν απαντώνται σε περιπτώσεις απλούστερων συλλογικών πόρων.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι *αναδυόμενοι συλλογικοί πόροι* (emergent commons) που δημιουργούνται όταν μια ομάδα χρηστών αποκτήσει *de facto* δικαιώματα σε άυλες υπηρεσίες (amenities) ενός συστήματος πόρων. Οι Selsky και Memon (1995, 2000) τους ορίζουν σαν ένα κοινωνικό χώρο που χαρακτηρίζεται από τη διεκδίκηση μέσα στο χρόνο μιας αναγνωρίσιμης δέσμης *de facto* δικαιωμάτων σε ένα πλουραλιστικό, πολύπλοκο περιβάλλον όπου κυριαρχούν διαφιλονικούμενα ζητήματα (divided-interest issues). Τέτοιοι αναδυόμενοι πόροι είναι, για παράδειγμα, υπηρεσίες που προσφέρουν εγκαταστάσεις υποδομής (δρόμοι, λιμάνια, πεζοδρόμια, κ.λπ.) που δεν είχαν προβλεφθεί αρχικά και δεν καλύπτονται από επίσημα δικαιώματα χρήσης όπως η χρήση τους από πλανόδιους και μικροπωλητές, από τους ντόπιους για αναψυχή, κ.ο.κ. (amenity commons).

Οι συλλογικοί πόροι, με την ευρύτερη, σύγχρονη έννοια του όρου, είναι δυναμικά συστήματα. Οι κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές αλλάζουν τη σύνθεσή τους στο χρόνο επηρεάζοντας τα χαρακτηριστικά των πόρων, των χρηστών και τις σχέσεις μεταξύ πόρων και χρηστών (με τη μορφή νέων μορφών ζήτησης για τις υπηρεσίες των πόρων και νέων μορφών δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και χρήσης). Παρόλο που τα δεινά τους, όπως θα συζητηθεί παρακάτω, παρουσιάζουν μια διαχρονική σταθερότητα (!), ο τρόπος αντιμετώπισής τους υπαγορεύεται από τις κρατούσες κοινωνικο-οικονομικές και πολιτισμικές συνθήκες.

ΤΑ ΔΕΙΝΑ ΤΩΝ ΣΥΛΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΟΥΣ

Τα δεινά των συλλογικών πόρων

Τα δεινά των συλλογικών πόρων –η μείωση της ποσότητας τους, η υποβάθμιση της ποιότητας τους και, σε ακραίες περιπτώσεις, η καταστροφή και ο αφανισμός τους (π.χ. η εξαφάνιση ειδών, η καταστροφή γενετικού υλικού, τοπίων, πολιτισμικής κληρονομιάς, κ.λπ.)– απορρέουν από τα δύο κυρίαρχα χαρακτηριστικά τους –τη μη αποκλεισιμότητα και την αφαιρεσιμότητα– που δημιουργούν απόκλιση μεταξύ της ατομικής και της συλλογικής οικονομικής ορθολογικότητας (Berkes, 1995). Έτσι οι χρήστες οδηγούνται σε υπερεκμετάλλευση και υπερχρησιμοποίηση αυτών των πόρων, και γενικότερα σε κακή έως ανύπαρκτη διαχείρισή τους, που προκαλεί τα δεινά τους. Επιπλέον, το αξιακό και το θεσμικό σύστημα ρυθμίζουν σημαντικά τη σοβαρότητα και κρισιμότητα αυτών των δεινών διαδραματίζοντας κεντρικό ρόλο στις σχετικές αποφάσεις διαχείρισης.

Η υπερεκμετάλλευση η και υπερ-χρησιμοποίηση των συλλογικών πόρων –ιδιαίτερα των πόρων ελεύθερης πρόσβασης αλλά και των δημόσιων– οφείλεται στην απουσία συγκεκριμένου ιδιοκτήτη¹⁵ καθώς και στην έλλειψη ή την αναποτελεσματική εφαρμογή περιορισμών στη χρήση τους (που, για ορισμένους από αυτούς, πιθανά να βασίζεται στην υπόθεση, ή στον ευσεβή πόθο, ότι είναι ανεξάντλητοι). Έτσι παρουσιάζεται το φαινόμενο της ανεξέλεγκτης χρήσης (free-riding) - οι ενδιαφερόμενοι χρήστες χρησιμοποιούν όση ποσότητα (συνήθως ολόένα και μεγαλύτερη) πόρου επιθυμούν και με οποιονδήποτε τρόπο με αποτέλεσμα να μειώνεται η διαθέσιμη ποσότητά του για άλλους χρήστες και συγχρόνως να υποβαθμίζεται η ποιότητα του (Hardin, 1968 • Ostrom, 1990). Κλασσικά παραδείγματα είναι η ρύπανση του αέρα και του νερού από γεωργικές, βιομηχανικές και άλλες χρήσεις, όταν δεν επιβάλλονται κανονισμοί προστασίας της ποιότητας τους, η υπεράντληση υπόγειου νερού, η κατάληψη ελεύθερων χώρων από μια χρήση (π.χ. οικιστική), η οικιστική ανάπτυξη σε δασικές η μη εκτάσεις, κ.ά..

¹⁵ Παρόλο που το κράτος ως ιδιοκτήτης έχει θεσμικά συγκεκριμένη μορφή, δεν συμπεριφέρεται όπως οι ιδιώτες με αποτέλεσμα οι δημόσιοι συλλογικοί πόροι συχνά να αντιμετωπίζονται ως ανοικτής και ελεύθερης πρόσβασης (π.χ. παράδειγμα οι συχνές καταπατήσεις και ιδιοποιήσεις δημοσίων εκτάσεων από ιδιώτες).

Με δεδομένα τα παραπάνω, οι ιδιώτες δεν έχουν κίνητρα επένδυσης για την προστασία, διατήρηση και ορθολογική διαχείριση αυτών των πόρων διότι αν ένας χρήστης επενδύσει για το σκοπό αυτό, τα θετικά οφέλη της επένδυσης τα καρπώνονται και άλλοι χρήστες χωρίς να συμβάλλουν όμως στο κόστος (η περίπτωση των θετικών εξωτερικών επιδράσεων – positive externalities). Έτσι κανείς δεν έχει κίνητρο να αναλάβει τέτοιου είδους δράσεις στην περίπτωση των συλλογικών πόρων (Healy, 1994). Η επιδίωξη της ικανοποίησης του ατομικού συμφέροντος παράγει συλλογικό κόστος και την τραγωδία τους – την ποιοτική και ποσοτική υποβάθμιση και, τελικά, την καταστροφή τους.

Το ζήτημα της διαχείρισης των συλλογικών πόρων

Επειδή οι συλλογικοί πόροι αποτελούν αναπόσπαστα συστατικά των περισσότερων δραστηριοτήτων και έχουν τουλάχιστον χρηστική και ανταλλακτική αξία, το συλλογικό κόστος της τραγωδίας τους συνεπάγεται ατομικό κόστος το οποίο ποικίλλει σε σημασία από τη μια δραστηριότητα στην άλλη αλλά δεν παύει να είναι σημαντικό. Εγείρεται έτσι το ερώτημα της κατάλληλης μορφής (αειφόρου) διαχείρισής τους με βασικό στόχο την εξυπηρέτηση όλων των τωρινών και μελλοντικών χρηστών που, φυσικά, προϋποθέτει τη διατήρηση επαρκούς και ικανοποιητικής ποιότητας και ποσότητας αυτών των πόρων.

Το ζήτημα της διαχείρισης εστιάζεται σε δύο βασικά θέματα: τον περιορισμό της πρόσβασης στους συλλογικούς πόρους (για τον έλεγχο της υπερεκμετάλλευσης τους) και τη δημιουργία κινήτρων στους χρήστες για προστασία αντί για υπερ-χρησιμοποίηση τους (Berkes και Folke, 1998· Ostrom κ.ά., 1999). Και τα δύο θέματα εμπλέκουν αναγκαστικά τους ιδιοκτήτες, τους κατόχους δικαιωμάτων χρήσης και τους καταναλωτές αναφορικά με τους οποίους λαμβάνονται αποφάσεις περιορισμού πρόσβασης και δημιουργίας κινήτρων. Πιο συγκεκριμένα, οι αποφάσεις αυτές αφορούν τη διαμόρφωση των κατάλληλων καθεστώτων πόρων που καθορίζουν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας των πόρων, την απόκτηση δικαιωμάτων χρήσης τους (appropriation), την παροχή τους (provision), τη διανομή τους (distribution), και τη νομιμοποίηση των χρηστών (legitimation) [Ostrom, 1990].

Οι οικονομολόγοι και πολιτικοί επιστήμονες που έχουν κυρίως ασχοληθεί με αυτά τα θέματα δίστανται ως προς το καταλληλότερο καθεστώς ιδιοκτησίας το οποίο θα διαφυλάξει τους πόρους από υπερ-χρησιμοποίηση και καταστροφή. Μερικοί υποστηρίζουν την ιδιωτικοποίηση ενώ άλλοι την κρατικοποίηση τους. Οι υποστηρικτές της ιδιωτικοποίησης, όπως ο Demsetz (1967), ισχυρίζονται ότι η θέσπιση δικαιωμάτων ατομικής ιδιοκτησίας επιτρέπει στον ιδιοκτήτη να κάνει οικονομική χρήση εκείνων των πόρων από τους οποίους μπορεί να αποκλείσει άλλους χρήστες και έτσι να εσωτερικεύσει τόσο τις αρνητικές (κόστος) όσο και τις θετικές (όφελος) συνέπειες της χρήσης τους, ιδιαίτερα όταν η ζήτηση είναι μεγάλη. Το ίδιο υποστηρίζει και ο Penner (1997) κυρίως για την περίπτωση σπάνιων πόρων.

Οι υποστηρικτές της κρατικοποίησης, όπως ο Ophuls (1973 όπως αναφέρεται στην Ostrom, 1990), προβάλλουν το επιχείρημα ότι, λόγω της "τραγωδίας των κοινών", τα περιβαλλοντικά προβλήματα δεν μπορούν να λυθούν με συνεργασίες αλλά μόνο με κρατική παρέμβαση που διαθέτει μεγάλες εξουσίες επιβολής και εξαναγκασμού, με προσφυγή, δηλαδή, σε ένα Leviathan κατά Hobbes (βλ. και Hardin, 1978). Έτσι έχουν προωθηθεί προτάσεις που υποστηρίζουν ότι οι κεντρικές κυβερνήσεις πρέπει να ελέγχουν όλα τα συστήματα φυσικών πόρων. Ο Heilbroner (1974 όπως αναφέρεται στην Ostrom, 1990) ήταν της γνώμης ότι "σιδηρές κυβερνήσεις", ίσως στρατιωτικές, θα ήταν αναγκαίες για να ελεγχθούν τα οικολογικά προβλήματα. Στο ίδιο πνεύμα κινήθηκαν και προτάσεις των Carruthers και Stoner και του Ehrenfeld (1981 και 1972 αντίστοιχα όπως αναφέρονται στην Ostrom, 1990) - σχετικά με την αναγκαιότητα κρατικής παρέμβασης για την εξασφάλιση της αποδοτικής χρήσης των συλλογικών πόρων. Αυτή την γραμμή πολιτικής ακολούθησαν πολλές χώρες του Τρίτου Κόσμου που έσπευσαν να κρατικοποιήσουν μεγάλες εκτάσεις φυσικών περιοχών.

Ο θεωρητικός αντίλογος τόσο στην ιδιωτικοποίηση (εκ των κάτω διαχείριση) όσο και στην κρατικοποίηση (εκ των άνω διαχείριση) των πόρων ισχυρίζεται ότι και οι δύο λύσεις τείνουν να αφαιρέσουν τα εγγενή δικαιώματα (implicit entitlements) και τις προσωπικές (personalized) σχέσεις που χαρακτηρίζουν τα σχήματα κοινόχρηστης ιδιοκτησίας (communal property arrangements). Έτσι βλάπτουν την αποδοτικότητα της χρήσης των πόρων και, ακόμα περισσότερο, είναι πιθανό να ζημιώσουν τους παραδοσιακούς χρήστες των οποίων τα δικαιώματα χρήσης σπάνια αναγνωρίζονται υπό καθεστώς ιδιωτικής ή δημόσιας ιδιοκτησίας (Balland και Platteau, 1996). Πολλές εμπειρικές μελέτες επιβεβαιώνουν τον ισχυρισμό αυτό όπου ούτε η κρατικοποίηση ούτε η ιδιωτικοποίηση μπόρεσαν να αποτρέψουν την "τραγωδία των κοινών" – τις αρνητικές, δηλαδή, επιπτώσεις από τη χρήση των συλλογικών πόρων.

Η έρευνα των τελευταίων δύο δεκαετιών εστιάζεται στην κοινοτική μορφή διαχείρισης (community-based management) η οποία έχει μελετηθεί κυρίως σε περιοχές του Τρίτου αλλά και του Δυτικού Κόσμου (π.χ., τα Αγγλικά και τα Ελβετικά κοινά βοσκοτόπων και δασών και τα Ισπανικά αρδευτικά συστήματα, τα huerta) [Ostrom κ.ά., 2002]. Η κοινοτική διαχείριση υπαγορεύεται εν μέρει από την αδιαιρετότητα των συλλογικών πόρων που κάνει αναγκαία τη συλλογική λήψη αποφάσεων, τη συνεργασία στη χρήση τους, και την επιβολή συναποφασισμένων κανόνων μεταξύ των μελών της κοινότητας (Berkes, 1995). Εφαρμογές της κερδίζουν έδαφος στην πράξη και στην περιβαλλοντική πολιτική όπως σε έργα διατήρησης και τοπικής αποκατάστασης οικοσυστημάτων από ομάδες επιμελητείας (stewardship) και στον βιοπεριφερεισμό (bioregionalism) – την ιδέα ότι η κλίμακα της ανθρώπινης οργάνωσης πρέπει να ταιριάζει σε φυσικές παρά σε πολιτικές περιφέρειες (Berkes, 1995).

Η εφαρμογή της κοινοτικής διαχείρισης απαιτεί τη θέσπιση καθεστώτος συν-διαχείρισης. Η έννοια αυτή αποδίδεται στα Αγγλικά με περισσότερους από ένα όρους όπως co-management, cooperative management, collaborative management, joint management, participa-

tory management, multi-stakeholder management (Berkes, 1997). Η συν-διαχείριση αποσκοπεί στην ενθάρρυνση συνεργασιών ή συμπράξεων (partnerships), στην παροχή κινήτρων στον τοπικό πληθυσμό για αειφόρο χρήση των πόρων και στο καταμερισμό της ευθύνης για διαχείριση και προστασία των πόρων μεταξύ όλων των εμπλεκομένων μερίδων (Berkes, 1997). Ο πληρέστερος ίσως ορισμός της είναι αυτός που διατυπώθηκε στο World Conservation Congress στο Μοντρεάλ το 1996: "μια σύμπραξη στην οποία κυβερνητικές υπηρεσίες, τοπικές κοινότητες και χρήστες των πόρων, μη κυβερνητικοί οργανισμοί και άλλοι εταίροι (stakeholders) μοιράζονται, όπως ταιριάζει στο εκάστοτε περιβάλλον, την εξουσία και την ευθύνη για τη διαχείριση μιας συγκεκριμένης περιοχής ή ενός συνόλου πόρων" (Berkes, 1997: 6).

Η συν-διαχείριση, ως λύση διαχείρισης των συλλογικών πόρων, στηρίζεται σε δύο υποθέσεις: (α) ότι οι ντόπιοι πρέπει να έχουν συμφέρον στη διατήρηση και στη διαχείριση των πόρων και (β) ότι η συνεργασία κυβερνητικών υπηρεσιών με τοπικές κοινότητες και άλλους χρήστες των πόρων είναι ουσιαστική. Η εφικτότητά της εξαρτάται από πέντε παράγοντες-κλειδιά, τουλάχιστον: την ύπαρξη παράδοσης αυτορρύθμισης (self-regulation) και ήθους επιμελητείας (stewardship ethic), την ύπαρξη κατάλληλων τοπικών και εθνικών θεσμών, το βαθμό εμπιστοσύνης μεταξύ των συμμετεχόντων, την νομική προστασία των δικαιωμάτων των ντόπιων από το κράτος και την ύπαρξη οικονομικών κινήτρων στους ντόπιους να διατηρήσουν τον πόρο υπό μελέτη (Berkes, 1997). Ιδιαίτερα σημαντική είναι η απάλειψη συνθηκών ελεύθερης πρόσβασης στους πόρους καθώς και η ισόρροπη απονομή δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στη χρήση των πόρων στους ντόπιους. Η σωστή διαμόρφωση καθεστώτων συν-διαχείρισης έχει τη δυνατότητα να συνδυάσει την επιστημονική διαχείριση με τοπικά συστήματα διαχείρισης και με τη συσσωρευμένη παραδοσιακή οικολογική γνώση (Berkes, 1995).

Γενικότερα, ο καθορισμός του καταλληλότερου ιδιοκτησιακού καθεστώτος και του καταλληλότερου τύπου διαχείρισης των συλλογικών πόρων που εξασφαλίζουν την αειφορία τους εξαρτώνται από έξι μεγάλες ομάδες αλληλένδετων παραγόντων: (α) τα χαρακτηριστικά των πόρων, (β) τα χαρακτηριστικά των χρηστών τους, (γ) τις σχέσεις μεταξύ χαρακτηριστικών των πόρων και χαρακτηριστικών των χρηστών, (δ) τις θεσμικές ρυθμίσεις, (ε) τις σχέσεις μεταξύ του συστήματος πόρων και των θεσμικών ρυθμίσεων και (στ) εξωτερικούς παράγοντες όπως η τεχνολογία, το ευρύτερο κοινωνικο-οικονομικό σύστημα (κυρίως η συνάρθρωση με αγορές), το κράτος (Agrawal, 2001 • Baland και Platteau, 1996 • Ostrom, 1990 • Ostrom κ.ά., 2002 • Wade, 1988). Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει αναλυτικότερα αυτούς τους παράγοντες που συνιστούν και ευνοϊκές συνθήκες (enabling conditions) ή αρχές σχεδίασης (κατά Ostrom¹⁶) για τη διαμόρφωση αειφόρων καθεστώτων πόρων.

¹⁶ Σύμφωνα με την Ostrom (1990) ως αρχή σχεδίασης ορίζεται ένα ουσιαστικό στοιχείο ή συνθήκη που βοηθά στο να εξηγηθεί η επιτυχία αυτών των θεσμών διατήρησης των συλλογικών πόρων και επιτυγχάνει τη συμμόρφωση των διαδοχικών γενεών κατόχων δικαιωμάτων χρήσης (appropriators) με τους κανόνες εν χρήσει (rules in use).

Πίνακας 1: Ευνοϊκές συνθήκες για τη διαμόρφωση αιεφόρων καθεστώτων πόρων

1	Χαρακτηριστικά του συστήματος πόρων (resource system)
1.	Μικρό μέγεθος
2.	Σαφώς προσδιορισμένα όρια
3.	Χαμηλά επίπεδα κινητικότητας (οι πόροι είναι σταθεροί στο χώρο)
4.	Δυνατότητα “αποθήκευσης” του οφέλους από τον πόρο ¹⁷
5.	Προβλεψιμότητα (διαθέσιμη ποσότητα)
2	Χαρακτηριστικά της ομάδας (των χρηστών)
1.	Μικρό μέγεθος
2.	Σαφώς καθορισμένη ομάδα χρηστών
3.	Κοινές νόρμες
4.	Επιτυχείς εμπειρίες από το παρελθόν–κοινωνικό κεφάλαιο
5.	Κατάλληλη ηγεσία - νέοι, εξοικειωμένοι με μεταβαλλόμενα εξωτερικά περιβάλλοντα, συνδεδεμένοι με την τοπική παραδοσιακή elite
6.	Αλληλεξαρτήσεις μεταξύ των μελών της ομάδας
7.	Ετερογένεια χαρισμάτων (endowments), ομογένεια ταυτοτήτων και ενδιαφερόντων ¹⁸
8.	Χαμηλό επίπεδο φτώχειας
3	Σχέσεις μεταξύ χαρακτηριστικών των πόρων και χαρακτηριστικών των χρηστών
1.	Επικάλυψη μεταξύ της περιοχής κατοικίας της ομάδας των χρηστών και της θέσης του πόρου
2.	Υψηλά επίπεδα εξάρτησης των μελών της ομάδας από το σύστημα των πόρων
3.	Δικαιοσύνη στον καταμερισμό του οφέλους από τους κοινούς πόρους
4.	Χαμηλά επίπεδα ζήτησης από τους χρήστες
5.	Σταδιακή (όχι απότομη) μεταβολή στο επίπεδο ζήτησης
4	Θεσμικές ρυθμίσεις (διατάξεις)
1.	Οι κανόνες χρήσης των πόρων είναι απλοί και ευκολονόητοι
2.	Η πρόσβαση και οι κανόνες διαχείρισης έχουν επινοηθεί τοπικά
3.	Ευκολία στην επιβολή των κανόνων
4.	Κλιμακούμενες κυρώσεις
5.	Διαθεσιμότητα χαμηλού κόστους τρόπου εκδίκασης διαφορών
6.	Υποχρέωση λογοδοσίας των ελεγκτών (monitors) και άλλων υπευθύνων στους χρήστες
5	Σχέσεις μεταξύ του συστήματος πόρων και των θεσμικών ρυθμίσεων
	Οι περιορισμοί στη συγκομιδή (ή, γενικά στην απόληψη του προϊόντος του πόρου) πρέπει να ταιριάζουν με το ρυθμό ανανέωσης των πόρων
6	Εξωτερικοί παράγοντες
1.	Τεχνολογία
	•Χαμηλού κόστους τεχνολογία αποκλεισμού (άλλων χρηστών) ¹⁹
	•Ο χρόνος προσαρμογής σε νέες τεχνολογίες σχετίζεται με τα “κοινά”
2.	Χαμηλό επίπεδο συνάρθρωσης με εξωτερικές αγορές
3.	Σταδιακή μεταβολή στη συνάρθρωση με τις εξωτερικές αγορές
4.	Το κράτος
	•Οι κεντρικές κυβερνήσεις δεν θα πρέπει να υποσκάπτουν την τοπική αυτοδιοίκηση
	•Υποστηρικτικοί εξωτερικοί θεσμοί που επιβάλλουν κυρώσεις
	•Κατάλληλο επίπεδο εξωτερικής βοήθειας που αποζημιώνει τους τοπικούς χρήστες για τις δραστηριότητες προστασίας (των πόρων) που αναλαμβάνουν
	•Γεωραχικά (nested) επίπεδα κατοχής δικαιωμάτων χρήσης, παροχής, επιβολής και διακυβέρνησης ²⁰

Πηγή: Προσαρμογή από Agrawal (2001: 1659). Βλ. επίσης και Agrawal (2002)

¹⁷ Αφορά στη δυνατότητα του χρήστη να αποθηκεύσει τον πόρο (όπως, π.χ. νερό, συγκομιδή) και είναι συνάρτηση της κινητικότητας (mobility) του πόρου (π.χ. τα πουλιά δεν “αποθηκεύονται”).

¹⁸ Ετερογένεια χαρισμάτων: διαφορές ανάμεσα στις ομάδες χρηστών όσον αφορά την ποσότητα και ποιότητα των πόρων που κατέχουν ή/και νέμονται. Ομογένεια ταυτοτήτων και ενδιαφερόντων: κοινές αξίες, αντιλήψεις και προσανατολισμός ανάμεσα στους χρήστες των πόρων όσον αφορά τις χρήσεις τους.

¹⁹ Ο τρόπος αποκλεισμού άλλων χρηστών από τη χρήση του πόρου είναι εύκολο να επιτευχθεί με μικρό κόστος (άρα διευκολύνεται η σύμπτυξη αιεφόρου καθεστώτος διαχείρισης των πόρων).

²⁰ Για αποτελεσματική και αιεφόρο διαχείριση των κοινών πόρων, κανόνες που διέπουν τα δικαιώματα χρήσης, παροχής, κ.λπ. θα πρέπει να επιβάλλονται σε όλα τα ιεραρχικά χωρικά/οργανωτικά επίπεδα από το εθνικό μέχρι το τοπικό (βλ. και Ostrom, 1990, σελ. 101-102).

Πολλοί άλλοι παράγοντες επηρεάζουν τις αποφάσεις διαχείρισης των συλλογικών πόρων. Αξίζει να σημειωθούν η σημασία του νοήματος που αποδίδουν οι χρήστες στο σύστημα διαχείρισης πόρων, οι προσδοκίες τους όσον αφορά τη συμπεριφορά των άλλων καθώς και η αντίληψή τους για το ευρύτερο πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η διαχείριση των πόρων (Edwards και Steins, 1998). Πρόσφατες έρευνες τονίζουν την κρίσιμη επίδραση εξωτερικών παραγόντων (contextual factors) στις αποφάσεις για τη διαχείριση συλλογικών πόρων γιατί "καθορίζουν: (α) τι είναι υλικά, νομικά, οικονομικά και κοινωνικά εφικτό σε όρους προσφοράς προϊόντων και υπηρεσιών και (β) τι είναι οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά επιθυμητό από την πλευρά της ζήτησης" (Edwards και Steins, 1998:1).

Οι εξωτερικοί παράγοντες είναι τοπικοί και υπερ-τοπικοί (remote) - αναφορικά με το σύστημα πόρων που εξετάζεται, και σχετίζονται με το κοινωνικό, πολιτισμικό, οικονομικό, τεχνολογικό, πολιτικό και θεσμικό περιβάλλον των χρηστών. Οι τοπικοί παράγοντες επηρεάζουν άμεσα τα τοπικά χαρακτηριστικά των πόρων και τους χρήστες τους (και συχνά επηρεάζονται από αυτούς). Συνήθως, είναι τόσο ενσωματωμένοι στο σύστημα των πόρων που δεν διακρίνεται η επιρροή τους. Οι υπερ-τοπικοί παράγοντες είναι πέρα από τις δυνατότητες ελέγχου των χρηστών και επηρεάζουν έμμεσα τα τοπικά χαρακτηριστικά των πόρων - βασικά, την αγορά για τα προϊόντα και τις υπηρεσίες που προέρχονται από το σύστημα των πόρων. Περιλαμβάνουν δημογραφικές μεταβολές, τάσεις στα πρότυπα αναψυχής (ιδιαίτερα στην ύπαιθρο), τεχνολογία και πρότυπα μεταφορών (που επηρεάζουν την προσβασιμότητα μιας περιοχής) και αναψυχής, αυξήσεις στο προσωπικό διαθέσιμο εισόδημα. Η σύνθετη δράση τοπικών και υπερ-τοπικών παραγόντων αυξάνει το πλήθος των επιλογών για τη χρήση των συλλογικών πόρων σε όρους: (α) αριθμού και τύπων χρηστών και (β) τύπου και έκτασης χρήσης (Edwards και Steins, 1998).

Η διαχείριση των συλλογικών πόρων θέτει σημαντικά πρακτικά και ηθικά ερωτήματα -ιδιαίτερα στη σύγχρονη εποχή όπου οι διαμάχες για τη χρήση των πόρων έχουν ενταθεί μέσα στις παγκοσμιοποιούμενες κοινωνίες και οικονομίες- μερικά από τα οποία θίγονται παρακάτω. Ο βαθμός ενεργής και ουσιαστικής συμμετοχής των χρηστών στην προστασία των συλλογικών πόρων εξαρτάται από τη στάθμιση του κόστους και του οφέλους που συνεπάγεται η συμβολή και συμμόρφωσή τους με ένα καθεστώς προστασίας των πόρων σε σχέση με αυτά που συνεπάγονται άλλες στρατηγικές δράσης (Edwards και Steins, 1998). Η στάθμιση αυτή εξαρτάται, κατά ένα μέρος, από την κατάσταση των πόρων. Πόροι σημαντικά υποβαθμισμένοι ή πολύ μικροί σε μέγεθος προσφέρουν πολύ λίγα κίνητρα στους χρήστες να οργανωθούν και να συμμετάσχουν στην προστασία τους* οι χρήστες, επιπλέον, θα πρέπει να ενδιαφέρονται για την αειφορία των πόρων ώστε τα αναμενόμενα οφέλη να υπερβαίνουν το άμεσο κόστος προστασίας τους.

Όμως, η συμμετοχή των χρηστών και το ζήτημα της κατανομής δικαιωμάτων χρήσης των συλλογικών πόρων –ποιοι και πόσοι νομιμοποιούνται να εμπλακούν στις αποφάσεις δια-

χείρισης– είναι πολιτικά θέματα γιατί εξαρτώνται κρίσιμα από το επίσημο και ανεπίσημο (ή άτυπο) θεσμικό πλαίσιο· με άλλα λόγια, από τους κάθε μορφής θεσμούς που επιτρέπουν, απαγορεύουν ή απαιτούν κάποια δράση ή αποτέλεσμα σε σχέση με τη χρήση των πόρων²¹. Η θέσπιση ισχυρών περιορισμών στη χρήση των συλλογικών πόρων θέτει το ερώτημα του ποιοι χρήστες έχουν δικαίωμα χρήσης τους και ποιοι αποκλείονται (Ostrom κ.ά., 1999). Ο συγκεκριμένος τρόπος αποκλεισμού ορισμένων χρηστών μπορεί να έχει σημαντικές καταναμητικές επιπτώσεις και να προκαλέσει φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού. Είναι πιθανό, για παράδειγμα, να αποκλεισθούν εκείνοι ακριβώς οι χρήστες που επί μακρόν έχουν φροντίσει για την προστασία και διατήρηση των πόρων· όπως έχει συμβεί σε περιπτώσεις προστασίας φυσικών περιοχών υψηλής οικολογικής και αισθητικής σημασίας (π.χ. εθνικοί δρυμοί), ιστορικών συνοικιών πόλεων ή και ολόκληρων παραδοσιακών οικισμών²². Οι περιορισμοί μπορεί να είναι άμεσοι (π.χ. στη χρήση δασών για εκμετάλλευση) ή και έμμεσοι (π.χ. κάτοικοι χαμηλών εισοδημάτων αναγκάζονται να εγκαταλείψουν την περιοχή λόγω άμεσων περιορισμών στην εκμετάλλευση των πόρων και αύξησης του κόστους ζωής).

Η αντίθετη περίπτωση αφορά στη θέσπιση χαλαρών περιορισμών που επιτρέπουν τη γρήγορη προσθήκη χρηστών. Όταν ομάδες νέων χρηστών εισρέουν σχετικά γρήγορα σε μια περιοχή, οι συλλογικοί πόροι υφίστανται σοβαρές πιέσεις. Συχνά, οι νέοι χρήστες δεν έχουν την ίδια αντίληψη και εμπειρία με τους παλιούς και δεν συμμερίζονται τους ίδιους τρόπους και νόρμες χρήσης των πόρων. Οι αρχικοί χρήστες συχνά νοιώθουν να απειλούνται και είναι πιθανό να μην ασκήσουν πλέον τον παραδοσιακό τρόπο αυτο-συγκράτησης στη χρήση των πόρων αλλά να ενωθούν με τους νέους χρήστες στην κούρσα της εκμετάλλευσης τους (Ostrom κ.ά., 1999). Σε πολλές περιοχές του κόσμου που "άνοιξαν" στον τουρισμό παρατηρείται αυτή η αλλαγή νοοτροπίας των ντόπιων - η εγκατάλειψη της παραδοσιακής σχέσης με τους συλλογικούς πόρους και η υιοθέτηση του δυτικού πρότυπου κυριαρχίας και εκμετάλλευσης τους.

²¹ Η Ostrom (1990: 48-55) διακρίνει αυτούς τους κανόνες ανάλογα με τις διαδικασίες και το επίπεδο ανάλυσης σε: (α) συνταγματικούς κανόνες επιλογής (διαμόρφωση αρχών, διακυβέρνηση), (β) συλλογικούς κανόνες επιλογής (διαμόρφωση πολιτικής, διαχείριση) και (γ) επιχειρησιακούς (λειτουργικούς) κανόνες επιλογής (απόκτηση δικαιωμάτων χρήσης, παροχή, επιβολή).

²² Όπου οι κάτοικοι τους μπορεί να υποστούν περιορισμούς της παραδοσιακής χρήσης διαφόρων φυσικών και πολιτισμικών πόρων για λόγους προστασίας.

ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ - ΠΟΡΟΙ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ;

Η σύντομη ανασκόπηση στις έννοιες, στα δεινά και στο ζήτημα της διαχείρισης των συλλογικών πόρων που επιχείρησε αυτή η εργασία κάλυψε μερικά από τα κυριότερα σημεία στα οποία επικεντρώνεται η σύγχρονη συζήτηση και έρευνα του θέματος. Ένα πλούσιο και ποικιλόμορφο ερευνητικό πεδίο αναμένει εξερεύνηση ιδιαίτερα στην Ελλάδα που οι συλλογικοί πόροι δεν έχουν αποτελέσει ακόμα αντικείμενο συστηματικής μελέτης παράλληλη τη διαρκή έμμεση ενασχόληση μ' αυτούς σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο. Εκτός από την ποικιλία των μορφών τους και των θεμάτων που αφορούν τη διαχείρισή τους, η προηγούμενη ανασκόπηση αποκαλύπτει την κεντρικότητα τριών κυρίως θεμάτων: της κοινωνικο-πολιτισμικής σχετικότητας της φύσης τους, της σημασίας της αντιμετώπισης πολλών πόρων ως συλλογικών για τη ρεαλιστική ανάλυση και ολοκληρωμένη αντιμετώπιση των προβλημάτων του χώρου και του περιβάλλοντος και της ύπαρξης πνεύματος και νοοτροπίας συλλογικής ευθύνης ως κύριας προϋπόθεσης για τη διατήρηση και συνετή χρήση τους.

Τα δύο προσδιοριστικά χαρακτηριστικά των συλλογικών πόρων –η μη αποκλεισιμότητα και η αφαιρεσιμότητα– δείχνουν ότι το τι θεωρείται ως "κοινό" –ως συλλογικός πόρος, δηλαδή– εξαρτάται από το αξιακό και θεσμικό σύστημα του χωρο-χρονικού πλαισίου αναφοράς. Το ποιος επιτρέπεται ή απαγορεύεται να χρησιμοποιεί έναν υλικό ή άυλο πόρο, πως, πότε και που υπαγορεύεται από το σύστημα αξιών μιας κοινωνίας (ή και μιας περιορισμένης κοινότητας) που έχει θεσπίσει και τους ανάλογους τυπικούς και άτυπους θεσμούς για το σκοπό αυτό. Συγχρόνως, σε κάθε κοινωνικό σχηματισμό υπάρχει –έστω και σιωπηλά, στο συλλογικό του ασυνείδητο– μια συγκεκριμένη συλλογική²³ αντίληψη περί της αφαιρεσιμότητας ενός πόρου. Όπου κυριαρχεί η τεχνοκρατική αισιοδοξία και πίστη στην ικανότητα της επιστήμης και της τεχνολογίας να λύνουν τα περιβαλλοντικά ζητήματα, εκεί τα περιθώρια της αφαιρεσιμότητας είναι μεγάλα και ελαστικά – οι πόροι θεωρούνται απεριόριστοι. Αντίθετα, οι Μαλθουσιανοί σκεπτικιστές θεωρούν την αφαιρεσιμότητα των πόρων αναπόφευκτη και εκλαμβάνουν πολύ στενότερα και ανελαστικά τα περιθώρια της.

Απόρροια των παραπάνω είναι ότι αν, για κάποιο λόγο, ένας πόρος δεν θεωρείται συλλογικός, τότε δεν τίθεται ζήτημα διαχείρισης του ως τέτοιου. Η επιλογή της βέλτιστης μορφής διαχείρισής του –που εγγυάται, δηλαδή, την επίτευξη της αποδοτικής του χρήσης με την έννοια της εσωτερικεύσης τόσο των θετικών όσο και των αρνητικών επιπτώσεων αυτής της χρήσης– θα αντανακλά τον αντίστοιχο ορισμό του. Πόροι που θεωρούνται ως ατομικοί θα αντιμετωπίζονται με συστήματα διαχείρισης ατομικής ιδιοκτησίας και χρήσης άσχετα με το

²³ Ανάλογα με το πολιτικό σύστημα η αντίληψη αυτή μπορεί να μην είναι και τόσο συλλογική αλλά να αντανακλά τις απόψεις και τον προσανατολισμό της άρχουσας τάξης που παίρνει αποφάσεις για τον χαρακτηρισμό και τη χρήση των πόρων.

κατά πόσο αυτά είναι συμβατά με την ουσιαστική φύση των πόρων και με την αποτελεσματικότητά τους στη συγκεκριμένη περίπτωση. Για τους πόρους που θεωρούνται δημόσιοι, το κράτος θα αποφασίζει την κατανομή των δικαιωμάτων και των κανόνων χρήσης τους στους πολίτες και θα έχει την ευθύνη του ελέγχου εφαρμογής τους. Τέλος, για όσους πόρους αγνωρίζεται η συλλογική τους φύση, θα ανακύπτει το ζήτημα της συλλογικής τους διαχείρισης για το οποίο παρουσιάστηκαν προηγουμένως ενδεικτικά πρόσφατα ερευνητικά ευρήματα.

Η εφικτότητα και αποτελεσματικότητα, όμως, της διαχείρισης των συλλογικών πόρων βασίζεται σε μια θεμελιώδη υπόθεση και προϋπόθεση επιτυχίας: την ύπαρξη πνεύματος και ήθους συλλογικής ευθύνης που εγγυάται τόσο την αποδοχή του θεσμού της συλλογικής διαχείρισης –και όσων αυτός συνεπάγεται– όσο και τη μέριμνα για την πιστή εφαρμογή του (Berkes, 1995)²⁴. Και εδώ τίθεται το ερώτημα: διακρίνεται άραγε στις σημερινές κοινωνίες –κυρίως τις αναπτυγμένες αλλά και τις αναπτυσσόμενες– πνεύμα και ήθος συλλογικής ευθύνης; Και, κατά πόσο, όπου και όπως αυτά υπάρχουν, έχουν αφεθεί να πρυτανεύσουν και να επηρεάσουν τις διαχειριστικές πρακτικές των συλλογικών πόρων; Το τελευταίο ερώτημα κλείνει τον κύκλο επαναφέροντας το αρχικό ζήτημα του τι είναι συλλογικός πόρος. Όπου επικρατεί ήθος συλλογικής ευθύνης, όλοι οι φυσικοί και ανθρωπογενείς πόροι, άσχετα με ιδιοκτησιακό καθεστώς τους, αφενός, κατανοούνται και αντιμετωπίζονται ως συλλογικοί –σα να ανήκουν, δηλαδή, σε όλους τους υπαρκτούς και δυνητικούς τους χρήστες και κανείς δεν μπορεί να αποκλεισθεί από την υλική ή άυλη χρήση τους²⁵ – και, αφετέρου, θεωρούνται εξαντλήσιμοι – ότι η χρήση τους, δηλαδή, από έναν μειώνει τη διαθέσιμη ποσότητα για τους άλλους χρήστες. Μια τέτοια στάση συνεπάγεται το "έλεος" και το "φόβο" για τα δεινά των "κοινών" και κατευθύνει σε διαχειριστικές πρακτικές συλλογικής δράσης που αποσκοπούν στη συνετή χρήση και διατήρηση τους από όλους για όλους· με άλλα λόγια, στην *κάθαρση* της τραγωδίας τους²⁶.

²⁴ Ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* επαναλαμβάνει συχνά αυτή την προϋπόθεση για την επιτυχία του βέλτιστου συστήματος διακυβέρνησης μιας πόλης όπως επίσης και την αναγκαιότητα της ηθικής διαπαιδαγώγησης των πολιτών ως απαραίτητου στοιχείου ανάπτυξης πνεύματος συλλογικής ευθύνης.

²⁵ Με άλλα λόγια, αναγνωρίζονται και οι τέσσερις διαστάσεις της συνολικής αξίας ενός πόρου που προαναφέρθηκαν. Ιδιαίτερα σημαντική είναι αυτή η αναγνώριση για την περίπτωση πολλών άυλων πόρων όπως τα ηλιοβασιλέματα, ο έναστρος ουρανός, η άγρια φύση (wilderness). Η απόλαυση τους από έναν μειώνει ουσιαστικά την ποσότητα της απόλαυσης που διατίθεται για τους άλλους – άλλο είναι το είδος της εμπειρίας του μοναχικού θεατή ενός ηλιοβασιλέματος (ή ενός πίνακα ζωγραφικής) ή του επισκέπτη ενός τοπίου σπάνιας αισθητικής αξίας και άλλη η εμπειρία του όταν βρίσκονται και άλλοι γύρω του!

²⁶ Ο Αριστοτελικός ορισμός της τραγωδίας κλείνει με τη λύση της: "δι' ελέου και φόβου περαίνουσα των τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν".

Βιβλιογραφία

- Agrawal A. (2001) "Common property institutions and sustainable governance of resources", *World Development*, 29(10): 1649-1672.
- Agrawal A. (2002) "Common resources and institutional sustainability", στο E. Ostrom, T. Dietz, N. Dolsak, P. Stern, S. Stonich και E. Weber (επ.), (2002) *The Drama of the Commons*, Committee on the Human Dimensions of Global Change. Washington DC: National Academy Press, 41-86.
- Αριστοτέλης (1993) Πολιτικά, Αθήνα: Οδυσσεύς Χατζόπουλος.
- Baker A.R.H. και Butlin R.A. (επ.) (1973) *Studies of Field Systems in the British Isles*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Baland J.M. και Platteau J.P. (1996) *Halting Degradation of Natural Resources: Is There a Role for Rural Communities*, Oxford: Clarendon Press.
- Baumol W.J. και Blinder A.S. (1979) *Economics: Principles and Policy*, New York: Harcourt, Brace and Jovanovich.
- Berkes F. (1995) "Community-based management of common property resources", *Encyclopedia of Environmental Biology*, Vol. 1: 371-373, Cambridge: Academic Press.
- Berkes F. (1997) "New and not-so-new directions in the use of the commons: Co-management", *The Common Property Resource Digest*, No. 42, pp. 5-7. July 1997.
- Berkes F. και Folke C. (επ.) (1998) *Linking Social and Ecological Systems: Management Practices and Social Mechanisms for Building Resilience*, Oxford: Cambridge University Press.
- Bernbom G. (2000) "Analyzing the Internet as a common pool resource: The problem of network congestion". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- Briassoulis H. (2002) "Sustainable tourism and the questions of the commons", *Annals of Tourism Research*, 19(4): 1065-1085.
- Bromley D.W. (1991) *Environment and Economy: Property Rights and Public Policy*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Burrows B. (2000) "Patents, trade agreements and the technology of theft". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- Burton M. (2000) "The city as commons - Creating a deliberate place through land use planning". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- Casari M. (2000) "Who needs formal regulations to manage the commons? The rural charters in Northern Italy", Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8ο Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.

- Ciriacy-Wantrup S.V. και Bishop R.C. (1975) "Common property as a concept in natural resource policy", *Natural Resources Journal*, 15: 713-727.
- Clapp T.L. και Meyer P.B. (2000) "Managing the urban commons: Applying common property frameworks to urban environmental quality". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- Dagan H. και Heller M.A. (2000) "The liberal commons". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- Dahlman C.J. (1979) "The problem of externality", *Journal of Law and Economics*, 22: 141-162.
- Dasgupta P., Maler K.G. και Vercelli A. (επ.) (1997) *The Economics of Transnational Commons*, Oxford: Clarendon Press.
- Demsetz H. (1967) "Towards a theory of property rights", *American Economic Review*, 57: 347-359.
- Edwards V.A. και Steins N. (1998) "The role of contextual factors in common pool resource analysis". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 7 Συνέδριο της IASCP, Vancouver, British Columbia, Canada, June 10-14 Ιουνίου, 1998.
- Feeny D., Berkes F., McCay B.J. και Acheson J.M. (1990) "The tragedy of the commons: Twenty-two years later", *Human Ecology*, 18(1): 1-19.
- Gutscher H., Keller C. και Mosler H-J.J. (2000) "Roads as new common pool resources, speed reduction as a public good: Two case studies in organizing large-scale collective action". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- Hardin G. (1968) "The tragedy of the commons", *Science*, 162: 1243-1248.
- Hardin G. (1978) "Political requirements for preserving our common heritage", στο H.P. Bokaw (επ.) (1978) *Wildlife and America*, Washington DC: Council on Environmental Quality: 310-317.
- Healy R. (1994) "The 'common pool' problem in tourism landscapes", *Annals of Tourism Research*, 21(3): 596-611.
- Hess C. (1998) "Capturing the campus commons: Response to Iain Boal's article the campus and the common's", *Common Property Resource Digest*, 46 (Jul/Oct 1998): 9-11.
- Hess C. (2001) "What are Common Pool Resources (CPRs)?", Digital Library of the Commons (<http://dlc.dlib.indiana.edu/cprdef.html>).
- Holman J. (2000) "Electronic information as a commons: The issue of access". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- IDGEC (1999) *Science Plan*, Institutional Dimensions of Global Environmental Change. (<http://www.dartmouth.edu/~idgEC/>).

- Ingerson A.E. (1997) "Urban land as common property", *Land Lines*, 9(2) (<http://www.lincolnst.edu/landline/ll.html>)
- Kissling-Naf I., Volken T. και Bisang K. (2002) "Common property and natural resources in the Alps: The decay of management structures" *Forest Policy and Economics*, 4: 135-147.
- McCann A. (2000) "Traditional transmission as cultural commons: The conflicts and crisis of co modification". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- Nelissen N., van der Straaten J. και Klinkers L. (επ.) (1997) *Classics in Environmental Studies*, Utrecht: International Books.
- Olson M. (1965) *The Logic of Collective Action; Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- O'Riordan T. και Turner R.K. (επ.) (1983) *An Annotated Reader in Environmental Planning and Management*, Oxford: Pergamon Press.
- Ostrom E. (1990) *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ostrom E. (1999) *Self-Governance and Forest Resources*, Occasional Paper No. 20. Center for International Forestry Research. Bogor, Indonesia (<http://www.cgiar.org/cifor>).
- Ostrom E., J. Burger, C.B. Field, R.B. Norgaard, and D. Policansky (1999) "Revisiting the Commons: Local lessons, global challenges", *Science*, 284: 278-282.
- Ostrom E., Dietz T., Dolsak N., Stern P., Stonich S. και Weber E. (επ.) (2002) *The Drama of the Commons*, Committee on the Human Dimensions of Global Change. Washington DC: National Academy Press.
- Penner J.E. (1997) *The Idea of Property in Law*, Oxford: Clarendon Press.
- Rosin T. (2000) "The street as public commons: A cross-cultural comparative framework". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- Selsky J.W. και Memon P. A. (1995) "Managing complex common property resource systems: Implications of recent institutional reforms in New Zealand", *Research in Corporate Social Performance and Policy*, 1:259-290.
- Selsky J.W. και Memon P.A. (2000) "Emergent commons: Local responses in complex CPR systems". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- Sim L.L., Lum S.L. και Malone-Lee L.C. (2002) "Property rights, collective sales and government intervention: Averting a tragedy of the anti-commons", *Habitat International*, 26: 457-470.
- Smith, M.A. (2000) "Voices from the WELL: The logic of the virtual commons". (<http://www.sscnet.ucla.edu/soc/csoc/papers/voices/Voices.htm>).

- Steins, N.A. και Edwards V.M. (2000) "Platforms for collective action in multiple-use CPRs".
Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31
Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- Wade, R. (1988) *Village Republics: Economic Conditions for Collective Action in South
India*, Oakland: ICS Press.
- Witbreuk, M. (2000) "The effectiveness of cooperation: Regional transport systems as com-
mon pool resources". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP,
Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.

Ελένη Μπριασούλη
Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Γεωγραφίας, Λόφος Πανεπιστημίου, 81100, Μυτιλήνη,
e-mail: e.briassoulis@aegean.gr

Σχεδιασμός και διαχείριση προστατευομένων περιοχών στην Ελλάδα: Θεσμικές εξελίξεις, προβλήματα και προοπτικές

Ηλίας Μπεριάτος

Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Περίληψη

Στην Ελλάδα η προστασία της φύσης μέσα από μια ολοκληρωμένη και συνεκτική πολιτική είναι μια σχετικά πρόσφατη ιστορία. Τα τελευταία πέντε χρόνια έγιναν μεγάλες προσπάθειες για τη διαμόρφωση μιας τέτοιας πολιτικής με στόχο την καλύτερη διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος. Από αυτήν την άποψη ο ρόλος των προστατευόμενων περιοχών, ως εργαλείων σχεδιασμού, γίνεται ιδιαίτερα σημαντικός, όχι μόνο για την προστασία και διατήρηση της φύσης αλλά και τη βιώσιμη τοπική ανάπτυξη. Η εισήγηση αναφέρεται αρχικά στις σύγχρονες αντιλήψεις διαχείρισης καθώς και στην υπάρχουσα κατάσταση του δικτύου των προστατευόμενων περιοχών στην Ελλάδα, δίνοντας έμφαση στα προβλήματα και τις κυριότερες αιτίες της δυσλειτουργίας και της αναποτελεσματικότητας που το χαρακτηρίζει. Στη συνέχεια εξετάζονται οι εξελίξεις των τελευταίων ετών ως προς το γενικότερο θεσμικό πλαίσιο προστασίας και ιδιαίτερα ως προς τις διαδικασίες τεχνικού, επιστημονικού και διοικητικού χαρακτήρα που απαιτούνται για τη συγκρότηση και λειτουργία των φορέων διαχείρισης των προστατευόμενων περιοχών. Διερευνάται επίσης ο ρόλος των θεσμικών και οργανωτικών συνιστωσών καθώς και των πολιτικών και κοινωνικών παραμέτρων που επηρέασαν μια τέτοια εξέλιξη. Τέλος, γίνεται μια προσπάθεια να προσδιοριστούν οι βασικοί άξονες στρατηγικής για τη δρομολόγηση όχι μόνο της σύστασης αλλά και της διασφάλισης της λειτουργίας των φορέων

διαχείρισης, στο πλαίσιο τόσο της γενικότερης περιβαλλοντικής πολιτικής όσο και της πολιτικής χωρικής ανάπτυξης.

Λέξεις κλειδιά

Προστασία της φύσης, προστατευόμενες περιοχές, φορείς διαχείρισης.

Planning and management of protected areas in Greece: institutional developments, problems and perspectives

In Greece, nature protection as an integrated and cohesive policy has a relatively recent history. The last five years, many efforts have been made to formulate such a policy in order to achieve a better management and planning for the natural environment in all its aspects. In this respect the role of protected areas, as a planning tool, becomes very important not only for nature protection and conservation but also for local sustainable development. This paper refers to the current situation of the network of protected areas in Greece giving special emphasis on the main problems and causes of malfunction and inefficiency characterizing this network. At first, there is a critical examination of the recent developments regarding the completion of the institutional framework and especially the scientific, technical and administrative procedures required for the establishment of the appropriate managing authorities of the most important protected natural areas. Secondly, the paper investigates the role of the main institutional and organizational components as well as the socio-political parameters, which have influenced these developments. Finally, there is an attempt to elaborate the strategic guidelines (guiding principles) and priorities not only for the establishment but also for the assurance of a continuous and appropriate operation of these areas, as well as the respective managing authorities, in the framework of the national environmental policy and the policy for spatial planning and development.

Keywords

Nature protection, protected areas, managing authorities.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι προστατευόμενες περιοχές ως θεσμικό και λειτουργικό μέσο ("εργαλείο") προστασίας της φύσης έχουν μια ιστορία ενάμισι αιώνα περίπου σε διεθνές επίπεδο. Πράγματι από τα τέλη του 19 αιώνα εμφανίζεται μια γενικευμένη τάση για δημιουργία συλλογών και μουσείων, όχι μόνο αρχαιολογικών αλλά και φυσικής ιστορίας. Τότε ακριβώς δημιουργείται το πρώτο κύμα συνειδητοποίησης των καταστροφών που επέρχονται στη φύση και τα φυσικά οικοσυστήματα από την επέκταση των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων. Η σκέψη για τη διατήρηση των φυσικών μορφών και σχηματισμών καθώς και των "μνημείων της φύσης" οδηγεί στη δημιουργία των πρώτων "φυσικών πάρκων" δηλαδή εκτεταμένων ζωνών προστασίας όπου απαγο-

ρεύεται οποιαδήποτε αξιοποίηση και λειτουργούν ως "φυσικά αποθέματα" (Reserves Naturelles). Οι πρώτες εφαρμογές της τάσης αυτής πραγματοποιούνται στη Γαλλία του Ναπολέοντα του 3 (δάσος Fontainebleau) και στις ΗΠΑ το 1872 (εθνικό πάρκο Yellowstone) που υπήρξαν και οι πρόδρομοι των σημερινών προστατευόμενων περιοχών¹.

Κατά μία γενική άποψη που βρίσκεται σε συμφωνία με τις σημερινές αντιλήψεις και αποτελεί συγκερασμό των διαφόρων ορισμών που έχουν κατά καιρούς επιχειρηθεί, ως προστατευόμενες περιοχές (ΠΠ) ορίζονται οι περιοχές (χωρικές ενότητες) και οι τοποθεσίες όπου υπάρχει μια σχετικά (με το γύρο χώρο) υψηλή συγκέντρωση οικολογικών (και όχι μόνον) αξιών που αξίζει να τύχουν μιας ιδιαίτερης προστασίας και "μεταχείρισης" ή/και προστατεύονται πράγματι². Πρόκειται δηλαδή για οργανικό σύνολο στοιχείων του "φυσικού" περιβάλλοντος, ιδιαίτερου οικολογικού, βιολογικού και αισθητικού ενδιαφέροντος τα οποία μπορεί να συνυπάρχουν και να συνδυάζονται οργανικά με στοιχεία ιστορικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος θεωρούμενα συνολικά ως "αντικείμενα προστασίας" από ουσιαστική και μεθοδολογική άποψη³. Αναμφίβολα η ευρύτερη έννοια της προστασίας (πρέπει να) περιλαμβάνει όλα τα στοιχεία που εκφράζει σήμερα ο όρος "φυσική και πολιτιστική κληρονομιά".

Στην Ελλάδα ο θεσμός των προστατευόμενων περιοχών δεν έχει –σχετικά με άλλες χώρες- μεγάλη παράδοση⁴. Το συνολικό σύστημα προστασίας της φύσης, μέσα στο οποίο εντάσσεται και ο θεσμός αυτός αντιμετωπίζει διάφορα μικρά και μεγάλα προβλήματα που το καθι-

¹ Πέρα από το δάσος του Fontainebleau τα πρώτα (εννέα) πραγματικά εθνικά πάρκα της Ευρώπης δημιουργήθηκαν στη Σουηδία που χαρακτηρίζεται ως μία πρωτοπόρος χώρα στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Η Ελβετία επίσης δημιούργησε το 1914 το πρώτο αλπικό πάρκο. Στη συνέχεια ακολούθησαν άλλες όπως η Φιλανδία, η Ιρλανδία κ.λπ.. Σήμερα σε όλη την (γεωγραφική) Ευρώπη υπάρχουν περίπου 300 εθνικά πάρκα ενώ σε όλο τον κόσμο έχουν ιδρυθεί 2000 εθνικά πάρκα περίπου.

² Εάν δεν ετιθέτο η προϋπόθεση αυτή (μιας κάποιας προστασίας) τότε θα έπρεπε οι περιοχές αυτές να ονομάζονται απλώς "προστατευτές" δηλαδή αυτές που *πρέπει* να προστατευτούν και όχι που προστατεύονται *στη πράξη*. Βέβαια η χρησιμοποιούμενη ορολογία, στην ελληνική όπως και στις άλλες γλώσσες (espaces/zones protégées, protected areas, aree protette) υποδηλώνει μια υπάρχουσα προστασία (θεσμική ή άλλη) αν και τελικά αυτό δεν εκφράζει την πραγματικότητα –τουλάχιστον στην Ελλάδα– με αποτέλεσμα ο όρος να καταντά συχνά ένα απλό ιδεολόγημα. Σε κάθε περίπτωση, μπορεί κανείς να ισχυριστεί, ότι οι προστατευόμενες περιοχές είναι πάντοτε και προστατευτές στο βαθμό που η προστασία τους δεν είναι (και δεν μπορεί να είναι ποτέ) πλήρης. Κατά συνέπεια το αίτημα της προστασίας είναι "διαρκές" και όχι "στιγμιαίο" και η έννοια του "προστατευόμενου" συνυπάρχει με την έννοια του "προστατευτέου". Πάντως ο όρος "προστατευόμενη περιοχή" θεωρείται δόκιμος και έχει επικρατήσει διεθνώς. Πρέπει να σημειώσουμε ακόμη και την χρήση των όρων "φυσικές" και "ευαίσθητες" περιοχές που αναφέρονται στις ίδιες χωρικές και περιβαλλοντικές οντότητες αλλά εδώ ο επιθετικός προσδιορισμός δίνει σημασία στο είδος του αντικειμένου προστασίας και όχι στην θεσμοθέτηση ρυθμίσεων για την προστασία.

³ Χαρακτηριστικός είναι ο ορισμός της IUCN (Διεθνής Ένωση για την Προστασία της Φύσης) που αναφέρεται συγχρόνως στο περιεχόμενο των αξιών, στους στόχους και την ύπαρξη/ανάγκη διαδικασίας διαχείρισης: "Οι ΠΠ είναι χερσαίες ή υδάτινες εκτάσεις που αφιερώνονται ειδικά στην προστασία της βιολογικής ποικιλότητας, καθώς και των ιδιαίτερων φυσικών και πολιτιστικών αξιών και η διαχείρισή τους κατοχυρώνεται με νομικά και άλλα αποτελεσματικά μέσα".

⁴ Η εισαγωγή του θεσμού των εθνικών πάρκων (δρυμών) έγινε το 1937 με τον ΑΝ 856/37 ενώ η πρώτη εφαρμογή του νόμου αυτού έγινε με την ίδρυση του εθνικού δρυμού Ολύμπου πρώτα και του εθνικού δρυμού Παρνασσού ένα χρόνο αργότερα, το 1938.

στούν ελάχιστα αποτελεσματικό. Παρ' όλα αυτά οι ΠΠ αποτελούν σήμερα – εκ των πραγμάτων – την αιχμή του δόρατος της επίσημης πολιτικής για τον εθνικό σχεδιασμό του φυσικού περιβάλλοντος στο πλαίσιο του Γ' ΚΠΣ και ειδικά του Επιχειρησιακού Προγράμματος "Περιβάλλον"- ΕΠΠΕΡ (ΥΠΕΧΩΔΕ 1999) όπου η δράση για τις ΠΠ υπαγορεύεται και από τις διεθνείς και κοινοτικές υποχρεώσεις της χώρας πράγμα που καθιστά ακόμη περισσότερο επιτακτική τη φροντίδα για την προστασία τους και συνεπώς και την όποια συζήτηση και προβληματισμό για το σκοπό αυτό.

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να δώσει μια συνοπτική ποσοτική εικόνα των ΠΠ καθώς και της έλλειψης ικανοποιητικής προστασίας και διαχείρισης της φύσης στις περιοχές αυτές (αλλά και έξω από αυτές), με βάση τα πραγματικά δεδομένα και να επιχειρήσει να διερευνήσει τους λόγους και τις αιτίες που ευθύνονται για την παρατηρούμενη ακόμα ανεπάρκεια και την αναποτελεσματικότητα της περιβαλλοντικής πολιτικής στο συγκεκριμένο πεδίο. Επίσης στόχος της εργασίας είναι να προσπαθήσει να διαγνώσει τις μελλοντικές προοπτικές και εξελίξεις και με βάση τα διδάγματα της μέχρι σήμερα εμπειρίας να διαγράψει κάποιους βασικούς άξονες στρατηγικής, πάντα από την οπτική του χωρικού και περιβαλλοντικού σχεδιασμού, δίνοντας έμφαση στους ειδικούς φορείς διαχείρισης των ΠΠ λόγω του κομβικού και καταλυτικού ρόλου που παίζουν στο όλο σύστημα προστασίας της φύσης.

ΟΙ ΠΠ ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥΣ

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η προστασία και συνετή (αειφορική) διαχείριση των ΠΠ αποτελεί μέρος της συνολικής στρατηγικής για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η ανάγκη χάραξης μιας εθνικής στρατηγικής απορρέει μεταξύ των άλλων και από τη σχετικά μεγάλη έκταση και ποικιλία της φυσικής κληρονομιάς της χώρας, τη δυνατότητα αξιοποίησής της για στήριξη της τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης, την ανάγκη προστασίας της υγείας των πολιτών που βλάπτεται από την υποβάθμιση του περιβάλλοντος και φυσικά τις διεθνείς και κοινοτικές υποχρεώσεις της Ελλάδας. Ειδικότερα, η στρατηγική αυτή περιλαμβάνει τη διασφάλιση της βιολογικής ποικιλότητας μέσω της διατήρησης των ειδών χλωρίδας και πανίδας καθώς και την προστασία και αειφορική διαχείριση των φυσικών πόρων και του τοπίου σε συνδυασμό με τις πολιτιστικές αξίες και με τις συμβατές ανθρώπινες δραστηριότητες. (Με τον όρο συνετή διαχείριση εννοούμε όλες εκείνες τις δράσεις για την προστασία, αποκατάσταση, διατήρηση, διαφύλαξη και ανάδειξη των προστατευομένων περιοχών τόσο από ποσοτική όσο και από ποιοτική άποψη).

Ωστόσο, η φιλοσοφία και η πολιτική προστασίας που καθορίζει και το περιεχόμενο της διαχείρισης των ΠΠ δεν ήταν πάντα ή ίδια: η επικρατούσα σήμερα αντίληψη είναι πολύ διαφορετική από εκείνη των αρχών του 20 αιώνα, ακόμη και από εκείνη των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών. Η σημερινή στρατηγική είναι λιγότερο "αμυντικού" χαρακτήρα σε σχέση με παλιότερες περιόδους που το κυρίαρχο δόγμα ήταν η απόλυτη προστασία με στόχο τη σω-

τηρία της φύσης. Πράγματι, στην πρώτη περίοδο εφαρμογής του θεσμού, τόσο διεθνώς όσο και στην Ελλάδα, η βασική αρχή διαχείρισης ήταν η μη επέμβαση του ανθρώπου στις προστατευόμενες φυσικές περιοχές (don't touch). Η άποψη αυτή ήταν αποτέλεσμα των τότε αντιλήψεων ότι η φύση πρέπει να αφήνεται να λειτουργεί μόνη της, χωρίς καμία επιρροή από τον άνθρωπο και ότι η "φύση γνωρίζει καλύτερα" οι οποίες (αντιλήψεις) εξακολουθούν να υπάρχουν και σήμερα σε ορισμένα οικολογικά κινήματα και "σχολές" ακτιβιστών του περιβάλλοντος (περιβαλλοντιστών).

Στη συνέχεια όμως η εμπειρία έδειξε ότι η αρχή αυτή ήταν λανθασμένη καθότι ελάχιστα αποτελεσματική. Με την εξέλιξη και μεταβολή των όρων ζωής τις τελευταίες δεκαετίες η ιδέα της απόλυτης προστασίας εγκαταλείπεται και οι προσπάθειες επικεντρώνονται στο συνδυασμό των στόχων προστασίας με τους κοινωνικούς και αναπτυξιακούς στόχους των ευρύτερων γεωγραφικών ενοτήτων στις οποίες υπάγονται οι ΠΠ. Έτσι, τα τελευταία χρόνια υπάρχει μια πιο "θετική" και ελαστική στάση, με λιγότερη αυστηρότητα και απαγορεύσεις στους κανόνες προστασίας και περισσότερο ενεργό ανάμειξη του ανθρώπινου παράγοντα (που ούτως ή άλλως αποτελεί μέρος του συνολικού οικοσυστήματος και γεωσυστήματος) με την έννοια των ανθρωπίνων παρεμβάσεων και δραστηριοτήτων που επιτρέπεται να ασκούνται στις περιοχές αυτές.

Γενικά μπορούμε να πούμε ότι η εξέλιξη της φιλοσοφίας (διάβαζε ιδεολογίας) της προστασίας της φύσης και των ΠΠ πέρασε από διαφορετικές φάσεις/αντιλήψεις κατά τη διάρκεια του ενάμισι περίπου αιώνα που γεννήθηκε και άνθισε η περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση στη βιομηχανική εποχή. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα αναφερόμενα στην έκθεση της Γενικής Γραμματείας Δασών και Φυσικού Περιβάλλοντος (ΓΓΔΦΠ) για τις Προστατευόμενες Περιοχές (Συντονιστής Δρ Κ. Κασιούμης 1998) οι κυρίαρχες αντιλήψεις για την προστασία της φύσης στις ΠΠ που αποτέλεσαν την έκφραση των εκάστοτε κοινωνικών συνθηκών στην πορεία του χρόνου είναι οι ακόλουθες:

- Η αντίληψη της απόλυτης προστασίας με αποκλειστικό ιδεολογικό στόχο τη διάσωση της φύσης με κάθε τίμημα και κόστος (όχι μόνο οικονομικό).
- Η αντίληψη της προστασίας στη βάση μιας υποδειγματικής αιφορικής χρήσης των φυσικών πόρων με κύριο και πρωταρχικό στόχο την διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος (που παραμένει ακόμα εκτός παραγωγικής διαδικασίας) αλλά με κατανόηση των άλλων ανθρωπίνων αναγκών.
- Η αντίληψη της ενσωμάτωσης της προστασίας στο πλαίσιο μιας ολοκληρωμένης αιφορικής διαχείρισης και σχεδιασμού του χώρου και του περιβάλλοντος (χωρικής ανάπτυξης) όπου οι ΠΠ αποτελούν οργανικά στοιχεία της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής ανάπτυξης και εξέλιξης των ανθρωπίνων κοινωνιών.

Η νέα αντίληψη θέλει επομένως τις ΠΠ ως εκτάσεις "ολοκληρωμένης αιφορικής διαχείρισης" που εξυπηρετούν όχι μόνο τον στόχο της προστασίας του περιβάλλοντος αλλά και

όλες τις άλλες σύγχρονες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές ανάγκες, κατ' αρχήν του τοπικού πληθυσμού και στη συνέχεια των επισκεπτών από τον ευρύτερο εθνικό και διεθνή χώρο⁵. Κατά συνέπεια στο πλαίσιο της αντίληψης αυτής πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψιν κατά τη διαχείριση και οι τοπικές και περιφερειακές συνθήκες και ιδιομορφίες. Εφ' όσον η προστασία είναι οργανικό μέρος της ορθολογικής χρήσης των φυσικών πόρων των περιοχών αυτών, μπορεί να συμβάλλει αποφασιστικά στην ανάδειξη των δυνατοτήτων τους μέσα και από παραδοσιακές (αλλά και σύγχρονες) ανθρώπινες δραστηριότητες. Η παύση των δραστηριοτήτων αυτών, όχι μόνο δεν θα ήταν πράξη προστασίας, αλλά θα έβλαπτε μάλλον τα προστατευτέα στοιχεία. Σύμφωνα και με την κοινοτική οδηγία Φύση 2000, η προστασία και η διαχείριση (ή χρήση) βρίσκονται μεταξύ τους σε διαλεκτική σχέση: για να προστατεύσουμε μια περιοχή πρέπει να τη διαχειριστούμε κατάλληλα αλλά και αντιστρόφως για να την χρησιμοποιήσουμε και να την αξιοποιήσουμε είμαστε αναγκασμένοι να την προστατεύσουμε. (Μπεριάτος, 1992 *Οδηγία 92/43).

Για παράδειγμα αυτό συμβαίνει συχνά με την πληθυσμιακή αποψίλωση της υπαίθρου που έχει ως συνέπεια την εγκατάλειψη αγροτικών –κυρίως ορεινών– περιοχών η οποία με τη σειρά της οδηγεί εκτός των άλλων στη μείωση της βιολογικής ποικιλότητας και της ισορροπίας των οικοσυστημάτων και γενικά σε μια γενικευμένη έλλειψη φροντίδας. Το μεγαλύτερο μέρος των πυρκαγιών στις αγροτικές περιοχές έχει την αιτία του στην εγκατάλειψη των γεωργικών εκτάσεων από τον τοπικό πληθυσμό που έπεσε θύμα της, μεταπολεμικής κυρίως, αγροτικής εξόδου. Ακόμη, πολλές καταστροφές δασών από πυρκαγιές θα είχαν αποφευχθεί αν υπήρχαν ακόμη εκεί οι ρητινοσυλλέκτες που με τη δραστηριότητά τους προστάτευαν το δάσος (δημόσιο ή ιδιωτικό) σαν δικό τους περιουσιακό στοιχείο αφού χάρις σ' αυτό εξασφάλιζαν τα μέσα του βιοπορισμού τους (εφ' όσον δεν είχαν ακόμη εμφανιστεί οι τεχνητές ρητίνες και η φυσική ρητίνη είχε αξία).

Η υλοποίηση και εφαρμογή των παραπάνω αντιλήψεων χωρικής και περιβαλλοντικής ανάπτυξης στις χώρες και περιοχές που διαθέτουν πολύτιμες οικολογικές αξίες προϋποθέτει την ύπαρξη ενός Εθνικού (και εσχάτως Υπερεθνικού) Συστήματος Προστατευομένων Περιοχών του οποίου η οργάνωση και λειτουργία πρέπει να υπακούουν στις αρχές ενός ολοκληρωμένου σχεδιασμού και διαχείρισης. Ειδικά για τη φάση λειτουργίας πρέπει να τονιστεί ότι συνήθως η πολιτική για την προστασία της φύσης στις ΠΠ δίνει έμφαση στη δημιουργία των αναγκαίων έργων και υποδομών και στη χρηματοδότησή τους. Σήμερα όμως, η εμπειρία δείχνει ότι αυτό είναι το εύκολο σημείο στην όλη διαδικασία προστασίας. Οι πραγματικές δυσκολίες εμφανίζονται μετά, κατά τη περίοδο λειτουργίας όπου τα προβλήματα διαχείρισης,

⁵ Σημειώνεται ότι οι λόγοι για τους οποίους η IUCN (Διεθνής Ένωση για την Προστασία της Φύσης) θεωρεί ότι πρέπει να κηρύσσονται οι ΠΠ (που είναι ουσιαστικά και οι στόχοι προστασίας και διαχείρισής τους) είναι οι ακόλουθοι: Προστασία των ιδιαίτερων οικολογικών αξιών, Εξυπηρέτηση επιστημονικών σκοπών, Διατήρηση ειδών και γενετικής ποικιλότητας, Ικανοποίηση υπαίθριας αναψυχής του σύγχρονου ανθρώπου, Περιβαλλοντική εκπαίδευση και ενημέρωση του κοινού, Τουριστική ανάπτυξη της περιοχής και της ευρύτερης περιφέρειας.

διοικητικά, οικονομικά και κοινωνικά, είναι σύνθετα και σε καθημερινή βάση και απαιτούν συντονισμό ενεργειών. Εκεί ακριβώς έγκειται και η σημασία της δημιουργίας ειδικών μηχανισμών (Φορέων Διαχείρισης) που αναλαμβάνουν το έργο αυτό το οποίο αποτελεί βασική προϋπόθεση και σημείο "κλειδί" για την αποτελεσματική προστασία της φύσης στις περιοχές αυτές αλλά και γενικότερα.

Η ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΗΜΕΡΑ

Οι προστατευόμενες ή προστατευτές περιοχές όλων των κατηγοριών στην Ελλάδα, (με την ευρύτερη έννοια του όρου) αποτελούν το 1/5 περίπου της χερσαίας επιφάνειας της χώρας, ποσοστό αρκετά μεγάλο σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, το οποίο δικαιολογείται εν μέρει από τη μεγάλη πυκνότητα στο χώρο των ευαίσθητων οικοσυστημάτων και των οικολογικών αξιών (είδη χλωρίδας και πανίδας, οικοτόπων, τοπίων κ.λπ.). Στους πίνακες 1 και 2 παρουσιάζονται συνολικές ταξινομήσεις των προστατευομένων περιοχών της Ελλάδας, κατά βασικές κατηγορίες, σύμφωνα με το ΥΠΕΧΩΔΕ και τον ΟΟΣΑ. Παρατηρούμε ότι στις κατηγορίες αυτές περιλαμβάνονται και οι ελεγχόμενες κυνηγετικές περιοχές, και τα καταφύγια άγριας ζωής (πρώην θηραματικά καταφύγια) που η σκοπιμότητα δημιουργίας τους δεν αναφέρεται στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος αμιγώς. Επίσης περιλαμβάνονται και περιοχές -όπως οι αρχαιολογικοί χώροι και τα ΤΙΦΚ- που η κήρυξη τους (από το ΥΠΠΟ) δεν έγινε με αιτιολογία το φυσικό αλλά πρωτίστως το πολιτιστικό περιβάλλον (πλην όμως μετέχουν στους καταλόγους προστασίας) και για τις οποίες δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία.

Πρέπει να σημειωθεί ότι σε σχέση με τα ποσοτικά στοιχεία και μεγέθη (αριθμός και έκταση ΠΠ) υπάρχουν συχνά διαφορές εκτιμήσεων και διαφωνίες που προέρχονται από τα διαφορετικά κριτήρια που λαμβάνονται υπ' όψιν στους υπολογισμούς, δηλαδή για το τι πρέπει να θεωρήσουμε κάθε φορά ως ΠΠ. Μια βασική πτυχή του θέματος, που δημιουργεί διάσταση απόψεων, είναι η ύπαρξη θεσμικής προστασίας στις ΠΠ από την εθνική νομοθεσία. Εάν δεχθεί κανείς αυτό το κριτήριο, όπως ο ΟΟΣΑ (Εκθέσεις Περιβαλλοντικών Επιδόσεων - Ελλάδα, 2000: 103-4) τότε η συνολική έκταση των ΠΠ που αντιστοιχούν στις προδιαγραφές προστασίας των κατηγοριών I έως IV της IUCN ανέρχεται στο 2,6% της χερσαίας έκτασης της χώρας.

Πίνακας 1: Κατηγορίες Προστατευόμενων Περιοχών στην Ελλάδα (χερσαίες εκτάσεις)

α/α	Κατηγορία ΠΠ	Αριθμός ΠΠ	Εμβαδόν ΠΠ (στρέμματα)
1	Σύμβαση Ramsar	11	1.650.000
2	Εθνικοί Δρυμοί	10	700.000
3	Αισθητικά Δάση	19	330.000
4	Διατηρητέα Μνημεία της Φύσης	51	165.000
5	Ειδικές Ζώνες Προστασίας (Ζ.Ο.Ε)	15	145.000
6	Ορεινοί Όγκοι με υψόμετρο >900μ. Εξαιρουμένων των Εθνικών Δρυμών και Αισθητικών Δασών	87	14.885.000
7	Περιοχές Προστασίας Άγριων Πτηνών εξαιρουμένων των Ορεινών Όγκων, Ramsar και Εθνικών Δρυμών	14	400.000
8	Καταφύγια Άγριας Ζωής	615	9.450.000
9	Ελεγχόμενες Κυνηγετικές περιοχές	7	1.000.000
ΣΥΝΟΛΟ		829	28.725.000
10	Αρχαιολογικοί Χώροι	Δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία	
11	Τοπία Ιδιαίτερου Φυσικού Κάλλους (ΤΙΦΚ)	Δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία	

Πηγή: ΥΠΕΧΩΔΕ (2000) Ελλάδα: Οικολογικό απόθεμα της Ευρώπης.

Πίνακας 2: Προστατευόμενες περιοχές στην Ελλάδα σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ (2000)

	Έτος ίδρυσης	Υπουργείο(α)	Αριθμός περιοχών	Έκταση περιοχής (στρέμματα)	Έκταση (%) (β)
Εθνικά πάρκα (ενδοχώρα)	1938	ΥΠΓΕ	10	680.900 (γ)	0,6
Αισθητικά δάση	1973	ΥΠΓΕ	19	320.500	0,2
Μνημεία της φύσης	1975	ΥΠΓΕ	51 (δ)	160.700	0,1
Τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους	1950	ΥΠΠΟ	264
Ελεγχόμενες κυνηγετικές Περιοχές	1975	ΥΠΓΕ	7	10.070.900	8,2
Καταφύγια θηραμάτων	1979	ΥΠΓΕ	584	9.644.000	7,4
Εκτροφεία θηραμάτων	1976	ΥΠΓΕ	20	316.000	0,2
Ζώνες Οικιστικού Ελέγχου	1987	ΥΠΕΧΩΔΕ	10	147.000	0,1
Αποθέματα φύσης	1990	ΥΠΕΧΩΔΕ	2
Εθνικά πάρκα (θαλάσσια)	1992	ΥΠΕΧΩΔΕ	2	2.541.000 (ε)	0,1

(α) ΥΠΓΕ = Υπουργείο Γεωργίας (δασική υπηρεσία), ΥΠΕΧΩΔΕ = Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων, ΥΠΠΟ = Υπουργείο Πολιτισμού

(β) % της συνολικής χερσαίας έκτασης, μερικές προστατευόμενες περιοχές επικαλύπτονται.

(γ) Περιλαμβάνονται 343.000 στρέμματα της περιφερειακής ζώνης.

(δ) 15 περιοχές και 36 μνημεία της φύσης (δέντρα ή θάμνοι).

(ε) 183.000 στρέμματα χερσαίας έκτασης και 2.358.000 στρέμματα θαλάσσιας έκτασης, μόνο η χερσαία έκταση %.

Πηγή: ΟΟΣΑ (2000): Εκθέσεις Περιβαλλοντικών Επιδόσεων - ΕΛΛΑΔΑ

Ανάλογες είναι οι εκτιμήσεις του World Conservation Monitoring Center - WCMC όπου το αντίστοιχο ποσοστό ανέρχεται σε 1,68% τοποθετώντας την Ελλάδα στις τελευταίες θέσεις (Phillips, 1996: 86). Εάν αντιθέτως δεχθεί κανείς ως βάση τις διεθνείς δεσμεύσεις της Ελλάδας (Ευρωπαϊκή Ένωση, Διεθνείς Συμβάσεις κ.λπ.) τότε το ποσοστό κυμαίνεται γύρω στο 16%. Βεβαίως είναι άλλο πράγμα η αναφορά σε ένα κατάλογο προστασίας και άλλο τα

συγκεκριμένα θεσμοθετημένα μέτρα προστασίας και διαχείρισης. Στην πρώτη περίπτωση θα μπορούσαμε ίσως να ισχυριστούμε ότι πρόκειται για μια προ-θεσμική κατάσταση που αποτελεί ένα πρώτο στάδιο στη διαδικασία ίδρυσης μιας ΠΠ. Και βέβαια αυτό έχει μεγάλη σημασία για την πρακτική πλευρά του ζητήματος (δηλαδή τι είδους ρυθμίσεις ισχύουν σε τέτοιες ημι-θεσμοθετημένες περιοχές) που αφορά άμεσα τόσο την προστασία του περιβάλλοντος όσο και άλλα κοινωνικά αγαθά ή/και ατομικά δικαιώματα των πολιτών.

Ένα άλλο σημείο που πρέπει να τονιστεί είναι το περιεχόμενο και το είδος της προστασίας σε σχέση με τις διάφορες κατηγορίες ΠΠ. Για παράδειγμα τίθεται το ερώτημα αν οι προαναφερθείσες Ελεγχόμενες Κυνηγετικές Περιοχές (ΕΚΠ), που περιλαμβάνονται στους παραπάνω πίνακες του ΟΟΣΑ, μπορεί να θεωρηθούν ως ΠΠ. Η απάντηση (και από τον ΟΟΣΑ, 1994: 102) είναι θετική λαμβάνοντας υπ' όψιν την ευρεία έννοια της ΠΠ. Απλώς διαφέρει ο βαθμός προστασίας. Όμως ο ΟΟΣΑ, αν και παραδέχεται μια σημαντική προστασία στις ΕΚΠ, δεν τις περιλαμβάνει στο ποσοστό του ελληνικού εδάφους που θεωρείται προστατευόμενο λόγω ασυμβατότητας με τις προδιαγραφές της IUCN. Εδώ ακριβώς τίθεται το κρίσιμο θέμα των ορισμών και των κατηγοριών ΠΠ καθώς και της κωδικοποίησής τους σε διεθνές επίπεδο ώστε να υπάρχουν συγκρίσιμες και αξιόπιστες εκτιμήσεις μεταξύ διαφορετικών κρατών. Επιπλέον είναι ανάγκη να υπάρχει συμβατότητα του διεθνούς με τα εθνικά συστήματα κατηγοριοποίησης και ταξινόμησης (βλέπε στο επόμενο κεφάλαιο).

Από χωροταξική σκοπιά μπορούμε να θεωρήσουμε ότι βασικά υπάρχουν δύο επίπεδα μελέτης/εξέτασης: το επίπεδο των πραγματικών "αντικειμένων προστασίας" (π.χ. οικότοποι) και το επίπεδο των περιοχών που αυτά ομαδοποιούνται λειτουργικά αλλά και αποτελούν ενότητα διαχείρισης όπως οι ΠΠ. Μεταξύ αυτών των δύο επιπέδων μπορεί να υπάρξει και ένα ενδιάμεσο χωρικό επίπεδο, από κάποιες πρωτογενούς μορφής ζώνες ή περιοχές προστασίας, που δημιουργούνται από τεκμηριωμένη επιστημονική και λειτουργική ανάγκη (π.χ. οι τοποθεσίες – sites ή ΕΖΔ του δικτύου Φύση 2000) και από αντίστοιχη ανάγκη νομικής έκφρασης και κατοχύρωσης τους. Κατά συνέπεια υπάρχει διαφορά π.χ. μεταξύ των χωρικών ενότητων τύπου sites, ή Ειδικών Ζωνών Διατήρησης του δικτύου Φύση 2000, ή ΖΕΠ της Οδηγίας 79/409/ΕΟΚ αφενός και των προστατευομένων περιοχών ως ευρύτερων χωροταξικών ενότητων αφετέρου, πράγμα που συχνά παραβλέπεται επειδή πολλές φορές τα επίπεδα αυτά ταυτίζονται. Με βάση την παραδοχή αυτή οι ΠΠ μπορεί να θεωρηθούν ως σύνθετες ή δευτερογενείς οντότητες και άρα χρειάζεται να υπάρξει κάποιο σύστημα αναγωγής ώστε να αποφεύγονται λανθασμένες αποφάσεις χωροταξικών διευθετήσεων και διπλές ή άσκοπες νομικές καλύψεις.

Πίνακας 3: Θεσμικές κατηγορίες "πρωτογενών" περιοχών προστασίας

Όνομα κατηγορίας περιοχής ή ζώνης προστασίας	Κανονιστική Ρύθμιση
Εθνικοί Δρυμοί	N 856/37
Τοπία Ιδιαίτερου φυσικού Κάλλους	N 1465/50
Αισθητικά Δάση	N 996/71
Διατηρητέα Μνημεία της Φύσης	N 996/71
Ελεγχόμενες Κυνηγετικές Περιοχές	N 177/75
Καταφύγια (Θηραμάτων) Αγρίας Ζωής	N 177/75 , N2637/98
Εκτροφεία Θηραμάτων	N 177/75
Ζώνες Ειδικής Προστασίας (ΖΕΔ) (οδηγία 79/409)	ΚΥΑ 414985/85
Περιοχές Απόλυτης Προστασίας της Φύσης	N 1650/86
Περιοχές Προστασίας της Φύσης	N 1650/86
Εθνικά Πάρκα (εθνικοί δρυμοί ή θαλάσσια πάρκα)	N 1650/86
Προστατευόμενοι Φυσικοί Σχηματισμοί, Τοπία, Στοιχεία του Τοπίου	N 1650/86
Περιοχές Οικοανάπτυξης	N 1650/86
Ειδικές Ζώνες Διατήρησης (ΕΖΔ) (οδηγία 43/92)	ΚΥΑ 33318/3028/98

Πηγή: ΦΕΚ σχετικών ρυθμίσεων

Σύμφωνα με το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο τα είδη (ή κατηγορίες) αυτών των "πρωτογενών" περιοχών προστασίας που έχουν θεσπιστεί νομοθετικά μέχρι σήμερα, παρουσιάζονται στον πίνακα 3 (χρονολογική σειρά θέσπισης).

Από την ονομασία των περιοχών και τη μελέτη του περιεχομένου των θεσμικών ρυθμίσεων του πίνακα 3 αλλά και τα συναφή προγράμματα, μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι υπάρχουν πολλές αλληλοκαλύψεις κηρύξεων. Ορισμένες περιοχές μπορεί να αποτελέσουν (ή αποτελούν υποχρεωτικά) υποσύνολα άλλων ή άλλες ταυτίζονται σχεδόν μεταξύ τους (π.χ. "τοποθεσίες" και ΕΖΔ δικτύου Φύση 2000) και γενικά υπάρχουν εξαρτήσεις αλλά και δυνατότητες συνδυασμών που πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψιν σε κάθε περίπτωση μελέτης και σχεδιασμού σχετικά με τις ΠΠ με βάση το προαναφερόμενο σύστημα αναγωγής.

Ειδικά για τις τοποθεσίες (sites) του εθνικού καταλόγου του δικτύου Φύση 2000, οι οποίες ανέρχονται σε 270 περίπου (ο επιστημονικός κατάλογος αριθμεί 300 περίπου), πρέπει να τονίσουμε ότι σχεδόν στο σύνολό τους (85-90% περίπου) αποτελούν υπάρχουσες "δεσμεύσεις" για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Οι δεσμεύσεις αυτές προέρχονται είτε από την εθνική νομοθεσία είτε από τις διεθνείς συμβάσεις που έχουν κυρωθεί από τη χώρα μας είτε από τις κοινοτικές υποχρεώσεις (οδηγίες ΕΕ) σπουδαιότερη των οποίων είναι η ίδια η οδηγία Φύση 2000. Οι περιοχές προστασίας επομένως που θα δημιουργηθούν ως Ειδικές Ζώνες Διατήρησης του δικτύου θα είναι οι εθνικοί δρυμοί, τα θαλάσσια πάρκα, οι υγρότοποι κ.λπ. καθώς και μερικές νέες περιοχές που θα ενταχθούν στο δίκτυο αυτό οι οποίες είναι κυρίως ορεινές περιοχές και αντιπροσωπεύουν το 2-3% της επικράτειας. Το πλεονέκτημα όμως του προγράμματος αυτού έγκειται στη νέα έννοια του "δικτύου" που εισάγει στο πεδίο της προστασίας της φύσης. Τόσο οι απλές ζώνες προστασίας και διατήρησης όσο και οι πιο σύνθετες ΠΠ δεν πρέπει να αποτελούν απομονωμένες "νησίδες", χωρίς σχέση μεταξύ

τους, αλλά να συνιστούν τους κόμβους ενός ενιαίου πλέγματος που έτσι θα είναι βιώσιμο λόγω κλίμακας και αλληλεξαρτήσεων -οικολογικών και διοικητικών. Οι αλληλεπιδράσεις και οι "ανταλλαγές" μεταξύ των ΠΠ προϋποθέτουν την ύπαρξη φυσικών "διαδρόμων" που θα συμβάλλουν στην αποφυγή μιας "γενετικής απομόνωσης" που μπορεί να είναι μοιραία για τα οικοσυστήματα των ΠΠ. Σημειωτέον ότι το δίκτυο αυτό των περιοχών προστασίας θα εκτείνεται τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Μια τελευταία επισήμανση σε σχέση με την εξέλιξη της ποσοτικής διάστασης της προστασίας της φύσης (έκταση ΠΠ) είναι ότι οι εθνικοί δρυμοί, που θεωρούνται από τους διεθνείς οργανισμούς ότι καλύπτουν καλύτερα τις προδιαγραφές και τις απαιτήσεις θεσμικής προστασίας, θα σημειώσουν προσεχώς μια πολύ σημαντική αύξηση της έκτασής τους. Συγκεκριμένα, προβλέπεται υπερδιπλασιασμός της συνολικής έκτασης (πυρήνα και περιφερειακής ζώνης) η οποία από 687.370 στρέμματα θα φθάσει 1.967.820 στρέμματα, ήτοι μια αύξηση 35% (πίνακας 4). Η νέα έκταση των εθνικών δρυμών θα αντιπροσωπεύει το 1,5% της εθνικής επικράτειας (από 0,5% που είναι σήμερα). Βέβαια, η αύξηση του πυρήνα (102.774 στρέμματα) είναι σχετικά μικρότερη από εκείνη της περιφερειακής ζώνης (1.177.676 στρέμματα) αλλά αυτό είναι αναμενόμενο αφού η έκταση του πυρήνα είναι πάντοτε μικρότερη επειδή (πρέπει να) ανήκει ιδιοκτησιακά στο ελληνικό δημόσιο και αφετέρου οι ρυθμίσεις είναι πολύ αυστηρότερες. Σημειωτέον ότι η επέκταση αυτή ενώ έχει προγραμματιστεί και ετοιμαστεί από πενταετίας με αφορμή τις μελέτες των διαχειριστικών σχεδίων των δρυμών, τελικά δεν έχει κατορθωθεί να υλοποιηθεί μέχρι σήμερα για λόγους που αναφέρονται στο επόμενο κεφάλαιο της εργασίας αυτής.

Πίνακας 4: Υπάρχουσες και (προγραμματιζόμενες) νέες εκτάσεις των 10 Εθνικών Δρυμών

Εθνικοί Δρυμοί	Πυρήνας		Περιφερειακή Ζώνη		Σύνολο Νέων εκτάσεων (Πυρήνας & Περιφ. Ζώνη) (σε στρέμματα)
	Παλαιά έκταση (σε στρέμματα)	Νέα έκταση (σε στρέμματα)	Παλαιά έκταση (σε στρέμματα)	Νέα έκταση (σε στρέμματα)	
Ολύμπου	39.930	71.500	0	166.900	238.400
Παρνασσού	35.130	36.296	0	446.604	482.900
Πάρνηθας	38.120	85.353	0	91.404	176.757
Αίνου	28.620	28.935	0	47.230	76.165
Σαμαριάς (Λευκών Ορέων)	48.500	63.146	0	182.794	245.940
Οίτης	30.100	30.100	42.000	163.480	193.580
Βάλια Κάλντα (Πίνδου)	33.930	41.704	35.340	49.224	90.928
Βίκου - Αώου	34.000	34.070	92.000	95.380	129.450
Πρεσπών	49.000	49.000	145.700	249.700	298.700
Σουνίου	7.500	7.500	27.500	27.500	35.000
ΣΥΝΟΛΟ	344.830	447.604	342.540	1.520.216	1.967.820

Παρατηρήσεις

1. Ενώ με την κήρυξη των Εθνικών Δρυμών προβλέπονταν σε όλους περιφερειακές ζώνες, μόνο σε 5 από αυτούς, υπήρξε προσδιορισμός των ζωνών αυτών.
2. Οι επεκτάσεις είναι με βάση τις προτάσεις των διαχειριστικών μελετών της ΓΓΔΦΠ του Υπουργείου Γεωργίας.

Πηγή: Διαχειριστικά Σχέδια ΓΓΔΦΠ, ΦΕΚ κήρυξης Εθνικών Δρυμών/Επεξεργασία δική μας.

ΤΟ ΙΣΧΥΟΝ ΘΕΣΜΙΚΟ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΝΑΦΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Όπως αναφέρθηκε ήδη, ο θεσμός των ΠΠ "εισάγεται" στη χώρα μας με το νόμο 856/37 που οδήγησε στην ίδρυση του (πρώτου) εθνικού δρυμού του Ολύμπου το 1938. Βεβαίως η φροντίδα για τη φύση και το φυσικό περιβάλλον γενικότερα υπήρχε από τη σύσταση του ελληνικού κράτους (έναν αιώνα πριν) μέσα από τη δασική νομοθεσία και τις αρμοδιότητες των δασικών υπηρεσιών του υπουργείου Γεωργίας. Στο πλαίσιο αυτής της δασικής νομοθεσίας είχε εισαχθεί επίσης με το νόμο 4173/29, ο συναφής θεσμός των "προστατευτικών δασών" που ήταν η πρόδρομη μορφή των διαφόρων κατηγοριών ΠΠ (εκτός από τους εθνικούς δρυμούς) που θεσπίστηκαν αργότερα: αισθητικά δάση, διατηρητέα μνημεία της φύσης, καταφύγια θηραμάτων⁶, ελεγχόμενες κυνηγετικές ζώνες, εκτροφεία θηραμάτων. Με το νόμο 1469/50 ορισμένες περιοχές μπορούσαν να χαρακτηριστούν "Τοπία Ιδιαίτερου Φυσικού Κάλλους" (εδώ ή έννοια του "φυσικού" περιλαμβάνει και ανθρωπογενή στοιχεία).

Πολύ αργότερα, τη μεταπολιτευτική περίοδο και συγκεκριμένα το 1980, με την Ίδρυση του Υπουργείου Χωροταξίας Οικισμού και Περιβάλλοντος καθώς και με την ψήφιση –πέντε χρόνια αργότερα– του νόμου-πλασίου 1650/86 για την προστασία του περιβάλλοντος δημιουργείται ένα σύγχρονο νομοθετικό "οπλοστάσιο" που αποτελεί ένα σημαντικό σταθμό στην ιστορία της περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ελλάδα γενικά αλλά και ειδικά σε ότι αφορά την προστασία της φύσης και του τοπίου (πρώτη συστηματική κατηγοριοποίηση ΠΠ). Το γεγονός ότι η νομοθεσία αυτή δεν αξιοποιήθηκε πλήρως δεν μπορεί να εξηγηθεί μονοσήμαντα και σε κάθε περίπτωση δεν ακυρώνει την σπουδαιότητα των νομοθετικών επιτευγμάτων. Στο σημείο αυτό χρειάζεται να δοθεί μεγαλύτερη προσοχή γιατί τότε, τη στιγμή δηλαδή που αρχίζουν να υπάρχουν οι καλύτερες θεσμικές προϋποθέσεις, τότε ακριβώς αρχίζει και η μεγαλύτερη εμπλοκή στο σύστημα χαρακτηρισμού και διαχείρισης των ΠΠ παλαιού και νέου τύπου. Στη συνέχεια μετά από 13 χρόνια "ελλειπτικής" εφαρμογής (ή και μη εφαρμογής) του Ν. 1650/86 ψηφίζεται ο Ν. 2742/99 για το "Χωροταξικό Σχεδιασμό και την Αειφόρο Ανάπτυξη" που προχωρεί στη ρητή εισαγωγή του θεσμού των φορέων διαχείρισης ΠΠ.

Θα πρέπει να αναφερθεί εδώ και το θεσμικό πλαίσιο σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης που βασίζεται σε δύο νομοθετήματα (οδηγίες): την οδηγία 79/409 για τη διατήρηση των άγριων πουλιών και τη γνωστή οδηγία 92/43 για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων και ειδών χλωρίδας και πανίδας. Η δεύτερη οδηγία προβλέπει τη σύσταση ενός Ευρωπαϊκού Οικολογικού Δικτύου ειδικών φυσικών ζωνών που πήρε το όνομα Φύση 2000 (άρθρο 3 της οδηγίας) και υλοποιείται σε τρεις φάσεις μέχρι το 2004 (καταγραφή, αξιολόγηση και θεσμι-

⁶ Με το Ν. 2637/98 η κατηγορία αυτή μετασηματίστηκε σε "Καταφύγια Άγριας Ζωής" ακολουθώντας τις διεθνείς εξελίξεις και ανάγκες για την διάσωση ειδών άγριας πανίδας και αυτοφυούς χλωρίδας που προϋποθέτει την ύπαρξη τέτοιων περιοχών.

κός καθορισμός ζωνών και δράσεων προστασίας και διατήρησης των οικοτόπων και των ειδών). Η οδηγία αυτή συνδυαζόμενη με την εθνική νομοθεσία παίζει καταλυτικό ρόλο στην υπόθεση των περιοχών προστασίας στη χώρα μας όχι τόσο σε επίπεδο ουσίας όσο σε επίπεδο διαδικασιών. Όπως αναφέρθηκε ήδη, με αφορμή την καταγραφή και ταξινόμηση των οικοτόπων τέθηκε ανοικτά το ζήτημα του σχεδιασμού και της διαχείρισης των ΠΠ στη χώρα μας με συστηματικό τρόπο, δηλαδή η δημιουργία ενός εθνικού συστήματος ή δικτύου ΠΠ, όπως θα φανεί παρακάτω.

Σήμερα σε εθνικό επίπεδο η βασική νομοθεσία για την προστασία της φύσης γενικά και τις προστατευόμενες περιοχές ειδικότερα, αναφέρεται κυρίως σε τρεις διαφορετικούς τομείς της δημόσιας πολιτικής⁷: τη δασική πολιτική (Ν.Δ. 86/69 και Ν. 996/79), την περιβαλλοντική πολιτική (Ν. 1650/86) και τη χωροταξική πολιτική (Ν. 2742/99) που ισχύουν και λειτουργούν παράλληλα όχι τόσο με συμπληρωματικό όσο με ανταγωνιστικό τρόπο όπως φαίνεται και από τις διαπιστώσεις που ακολουθούν.

Ένα πρώτο στοιχείο δυσλειτουργίας, σε χωροταξικό επίπεδο, αποτελεί η σχετική ασάφεια που υπάρχει στην κατηγοριοποίηση των περιοχών αυτών. Οι πέντε κατηγορίες που θεσπίζει ο νόμος 1650/86 με το άρθρο 18, υπακούουν η κάθε μια σε διαφορετικά χωροταξικά ή οικολογικά κριτήρια δηλαδή έχουν διαφορετική χωρική αλλά και θεματική "λογική" και άρα δυσχεραίνουν στην πράξη την κήρυξη και οριοθέτηση των προστατευόμενων περιοχών. Έτσι οι περιοχές των δύο πρώτων κατηγοριών (απόλυτης προστασίας και απλής προστασίας) είναι στοιχειώδεις χωρικές "μονάδες" διαφορετικής χωρικής κλίμακας και υψής από τα εθνικά πάρκα (κατηγορία 3) ή τις περιοχές οικοανάπτυξης (κατηγορία 5), μη ισοδύναμες με αυτές. Επίσης το σύστημα εσωτερικής αναγωγής φαίνεται να έχει κάποια κενά. Για παράδειγμα ο νόμος αναφέρει ότι οι δύο πρώτες κατηγορίες μπορούν να αποτελούν υποσύνολα των περιοχών οικοανάπτυξης ενώ δεν αναφέρει τίποτα για τις ΠΠ της κατηγορίας 4 (φυσικοί σχηματισμοί, μνημεία της φύσης, τοπία κ.λπ.) που μπορεί επίσης να είναι μικρότερης χωροταξικής κλίμακας. Είναι προφανές ότι έγινε μια καλή προσπάθεια η κατηγοριοποίηση αυτή να βασιστεί στην αντίστοιχη της IUCN με κάποια απλοποίηση και προσαρμογή στις ελληνικές συνθήκες. Όμως το αποτέλεσμα δεν είναι τόσο ικανοποιητικό αν λάβουμε μάλιστα υπ' όψιν μας ότι, ειδικά ο χαρακτηρισμός και η οριοθέτηση των ΠΠ, που "περιλαμβάνονται" σε υπό μελέτη ΖΟΕ, προβλέπεται να γίνεται με την πράξη καθορισμού της ΖΟΕ, διάταξη που περιπλέκει τα πράγματα αφού οι ΖΟΕ μπορεί και να είναι μικρότερης χωρικής κλίμακας από κάποιες ΠΠ του άρθρου 18 του Ν. 1650/86. Γενικά η συμβατότητα με το ισχύον σήμερα διεθνές σύστημα ταξινόμησης που έχει υιοθετηθεί από τη Διεθνή Ένωση για την Προστασία της

⁷ Παράλληλα πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχει ένα νέο διοικητικό και οργανωτικό πλέγμα φορέων, μηχανισμών και οργάνων που στηρίζει την περιβαλλοντική πολιτική και περιλαμβάνει: το Εθνικό Κέντρο Περιβάλλοντος και Αειφόρου Ανάπτυξης, το Εθνικό Δίκτυο Πληροφοριών Περιβάλλοντος, το Ειδικό Σώμα Ελεγκτών για την Προστασία του Περιβάλλοντος, την Επιτροπή Φύση 2000 (ενεργεί και ως Εθνική Επιτροπή Προστατευομένων Περιοχών) και το Εθνικό Συμβούλιο Χωροταξίας και Αειφόρου Ανάπτυξης.

Πίνακας 5: Χρονολόγιο του βασικού θεσμικού πλαισίου Προστασίας της Φύσης και Προστατευόμενων Περιοχών

Χρόνος	Είδος και αριθμός Κανονιστικής Ρύθμισης	Αντικείμενο Ρύθμισης (σε σχέση με τη φύση και τις ΠΠ)	Παρατηρήσεις
1929	Νόμος 4173/29	Εισαγωγή του θεσμού των Προστατευτικών Δασών	
1937	Νόμος 856/37	Εισαγωγή του θεσμού των εθνικών δρυμών	Ο νόμος προέβλεπε την ίδρυση 5 εθνικών δρυμών
1950	Νόμος 1469/50	Θεσμοθέτηση Τοπίων Ιδιαίτερου Φυσικού Κάλλους	Αφορούν κυρίως προστασία πολιτιστικής κληρονομιάς
1969	Νομοθετικό Διάταγμα 86/69	Δασικός Κώδικας	
1971	Νομοθετικό Διάταγμα 996/71	Θέσπιση Αισθητικών Δασών και Διατηρητέων μνημείων της φύσης	Τροποποίησης του Δασικού Κώδικα
1974	Άρθρο 24 του Συντάγματος	Αναφορά στην προστασία φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος	
1974	Νόμος 191/74	Κύρωση Σύμβασης Ραμσάρ	Αφορά υγροτόπους
1975	Νόμος 177/75	Θέσπιση καταφυγίων θηραμάτων, ελεγχόμενων κυνηγετικών περιοχών και εκτροφείων θηραμάτων	Τροποποίηση του Δασικού Κώδικα
1976	Νόμος 360/76	Περί Χωροταξίας και Περιβάλλοντος	Με βάση το νόμο εκδόθηκαν αποφάσεις του ΕΣΧΠ για 23 περιοχές ειδικής προστασίας
1979	Νόμος 998/79	Περί Προστασίας Δασών	
1981	ΠΔ. 67/81	Περί προστασίας της αυτοφούς χλωρίδας και άγριας πανίδας κλπ	
1981	Νόμος 1126/81	Κύρωση Σύμβασης Παγκόσμιας Κληρονομιάς UNESCO	Αφορά φυσική και πολιτιστική κληρονομιά
1983	Νόμος 1335/83	Σύμβαση της Βέρνης για την διατήρηση της άγριας ζωής	Αναφέρεται στην Ευρωπαϊκή ήπειρο
1985	ΚΥΑ 414985/85 (ΦΕΚ 757 Β)	Ενσωμάτωση της οδηγίας 79/409 για τα άγρια πουλιά	
1986	Νόμος 1650/86	Για την προστασία του περιβάλλοντος (Κεφ Δ: Προστασία φύσης και τοπίου, άρθρα 18-22)	Κωδικοποίηση ΠΠ και διαδικασίες θεσμοθέτησης και προστασίας
1990	ΚΥΑ 69269/90	Προδιαγραφές ΜΠΕ και ΕΠΜ	Σε εκτέλεση του Ν 1650/86
1992	Νόμος 2052/92	Συμβάσεις διαχείρισης για ΠΠ	Σε ΝΠΔΔ και ΝΠΙΔ
1994	Νόμος 2204/94	Κύρωσης σύμβασης για την βιολογική ποικιλότητα	
1998	Νόμος 2637/98	Μετονομασία των καταφυγίων θηραμάτων σε "καταφύγια άγριας ζωής"	
1998	ΚΥΑ 33318/ 98(ΦΕΚ 1289 Β)	Ενσωμάτωση της οδηγίας 92/43/ΕΟΚ (Δίκτυο ΦΥΣΗ 2000)	Επίσης σύσταση της Επιτροπής "Φύση 2000"
1999	Νόμος 2742/99(ΦΕΚ 207 Α)	Περί Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης (ίδρυση φορέων διαχείρισης ΠΠ άρθρο 15)	
2002	Νόμος 3010/02(ΦΕΚ 91 Α)	Εναρμόνιση του Ν. 1650/86 με τις οδηγίες 97/11 ΕΕ κλπ	
2002	Νόμος 3044/02(ΦΕΚ 197 Α)	Τροποποίηση του άρθρου 15 του Ν. 2742/99 (ίδρυση 25 φορέων διαχείρισης)	Ο Νόμος 3044/02 αφορά την μεταφορά του συντελεστή δόμησης
2003	Εννέα (9) ΚΥΑ (ΦΕΚ 126Β/7-2-03)	Σύσταση Διοικητικών Συμβουλίων εννέα (9) Φορέων Διαχείρισης	Αφορά μόνο την προέλευση των μελών, όχι τα πρόσωπα

Πηγή: ΦΕΚ σχετικών κανονιστικών ρυθμίσεων

Φύσης (IUCN 1994), και προβλέπει έξι κατηγορίες ΠΠ, κρίνεται μη ικανοποιητική και χρειάζεται αναπροσαρμογή λόγω και των αλλαγών και εξελίξεων στα διεθνώς τεκταινόμενα⁸.

Η κατάσταση αυτή έχει και πρακτικές συνέπειες στον καθορισμό και στον χαρακτηρισμό των ΠΠ γιατί δεν υπάρχει κοινή γλώσσα επικοινωνίας και συνεννόησης μεταξύ των συναρμοδίων φορέων αλλά και των ειδικών επιστημόνων που καλούνται να υλοποιήσουν τον εθνικό στρατηγικό σχεδιασμό για τη φύση στο πεδίο αυτό. Όπως αναφέρθηκε ήδη, σύμφωνα με διεθνείς οργανισμούς, η Ελλάδα θεωρείται από τις χώρες με το μικρότερο ποσοστό έκτασης ΠΠ. Έτσι στο δημόσιο διάλογο για την προστασία της φύσης στην Ελλάδα, γίνεται μια αντιφατική συζήτηση: από τη μία πλευρά υπάρχουν οι διαμαρτυρίες (από οικολόγους και περιβαλλοντιστές) για το μικρό ποσοστό ουσιαστικά θεσμοθετημένων και προστατευόμενων περιοχών και από την άλλη δημιουργούνται προβληματισμοί και αντεγκλήσεις (από τους υπέρμαχους της ανάπτυξης) για το μεγάλο ποσοστό της επιχειρούμενης να προστατευθεί έκτασης, που θεωρείται ότι υπερβαίνει το 16% παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχει ακόμα μια εθνική θεσμική προστασία και το περιεχόμενο των μέτρων δεν είναι ακόμα γνωστό.

Ένα δεύτερο και βασικό στοιχείο δυσλειτουργίας του συστήματος αποτελεί η υπαγωγή της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος σε δύο διαφορετικούς κυβερνητικούς φορείς, αρχικά στο Υπουργείο Γεωργίας και στη συνέχεια (μετά το 1980) στο Υπουργείο Χωροταξίας Οικισμού και Περιβάλλοντος (ΥΧΟΠ) τα οποία παράγουν ασύνδετες και πολλές φορές αντιθετικές μεταξύ τους νομοθετικές ρυθμίσεις και δράσεις. Επιπλέον, λόγω της "παράλληλης" αρμοδιότητας υπάρχουν συχνά εμπλοκές στην ενσωμάτωση των κοινοτικών ρυθμίσεων (οδηγιών) στο εθνικό δίκαιο όπως συνέβη πριν από μερικά χρόνια με την οδηγία 92/43 για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων και ειδών (δίκτυο ΦΥΣΗ 2000)⁹.

⁸ Οι κατηγορίες ΠΠ της IUCN είναι σήμερα (συνολτικά) οι εξής: i) Αυστηρά φυσικά αποθέματα (ia) ή/και περιοχές άγριας ζωής (ib) όπου σκοπός της διαχείρισης είναι η επιστημονική έρευνα και η διατήρηση της φυσικής κατάστασης, ii). Εθνικά πάρκα με σκοπό την προστασία οικοσυστημάτων και την αναφυχή, iii). Μνημεία της Φύσης με σκοπό την διατήρηση ιδιαίτερων, πολύτιμων και σπάνιων φυσικών και πολιτιστικών στοιχείων, iv). Περιοχές κυρίως για διαχείριση οικοτόπων και ειδών χλωρίδας-πανίδας, v). Τοπία χερσαία και θαλάσσια με σκοπό τη διατήρησή τους καθώς και την αναφυχή, vi). Περιοχές κυρίως για την αειφορική διαχείριση φυσικών πόρων. Πρέπει να σημειωθεί ότι η τελευταία κατηγορία (vi) δεν υπήρχε κατά την εποχή σύνταξης του νόμου 1650/86.

⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι η ενσωμάτωση της οδηγίας αυτής στο εσωτερικό δίκαιο κράτησε έξι (6) χρόνια (1992-98) λόγω των διαφωνιών των δύο υπουργείων ως προς το νομοθετικό πλαίσιο στο οποίο θα έπρεπε να υπαχθεί η κανονιστική πράξη ενσωμάτωσης. Αν δηλαδή θα εντασσόταν με βάση το Ν. 1650/86 του ΥΠΕΧΩΔΕ ή με κάποιο άλλο νέο νόμο, πρωτοβουλίας του Υπουργείου Γεωργίας. Στο τέλος η ενσωμάτωση έγινε σύμφωνα με το θεσμικό πλαίσιο του ΥΠΕΧΩΔΕ (σύστημα του Ν. 1650/86), αλλά όχι με τη δέουσα άνεση και προσοχή, λόγω πίεσης από την ΕΕ (είχαν ξεπεραστεί όλες οι προθεσμίες και η Ελλάδα αντιμετώπιζε θέμα κυρώσεων από τη ΕΕ). Έτσι ο χρόνος χάθηκε σε άσκοπες ενδοϋπηρεσιακές και ενδοκυβερνητικές συνεννοήσεις (τριβές του συστήματος) ενώ θα έπρεπε να γίνει μια πιο μελετημένη και νομικά άρτια ενσωμάτωση που σημαίνει όχι απλώς μεταφορά του κειμένου της οδηγίας σε μια ΚΥΑ αλλά ουσιαστική συσχέτιση με όλο το περιβαλλοντικό νομοθετικό πλέγμα. Ήδη είναι ανάγκη να αναθεωρηθεί η ΚΥΑ 33318. Σημειωτέον ότι παραπλήσια καθυστέρηση και νομοτεχνική μεταχείριση είχε και η ενσωμάτωση της οδηγίας 79/409 από το υπουργείο γεωργίας που δείχνει ότι υπήρχε από παλιά σοβαρό πρόβλημα οργάνωσης και διοικητικής τεχνονομίας) [Κασιούμης, 1994: 65].

Από την άλλη πλευρά η παράλληλη νομοθεσία των δύο υπουργείων (δασική και περιβαλλοντική) δημιουργεί ασάφειες στην εφαρμογή πολλών διατάξεων για τις ΠΠ. Έτσι δεν ξεκαθαρίζεται ο τρόπος εφαρμογής του Νόμου 1650/86 σε σχέση με τις ειδικές διατάξεις που εξακολουθούν να ισχύουν όπως για παράδειγμα οι ρυθμίσεις για τους εθνικούς δρυμούς, τα μνημεία της φύσης κ.λπ. που έχουν κυριολεκτικά "παγώσει". Με άλλα λόγια οι ρυθμίσεις προβλέπουν ότι για τους μέχρι την ψήφιση του Ν. 1650/86 υπάρχοντες εθνικούς δρυμούς η διαχείριση τους θα εξακολουθήσει να γίνεται από την αρμόδια δασική υπηρεσία. Όμως κάθε αλλαγή στο θεσμικό-εδαφικό τους καθεστώς πρέπει να περάσει από τις διαδικασίες του Ν. 1650/86 που σημαίνει ότι θα έπρεπε να γίνει ένα είδος "ενσωμάτωσης" του παλιού στο νέο θεσμικό πλαίσιο, πράγμα ιδιαίτερα δύσκολο, νομικά και πολιτικά, όπως φαίνεται, αν μάλιστα αναλογιστεί κανείς ότι, από το 1986 μέχρι σήμερα (16 χρόνια), δεν έγινε καμία απολύτως διευθέτηση προς την κατεύθυνση αυτή¹⁰.

Για παράδειγμα, όταν την περασμένη δεκαετία εκπονήθηκαν τα σχέδια διαχείρισης των εθνικών δρυμών από τη ΓΓΔΦΠ του Υπουργείου Γεωργίας και έγινε προσπάθεια τροποποίησης (κυρίως επέκτασης) των πυρήνων τους και επέκτασης (και δημιουργίας για όσους δεν είχαν) των περιφερειακών τους ζωνών, οι σχετικές κανονιστικές πράξεις (ΚΥΑ) αδρανοποιήθηκαν γιατί χρειαζόταν η υπογραφή και του υπουργού ΠΕΧΩΔΕ βάσει του Ν. 1650/86 που (ορθά) έβαζε σε νέα βάση το θέμα των προϋποθέσεων του χαρακτηρισμού και της οριοθέτησης των ΠΠ όλων των κατηγοριών, άρα και των εθνικών δρυμών. Αυτή η διαδικασία (υπογραφών) θα ήταν σχετικά εύκολη α) αν υπήρχε σαφής κατεύθυνση πολιτικής και β) αν είχε δημιουργηθεί, λόγω (α), στη διοικητική δομή του υπουργείου Περιβάλλοντος η απαιτούμενη εμπειρία με το θέμα της ενσωμάτωσης και η συναφής διοικητική τεχνογνωσία. Κάτι τέτοιο όμως δεν έγινε ποτέ στη δεκαετία του '80 (έκδοση των σχετικών Π. Διαταγμάτων) παρά τη σαφή διάταξη του Ν. 1650/86 (άρθρο 31 παρ.9) αλλά ούτε και μέχρι σήμερα, με αποτέλεσμα να στερούνται οι 10 εθνικοί δρυμοί (εθνικά πάρκα) του απαιτούμενου ζωτικού χώρου αλλά και των σύγχρονων μέτρων για την προστασία τους. Η παρατηρούμενη αδράνεια οφείλεται αφενός στην πάγια έλλειψη ή/και άρνηση συνεργασίας των δύο υπουργείων (σε πολιτικό και διοικητικό επίπεδο)¹¹ που συνδυάζεται με καθαρά τεχνογνωστικούς, γραφειοκρατικούς

¹⁰ Σημειώνεται για την ιστορία του πράγματος, ότι υπήρξαν και νομικές αμφισβητήσεις της παραπάνω άποψης (π.χ. Κασσιούμης, 1994: 62) με βάση τις οποίες εξακολουθούσε να ισχύει η παλιά νομοθεσία -ΝΔ 996/71- για την κήρυξη/οριοθέτηση νέων ή τροποποίηση ορίων υπαρχουσών ΠΠ και μετά το Ν. 1650/86. Τελικά ο Ν. 2742/99 ξεκαθάρισε οριστικά το ζήτημα με ρητή διάταξη (παρ 4 άρθρου 16) η οποία αναφέρει ότι "... στη διαδικασία του άρθρου 21 του Ν. 1650/86 υπάγεται εφεξής κάθε νέος χαρακτηρισμός εθνικών δρυμών... καθώς και κάθε τροποποίηση των ορίων των εθνικών δρυμών, αισθητικών δασών... που έχουν χαρακτηριστεί με τις διατάξεις του άρθρου 78 του ΝΔ 86/69 όπως αντικαταστάθηκε από τις διατάξεις του άρθρου 3 του ΝΔ 996/71".

¹¹ Υπάρχουν βέβαια και οι εξαιρέσεις του κανόνα της "μη συνεργασίας" σε πιο ανώδυνα πεδία όπως π.χ. όταν τα δύο υπουργεία συνεργάστηκαν οικονομικά και οργανωτικά για την κατάρτιση του επιστημονικού και εθνικού καταλόγου των τοποθεσιών του δικτύου Φύση 2000 με την καταλυτική μεσολάβηση του ΕΚΒΥ στο οποίο ανάθεσαν την εκπόνηση του προγράμματος γιατί αποδεδειγμένα κατείχε την καλύτερη τεχνογνωσία.

και νομικούς λόγους και αφετέρου στην πάγια επιφύλαξη των ιθυνόντων για τα κοινωνικά προβλήματα που τυχόν θα δημιουργηθούν (λόγω περιβαλλοντικών περιορισμών) και το εξ αυτών προκύπτον πολιτικό κόστος. Αποτέλεσμα όλων αυτών των εμπλοκών είναι να μην έχει επιτευχθεί ακόμα η θεσμοθέτηση των περιφερειακών ζωνών των περισσότερων εθνικών δρυμών, η οποία σημειωτέον είχε προβλεφθεί από την ίδρυσή τους (πριν από αρκετές δεκαετίες!).

Ένα τρίτο στοιχείο δυσλειτουργίας που παίζει καθοριστικό ρόλο- πέρα από τις αδυναμίες και τα προβλήματα σε νομοθετικό επίπεδο - είναι η κοινωνική αποδοχή ή αντίδραση των προτεινομένων από τις μελέτες μέτρων. Τα μέτρα αυτά (όταν δεν είναι ανεδραφικά) προσκρούουν συνήθως στα συμφέροντα των τοπικών κοινωνικών ομάδων, κυρίως μικροϊδιοκτητών γης η στάση των οποίων εξαρτάται από το ρόλο που κάθε φορά παίζουν στις διαδικασίες γνωμοδότησης και διαπραγματεύσεως (είτε ως ιδιοκτήτες οικοπέδων είτε ως κάτοικοι - "καταναλωτές" περιβάλλοντος της συγκεκριμένης περιοχής) [Μπεριάτος, 2002]. Σε σχέση με το θέμα των τοπικών πολιτικών και κοινωνικών αντιδράσεων στις προτεινόμενες ρυθμίσεις πρέπει να επισημάνουμε το ρόλο των διαφόρων στοιχείων της διαδικασίας και ειδικά των προδιαγραφών των Ειδικών Περιβαλλοντικών Μελετών (ΕΠΜ), που αποτελούν και την προϋπόθεση για το χαρακτηρισμό των ΠΠ.

Πράγματι οι προδιαγραφές των μελετών αυτών (οι οποίες θεσπίστηκαν με την ΚΥΑ 69269/53387/25-10-90) επιβάλλουν στον μελετητή την σύνταξη σχεδίου του προβλεπομένου από το Ν. 1650/86 Προεδρικού Διατάγματος για τη ρύθμιση της υπ' όψιν ΠΠ, για λόγους ελάφρυνσης του φόρτου των υπηρεσιών του υπουργείου. Στη συνέχεια και εφόσον γίνει η έγκριση της μελέτης από την υπηρεσία, που φυσικά δρα μόνο με επιστημονικά και τεχνικά κριτήρια (και όχι με κοινωνικά ή ακόμα περισσότερο πολιτικά) η μελέτη υποβάλλεται στο οικείο νομαρχιακό συμβούλιο για γνωμοδότηση μαζί με το σχέδιο του Π.Δ. και τις προτεινόμενες ρυθμίσεις οι οποίες περιλαμβάνονται στο σχέδιο αυτό. Ωστόσο, οποιαδήποτε γνώμη του νομαρχιακού συμβουλίου ή άλλου αρμόδιου γνωμοδοτικού οργάνου, για τροποποίηση, προς το ευνοϊκότερο, των προτεινόμενων μέτρων (κατόπιν θεμιτής στάθμισης κοινωνικών παραμέτρων) προσκρούει στην ορατή απειλή της "απόρριψης" του Π.Δ. από το ΣτΕ που θεωρούσε μέχρι πρότινος (και θεωρεί ακόμη;) ότι, κάθε επιστημονικό στοιχείο της εγκεκριμένης από την αρμόδια υπηρεσία μελέτης, πρέπει να εκφραστεί απαραίτητως σε θεσμική δεσμευτική ρύθμιση. Δεν έχει γίνει κατανοητό ότι η επιστημονική ανάλυση και τεκμηρίωση αποτελεί μια συνθήκη αναγκαία αλλά όχι και ικανή στη λήψη αποφάσεων για το χωροταξικό σχεδιασμό. Ακόμα και η οποιαδήποτε νόμιμη επέμβαση, του ανώτατου αποφασιστικού και πολιτικά υπεύθυνου για την έγκριση των προστατευτικών ρυθμίσεων οργάνου, (του Υπουργού ΠΕΧΩΔΕ), προσκρούει στην ίδια απειλή της μη νομιμότητας του Π.Δ./τος από τη διοικητική δικαιοσύνη. Με άλλα λόγια αφαιρείται (από τα αρμόδια γνωμοδοτικά και αποφασιστικά όργανα) η οποιαδήποτε δυνατότητα θεμιτής και νόμιμης στάθμισης των αγαθών και συμφερόντων της τοπικής κοινωνίας (που είναι πολιτική λειτουργία) αφού εκ προοιμίου μπαίνει

ως απόλυτο αγαθό η προστασία του περιβάλλοντος με βάση επιστημονικά και μόνο κριτήρια. Το πρόβλημα –καθαρά ερμηνείας των ισχυουσών διατάξεων– μπορεί να διορθωθεί με τροποποίηση της ΚΥΑ 69269/90 για τις προδιαγραφές σε συνδυασμό με την τροποποίηση –αν χρειαστεί– και της ΚΥΑ που εναρμονίζει την οδηγία 43/92 αλλά και γενικότερα με αλλαγή νοοτροπίας από τους εφαρμοστές του νόμου.

Ένα τέταρτο σημαντικό στοιχείο (αίτιο) που επιτείνει τις παραπάνω δυσκολίες είναι ο παράγοντας "χρόνος" (με την έννοια της καθυστέρησης) εξ' αιτίας των γραφειοκρατικών αγκυλώσεων, της σύγκρουσης συμφερόντων αλλά και της έλλειψης οργάνωσης στη δημόσια διοίκηση που ευθύνονται για μεγάλες χρονικές αποκλίσεις κατά τη διαδικασία του σχεδιασμού. Η σοβαρότερη συνέπεια αυτού είναι η εξαφάνιση κάθε εμπιστοσύνης στη σχέση κράτους και πολίτη που στην Ελλάδα είναι ιδιαίτερα τραυματική σε όλα τα πεδία πολιτικής. Σύμφωνα με στοιχεία χρονοδιαγραμμάτων του ΥΠΕΧΩΔΕ οι καθυστερήσεις αυτές για τις περιπτώσεις Ειδικών Περιβαλλοντικών Μελετών (ΕΠΜ) όπως και των ΕΧΜ, φθάνουν συχνά μέχρι 300% του φυσιολογικά απαιτούμενου χρονικού διαστήματος (ήτοι 5-6 ή και παραπάνω χρόνια αντί των 2 χρόνων αντιστοίχως).

Οι χρονικές αυτές καθυστερήσεις δημιουργούν πολλά προβλήματα που ακυρώνουν τελικά τον σχεδιασμό για μια αποτελεσματική προστασία της φύσης. Λόγω της επιμήκυνσης του χρόνου εκπόνησης της ΕΠΜ τα διάφορα δεδομένα και στοιχεία αλλάζουν με αποτέλεσμα να ακυρώνουν τα όποια συμπεράσματα στηρίζονται πάνω τους. Επί πλέον το κόστος των προτεινόμενων μέτρων αυξάνει (π.χ. απαλλοτριώσεις για απόκτηση γης). Αλλά η χειρότερη συνέπεια της καθυστέρησης που αποτελεί χαρακτηριστικό της ελληνικής νοοτροπίας είναι το γεγονός ότι όλοι οι παράγοντες που έχουν συμφέρον από την απουσία κάθε ρύθμισης για την προστασία του περιβάλλοντος επωφελούνται, έχοντας άνεση χρόνου, για να χρησιμοποιήσουν τις υφιστάμενες, ευμενείς γι' αυτούς, νομοθετικές διατάξεις. Η εκπόνηση δηλαδή της μελέτης αφού αφύπνισε τους ενδιαφερόμενους τους δίνει επιπλέον το χρόνο να δράσουν επί ζημία του περιβάλλοντος. Αποτέλεσμα της μετέωρης αυτής κατάστασης (εκπόνηση μελέτης που όμως δεν θεσμοθετείται) είναι να δημιουργείται μια μορφή άτυπης θεσμοθέτησης κατά την οποία η διοίκηση (κινούμενη συχνά από φιλοπεριβαλλοντικά κίνητρα) και υιοθετώντας τις προτάσεις της υπό εκπόνηση μελέτης, αρνείται παρανόμως την ικανοποίηση αιτημάτων πολιτών (π.χ. αδειοδοτήσεις για δραστηριότητες). Έχουμε δηλαδή το αντιφατικό φαινόμενο της μη εφαρμογής των περιβαλλοντικών διατάξεων και ταυτόχρονα παράνομες ενέργειες της διοίκησης (κατάχρηση εξουσίας) για περιβαλλοντικούς σκοπούς! Από την άλλη πλευρά η δυνατότητα επιβολής προσωρινών προληπτικών μέτρων, που προβλέπεται από την παρ 6 του άρθρου 21 του Ν. 1650/86, που διασφαλίζουν από βλαπτικές ενέργειες τις ΠΠ (μέχρις ότου τελειώσει η μελέτη και γίνει η οριστική ρύθμιση) καταστρατηγείται είτε με την αποφυγή της χρήσης της δυνατότητας αυτής είτε με την "μονιμοποίηση" των μέτρων αυτών χωρίς να γίνει οριστική ρύθμιση.

Εδώ πρέπει να προστεθεί ότι το περιεχόμενο των υφιστάμενων προδιαγραφών για τη σύνταξη των ΕΠΜ (βάσει της μέχρι τώρα ισχύουσας ΚΥΑ 69269/5387/25-10-90) δημιουργεί προβλήματα που επιτείνουν το πρόβλημα του χρόνου εκπόνησης των μελετών. Συγκεκριμένα, οι προδιαγραφές απαιτούν λεπτομερειακές και ογκώδεις μελέτες ανάλυσης, ζωνοποίησης και ρύθμισης όρων δόμησης και χρήσεων γης καθώς και άσκησης δραστηριοτήτων στην υπ' όψιν περιοχής, που όμως δεν επιβάλλει αναγκαστικά ο Ν. 1650/86 και οι οποίες τελικά είναι άχρηστες για το σκοπό που εκπονούνται. Θα ήταν επομένως χρήσιμη μια τροποποίηση επί το απλούστερο των διατάξεων της ΚΥΑ 69269.

Ένα πέμπτο τέλος και σημαντικό στοιχείο αναποτελεσματικότητας είναι η έλλειψη γενικότερης διοικητικής οργάνωσης (κατάλληλες δομές και φορείς) που θα συνέβαλε στην μεγαλύτερη συνοχή του συστήματος περιβαλλοντικής προστασίας. Ειδικότερη αδυναμία αποτελεί η έλλειψη σχετικής τεχνογνωσίας στη δημόσια διοίκηση σε επίπεδο κεντρικών και περισσότερο σε επίπεδο περιφερειακών υπηρεσιών και τοπικής αυτοδιοίκησης που προέρχεται κυρίως από την έλλειψη εξειδικευμένου και έμπειρου προσωπικού στο τομέα διαχείρισης της φύσης και ειδικότερα των ΠΠ. Εδώ απαιτείται μια πλειάδα ειδικοτήτων που δυστυχώς δεν υπάρχει. Η θεσμοθέτηση ως ειδικών ζωνών διαχείρισης 270 περιοχών (τοποθεσιών) του εθνικού καταλόγου του δικτύου Φύση 2000 και η προώθηση των δράσεων προστασίας σε όλες τις ΠΠ θα απαιτήσει μεγάλο αριθμό ειδικών επιστημόνων-μελετητών που δεν υπάρχουν σήμερα. Ήδη υπάρχουν ανειλημμένες υποχρεώσεις προς την ΕΕ για 25-30 περιοχές που είναι και οι σημαντικότερες και θα απαιτήσουν λεπτομερείς και ακριβείς μελέτες¹² για την λειτουργία των φορέων και την υλοποίηση των δράσεων.

Συμπερασματικά ως προς τα παραπάνω αλλά και ως μια ένδειξη/απόδειξη της αναποτελεσματικότητας του συστήματος προστασίας, που σχετίζεται με το θεσμικό πλαίσιο, και με κοινωνικο-πολιτικές παραμέτρους αναφέρουμε την απουσία νέων κηρύξεων και θεσμοθετήσεων ΠΠ με βάση αποκλειστικά το Ν. 1650/86. Πράγματι, οι μόνες κηρύξεις νέων προστατευόμενων περιοχών που έγιναν στην περίοδο των 16 χρόνων ισχύος του Ν. 1650/86 είναι εκείνη για το Θαλάσσιο Πάρκο Βορείων Σποράδων το 1992 (τότε χωρίς καθορισμό φορέα διαχείρισης) και εκείνη για το Θαλάσσιο Πάρκο Ζακύνθου το 1999-2000¹³. Πρέπει να τονιστεί εδώ ότι οι κηρύξεις αυτές έγιναν (ιδίως η δεύτερη) ύστερα από ισχυρή πίεση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η αλληλογραφία των ελληνικών υπηρεσιών με την ΕΕ αλλά και τα κατά καιρούς δημοσιεύματα στον τύπο αρκούν για να επιβεβαιώσουν την αλήθεια του ισχυρισμού αυτού.

¹² Κάτι ανάλογο είχε συμβεί με την Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης (τη γνωστή ΕΠΑ) το 1982 όταν οι ανάγκες σε πολεοδόμους ήταν μεγαλύτερες από την προσφορά δυναμικού που υπήρχε τη δεδομένη στιγμή.

¹³ Σημειώνεται ότι είχε προηγηθεί η απλή θέσπιση ΖΟΕ στην περιοχή του κόλπου Ζακύνθου από το 1990 με βάση το Ν. 1337/83 αν και υπήρχε ήδη ο νόμος-πλαίσιο 1650/86!.

ΟΙ ΕΙΔΙΚΟΙ ΦΟΡΕΙΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΩΣ ΚΟΜΒΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΩΝ ΠΠ

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνουμε ότι από άποψη χωρικού σχεδιασμού το κρισιμότερο πρόβλημα στο πεδίο της περιβαλλοντικής πολιτικής είναι η δομική διάσταση και αναντιστοιχία που υπάρχει μεταξύ των διοικητικών και περιβαλλοντικών δομών (ενοτήτων) τόσο σε διεθνές/πλανητικό όσο και σε περιφερειακό/τοπικό επίπεδο. Σε κάποιες περιπτώσεις οι διοικητικές ή πολιτικές αρχές έχουν χωρική αρμοδιότητα σε επίπεδο μικρότερο από το γεωγραφικό επίπεδο των οικολογικών προβλημάτων που καλούνται να αντιμετωπίσουν, οπότε το ζητούμενο είναι μια ευρύτερη διοικητική ή πολιτική αρχή (διαδικασία ολοκλήρωσης). Αντίθετα, σε άλλες περιπτώσεις η αρμόδια πολιτική ή διοικητική αρχή κινείται σε μεγαλύτερη χωρική κλίμακα από εκείνη των υπό μελέτη περιβαλλοντικών ενοτήτων και προβλημάτων. Τέτοια είναι και η περίπτωση των ΠΠ η κλίμακα των οποίων συχνά –όπως συμβαίνει στην Ελλάδα– είναι μικρότερη από την εδαφική επικράτεια της αρμόδιας αρχής που είναι το κράτος, ενώ ταυτόχρονα οι περιφερειακές και τοπικές διοικητικές οντότητες δεν συμπίπτουν με τα όρια τους παρά μόνον τυχαία. Για το λόγο αυτό οι Φ.Δ. των ΠΠ, νοουμένων ως χωρικών οντοτήτων, συνιστούν στην ουσία στοιχεία μιας διαδικασίας αποκέντρωσης (ad hoc αποκεντρωμένες μονάδες διοικητικής εξουσίας).

Όπως ειπώθηκε και στην αρχή, στην Ελλάδα δεν υπάρχει ακόμα πλήρες και εξελιγμένο σύστημα προστατευομένων περιοχών. Η κατάσταση στον τομέα αυτό πάσχει από μια εμφανή αποσπασματικότητα λόγω κακής εφαρμογής της υπάρχουσας νομοθεσίας αλλά και έλλειψης ενός συγκροτημένου και κατάλληλα λειτουργούντος οργανωτικού και διοικητικού πλαισίου. Θεμελιώδη ρόλο στην υπόθεση αυτή μπορούν να παίξουν επομένως οι ειδικοί φορείς διαχείρισης οι οποίοι χωρίς να είναι πανάκεια, αποτελούν τον καταλύτη για την ικανοποίηση των οικονομικών, κοινωνικο-πολιτικών και τεχνογνωστικών παραμέτρων μιας αποτελεσματικής πολιτικής προστασίας της φύσης στις ΠΠ.

Χάρτης 1: Προστατευόμενες περιοχές στην Ελλάδα

ΕΘΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ
Περιοχές Προστασίας και Φορείς Διαχείρισης

Πηγή: ΥΠΕΧΩΔΕ

Τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει αρκετές προσπάθειες στην κατεύθυνση αυτή τόσο σε νομοθετικό επίπεδο όσο και επίπεδο προγραμματισμού και χρηματοδότησης. Πράγματι, στο πλαίσιο κατάρτισης του 3 ΚΠΣ (Επιχειρησιακά Προγράμματα για το Περιβάλλον σε κεντρικό και περιφερειακό επίπεδο) εκπονήθηκε μελέτη για τον Εθνικό Σχεδιασμό για το φυσικό περιβάλλον (Master Plan) στην οποία επιχειρείται για πρώτη φορά μια συνολική θεώρηση και αντιμετώπιση του ζητήματος στην οποία πρωτεύοντα ρόλο καλούνται να διαδραματίσουν οι φορείς διαχείρισης των ΠΠ (ΥΠΕΧΩΔΕ, 1999).

Στη μελέτη αυτή τόσο τα προστατευτέα αντικείμενα της φύσης όσο και οι πρωτογενείς περιοχές προστασίας (κυρίως οι τοποθεσίες δικτύου Φύση 2000 αλλά και άλλες) έχουν ομαδοποιηθεί σε 162 ΠΠ που συνιστούν οργανικές γεωγραφικές ενότητες με χωρική συνέχεια και λειτουργική συνάφεια. και οι οποίες πρέπει να υπάγονται σε κάποιο τύπο φορέα διαχείρισης (βλέπε χάρτη 1). Όπως παρατηρούμε, η γεωγραφική κατανομή των ΠΠ –τουλάχιστον των βασικότερων και σπουδαιότερων που εμφανίζονται και στο χάρτη– είναι ισόρροπη και καλύπτει ολόκληρο τον ελληνικό χερσαίο και θαλάσσιο χώρο. Οπωσδήποτε η διαχείριση όλων αυτών των ΠΠ απαιτεί μια ευελιξία στην επιλογή των θεσμικών εργαλείων, που προσφέρονται από την ελληνική νομοθεσία, δηλαδή κυρίως στην επιλογή του κατάλληλου τύπου Φορέα Διαχείρισης, ανάλογα με την ιδιαιτερότητα και σπουδαιότητα της ΠΠ (αποκλειστικός ΦΔ, κοινός ΦΔ, σύμβαση διαχείρισης σε υπάρχον νομικό πρόσωπο ή υπηρεσία σύμφωνα με την παρ 1γ του άρθρου 15 του Ν. 2742/99).

Πιο συγκεκριμένα, σε σχέση με τους φορείς διαχείρισης (ΦΔ) των ΠΠ πρέπει να τονιστεί ότι ο Ν. 1650/86 (άρθρο 21 παρ 2) δεν προέβλεπε σαφώς τη σύστασή τους, με την έννοια ενός νομικού προσώπου που αποτελεί τον κανόνα διεθνώς, αλλά αναφερόταν στη δυνατότητα "να συνιστώνται ειδικές υπηρεσίες". Αλλά και αυτή η δυνατότητα δεν αξιοποιήθηκε ποτέ για 15 χρόνια με τη δημιουργία έστω κάποιων γραφείων (παραρτημάτων των αρμόδιων υπουργείων ή οικείων περιφερειών) κοντά ή μέσα στις προστατευτέες περιοχές. Η μόνη εφαρμογή της παραγράφου αυτής και μάλιστα με την άκρως διασταλτική ερμηνεία της (δηλαδή όχι σύσταση υπηρεσίας που αναφέρει σαφώς ο νόμος αλλά νομικού προσώπου) έγινε με αφορμή το εθνικό πάρκο για την προστασία της θαλάσσιας χελώνας στη Ζάκυνθο ύστερα από τις πιέσεις και τις κυρώσεις (προσωρινή διακοπή κοινοτικής χρηματοδότησης) της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το παράδειγμα αυτό δείχνει ότι όταν υπάρχει σχετική βούληση τα νομικά εμπόδια παρακάμπτονται (δηλαδή έχουμε δυνατότητα ερμηνείας και προς τις δύο κατευθύνσεις -ελαστικής και αυστηρής- εφαρμογής ενός νόμου).

Η ψήφιση του Ν. 2742/99 έρχεται να καλύψει το κενό με ρητό και κατηγορηματικό τρόπο, σχετικά με τους φορείς διαχείρισης ΠΠ. Οι σχετικές διατάξεις υπάρχουν στο κεφάλαιο που έχει τίτλο "Διοίκηση και διαχείριση προστατευόμενων περιοχών"¹⁴. Πιο συγκεκριμένα-

¹⁴ Σημειολογικά ο όρος "Προστατευόμενες Περιοχές" αυτούσιος καθώς και οι έννοιες "διοίκηση και διαχείριση ΠΠ" εισάγονται για πρώτη φορά στη νομοθεσία με το Ν. 2742/99. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ν. 1650/86 δεν παρά το ότι αναφέρεται στον χαρακτηρισμό των διαφόρων κατηγοριών περιοχών δεν χρησιμοποιεί αυτούσιο τον όρο ΠΠ.

να για τα τρία άρθρα του κεφαλαίου αυτού (15,16, και 17) επισημαίνονται τα ακόλουθα: α) το μακροσκελές άρθρο 15 αφιερώνεται αποκλειστικά στις διαδικασίες συγκρότησης και λειτουργίας των ΦΔ που είναι πλέον νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου αλλά εποπτευόμενα από το ΥΠΕΧΩΔΕ με συμβούλιο αποτελούμενο από εκπροσώπους των συναρμοδίων υπουργείων της περιφερειακής διοίκησης, της τοπικής αυτοδιοίκησης α' και β' βαθμού καθώς και των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, β) το άρθρο 16 αναφέρεται στις αναγκαίες τροποποιήσεις του Ν. 1650/86 στα άρθρα 18 και 21 που επηρεάζονται από την εισαγωγή του νέου θεσμού και γ) το άρθρο 17 συμπληρώνει τις αρμοδιότητες της "Επιτροπής Φύση 2000" που είχε θεσπιστεί με την υπουργική απόφαση 33318/3028/28-12-98 (ΦΕΚ 1289Β'/28-12-98) η οποία ενσωμάτωσε στο εθνικό δίκαιο την οδηγία 92/43 ΕΟΚ για τους οικοτόπους του δικτύου ΦΥΣΗ 2000. Η επιτροπή αυτή μπορεί να ενεργεί εφεξής και ως "Εθνική Επιτροπή Προστατευόμενων Περιοχών" με κύριες αρμοδιότητες: την καταγραφή και αξιολόγηση του έργου και των δραστηριοτήτων των ΦΔ των ΠΠ, την παρακολούθηση της δράσης άλλων φορέων σχετικά με τις ΠΠ, την επεξεργασία των προτύπων για την κατάρτιση των κανονισμών λειτουργίας και των σχεδίων διαχείρισης των ΠΠ, καθώς και την γνωμοδότηση προς τον υπουργό ΠΕΧΩΔΕ ή άλλους αρμόδιους υπουργούς για την κατανομή των εθνικών και κοινοτικών πόρων.

Είναι φυσικό να αναρωτηθεί κανείς γιατί οι ρυθμίσεις του άρθρου 15 έμειναν ανενεργές επί μία τριετία. Ο πιθανότερος λόγος είναι ότι η σύσταση φορέα διαχείρισης μιας ΠΠ δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί αν δεν θεσμοθετηθεί και οριοθετηθεί πρώτα η προστατευόμενη περιοχή, τα όρια της οποίας θα αποτελέσουν την περιοχή της χωρικής αρμοδιότητας του αντίστοιχου ΦΔ. Δεν μπορεί δηλαδή να υπάρξει φορέας σε μια "ανύπαρκτη" νομικά και διοικητικά περιοχή. Ωστόσο ο χαρακτηρισμός και η οριοθέτηση μιας ΠΠ συναντά συχνά ουσιαστικές δυσκολίες κυρίως λόγω των περιορισμών και απαγορεύσεων που επιβάλλονται για την προστασία του περιβάλλοντος (δυσμενέστεροι όροι δόμησης κ.λπ.). Οι ρυθμίσεις αυτές δημιουργούν σχεδόν πάντοτε αντιδράσεις στις τοπικές κοινωνίες οι οποίες μέσω των πιέσεων προς τους πολιτικούς παράγοντες κατορθώνουν να ακυρώσουν ή στην καλύτερη περίπτωση να αναβάλουν "επ' αόριστον" τα προτεινόμενα μέτρα (Μπεριάτος, 2002).

Από την άλλη πλευρά, ρυθμίσεις χαλαρού τύπου, που θα ήταν αποδεκτές από την τοπική κοινωνία αλλά δεν θα αποτελούσαν ουσιαστική προστασία, δεν θα ήταν δυνατόν να προταθούν από το αρμόδιο υπουργείο ΠΕΧΩΔΕ (με Προεδρικό Διάταγμα σύμφωνα με το Νόμο) και να περάσουν ως νόμιμες από τον έλεγχο του ΣτΕ. Δημιουργείται έτσι ένα πολιτικό και κοινωνικό αδιέξοδο με σημαντικές οικονομικές συνέπειες εφ' όσον χωρίς την ύπαρξη αποκεντρωμένων μηχανισμών, όπως π.χ. οι ΦΔ, οι οποίοι σημειωτέον εποπτεύονται κεντρικά από το ΥΠΕΧΩΔΕ, δεν είναι δυνατή η ταχεία απορρόφηση των σχετικών πιστώσεων για τις περιβαλλοντικές επενδύσεις. Πράγματι, οι ΦΔ αποτελούν ιδανικούς φορείς υλοποίησης των δράσεων του Επιχειρησιακού Προγράμματος για το Περιβάλλον στο πλαίσιο του 3 ΚΠΣ και

άρα η παρουσία τους καθίστανται αναγκαία στην περίοδο αυτή (2000-2006) περισσότερο από ποτέ άλλοτε.

Με δεδομένα τα παραπάνω δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός η πρόβλεψη ειδικής διάταξης, (άρθρο 13) στο νέο νόμο 3044/2002 περί Μεταφοράς Συντελεστή Δόμησης, με την οποία ιδρύονται (απ' ευθείας από το νόμο) 25 φορείς διαχείρισης σημαντικών ΠΠ που προβλέπονται μαζί με άλλους από το εθνικό σχέδιο δράσης. Συγκεκριμένα στο άρθρο 13 του ανωτέρω νόμου ιδρύονται οι φορείς που παρουσιάζονται στον Πίνακα 6 και ταυτόχρονα καθορίζεται σε επίσημα επικυρωμένο τοπογραφικό διάγραμμα η περιοχή αρμοδιότητάς τους ώστε να υπάρχει και η απαραίτητη εδαφική επικράτεια του κάθε ΦΔ ως νομικού προσώπου. Στην ουσία δηλαδή λύνεται το κρίσιμο πρόβλημα του αρχικού διοικητικού, νομικού και εδαφικού καθορισμού της περιοχής, που αναφέρθηκε παραπάνω, με μια πρώτη οριοθέτηση που προσδιορίζει την ΠΠ χωρίς το πολιτικό κόστος μιας λεπτομερούς ρύθμισης ζωνών προστασίας που μπορεί να γίνει πλέον σε καταλληλότερο χρόνο (timing). Αξίζει να τονιστεί ότι όπως ορίζεται στο άρθρο 13, τα όρια αυτά (τα οποία στην ουσία είναι τα ευρύτερα όρια της ΠΠ) μπορεί να τροποποιούνται με (κοινή) υπουργική απόφαση (ΚΥΑ) και όχι με Προεδρικό Διάταγμα όπως γινόταν μέχρι τώρα. Παρατηρούμε δηλαδή και εδώ την τάση για ρυθμίσεις λιγότερο χρονοβόρες και μικρότερης κανονιστικής ισχύος που δεν προϋποθέτουν τον προηγούμενο έλεγχο του ΣτΕ.

Επιπλέον στο ίδιο άρθρο 13 προβλέπεται ότι με όμοια απόφαση και εντός των ορίων της χωρικής αρμοδιότητας των φορέων αυτών, μπορεί να καθορίζονται ζώνες προστασίας και όλες οι σχετικές χωρικές ρυθμίσεις (όροι και περιορισμοί δόμησης, χρήσεων γης κ.λπ.) για τις οποίες χρειαζόταν οπωσδήποτε ΠΔ με βάση το Ν. 1650/86. Ακόμη η ακριβής σύνθεση και ο αριθμός των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου καθορίζεται επίσης με (κοινή) υπουργική απόφαση σε αντίθεση με την αντίστοιχη διάταξη του Ν. 2742/99 (άρθρο 15 παρ. 4α) που προέβλεπε καθορισμό με ΠΔ. Τέλος, μία άλλη σημαντική ρύθμιση είναι η τροποποίηση του άρθρου 17 του Ν. 2742/99 για τις αρμοδιότητες της Εθνικής Επιτροπής ΠΠ με την οποία η επιτροπή αυτή μπορεί να κατανέμει πόρους στους φορείς διαχείρισης (χωρίς ωστόσο να καταργείται και η γνωμοδοτική αρμοδιότητα της για το ίδιο θέμα).

Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι στον κατάλογο του Πίνακα 6 υπάρχουν φορείς διαχείρισης αντίστοιχων προστατευομένων περιοχών που δεν περιλαμβάνονταν στην πρόταση της μελέτης για τον εθνικό σχεδιασμό του φυσικού περιβάλλοντος (Λίμνη Παμβώτιδας, Κάρλα, Κάρπαθος). Βεβαίως η προστασία των τελευταίων είναι επίσης αναγκαία όπως είναι και η προστασία των φορέων που λείπουν και οι οποίοι όμως υπήρχαν στον αρχικό κατάλογο (π.χ. Σούνιο) [ΥΠΕΧΩΔΕ, 1999]. Σε κάθε περίπτωση η παρατηρούμενη απόκλιση από τις αρχικές προτάσεις των μελετητών πρέπει να θεωρηθεί σχετικά μικρή.

Πίνακας 6: Οι 25 Φορείς Διαχείρισης ΠΠ που ιδρύθηκαν με το νόμο 3044/2002

1	Φορέας Διαχείρισης Δέλτα Έβρου	14	Φορέας Διαχείρισης Εθνικού Δρυμού Πρεσπών
2	Φορέας Διαχείρισης Δάσους Δαδιάς	15	Φορέας Διαχείρισης Εθνικού Δρυμού Αίνου
3	Φορέας Διαχείρισης Λίμνης Κερκίνης	16	Φορέας Διαχείρισης Εθνικού Δρυμού Ολύμπου
4	Φορέας Διαχείρισης Λιμνοθάλασσας Μεσολογγίου	17	Φορέας Διαχείρισης Εθνικού Δρυμού Σαμαριάς
5	Φορέας Διαχείρισης Δέλτα Αξιού-Λουδία-Αλιάκμονα	18	Φορέας Διαχείρισης Εθνικού Δρυμού Παρνασσού
6	Φορέας Διαχείρισης Λιμνών Κορώνειας - Βόλβης	19	Φορέας Διαχείρισης Εθνικού Δρυμού Πάρνηθας
7	Φορέας Διαχείρισης Εθνικού Θαλάσσιου Πάρκου Αλοννήσου - Β. Σποράδων	20	Φορέας Διαχείρισης Εθνικού Δρυμού Οίτης
8	Φορέας Διαχείρισης Δέλτα Νέστου Βιστωνίδας-Ισμαριάς	21	Φορέας Διαχείρισης Στενών και εκβολών Καλαμά και Αχέροντα
9	Φορέας Διαχείρισης Όρους Πάρωνα και υγροτόπου Μουστού	22	Φορέας Διαχείρισης Χελμού - Βουραϊκού
10	Φορέας Διαχείρισης Λίμνης Παμβώτιδας Ιωαννίνων	23	Φορέας Διαχείρισης Οροσειράς Ροδόπης
11	Φορέας Διαχείρισης Υγροτόπων Αμβρακικού	24	Φορέας Διαχείρισης Καρπάθου - Σαριάς
12	Φορέας Διαχείρισης Υγροτόπων Κοτυχίου-Στροφυλιάς	25	Φορέας Διαχείρισης Κάραλας - Μαυροβουνίου - Κεφαλόβρυσου Βελεστίνου
13	Φορέας Διαχείρισης Εθνικών Δρυμών Βίκου-Αώου και Πίνδου		

Πηγή: ΦΕΚ 197/Τεύχος Α'27-08-2002

Σε εφαρμογή του άρθρου 13 Ν. 3044/2002 και σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα (μερικών μηνών) από την ψήφισή του, καθορίστηκαν με ΚΥΑ των υπουργών Ανάπτυξης, ΠΕΧΩΔΕ και Γεωργίας ο αριθμός και η ιδιότητα των μελών των διοικητικών συμβουλίων καθώς και η έδρα εννέα (9) φορέων διαχείρισης που παρουσιάζονται στον πίνακα 7. Όπως παρατηρούμε από αυτούς οι πέντε αφορούν δρυμούς και δασικά οικοσυστήματα ενώ οι υπόλοιποι τέσσερις υγρότοπους. Αν προσθέσουμε και τον ήδη λειτουργούντα φορέα του Θαλάσσιου Πάρκου της Ζακύνθου τότε έχουμε μέχρι στιγμής δέκα συσταθέντες ΦΔ σε ισάριθμες αξιολογίες ΠΠ. Βέβαια αξίζει να σημειώσει κανείς ότι η σύσταση των ΦΔ δεν ακολουθεί ακριβώς τις προτεραιότητες και την σπουδαιότητα των ΠΠ. Έτσι δεν υπάρχει π.χ. ο Όλυμπος, η Πάρνηθα, ο Παρνασσός (από τους δρυμούς) αλλά ούτε και το θαλάσσιο πάρκο Β. Σποράδων (Αλοννήσου) ούτε άλλοι σημαντικοί υγρότοποι οι οποίοι έχουν άμεση ανάγκη οργανωμένης διαχείρισης. Από πλευράς σύνθεσης Διοικητικών Συμβουλίων παρατηρούμε ότι τόσο στο σύνολο όσο και σε κάθε ΦΔ χωριστά ο αριθμός των εκπροσώπων των κρατικών φορέων έχει την απόλυτη πλειοψηφία (εκτός από δύο περιπτώσεις που έχει σχετική πλειοψηφία). Συγκεκριμένα σε σύνολο μελών ΔΣ 87 οι εκπρόσωποι του κράτους αντιπροσωπεύουν το 54%, της Τοπικής Αυτοδιοίκησης το 23% και των ΜΚΟ το 17%. Διακρίνει κανείς επομένως, στην πρώτη μαζική εφαρμογή του θεσμού των ΦΔ, μια κάποια επιφυλακτικότητα εκ μέρους του αρμόδιου κυβερνητικού οργάνου (ΥΠΕΧΩΔΕ) στην απόδοση διοικητικής εξουσίας (στον τομέα του περιβάλλοντος) στους φορείς της αυτοδιοίκησης και της κοινωνίας όπως θα απαιτούσε το πνεύμα του Ν. 2742/99. Τα παραπάνω δεν ακυρώνουν ούτε μειώνουν φυσικά τη μεγάλη σημασία του γε -

γονότος της πρώτης συμμετοχής της αυτοδιοίκησης και των μη κυβερνητικών οργανώσεων σε αποφασιστικά όργανα που ασκούν περιβαλλοντική πολιτική.

Πίνακας 7: Σύσταση Οργάνων Διοίκησης (Διοικητικών Συμβουλίων) των εννέα πρώτων Φ.Δ. Προστατευόμενων Περιοχών

Όνομασία Προστατευόμενης Περιοχής	Έδρα (Δήμος) Προστατευόμενης περιοχής	Αριθμός Μελών Σύνολο	Διοικητικού Συμβουλίου των Φ. Δ.			Νομοθεσία που καθορίζει τις αρμοδιότητες των φορέων διαχείρισης
			Εκπρόσωποι Κεντρικής Διοίκησης (Υπουργεία, Περιφέρειες)	Εκπρόσωποι Τοπικής Αυτοδιοίκησης (1 ^ο και 2 ^ο βαθμού)	Εκπρόσωποι Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων	
Εθνικό Πάρκο Β. Πίνδου (Εθνικοί Δρυμοί Βίκου - Αώου και Πίνδου)	Δήμος Θεοδώρου Ζιάκα	11	6	3	2	Άρθρο 15 παρ.4δ του Ν. 2742/1999
Στενά και Εκβολές ποταμών Αχέρωντα και Καλαμά	Δήμος Ηγουμενίστας	9	5	3	1	Άρθρο 15 παρ.4δ του Ν. 2742/1999
Όρος Πάρωνα και Υγροτόπου Μουστού	Δήμος Β. Κυνουριάς	11	5	3	3	Άρθρο 15 παρ.4δ του Ν. 2742/1999
Εθνικό Πάρκο Δάσους Δαδιάς - Λευκίμμης - Σουφλίου	Δαδιά Σουφλίου	9	5	2	2	Άρθρο 15 παρ.4δ του Ν. 2742/1999
Εθνικό Πάρκο Δέλτα Έβρου	Δήμος Τραϊανούπολης	10	5	2	3	Άρθρο 15 παρ.4δ του Ν. 2742/1999
Εθνικός Δρυμός Σαμαριάς	Δήμος Μουσούρων	8	5	2	1	Άρθρο 15 παρ.4δ του Ν. 2742/1999
Εθνικός Δρυμός Αίνου	Δήμος Αργοστολίου	9	6	2	1	Άρθρο 15 παρ.4δ του Ν. 2742/1999
Δέλτα Αξιού - Λουδία - Αλιάκμονα	Δήμος Χαλάστρας	9	5	2	2	Άρθρο 15 παρ.4δ του Ν. 2742/1999
Λίμνες Κορώνειας - Βόλβης	Δήμος Ν. Μαδύτου	11	5	4	2	Άρθρο 15 παρ.4δ του Ν. 2742/1999
Σύνολα		87(100%)	47 (54%)	23 (26%)	17 (20%)	

Πηγή: ΦΕΚ 126 / Τεύχος Β' / 7-2-2003, Επεξεργασία δική μας.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ, ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ: ΠΡΟΣ ΜΙΑ "ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ" ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ;

Σύμφωνα με τα όσα εκτέθηκαν στα προηγούμενα και επιχειρώντας μια σύνοψη των θέσεων μας πρέπει να τονίσουμε πόσο αναγκαία είναι η εμμονή σε μια σταθερή πορεία βελτίωσης του συστήματος προστασίας της φύσης και των ΠΠ στο πλαίσιο της γενικότερης περιβαλλοντικής πολιτικής. Μετά τις αρχικές φάσεις εκκίνησης, στο παρόν στάδιο η μεθοδικότητα και η συστηματικότητα αποτελούν τις προϋποθέσεις για την επιτυχία της πολιτικής στο συγκεκριμένο πεδίο. Καθοριστικό ρόλο καλείται να διαδραματίσει ο χωρικός σχεδιασμός που πρέπει να στηρίζεται σε μερικές σύγχρονες βασικές αρχές σχετικά με την προστασία της φύσης και τις ΠΠ που αναφέρθηκαν ήδη και τις οποίες ανακεφαλαιώνουμε ως ακολούθως:

- Επίτευξη της προστασίας μέσω της ορθολογικής χρήσης και διαχείρισης. Επομένως το κρίσιμο ερώτημα δεν είναι τόσο "αν" θα προστατευθεί μια περιοχή αλλά το "πως". Επιπλέον, με τον τρόπο αυτό ξεφεύγουμε από το παραδοσιακό (ψευτο)δίλημμα "προστασία ή ανάπτυξη". Η αντίληψη αυτή απολαμβάνει στις ημέρες μας μιας ευρύτατης αποδοχής, ύστερα και από τις διεθνείς εξελίξεις στο τομέα του περιβάλλοντος τόσο στο φιλοσοφικό και επιστημονικό όσο και στο πολιτικό πεδίο.
- Δικτύωση των προστατευόμενων φυσικών περιοχών όλων των κατηγοριών και επιπέδων με ένταξή τους σε ένα ενιαίο δίκτυο (πλέγμα) μέσα στο οποίο οι ΠΠ δεν αποτελούν μεμονωμένες "νησίδες" αλλά συνδέονται είτε χωροταξικά μέσω φυσικών "διαδρόμων" (corridors), είτε μέσω συνεργασίας των φορέων διαχείρισής τους (δίκτυα αποκεντρωμένης συνεργασίας).
- Ενσωμάτωση των τοπικών πληθυσμών και κοινωνιών στη διαδικασία της προστασίας. Στην εποχή μας δεν μπορούμε να επιτύχουμε αποτελεσματική προστασία της φύσης, εάν δεν λάβουμε υπ' όψη τις εφέσεις των τοπικών κοινωνιών. Αυτό απέδειξε άλλωστε η ιστορία του κινήματος της προστασίας της φύσης.
- Αυτοχρηματοδότηση της οργάνωσης και λειτουργίας των ΠΠ. Πρέπει να αξιοποιήσουμε (και πιθανώς να αλλάξουμε αν χρειαστεί) το θεσμικό πλαίσιο, εφ' όσον η προστασία μπορεί να αυτοχρηματοδοτηθεί όπως αυτοχρηματοδοτούνται και άλλες δραστηριότητες σχετικές με το περιβάλλον.
- Διεπιστημονική και διατομεακή προσέγγιση μέσα από την όσμωση των επιστημονικών ειδικοτήτων και τη συνεργασία φορέων και υπηρεσιών. Στη βάση αυτή, οι διαχωρισμοί γνωστικών αντικειμένων δεν έχουν θέση, αφού η επίτευξη των στόχων απαιτεί όχι μόνο την συνεργασία όλων των ειδικών αλλά και των μη ειδικών.

Επιπλέον στο πλαίσιο του εθνικού συστήματος ΠΠ χρειάζεται ακόμη α) μια ιεράρχηση και κατηγοριοποίηση των ΠΠ σε εθνικής και περιφερειακής ή τοπικής σημασίας ώστε να ενταχθούν αρμονικά στα υπάρχοντα επίπεδα αναπτυξιακού και χωρικού προγραμματισμού-

σχεδιασμού και β) μια οριζόντια ομαδοποίηση τους με βάση τη γεωγραφική γειτνίαση ώστε να γίνει ευχερέστερη η επιλογή του ΦΔ (ήδη έχει προχωρήσει μέσα από το πρόγραμμα του Εθνικού Σχεδιασμού για το Φυσικό Περιβάλλον). Επίσης πρέπει να προσδιοριστούν οι κατευθύνσεις και προτεραιότητες για τη δρομολόγηση όχι μόνο της σύστασης και δημιουργίας ΦΔ (που ήδη άρχισε) αλλά και της διασφάλισης της συνεχούς και απρόσκοπτης λειτουργίας τους στο πλαίσιο τόσο της γενικότερης πολιτικής περιβάλλοντος όσο και της πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης που στηρίζεται από το Γ' ΚΠΣ (2001-2006). Σε κάθε περίπτωση οι πολιτικές επιλογές και ο καθορισμός προτεραιοτήτων για ανάληψη δράσης σε ΠΠ πρέπει να βασίζονται σε συνεκτίμηση τουλάχιστον τριών κριτηρίων: α) ύπαρξη σημαντικών οικολογικών και πολιτιστικών αξιών, β) ύπαρξη πιέσεων, κινδύνων και απειλών για τις προστατευτέες αξίες και γ) ύπαρξη ελάχιστης κοινωνικής αποδοχής ή δυνατότητας υπέρβασης των τοπικών αντιδράσεων καθώς και ευνοϊκού ιδιοκτησιακού καθεστώτος.

Ειδικά για τους ΦΔ, ειπώθηκε ήδη ότι συνιστούν ένα βασικό και απαραίτητο οργανωτικό εργαλείο για την εφαρμογή των σύγχρονων αρχών σχεδιασμού και διαχείρισης των ΠΠ. Βασικά πλεονεκτήματα τους είναι η δυνατότητα τους να διευκολύνουν την (αυτο)χρηματοδότηση των περιοχών αυτών καθώς και τη συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας σύμφωνα με τις αρχές που αναφέρθηκαν παραπάνω. Σε ότι αφορά το πρώτο ζήτημα των οικονομικών πόρων, αυτό πρέπει επίσης να ιδωθεί μέσα από μια νέα οπτική. Όπως συμβαίνει και σε άλλους τομείς δραστηριοτήτων της σύγχρονης ζωής, οι απαραίτητες δράσεις μπορούν να χρηματοδοτηθούν και μέσω ανταποδοτικών τελών ή ακόμα και επιχειρηματικών πρωτοβουλιών μέσα σε καθορισμένα νομικά πλαίσια. Έτσι εάν το κράτος αναλαμβάνει τις επενδυτικές δαπάνες, τα έξοδα λειτουργίας και συντήρησης μιας προστατευόμενης περιοχής πρέπει να εξασφαλίζονται από εκείνους που "απολαμβάνουν" τα συγκεκριμένα αγαθά. Αυτό άλλωστε ισχύει για την παροχή υπηρεσιών και αγαθών κοινωνικού και περιβαλλοντικού χαρακτήρα (καθαριότητα, αποχέτευση κ.ά.). Ο στόχος λοιπόν είναι η προώθηση της αυτοχρηματοδότησης και στο πεδίο της προστασίας της φύσης που μπορεί να διευκολυνθεί μέσω των ΦΔ αφού ως νομικά πρόσωπα έχουν μεγαλύτερη διαχειριστική ικανότητα.

Εξίσου θεμελιακό ζήτημα είναι εκείνο της συμμετοχής των τοπικών παραγωγικών και κοινωνικών δυνάμεων στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που αφορούν τις κάθε είδους διαχειριστικές ενέργειες σε μια ΠΠ. Μέχρι σήμερα στη χώρα μας η διαχείριση των κάθε είδους προστατευόμενων αγαθών ήταν αποκλειστική αρμοδιότητα των κρατικών υπηρεσιών (δασικών, αρχαιολογικών κ.ά.). Οι τοπικές κοινωνίες ήταν "εκτός παιχνιδιού" με ελάχιστη έως μηδενική παρουσία στη διαδικασία διαχείρισης. Κατά συνέπεια η τοπική αυτοδιοίκηση α' και β', βαθμού που αποτελεί τη συνταγματικά κατοχυρωμένη πολιτική έκφραση των κοινωνιών αυτών, αλλά και άλλες δυνάμεις όπως οι μη κυβερνητικές οργανώσεις, μπορούν να αποκτήσουν τον θεσμικό τους ρόλο και να συμβάλουν με τον δικό τους τρόπο στην προστασία της φύσης σε συνεργασία με τις κρατικές αρχές. Μέσω της εκπροσώπησης της αυτοδιοίκησης,

των παραγωγικών και επιστημονικών οργανώσεων στα διοικητικά συμβούλια των ΦΔ διευκολύνεται η συμμετοχή όλων των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων που εμπλέκονται με τον ένα ή τον άλλον τρόπο στην υπόθεση της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος. Οι ΦΔ αποτελούν θεσμική τομή γιατί ακριβώς βάζουν στο "παιχνίδι" της προστασίας της φύσης όλους εκείνους τους "παίκτες" που μέχρι σήμερα ήσαν θεσμικά αποκλεισμένοι από αυτό.

Για τους λόγους αυτούς η δημιουργία 25 φορέων διαχείρισης ΠΠ με το Ν. 3044/2002 μετά από μία τριετία από την εισαγωγή του θεσμού αυτού στη χώρα μας, αποτελεί ένα πολύ σημαντικό βήμα στην προώθηση της διαχείρισης της φύσης. Με τη δραστηριοποίησή τους η εκτέλεση των επενδυτικών έργων στις ΠΠ θα γίνει ευχερέστερη. Ωστόσο θα πρέπει να τονιστεί ότι με τη ρύθμιση του Ν. 3044/2002 δεν αποφεύγεται το "πολιτικό" ή άλλο κόστος των όποιων ρυθμίσεων για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Ασφαλώς η πραγματοποίηση έργων αναβάθμισης και αποκατάστασης θα αμβλύνει τις τοπικές αντιδράσεις και θα συμβάλλει σε μια ευνοϊκότερη αποδοχή των όρων και των περιορισμών που ούτως ή άλλως πρέπει να ακολουθήσουν, διότι χωρίς τις ρυθμίσεις αυτές οι διάφορες παρεμβάσεις και έργα δεν θα έχουν νόημα και θα ακυρωθούν. Όμως αυτές ακριβώς οι ρυθμίσεις είναι εκείνες που δημιουργούν το λεγόμενο "πολιτικό κόστος" και κατά συνέπεια τις περισσότερες "συγκρούσεις".

Σε ότι αφορά τη στήριξη (από το κέντρο) για την συνοχή και τον συντονισμό του όλου συστήματος ΠΠ, που αναφέρθηκε στα προβλήματα του λειτουργικού πλαισίου (αναφορά σε προηγούμενο κεφάλαιο) ως απαραίτητες ενέργειες κρίνονται οι ακόλουθες:

1. Θεσμοθέτηση ενός Ειδικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού (εθνικές κατευθύνσεις στρατηγικού χαρακτήρα) σύμφωνα με το άρθρο 7 του Ν. 2742/99 το οποίο θα αναφέρεται στη φυσική (ή και στην πολιτιστική κληρονομιά) και θα αποτελέσει το πλαίσιο των βασικών επιλογών πολιτικής στον τομέα αυτό και ταυτόχρονα θα δώσει τις απαραίτητες εισροές σε σχέδια και προγράμματα χαμηλότερων επιπέδων. Η ανάγκη εκπόνησής του θα συμβάλλει στην σκοπούμενη συνεκτικότητα και συντονισμό του συστήματος προστασίας της φύσης.
2. Η ενεργοποίηση υφισταμένων και η εισαγωγή νέων θεσμών πολιτικής γης (αξιοποιώντας κάθε ισχύουσα συνταγματική επιταγή) που είναι απαραίτητοι για τον έλεγχο του ιδιοκτησιακού καθεστώτος των διαφόρων ζωνών των ΠΠ. Επίσης η θεσμική και διοικητική απλοποίηση των διαδικασιών για την μείωση των χρονικών καθυστερήσεων και των συνεπειών τους.
3. Η αντικατάσταση των κανόνων και των κανονιστικών πράξεων, (που συχνά λειτουργούν προκρούστεια), με "συμβασιακά εργαλεία" δηλαδή συμφωνίες μεταξύ των ενδιαφερομένων μερών όπου κυριαρχεί μία διαδικασία "δούνα" και "λαβείν" προς το συμφέρον και των δύο. Πράγματι μεταξύ μιας άσκοπης ή άχρηστης απαλλοτρίωσης υπερβολικά δαπανηρής (άρα απαγορευτικής) και μιας κανονιστικής ρύθμισης που δεν κοτίζει τίποτα αλλά είναι ελάχιστα ή καθόλου αποτελεσματική η συμβασιακή διαδικα-

σία φαίνεται να συγκεντρώνει τα περισσότερα πλεονεκτήματα. και να έχει τα λιγότερα μειονεκτήματα. Οι ΦΔ των ΠΠ μπορεί να είναι ή να γίνουν αξιόπιστα υποκείμενα μιας τέτοιας διαδικασίας.

4. Η εκπόνηση και επεξεργασία όλων εκείνων των "πακέτων" τεχνογνωστικής στήριξης που αναφέρονται σε "αύλες" υποδομές (προδιαγραφές και οδηγίες) αναγκαίες για τη λειτουργία και διαχείριση των ΠΠ και προβλέπονται σαφώς από το Ν. 2742/99. Αυτές διακρίνονται σε δύο κατηγορίες:

- εκείνες που αφορούν την κάθε **Προστατευόμενη Περιοχή** (προδιαγραφές για την οριοθέτηση και καθορισμό χωρικών ρυθμίσεων, ζωνών προστασίας, την εκπόνηση των σχεδίων διαχείρισης και προγραμμάτων δράσης, τη σύνταξη των κανονισμών λειτουργίας)
- εκείνες που αφορούν το **Φορέα Διαχείρισης** κάθε ΠΠ (οδηγίες για την σύσταση του ΦΔ –όπου απαιτείται– την σύνταξη του οργανισμού του ΦΔ, τη σύνταξη του κανονισμού λειτουργίας του διοικητικού συμβουλίου, του κανονισμού προμηθειών κ.λπ.).

Η προτεινόμενη στήριξη θεωρείται ως η κρισιμότερη παράμετρος για την επιτυχία του εθνικού σχεδιασμού για τη φύση διότι χωρίς αυτή είναι αδύνατο να αξιοποιηθούν τα ήδη υπάρχοντα κονδύλια από τη Ευρωπαϊκή Ένωση για το περιβάλλον. Ακόμη χειρότερα: είναι αδύνατον με τις υπάρχουσες θεσμικές διοικητικές και οργανωτικές συνθήκες να ολοκληρωθούν οι προγραμματισθείσες δράσεις. Για να σημειωθεί κάποια, έστω και μερική, επιτυχία στο όλο εγχείρημα λειτουργίας του συστήματος των 162 περίπου ΠΠ και των εκατοντάδων ειδικών ζωνών προστασίας θα πρέπει να αναληφθεί δράση με την έννοια μιας οργανωμένης "επιχείρησης περιβαλλοντικής ανασυγκρότησης" που θα ενεργοποιήσει την περιβαλλοντική επιστημονική κοινότητα αλλά και τις κοινωνικές δυνάμεις.

Η υιοθέτηση των ανωτέρω προτάσεων εξαρτάται από πολλούς παράγοντες και δεν είναι εύκολο να προβλεφθούν τα εμπόδια πολιτικού, οργανωτικού ή τεχνικού χαρακτήρα. Ωστόσο η μέχρι σήμερα εμπειρία από τις περιβαλλοντικές δράσεις του 2 και 3 ΚΠΣ είναι πολύτιμη. Σε κάθε περίπτωση η μελλοντική πορεία θα δείξει αν το πείραμα των ΦΔ στην Ελλάδα θα πετύχει κι αν τα νέα εργαλεία θα αξιοποιηθούν με τον πλέον κατάλληλο και αποτελεσματικό τρόπο, δηλαδή με πολιτική και κοινωνική υπευθυνότητα από όλους εκείνους που θα κληθούν να αναλάβουν ευθύνες και θέσεις και να υλοποιήσουν προγράμματα προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος στις ΠΠ αλλά και γενικότερα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ (ΑΝΤΙΛΟΓΟΣ)

Αναμφίβολα ο θεσμός των ΠΠ, χωρίς να αποτελεί πανάκεια, μπορεί να είναι ένας σημαντικός θεσμός και ένα αποτελεσματικό μέσο της πολιτικής για την προστασία της φύσης στην Ελλάδα, μια χώρα χωρίς μεγάλη παράδοση στο πεδίο αυτό. Ωστόσο η προστασία της φύσης

δεν μπορεί εκ των πραγμάτων να περιοριστεί στις ΠΠ. Η προστασία έξω από τις ΠΠ αποτελεί μια συμπληρωματική πολιτική και δράση ισότιμη και ισοδύναμη στο πλαίσιο του κοινού στόχου. Υπάρχει πράγματι ανάγκη προστασίας όλων των οικοσυστημάτων, και όχι μόνο των σπουδαιότερων εξ' αυτών, δηλαδή των "πρωταγωνιστών" (π.χ. Εθνικοί Δρυμοί, υγρότοποι κ.λπ.). Τα "ταπεινά" λεγόμενα οικοσυστήματα μπορούν να παίξουν ρόλο buffer zone για την "elite" των προστατευόμενων περιοχών. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90 με τη σύμβαση της Βέρνης η διατήρηση της φύσης εκτός των ΠΠ αποτέλεσε κάτι περισσότερο από ένα απλό σύνθημα ή μια πρόβλεψη/σύσταση της διεθνούς αυτής σύμβασης. Στην πρόκληση αυτή όπως και στην πρόκληση της διαχείρισης των ΠΠ επιχειρούνται πολλές απαντήσεις. Για παράδειγμα στη Γαλλία δημιουργήθηκε ο θεσμός των "φυσικών πάρκων" που δεν έχουν την ίδια λογική και το ίδιο περιεχόμενο προστασίας με τα γνωστά εθνικά και περιφερειακά πάρκα (Council of Europe, 1998).

Στο σημερινό κόσμο η πρόοδος της γνώσης πάνω στο θέμα των οικολογικών ισορροπιών έχει εισαγάγει μια νέα στάση απέναντι στην υπόθεση του σχεδιασμού και της διαχείρισης του χώρου και του περιβάλλοντος. Ο σκοπός του οικολογικού σχεδιασμού ή του σχεδιασμού με στόχο το περιβάλλον και την προστασία του δεν είναι πλέον η απαρίθμηση και επισήμανση των φυσικών ειδών που πρέπει να διατηρηθούν με οποιοδήποτε κόστος. Είναι η κατανόηση της γενικής δυναμικής του περιβάλλοντος, η παρακολούθηση και η εκτίμηση της εξέλιξης του καθώς και ο καθορισμός των ορίων πέρα από τα οποία κάθε υπέρβαση εγκυμονεί θανάσιμους κινδύνους για τον άνθρωπο και την ισορροπία του συνολικού "γεωσυστήματος". Δεν αρκεί συνεπώς ο προσδιορισμός και η οριοθέτηση μερικών ζωνών του γήινου χώρου που παρουσιάζουν ενδιαφέρον για τη διατήρηση ορισμένων ειδών ή η διαφύλαξη μερικών χρήσιμων φυσικών αποθεμάτων. Η ανθρώπινη κοινότητα έχει μια νέα συλλογική ευθύνη. Η επίδρασή της είναι τόσο μαζική και καταλυτική που θέτει συνολικά το πρόβλημα του μέλλοντος του πλανήτη μας και γι' αυτό οφείλει –λαμβάνοντας υπόψη της την ενότητα της φύσης και των ανθρώπινων "κατασκευών"– να αποκαταστήσει τις ισορροπίες εκεί που η επέμβασή της τις έχει καταστρέψει. Στη σημερινή εποχή της παγκοσμιοποίησης, (ή της Glocalisation) και της πολυπλοκότητας το ζήτημα της προστασίας της φύσης και των ΠΠ πρέπει να ιδωθεί πλέον κάτω από μια νέα σκοπιά και σε συνδυασμό με τις δυνατότητες που υπάρχουν για συνεργασία σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και διεθνές επίπεδο, στο πλαίσιο μιας νέας περιβαλλοντικής και χωρικής διακυβέρνησης.

Βιβλιογραφία

- ΓΓΔΦΠ (Γενική Γραμματεία Δασών και Φυσικού Περιβάλλοντος Υπουργείου Γεωργίας) (1998α) *Προστατευόμενες Περιοχές*, Έκθεση Ομάδας Εργασίας, Αθήνα.
- ΓΓΔΦΠ (1998β) *Προτάσεις για μια σύγχρονη Πολιτική για τα δάση και το φυσικό περιβάλλον- Πράσινη Βίβλος*, Αθήνα.

- Council of Europe (1997) *Naturoipa*, No 85, Strasbourg.
- Conseil de l' Europe (1998) "Reseaux ecologiques en Europe" *Naturoipa*, No 87, Strasbourg.
- Ζαλιδής Γ.Χ., Crisman T.L. και Γεράκης Π.Α. (επ.) (2002) *Αποκατάσταση Μεσογειακών Υγροτόπων*, ΥΠΕΧΩΔΕ, Αθήνα ΕΚΒΥ.
- Ίδρυμα Κεφαλονιάς Ιθάκης (1998), 1η Συνάντηση Εργασίας για την ανάδειξη και προστασία του Εθνικού Δρυμού Αίνου Κεφαλονιάς, *Τεύχος Παρουσίασης Εισηγήσεων*.
- IUCN (1994) *Guidelines for Protected Area Management Categories*, Cambridge, IUCN.
- Κασιούμης Κ. (1994) "Η προστασία της φύσης στην Ελλάδα. Θεσμικό πλαίσιο προστατευόμενες περιοχές και αρμοδιότητες προστασίας" *Γεωτεχνικά Επιστημονικά Θέματα*, τόμος 5 , τεύχος 3 σ. 58-73.
- Κίνηση Πολιτών / Σύλλογος Ελλήνων Πολεοδόμων και Χωροτακτών / Παγκόσμιο Ταμείο για τη Φύση (1996) *Το περιβάλλον στην Ελλάδα 1991-1996*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα.
- Κοκκώσης Χ. (επ.) (2002) *Άνθρωπος και Περιβάλλον στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΥΠΕΧΩΔΕ.
- Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας - ΕΚΒΥ (1998) *Το έργο των οικοτόπων στη Ελλάδα: Δίκτυο Φύση 2000* (οδηγία 92/43 ΕΟΚ), Θεσσαλονίκη.
- Μπεριάτος Η. (1990) "Ανάπτυξη και προστασία της φύσης", στην εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 27 Αυγούστου.
- Μπεριάτος, Η. (1995), "Η εξέλιξη των στόχων και οι νέες τάσεις στο σχεδιασμό του χώρου", *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, No 17.
- Μπεριάτος Η. (2002) "Νέες προσεγγίσεις στο σχεδιασμό και την πολιτική προστασίας της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς", *Τόπος: Επιθεώρηση Χωρικής Ανάπτυξης, Σχεδιασμού και Περιβάλλοντος*, τ. 18-19, Αθήνα.
- OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development) (2000) *Environmental Performance Reviews - Greece*, Paris.
- OECD (2001) *Environmental Outlook*, Paris.
- Phillips A. (1996) "The Challenge of Restoring Europe's Nature and Landscapes" *International Planning Studies*, Vol 1, No 1, pp 73-93.
- Sunyer C. και Manteiga L. (1998) *Financial Instruments for the NATURA 2000. Network and Nature Conservation*, TERRA Environmental Policy Center, Madrid.
- UNEP (1997) *Global Environment Outlook*, Oxford University Press, Oxford.
- ΥΠΕΧΩΔΕ (1999) *Εθνικός Σχεδιασμός για το Φυσικό Περιβάλλον*, Αθήνα. (ανέκδοτη μελέτη στο πλαίσιο του Γ' ΚΠΣ 2000-2006).
- ΥΠΕΧΩΔΕ (2000) *Ελλάδα: Οικολογικό Απόθεμα της Ευρώπης. Εθνική Πολιτική για τη Διαχείριση - Προστασία του Φυσικού Περιβάλλοντος*, (Τεύχος συνέντευξης τύπου του Υπουργού ΠΕΧΩΔΕ , Δεκέμβριος 2000), Αθήνα.

Ηλίας Τ. Μπεριάτος
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμ. Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
Πεδίο Άρεως, 38334, Βόλος, e-mail: beriatos@otenet.gr

Το δημοσιονομικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μετά τη διεύρυνση και οι επιπτώσεις του στην περιφερειακή συνοχή

Ι. Ψυχάρης

Λέκτορας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Γ. Γεωργίου

Σύμβουλος στη Μόνιμη Ελληνική Αντιπροσωπεία στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αρμόδιος για θέματα χρηματοδοτήσεων και Κοινοτικού Προϋπολογισμού

Περίληψη

Σκοπός αυτού του άρθρου είναι να παρουσιάσει και να αναλύσει εκτενώς το δημοσιονομικό πλαίσιο της νέας διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης με 10 νέες χώρες, καθώς και τις προοπτικές του μετά το 2006, ιδιαιτέρως σ' ότι αφορά την τύχη της Κοινής Γεωργικής Πολιτικής, αλλά και της Διαρθρωτικής Πολιτικής, από την οποία μέχρι στιγμής η χώρα μας αντλεί μεγάλο μερίδιο πόρων, και στηρίζει τα Προγράμματα Δημοσίων Επενδύσεων και την πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης. Με την προσφυγή σε πρωτογενές υλικό τεκμηριώνονται και σχολιάζονται τα βασικά δεδομένα του Κοινοτικού προϋπολογισμού για την προγραμματική περίοδο 2000-2006, καθώς και οι εκτιμήσεις για την επόμενη περίοδο 2007-2013. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην κριτική αποτίμηση και στο μέλλον της κοινοτικής διαρθρωτικής πολιτικής, καθώς και στην επάρκειά της να αντιμετωπίσει τα προβλήματα των έντονων περιφερειακών οικονομικών ανισοτήτων που διαμορφώνονται στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα, μετά τη διεύρυνση. Προς τούτο καταγράφονται μια σειρά από απλά και σύνθετα οικονομικά μοντέλα, και λαμβάνονται υπόψη συμπεράσματα μελετών, που έχουν ήδη εκπονηθεί, για τις επιπτώσεις της διεύρυνσης. Αναμφισβήτητα, ένα μίγμα πολιτικών με ισορροπημένο δημοσιονομικό περιεχόμενο προτάσσεται ως λύση στην πρόκληση της διεύρυνσης και προς την κατεύθυνση αυτή τεκμηριώνεται, τελικά, η επιχειρηματολογία των συγγραφέων.

Λέξεις κλειδιά

Κοινοτικός προϋπολογισμός, διεύρυνση, περιφερειακές ανισότητες, περιφερειακή πολιτική.

Enlargement, E.U. budget, and European regional policy

The objective of this article is to shed light on the main budgetary elements and provisions related to the last enlargement of the European Union, which is the largest in its history. In their methodological assessment and analysis the authors identify the main financial factors in terms of expenditures and contributions to the E.U. budget, while they make estimations for financing needs of main E.U. policies in the light of the next financial framework. In their conclusions, the authors are of the opinion that the budgetary pressures and also the need to sufficiently finance the Community Policies consist the main factors which are going to determine the functions of the E.U. financial system at the next planning period after the enlargement. It is a common view of the authors that enlargement poses a severe challenge for E.U. structural and cohesion policies, the implications of which should be considered in designing the actions of the new financial framework from 2007 onwards.

Keywords

Enlargement, regional policy, E.U. budget, structural funds.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, από τότε που δημιουργήθηκε, στις αρχές της δεκαετίας του 1950, βρίσκεται σε συνεχή πορεία διεύρυνσης. Από τα αρχικά έξι μέλη, έφθασε στα εννέα, τα δέκα, τα δώδεκα, τα δεκαπέντε, και πρόσφατα, τα εικοσιπέντε, στη μεγαλύτερη διεύρυνση που γνώρισε ποτέ στην ιστορία της.

Οι υποψήφιες χώρες ήταν δεκατρείς. Πρόκειται για οκτώ χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, δηλαδή την Τσεχία, Εσθονία, Ουγγαρία, Λετονία, Λιθουανία, Πολωνία, Σλοβενία και Σλοβακία, δύο Βαλκανικές, Βουλγαρία και Ρουμανία, δύο Μεσογειακές χώρες, Κύπρο και Μάλτα, και την Τουρκία, μετά την κατοχύρωση του status της υποψήφιας προς ένταξη χώρας στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στο Ελσίνκι. Οι δέκα ολοκλήρωσαν τις διαπραγματεύσεις, και στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης τον Δεκέμβριο του 2002, αποφασίστηκε η ένταξή τους. Η Βουλγαρία και Ρουμανία πρόκειται να ενταχθούν το 2007, ενώ η Τουρκία δεν εκπληρώνει ακόμη τα απαραίτητα πολιτικά κριτήρια για την έναρξη ενταξιακών διαπραγματεύσεων.

Η διεύρυνση με δώδεκα χώρες μέχρι το 2007, θα αυξήσει την επικράτεια της Ένωσης κατά 34% και τον πληθυσμό της κατά 28% (σε 500 εκ. κατοίκους περίπου). Παράλληλα, θα μειώσει το μέσο κατά κεφαλήν ΑΕΠ κατά 18% περίπου (E.E., 2002: 2 *Weise et. al., 2001b: 135) και θα διπλασιάσει τις περιφερειακές ανισότητες (E.E., 2001: 8).

Η συνοχή του νέου ευρωπαϊκού χώρου έχει απασχολήσει τόσο την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, όσο και την επιστημονική κοινότητα (E.E., 2001b • EC, 2000 • Agnew, 2001 • Petrakos, 2000 • Bachtler et al., 1999 • Avery και Cameron, 1998 • Croft et al., 1999 • Harrop, 2000: 284 • Τσούκαλης, 2000).

Ένα ζήτημα, λοιπόν, που εύλογα κυριαρχεί στη συζήτηση αυτή αφορά στο κατά πόσο, ο προϋπολογισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, επαρκεί να χρηματοδοτήσει τις απαραίτητες διαρθρωτικές δράσεις προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι μεγάλες περιφερειακές ανισότητες και να ενισχυθεί η συνοχή του νέου ευρωπαϊκού χώρου (Mayhew, 2000 • Βαλντέν, 2000 • Begg, 2000 • Trupiano, 1999 • Hagen et. al., 2001 • Brenton και Gross, 1993).

Σκοπός αυτού του άρθρου είναι να εξετάσει αυτό το ζήτημα υπό το φως των πλέον πρόσφατων εξελίξεων. Στην Ενότητα 2, παρουσιάζεται η Agenda 2000, που καθόρισε το δημοσιονομικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την προγραμματική περίοδο 2000-2006, το οποίο συνιστά και το πλαίσιο υποδοχής της διεύρυνσης. Στην Ενότητα 3, εξετάζεται η συμμετοχή των υπό ένταξη κρατών, στα έσοδα και τις δαπάνες του Κοινοτικού Προϋπολογισμού, τα αντίστοιχα έτη. Στην Ενότητα 4 εξετάζονται οι δημοσιονομικές προοπτικές μετά το 2006, δηλαδή κατά τη νέα προγραμματική περίοδο 2007-2013. Στην Ενότητα 5 παρουσιάζονται οι οικονομικές επιπτώσεις της διεύρυνσης. Ειδική μνεία για τις επιπτώσεις της διεύρυνσης στις συνοριακές περιοχές της Ένωσης με τις υπό ένταξη χώρες γίνεται στην Ενότητα 6, ενώ η Ενότητα 7 αναφέρεται στις επιπτώσεις της διεύρυνσης στη χώρας μας. Το άρθρο ολοκληρώνεται με την Ενότητα 8, όπου και διατυπώνονται ορισμένα συμπεράσματα και σκέψεις για τη συνοχή και το μέλλον της περιφερειακής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ο ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ Ε.Ε.

Ο προϋπολογισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που χρηματοδοτεί όλες τις πολιτικές της, έχει μια ιστορία παράλληλη με την εξέλιξή της (Begg, 2000). Το πιο πρόσφατο σημείο καμπής ανάγεται στο 1998, όπου πλέον ο προϋπολογισμός χρηματοδοτεί πολυετή προγράμματα που διαμορφώνονται στην αρχή κάθε προγραμματικής περιόδου. Οι πρώτες χρηματοδοτικές προοπτικές αφορούσαν την προγραμματική περίοδο 1988-1992, και προετοίμασαν την ενιαία αγορά. Το μέγεθος του προϋπολογισμού, μετά από μια αργή ανάπτυξη, έφτασε τότε μόλις το 1,2% του Κοινοτικού ΑΕΠ (Πίνακας 1). Οι επόμενες χρηματοδοτικές προοπτικές συμφωνήθηκαν στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Εδιμβούργου το 1992, για το διάστημα 1994-1999, και καθόρισαν ανώτατο όριο δαπανών το 1,27% του ΑΕΠ, και προετοίμασαν τη νομισματική ένωση. Οι διαπραγματεύσεις του Συμβουλίου Κορυφής του Βερολίνου τον Μάρτιο του 1999 καθόρισαν το χρηματοδοτικό πλαίσιο της προγραμματικής περιόδου 2000-2006, στην προοπτική της νέας διεύρυνσης. Ο προϋπολογισμός, το σχετικό μέγεθος του οποίου ήταν ούτως ή άλλως μικρό, παρέμεινε στα ίδια επίπεδα και μάλιστα κινείται αρκετά κάτω από το ανώτατο όριο του 1,27%, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1: Η εξέλιξη του Προϋπολογισμού της Ε.Ε. 1960-2006 (% ΑΕΠ)

	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
%										
ΑΕΠΕ.Ε.	0,03	0,11	0,74	0,54	0,80	0,93	0,95	1,06	1,13	1,09

Πηγή: E.C. 1997, E.C. 1998, Begg 2000 (επεξεργασίες δικές μας)

Παρουσίαση-ανάλυση του πλαισίου δημοσιονομικών προοπτικών του Βερολίνου για την διεύρυνση με έξι χώρες

Το δημοσιονομικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την χρηματοδότηση των πολιτικών της κατά την προγραμματική περίοδο 2000-2006 καθορίστηκε στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Βερολίνου το 1999, μετά από πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (EC, 1997). Το μεγάλο ενδιαφέρον του κειμένου αυτού συνίσταται στο γεγονός, ότι αναλύει τις προοπτικές της Ε.Ε. από το 2000 μέχρι το 2006 και προσδιορίζει τα χρηματικά μέσα που θα διατεθούν για τις διάφορες δραστηριότητές της, όπως είναι η Κοινή Αγροτική Πολιτική, η διαρθρωτική πολιτική και, βεβαίως, η διεύρυνση. Οι αποφάσεις αυτές, που αποτυπώνονται στους Πίνακες 2 και 3, εξακολουθούν να ισχύουν και σήμερα, παρά τις επιμέρους μεταβολές που επήλθαν, τόσο ως προς τον αριθμό των υπό ένταξη χωρών, όσο και ως προς την ημερομηνία ένταξης, όπως θα αναλυθεί εκτενέστερα παρακάτω.

Η Διοργανική Συμφωνία για τα θέματα προϋπολογισμού, που αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της συμφωνίας του Βερολίνου, προέβλεπε σε ειδικό παράρτημά της το δημοσιονομικό πλαίσιο των 15, ενώ σε ξεχωριστό, το δημοσιονομικό πλαίσιο υποδοχής της διεύρυνσης των 21 χωρών (15 νυν και 6 νέα Κράτη Μέλη).

Το ενδιαφέρον ζήτημα που προκύπτει και από τους πίνακες είναι ότι η δαπάνη του προϋπολογισμού κινείται, σε όλο το διάστημα, αρκετά κάτω από την οροφή του 1,27% του Κοινοτικού ΑΕΠ., και μάλιστα διαχρονικά μειώνεται.

Για την περίοδο των δημοσιονομικών προοπτικών 2000-6, ένα ποσό € 213 δις προορίζεται για τη χρηματοδότηση των 15 Κρατών Μελών μέσω των Διαρθρωτικών Ταμείων. Το ποσό που υπολογίστηκε για την ίδια περίοδο για τις νέες χώρες της διεύρυνσης, που αρχικά προβλέπονταν έξι, ανήρχετο σε € 39,6 δις. Έτσι, συνολικά η διαρθρωτική πολιτική ανέρχεται σε € 252,6 δις, στα οποία συμπεριλαμβάνονται και τα ποσά (€ 39,6 δις) των υπό διεύρυνση χωρών. Επιπλέον, διατίθεται ένα ποσό € 7,2 δις ως διαρθρωτική προενταξιακή ενίσχυση (Πίνακας 2).

Οι δαπάνες για την Κοινή Αγροτική Πολιτική ανέρχονται σε € 310,5 δις από τα οποία τα € 298 δις αφορούν τα 15 Κ-Μ και τα € 12,5 δις τη διεύρυνση, ενώ δίνεται και προενταξιακή ενίσχυση € 3,6 δις.

Το πρόγραμμα Phare θα χρηματοδοτήσει στις υποψήφιες χώρες προγράμματα ύψους € 11 δις περίπου.

Η συνολική δαπάνη για τη διεύρυνση κατά την περίοδο 2000-2006 ανέρχεται συνολικά στα € 80 δις (σε σταθερές τιμές 1999), από τα οποία € 22 δις προέρχονται από την Κατηγορία 7 (Προενταξιακή Ενίσχυση) και τα € 58 δις από την Κατηγορία 8 (Διεύρυνση). Η δαπάνη αυτή αντιπροσωπεύει περίπου το 14% του συνόλου του προϋπολογισμού, και ως ποσοστό του ΑΕΠ της Ε.Ε. ανέρχεται στο 0,13% για την περίοδο 2000-2006 (Βαλντέν, 2000: 150,151). Το κόστος της διεύρυνσης καλύπτεται κατά € 73 δις από την αύξηση του Κοινοτικού ΑΕΠ, και το υπόλοιπο από περικοπές δαπανών κατά 13% προς τα 15 Κράτη Μέλη, κάτι που προκύπτει και από τη λεπτομερή εξέταση των Πινάκων. Οι αγροτικές δαπάνες μειώνονται κατά 6%, οι διαρθρωτικές κατά 15%-18%, και οι υπόλοιπες κατά 7% (Βαλντέν, 2000: 154).

Το σενάριο διεύρυνσης των 10 και η προσαρμογή των δημοσιονομικών προοπτικών

Γίνεται φανερό εξ αρχής, ότι το όλο ζήτημα για το δημοσιονομικό κόστος της διεύρυνσης, έγινε περίπλοκο από τη στιγμή που το σενάριο για 6 νέες χώρες, από το 2003, που αρχικά προβλέπονταν για το 2002, άλλαξε σε δέκα, με αφετηρία το 2004.

Με βάση το νέο σενάριο των 10 αντί των 6 νέων χωρών, απαιτείται προσαρμογή των δημοσιονομικών προοπτικών, με βάση τα συμπεράσματα του Συμβουλίου του Βερολίνου, όσο και αυτής, καθ αυτής της Διοργανικής συμφωνίας κατά το μέρος που αφορά τους πίνακες των δημοσιονομικών προοπτικών.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τον Ιανουάριο του 2002, υιοθέτησε ανακοίνωση στο Κολέγιο των Επιτρόπων, με την οποία τίθεται το δημοσιονομικό πλαίσιο της διεύρυνσης για τα έτη 2004-2006, για δέκα νέα κράτη (EC, 2002a). Το πλαίσιο αυτό δεν λαμβάνει υπόψη τις δαπάνες για τη διεύρυνση των χωρών Βουλγαρίας και Ρουμανίας, καθώς αυτές οι δύο χώρες προβλέπεται να ενταχθούν το 2007, δηλαδή βρίσκονται προς το παρόν εκτός του πλαισίου των δημοσιονομικών προοπτικών.

Η προσαρμογή των δημοσιονομικών προοπτικών βασίστηκε στο σενάριο, ότι το ανώτατο ποσό που είχε προγραμματιστεί για τη διεύρυνση (Κατηγορία 8) παραμένει ως έχει και τροποποιούνται μόνο οι υποκατηγορίες (sub-ceilings). Με βάση το σενάριο αυτό, οι προβλεπόμενες πιστώσεις φαίνεται ότι αρκούν να χρηματοδοτήσουν τη διεύρυνση με δέκα χώρες, όχι απλά χωρίς να μεταβληθεί η οροφή του προϋπολογισμού από το 1,27% του Κοινοτικού ΑΕΠ, αλλά αφήνοντας σημαντικό περιθώριο αδιάθετων πόρων, ώστε να χρησιμοποιηθούν αν υπάρξει ανάγκη.

Πίνακας 2: Το δημοσιονομικό πλαίσιο για την Ε.Ε. των 15 (που περιλαμβάνεται στο Παράρτημα Ι, της εν ισχύ Διαγραμματικής Συμφωνίας της 6ης Μάϊου 1999 για θέματα προϋπολογισμού)

Κατηγορία Δημοσιονομικών Προοπτικών	(ποσά σε εκ. €, τιμές 1999)									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Σύνολο		
1. ΚΟΙΝΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ										
Δαπάνες της ΚΓΠ (εκτός από την αγροτική ανάπτυξη)	40.920	42.800	43.900	43.770	42.760	41.930	41.660	297.740		
Αγροτική ανάπτυξη & συνοδευτικά μέτρα	36.620	38.480	39.570	39.430	38.410	37.570	37.290	267.370		
	4.300	4.320	4.330	4.340	4.350	4.360	4.370	30.370		
2. ΔΙΑΦΘΩΤΙΚΕΣ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ										
Διαφθωτικά Ταμεία	32.045	31.455	30.865	30.285	29.595	29.595	29.170	213.010		
Ταμείο Συνοχής	29.430	28.840	28.250	27.670	27.080	27.080	26.660	195.010		
	2.615	2.615	2.615	2.615	2.515	2.515	2.510	18.000		
3. ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ										
	5.930	6.040	6.150	6.260	6.370	6.480	6.600	43.830		
4. ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΔΡΑΣΕΙΣ										
	4.550	4.560	4.570	4.580	4.590	4.600	4.610	32.060		
5. ΛΟΙΚΗΣΗ										
	4.560	4.600	4.700	4.800	4.900	5.000	5.100	33.660		
6. ΑΠΟΘΕΜΑΤΙΚΑ										
Νομισματικό αποθεματικό	900	900	650	400	400	400	400	4.050		
Αποθεματικό για επεργασίες ενισχύσεις	500	500	250	0	0	0	0	1.250		
Αποθεματικό για εγγύηση δανείων	200	200	200	200	200	200	200	1.400		
	200	200	200	200	200	200	200	1.400		
7. ΠΡΟΕΝΤΑΞΙΑΚΗ ΕΝΣΧΥΣΗ										
Γεωργία	3.120	3.120	3.120	3.120	3.120	3.120	3.120	21.840		
Διαφθωτικά προεντάξιακά μέσα	520	520	520	520	520	520	520	3.640		
RHARE (υποψήφιες χώρες)	1.040	1.040	1.040	1.040	1.040	1.040	1.040	7.280		
ΣΥΝΟΛΟ ΤΩΝ ΠΙΣΤΩΣΕΩΝ	1.560	1.560	1.560	1.560	1.560	1.560	1.560	10.920		
ΑΝΑΛΗΨΕΩΝ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΩΝ										
	92.025	93.475	93.955	93.215	91.735	91.125	90.660	646.190		
ΣΥΝΟΛΟ ΤΩΝ ΠΙΣΤΩΣΕΩΝ ΠΛΗΡΩΜΩΝ	89.600	91.110	94.220	94.880	91.910	90.160	89.620	641.500		
Ποσώσεις πληρωμής σε % του ΑΕΠ	1,13%	1,12%	1,13%	1,11%	1,05%	1,00%	0,97%			
ΔΙΑΘΕΣΙΜΟ ΠΛΑ ΠΡΟΣΧΩΡΗΣΗ (Πιστ. Πλ.)										
Γεωργία			4.140	6.710	8.890	11.440	14.220	45.400		
Λοιπές δαπάνες			1.600	2.030	2.450	2.930	3.400	12.410		
ΑΝΩΤΑΤΟ ΟΡΙΟ ΠΙΣΤΩΣΕΩΝ ΠΛΗΡΩΜΩΝ			2.540	4.680	6.440	8.510	10.820	32.990		
Ανώτατο όριο των Π.Π. σε % του ΑΕΠ	89.600	91.110	98.360	101.590	100.800	101.600	103.840	686.900		
Περιθώριο για ασφύλιετα	1,13%	1,12%	1,18%	1,19%	1,15%	1,13%	1,13%			
Ανώτατο όριο των ιδίων πόρων	0,14%	0,15%	0,09%	0,08%	0,12%	0,14%	0,14%			
	1,27%	1,27%	1,27%	1,27%	1,27%	1,27%	1,27%			

Πίνακας 3: Το δημοσιονομικό πλαίσιο για την Ε.Ε. των 21 (που περιλαμβάνεται στο Παράρτημα ΙΙ, της εν ισχύ Διαργανωτικής Συμφωνίας της 6ης Μάϊου 1999 για θέματα προϋπολογισμού)

(ποσά σε εκ. €, τιμές 1999)

Κατηγορία Δημοσιονομικών Προοπτικών	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Σύνολο
1. ΚΟΙΝΗ ΔΙΠΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ								
Δαπάνες της ΚΠΠ (εκτός από την αφοριστική ανάπτυξη)	40.920	42.800	43.900	43.770	42.760	41.930	41.660	297.740
Αφοριστική ανάπτυξη & συνοδευτικά μέτρα	36.620	38.480	39.570	39.430	38.410	37.570	37.290	267.370
	4.300	4.320	4.330	4.340	4.350	4.360	4.370	30.370
2. ΔΙΑΦΟΡΩΤΙΚΕΣ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ								
Διαφορωτικά Ταμεία	32.045	31.455	30.865	30.285	29.595	29.595	29.170	213.010
Ταμείο Συνοχής	29.430	28.840	28.250	27.670	27.080	27.080	26.660	195.010
	2.615	2.615	2.615	2.615	2.515	2.515	2.510	18.000
3. ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ								
	5.930	6.040	6.150	6.260	6.370	6.480	6.600	43.830
4. ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΔΡΑΣΕΙΣ								
	4.550	4.560	4.570	4.580	4.590	4.600	4.610	32.060
5. ΔΙΟΙΚΗΣΗ								
	4.560	4.600	4.700	4.800	4.900	5.000	5.100	33.660
6. ΑΠΟΘΕΜΑΤΙΚΑ								
Νομισματικό αποθεματικό	900	900	650	400	400	400	400	4.050
Αποθεματικό για επείγουσες ενισχύσεις	500	500	250	0	0	0	0	1.250
Αποθεματικό για εγγύηση δανείων	200	200	200	200	200	200	200	1.400
	200	200	200	200	200	200	200	1.400
7. ΠΡΟΕΝΤΑΞΙΑΚΗ ΕΝΙΣΧΥΣΗ								
Γεωργία	3.120	3.120	3.120	3.120	3.120	3.120	3.120	21.840
Διαφορωτικά προενταξιακά μέσα	520	520	520	520	520	520	520	3.640
PHARE (υποήφικες χώρες)	1.040	1.040	1.040	1.040	1.040	1.040	1.040	7.280
	1.560	1.560	1.560	1.560	1.560	1.560	1.560	10.920
8. ΔΙΕΥΡΥΝΣΗ								
Γεωργία	6.450	9.030	6.450	9.030	11.610	14.200	16.780	58.070
Διαφορωτικές ενέργειες	1.600	2.030	1.600	2.030	2.450	2.930	3.400	12.410
Εποπαικτές πολιτικές	3.750	5.830	3.750	5.830	7.920	10.000	12.080	39.580
Διοίκηση	730	760	730	760	790	820	850	3.950
	370	410	370	410	450	450	450	2.130
ΣΥΝΟΛΟ ΤΩΝ ΠΙΣΤΩΣΕΩΝ								
ΑΝΑΛΗΨΕΩΝ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΩΝ	92.025	93.475	100.405	102.245	103.345	105.325	107.440	704.260
ΣΥΝΟΛΟ ΤΩΝ ΠΙΣΤΩΣΕΩΝ ΠΛΗΡΩΜΩΝ	89.600	91.110	98.360	101.590	100.800	101.600	103.840	686.900
εκ των οποίων διευρυση	4.140	6.710	8.890	8.890	8.890	11.440	14.220	45.400
Πιστώσεις πληρωμής σε % του ΔΕΠ	1,13%	1,12%	1,14%	1,15%	1,11%	1,09%	1,09%	
Περιθώριο για ααρόβλεπτα	0,14%	0,15%	0,13%	0,12%	0,16%	0,18%	0,18%	
Ανώτατο όριο των ιδίων πόρων	1,27%	1,27%	1,27%	1,27%	1,27%	1,27%	1,27%	

Στον Πίνακα 4 παρουσιάζεται το δημοσιονομικό πλαίσιο της διεύρυνσης για τις 10 νέες χώρες για την περίοδο 2004-6, σύμφωνα με την ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, στην οποία φαίνονται οι αναπροσαρμογές των ποσών του Βερολίνου για τη διεύρυνση.

Με την ακολουθούμενη προσέγγιση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, επιτυγχάνεται:

- i. Οι δεσμεύσεις στην Κατηγορία 8 των δημοσιονομικών προοπτικών (Δαπάνες Διεύρυνσης), που προβλέπονταν για τους 6 όχι μόνο να φθάσουν για τους 10 αλλά και να υπολείπονται για το έτος 2004 κατά 816 εκ. ευρώ των ποσών που είχαν προβλεφθεί για τους 6. Οι συνολικές δεσμεύσεις με βάση το σενάριο του Βερολίνου ήταν 11.610 εκ. ευρώ, ενώ με βάση την τελευταία ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής είναι 10.794. Η ίδια προσέγγιση ακολουθείται και τα επόμενα έτη 2005-2006.
- ii. Σ' ότι αφορά τις Πιστώσεις Πληρωμών, που αποτελεί και το σημαντικότερο ζήτημα από πλευράς καθαρών συνεισφορών και διαμόρφωσης του περιθωρίου δαπανών, ακολουθείται περιοριστική πολιτική. Επισημαίνεται, ότι ιδιαιτέρως για το 2004, οι πιστώσεις πληρωμών διαμορφώνονται σε χαμηλότερα, πλην όμως περισσότερο ρεαλιστικά επίπεδα, δηλαδή αντί για 8.890, σε 5.686. Αντίστοιχα αναπροσαρμόζονται τα ποσά για το 2005-2006.
- iii. Με την προσέγγιση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για διαμόρφωση του ύψους των δεσμεύσεων και πληρωμών στα επίπεδα που προτείνονται, επιτυγχάνεται και εδώ, όχι μόνο οι πιστώσεις των δημοσιονομικών προοπτικών (που είχαν προβλεφθεί για τους 6) να επαρκέσουν, αλλά και να αφήνουν υψηλό περιθώριο δαπανών από την ανώτατη οροφή της Κατηγορίας 8, αφού συνολικά οι δαπάνες της διεύρυνσης ανέρχονται για το 2006 περίπου στο 0,14% του Κοινοτικού ΑΕΠ. Συνολικά, αναμένεται μια διαμόρφωση των πληρωμών για το 2006, ως σύνολο στον προϋπολογισμό, της τάξης του 1,08% (αν υπολογιστεί ότι οι δαπάνες της διεύρυνσης θα ανέλθουν περίπου στο 0,12%). Αυτό με την σειρά του διαμορφώνει το συνολικό πραγματικό περιθώριο δαπανών του προϋπολογισμού για το 2006 στο επίπεδο του 0,19%, κάτω του ανωτάτου ορίου του 1,27%.

Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΥΠΟ ΕΝΤΑΞΗ ΧΩΡΩΝ ΣΤΟΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟ

Μεταξύ των οικονομικών επιπτώσεων που θα επέλθουν από την διεύρυνση, σημαντικές είναι και οι δημοσιονομικές επιπτώσεις επί του Κοινοτικού Προϋπολογισμού. Η δημοσιονομική διάσταση εκφράζεται τόσο με τη συμμετοχή των χωρών αυτών στο σύστημα χρηματοδότησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δηλαδή στο επίπεδο των συνεισφορών στον Κοινοτικό Προϋπολογισμό, όσο και την πτυχή των αναλήψεων, δηλαδή στη συμμετοχή τους στις δαπάνες του Κοινοτικού Προϋπολογισμού, που στην ουσία λειτουργούν ως ενδοκοινοτικές μεταβιβαστικές πληρωμές (Γεωργίου, 2002).

Πίνακας 4: Δημοσιονομικό πλαίσιο της διεύρυνσης με δέκα νέες χώρες και συγκριτική αντιπαράθεση με τα ποσά του Βερολίνου για τη διεύρυνση

	<i>σε εκ. €</i>		
Σενάριο: Διεύρυνση με 10 νέες χώρες το 2004	2004	2005	2006
Πιστώσεις Αναλήψεως Υποχρεώσεων (δεσμεύσεις) εκ των οποίων για:			
Δαπάνες γεωργίας	2.048	3.596	3.933
Δαπάνες διαρθρωτικών δράσεων	7.067	8.150	10.350
Εσωτερικές πολιτικές	1.176	1.096	1.071
Διοικητικές δαπάνες	503	558	612
Συνολικές δεσμεύσεις (με βάση τελευταία ανακοίνωση της Ευρ. Επιτροπής, τιμές 1999)	10.794	13.400	15.966
Συνολικές δεσμεύσεις (με βάση σενάριο Βερολίνου, σε τιμές 1999)	11.610	14.200	16.780
Πιστώσεις Πληρωμών για διεύρυνση	5.686	10.493	11.840
Πιστώσεις πληρωμών με βάση το σενάριο του Βερολίνου, σε τιμές 1999	8.890	11.440	14.220

Πηγή: European Commission (2002a)

Επισημαίνουμε εξ αρχής, αναφορικά με τις συνεισφορές των υπό διεύρυνση Κρατών στον προϋπολογισμό, (με βάση το ισχύον σύστημα ιδίων πόρων, και τις όποιες μεταβατικές διατάξεις δρομολογηθούν, ως αποτέλεσμα των διαπραγματεύσεων) ότι δεν γεννώνται, από την διεύρυνση, υψηλές προσδοκίες, λόγω του χαμηλού ΑΕΠ των χωρών αυτών, αφού το συνολικό ΑΕΠ των 10 Κρατών της διεύρυνσης δεν υπερβαίνει το 5% του Κοινοτικού ΑΕΠ των 15.

Το χαμηλό ΑΕΠ των υπό ένταξη κρατών μελών, συνδυασμένο με υψηλή παραοικονομία, που όμως δεν καταγράφεται, μεταφράζεται σε χαμηλές εισφορές, μέσω αυτής της κύριας πηγής εσόδων στον προϋπολογισμό. Οι συνεισφορές στον προϋπολογισμό θα εξαρτηθούν βέβαια από τα αποτελέσματα των διαπραγματεύσεων και, κυρίως, από το αν προβλεφθεί μεταβατική περίοδος στις νέες χώρες. Γίνεται ωστόσο φανερό, ότι όσο περιορισμένες είναι οι συνεισφορές των νέων Κρατών Μελών, τόσο αυξάνονται οι δημοσιονομικές πιέσεις στον προϋπολογισμό και οι πιέσεις των δοτριών χωρών (net contributors), για μεταρρυθμίσεις στις κύριες εστίες δαπανών του προϋπολογισμού, δηλαδή τις γεωργικές δαπάνες και τις δαπάνες των διαρθρωτικών δράσεων.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πάντως στην υπόθεση εργασίας που ακολουθεί αναφέρει σαφώς, ότι τα νέα Κράτη Μέλη θα συμβάλλουν πλήρως στους ίδιους πόρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, από το πρώτο έτος της συμμετοχής τους. Βάσει των στοιχείων για το ΑΕΠ που παρέσχε η Επιτροπή και της υπολογιζόμενης αύξησης ετησίως κατά 4%, το 1,1% του ΑΕΠ των 10 υποψηφίων χωρών, θα ισοδυναμεί με € 5,2 δις το 2004 και € 5,7 δις το 2006, σύμφωνα και με τον Πίνακα 5 που ακολουθεί (EC, 2002a). Αυτή αναμένεται να είναι η συνεισφορά των νέων κρατών μελών στον Κοινοτικό Προϋπολογισμό, τα αντίστοιχα έτη.

Ασφαλώς τα ποσά είναι ενδεικτικά, δίνουν ωστόσο μια εικόνα της ικανότητας των νέων Κρατών Μελών να συμβάλλουν στα έσοδα του προϋπολογισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Σε σχέση πάντως με το ανώτατο όριο του δημοσιονομικού πλαισίου της Ε.Ε. των 21 που εγκρίθηκε στη διοργανική συμφωνία το 1999, οι απολήψεις των νέων κρατών μελών προβλέπεται να είναι € 8.890 δις. Κατά συνέπεια η διαφορά δύναι λαβείν είναι σχετικά μικρή το 2004 (περίπου € 3,6 δις), γεγονός που σημαίνει ότι μερικά από τα νέα Κράτη Μέλη ενδέχεται να συμβάλλουν ως καθαροί δότες στον προϋπολογισμό. Εκτιμούμε, ότι αυτό θα ήταν το χειρότερο μήνυμα που θα μπορούσε να δοθεί στους πολίτες των χωρών αυτών, και θα πυροδοτούσε μια εξ' αρχής αμφισβήτηση της διεύρυνσης, ενισχύοντας την ιδέα μιας Ευρώπης δύο ταχυτήτων, εκ των οποίων οι νέες χώρες βρίσκονται στην δεύτερη ταχύτητα. Τούτο άλλωστε οδήγησε και στην ανάγκη λήψης αντισταθμίσεων προκειμένου να αποφευχθεί μια κατάσταση, όπου τα νέα Κράτη Μέλη θα κληθούν να συμβάλλουν περισσότερο στον προϋπολογισμό, κατά τον πρώτο χρόνο της διεύρυνσης, απ' ότι θα εισπράττουν. Χώρες που θα δουν τη δημοσιονομική τους θέση να χειροτερεύει, αν δεν υπάρξει αυτό το σύστημα των αντισταθμίσεων, τα πρώτα χρόνια της διεύρυνσης, είναι η Κύπρος, Τσεχία, Σλοβενία, Ουγγαρία και Μάλτα (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2002).

Πίνακας 5: Αναμενόμενες συνεισφορές των χωρών της διεύρυνσης στον Κοινοτικό Προϋπολογισμό (Με βάση το ισχύον σύστημα των ιδίων πόρων, και το 1,1% του ΑΕΠ των χωρών αυτών, σε εκ. €)

Χώρες	2004	2005	2006
Τσεχική Δημοκρατία	867	902	938
Εσθονία	86	89	93
Ουγγαρία	884	920	956
Λετονία	118	123	128
Λιθουανία	172	179	186
Πολωνία	2.360	2.455	2.553
Σλοβακία	297	309	322
Σλοβενία	268	279	290
<i>8 υποψήφιες χώρες ΚΑΕ</i>	<i>5.053</i>	<i>5.255</i>	<i>5.465</i>
Κύπρος	135	140	146
Μάλτα	51	53	55
<i>10 υποψήφιες χώρες</i>	<i>5.238</i>	<i>5.448</i>	<i>5.666</i>
Ανώτατο όριο δημοσιονομικού πλαισίου της	8.890	11.440	14.220
ΕΕ-21 για διαθέσιμες πληρωμές για την προσχώρηση			

Πηγή: European Commission (2002a), European Parliament 2002, Υπολογισμοί που βασίζονται σε ποσά ΑΕΠ των χωρών με προβλεπόμενη αύξηση του ΑΕΠ 4% για τα έτη 2004-6,

Κωδικοποιώντας τις αποφάσεις σχετικά με τις αναλήψεις και αποδόσεις των υπό ένταξη χωρών στον κοινοτικό προϋπολογισμό συνάγονται τα ακόλουθα προκαταρκτικά συμπεράσματα:

1. Οι νέες χώρες συμβάλλουν στο Προϋπολογισμό από τον πρώτο χρόνο ένταξή τους.
2. Ορισμένες ενδέχεται να πληρώσουν πιο πολλά απ' ότι θα πάρουν.
3. Για να αποφευχθεί κάτι τέτοιο δίνονται αντισταθμίσεις προϋπολογισμού μόνο για τα πρώτα χρόνια, με βάση τις δαπάνες, και όχι τα έσοδα.

4. Η σχέση συνεισφορών-δαπανών βελτιώνεται σταθερά αλλά απέχει κατά πολύ αυτής που είχε πετύχει η χώρα μας κατά την διεύρυνση.
5. Υπάρχουν περιθώρια διαπραγματεύσεων για τα αδιάθετα ποσά.

ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΜΕΤΑ ΤΟ 2006

Στη νέα προγραμματική περίοδο που αρχίζει από το 2007, ενδιαφέρον έχει να επικεντρωθεί η προσοχή μας στην διαμόρφωση των πολιτικών τόσο για τις γεωργικές δαπάνες, όσο και για τις διαρθρωτικές δράσεις, αφού είναι βέβαιο ότι οι πολιτικές αυτές θα μεταβληθούν (Begg, 1998 • Mayhew, 2002 • Μαραβέγιας, 2000 • Dunford και Smith • EC, 2002c). Από την έκταση των μεταρρυθμίσεων θα εξαρτηθεί και ο βαθμός της διατήρησης της θετικής δημοσιονομικής θέσης της χώρας μας.

Η περίπτωση των γεωργικών δαπανών

Στη συμφωνία για τις δημοσιονομικές προοπτικές του Βερολίνου, εκφράστηκε ως βούληση να μην δοθεί άμεση ενίσχυση στις γεωργικές επιχειρήσεις των νέων υπό διεύρυνση χωρών. Τα ποσά που προσδιορίζονται το 2006 για τη γεωργία, για τις χώρες αυτές, ανέρχονται σε € 4 δις περίπου (3,4 από την Κατηγορία 8 - Γεωργία και, 0,52 από την Κατηγορία 7 - Γεωργία, σύμφωνα με τον Πίνακα 3). Ωστόσο, τα δεδομένα μεταβάλλονται σημαντικά με την είσοδο της Ρουμανίας και Βουλγαρίας στην Ε.Ε. το 2007, οπότε στην νέα προγραμματική περίοδο, με δεδομένο τον πληθυσμό των χωρών αυτών, και το σχετικό βάρος του γεωργικού τομέα, οι αναγκαίες γεωργικές δαπάνες προσδιορίζονται σε 6,5 με € 7,5 δις (υπό την προϋπόθεση ότι οι πολιτικές παραμένουν αμετάβλητες).

Στην περίπτωση των γεωργικών δαπανών, σημασία έχει αν θα συνεχιστούν ή όχι οι άμεσες ενισχύσεις και τι διάσταση θα λάβει τελικά η αναθεώρηση της ΚΑΠ. Αν οι άμεσες ενισχύσεις συνεχιστούν με βάση τις ισχύουσες ρυθμίσεις, αναμένεται αυτές να ανέλθουν στην περίπτωση μιας Ε.Ε. των 27 Κρατών-Μελών σε € 57,5 δις, δηλαδή 0,52% του ΑΕΠ. Αν όμως αποκλεισθούν οι άμεσες ενισχύσεις, το σενάριο προσδιορίζει το επίπεδο των γεωργικών δαπανών σε ρεαλιστικότερα νούμερα, δηλαδή € 48 δις ή 0,48% του ΑΕΠ.

Οι πρώτες μελέτες πάντως, για την διεύρυνση (WIFO, 2001- Dutch Gov., 2001), υπολόγιζαν τις πρόσθετες γεωργικές δαπάνες για το 2007, με βάση το σενάριο των 12 νέων χωρών, να ανέλθουν περίπου στα € 4,7 δις ετησίως περισσότερο, απ' αυτό που προσδιορίζεται στον πίνακα των υπαρχόντων δημοσιονομικών προοπτικών των 21 χωρών του Βερολίνου.

Οι πιέσεις, συνεπώς, για αναμόρφωση της ΚΑΠ αναμένεται να ενταθούν με δεδομένη την διάρθρωση της οικονομίας των χωρών αυτών, το μέγεθος του αγροτικού πληθυσμού και το υψηλό κόστος που συνεπιφέρει το αντίθετο σενάριο της μη αναμόρφωσής της.

Πίνακας 6: Εκτιμήσεις για το κόστος της διεύθυνσης το 2007 (στις επόμενες δημοσιονομικές προοπτικές)

Κατηγορία δαπανών	Κόστος διεύθυνσης	ποσά σε δις €, σε τιμές 1999	
		Διαθέσιμοι	Έλλειμμαπόρων
1. Γεωργικές δαπάνες (με 1 ^ο σενάριο να περιλαμβάνονται οι άμεσες ενισχύσεις και με 2 ^ο να μην περιλαμβάνονται)	6,5 -16	3,5	3 - 12,5
2. Διαρθρωτικά Ταμεία και Ταμείο Συνοχής	14- 22	12	2 - 10
3. Εσωτερικές πολιτικές	1- 2	1	0 - 1
4. Εξωτερικές δράσεις	0	0	0
5. Διοικητικές δαπάνες	1 - 3	0,5	0,5 - 2,5
6. Αποθεματικά	0	0	0
7. Προενταξιακή ενίσχυση	0	3	-3
ΣΥΝΟΛΟ ΠΟΡΩΝ	22,5-43	20	2,5-23

Πηγή: Αυστριακό Ινστιτούτο Οικονομικής Έρευνας (WIFO 2001.) Working Paper

Υπογραμμίζεται, πάντως, ότι το ύψος της χρηματοδότησης, θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό, από το αν θα υπάρξει συγχρηματοδότηση των γεωργικών δαπανών, και εν γένει μεταρρυθμίσεις, στις γεωργικές αγορές. Οι τάσεις πάντως καταδεικνύουν εμμονή στην αντικατάσταση του συστήματος στήριξης των τιμών, με μέτρα στήριξης του εισοδήματος. Επισημαίνεται ότι τα όποια μέτρα στήριξης των γεωργικών εισοδημάτων, σύμφωνα με την ίδια σχολή, θα πρέπει να τείνουν μειούμενα διαχρονικά, επιτρέποντας εξοικονομήσεις.

Επιπλέον, έμφαση αποδίδεται στην ιδέα της εθνικής συγχρηματοδότησης των γεωργικών δαπανών, με την οποία επιτυγχάνεται τα Κράτη Μέλη να είναι περισσότερο υπεύθυνα για την αποτελεσματικότητα των πολιτικών, αλλά και την διαχείριση των πόρων. Αποδίδεται, επίσης, προσοχή και προς τον παράγοντα χρηματοδότηση πολιτικών γεωργικής ανάπτυξης και υποδομών, προκειμένου να προωθηθεί η ανάπτυξη και, δεόντως, το συγκριτικό πλεονέκτημα των παραγωγών.

Η περίπτωση των διαρθρωτικών δράσεων

Ανάλογα προβλήματα εμφανίζονται και στις δαπάνες των διαρθρωτικών δράσεων. Χωρίς αύξηση του ανωτάτου ορίου δαπανών του προϋπολογισμού, αναγκαστικά θα δημιουργηθούν προβλήματα σχετικά με τη χρηματοδότηση και το μέλλον της περιφερειακής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Εξετάζοντας τα ποσά των δημοσιονομικών προοπτικών του Βερολίνου (προ-τελευταία στήλη Πίνακα 3), διαπιστώνουμε αναφορικά με τις δαπάνες των διαρθρωτικών δράσεων, ότι αυτές προσδιορίζονται το 2006 σε € 41 δις, εκ των οποίων 29 δις. για τα υπάρχοντα 15 Κράτη Μέλη και 12 δις για τα νέα μέλη. Το 2007 το συνολικό κόστος μαζί με τα νέα Κράτη Μέλη προσδιορίζεται να είναι της τάξης των € 43-51 δις. Τι σημαίνει πρακτικά αυτό; Σημαίνει, ότι οι πιέσεις στα υπάρχοντα Κράτη Μέλη θα αυξηθούν, προκειμένου στη νέα προγραμματική

περίοδο που ξεκινάει το 2007, να εξέλθουν από τις ενισχύσεις, ορισμένες περιφέρειες που συγκεντρώνουν, πλέον, τα κριτήρια εξόδου (επίπεδο ΑΕΠ, ανεργία). Αναμφισβήτητα, εδώ υπάρχουν περιθώρια ερμηνειών και πεδίο πολιτικών αποφάσεων που θα καθορίσει και τα επίπεδα των δαπανών. Σημασία, επίσης, έχει κατά τις διαπραγματεύσεις ποιο σενάριο τελικά θα επικρατήσει.

Στην προσπάθεια να εκτιμηθεί το συνολικό κόστος των διαρθρωτικών δράσεων την περίοδο μετά την διεύρυνση, οι μελετητές χρησιμοποιούν σειρά παραδοχών και σεναρίων. Έτσι:

- i. Αν πάρουμε ως βάση αναφοράς τα ποσά του 2006 για διαρθρωτικές ενέργειες (Κατηγορία 2 = € 29,2 δις και Κατηγορία 8 = € 12,1 δις, ήτοι σύνολο περίπου € 41 δις, σε τιμές 1999), και την προβάλλουμε για τα επόμενα επτά χρόνια 2007-2013, τότε διαμορφώνεται για διαρθρωτικές δράσεις ένα ποσό της τάξης των € 289,8 δις. ($7 \text{ έτη} * € 41 \text{ δις/έτος} = € 289,8 \text{ δις}$, για την περίοδο 2007-2013), έναντι των 252,6 σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, δηλαδή αύξηση κατά 15% περίπου.
- ii. Αν χρησιμοποιηθεί η παραδοχή ότι η δαπάνη για διαρθρωτικές δράσεις δεν μπορεί να υπερβαίνει το 4% του ΑΕΠ της χώρας, με βάση τους υπάρχοντες, εν ισχύ Κανονισμούς, τότε φτάνουμε στα € 300 δις, μια αύξηση της τάξης του 19%.
- iii. Με βάση το σενάριο ότι δεν αλλάζει η διαρθρωτική πολιτική, αλλά ούτε χρησιμοποιείται το κριτήριο του 4% του ΑΕΠ, χρειαζόμαστε πόρους που ανέρχονται σε € 340 δις, δηλαδή μια αύξηση 35%.
- iv. Κάνοντας χρήση του κριτηρίου 0,45% του ΑΕΠ ως οροφή για διαρθρωτικές δράσεις, προκύπτει ένα ποσό της τάξης των € 360 δις, που σημαίνει δαπάνες υψηλότερες κατά 42%.

Αυτά τα σενάρια χρησιμοποιούνται από ορισμένες πλευρές για να βάλουν εναντίον της διαρθρωτικής πολιτικής της Ένωσης.

Σε μελέτη που εκπονήθηκε από Διυπουργική Ομάδα Μελέτης της Ολλανδικής κυβέρνησης (Dutch Gov., 2001), αναφέρεται ότι με το υπάρχον σύστημα χρηματοδότησης μέσω των Διαρθρωτικών Ταμείων, οι περιφέρειες λαμβάνουν χρηματοδότηση ανεξάρτητα από το επίπεδο ανάπτυξης των χωρών στις οποίες ανήκουν. Στην ουσία, κατά τους Ολλανδούς, οι χώρες αυτές εκτελούν προγράμματα και πραγματοποιούν πληρωμές ακριβώς για να εισπράξουν πίσω τις συνεισφορές που δίνουν στον προϋπολογισμό. Επιπλέον, αναφέρουν, δεν υπάρχει βεβαιότητα κατά πόσον η εκτέλεση των προγραμμάτων αυτών συνάδει με τις εθνικές προτεραιότητες που τίθενται. Συνεπώς, καταλήγουν οι μελετητές, χρειάζεται αναθεώρηση των περιφερειακών πολιτικών. Στην ουσία προτείνουν ένα σύστημα αντιλογισμού το οποίο δίνει τη δυνατότητα στις πλούσιες χώρες να μειώνουν τις συνεισφορές τους, και να χρηματοδοτούν την πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης της χώρας τους. Επιπλέον υποστηρίζουν ότι πρέπει να χρηματοδοτούνται από τα διαρθρωτικά ταμεία μόνο χώρες, που έχουν κατά κεφα-

λήν ΑΕΠ μικρότερο του 75%, από τον Κοινοτικό μέσο όρο, και όχι οι περιφέρειες. Οι χώρες που δεν είναι επιλέξιμες με βάση αυτό το κριτήριο θα πρέπει να χρηματοδοτούν με δικούς τους πόρους την πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης. Προτείνουν δηλαδή μια ιδιότυπη εθνικοποίηση της περιφερειακής πολιτικής. Το σύστημα αυτό κτυπά "εμμέσως πλην σαφώς" αυτή καθ' αυτή την ιδέα και πρακτική της χρηματοδότησης των Κρατών Μελών, για τις περιφερειακές πολιτικές.

Συνεπώς, παρατηρείται ότι διαμορφώνονται σχολές που αντιστρατεύονται τις μέχρι τώρα ισχύουσες πολιτικές και πρακτικές χρηματοδότησης της Ε.Ε., με βάση το κοινοτικό κεκτημένο, και υποστηρίζουν μια μεταρρύθμιση του συστήματος που θα έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

- i. Θα περιορίζει όσο το δυνατό περισσότερο τη χρηματοδότηση των Διαρθρωτικών Ταμείων.
- ii. Θα δίδει τη δυνατότητα χρήσης συστημάτων αντιλογισμού για τις πλούσιες χώρες μέσω μείωσης των συνεισφορών (ο οποίος στην ουσία βάζει κατά της χρησιμότητας της περιφερειακής πολιτικής). Το μέτρο αυτό στην απλούστερη εκδοχή του, σημαίνει, να δίνω, στην ουσία στον προϋπολογισμό λιγότερα, λαμβάνοντας υπόψη τι προσδοκώ να πάρω.
- iii. Θέτει όσο το δυνατόν περισσότερο αυστηρές διαδικασίες και δομές για την αποδοτέα χρηματοδότηση, (με συστήματα διαχείρισης, αξιολόγησης και ελέγχου) που στην ουσία θα οδηγήσουν στην μη αξιοποίηση των πόρων, και κατά συνέπεια στην ελάφρυνση του βάρους των συνεισφορών, για την χρηματοδότηση των διαρθρωτικών δράσεων.

Προτάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής

Μετά από την παράθεση των σεναρίων και των απόψεων που έχουν διατυπωθεί για το μέλλον της κοινοτικής πολιτικής θα προσπαθήσουμε να κωδικοποιήσουμε τις προθέσεις που φαίνεται να διαμορφώνει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στην οποία ανήκει τελικά και η πρωτοβουλία για την διαμόρφωση των αποφάσεων.

Αναφορικά με τις *γεωργικές δαπάνες*, προτείνεται ένα μίγμα στήριξης των νέων χωρών με άμεσες επιδοτήσεις και διαρθρωτικές δράσεις. Στη Σύνοδο Κορυφής των Βρυξελλών συμφωνήθηκε η σταδιακή εφαρμογή των άμεσων πληρωμών, ούτως ώστε να εξασφαλιστεί ότι τα νέα Κράτη Μέλη το 2013 θα φθάσουν στο επίπεδο στήριξης που θα ισχύει τότε, στα τωρινά Κράτη Μέλη. Ωστόσο, συμφωνήθηκε επίσης η σταδιακή εφαρμογή των άμεσων πληρωμών να πραγματοποιηθεί μέσα σε πλαίσιο δημοσιονομικής σταθερότητας, ούτως ώστε οι συνολικές δαπάνες σε ονομαστικές τιμές της περιόδου 2007-2013, να διατηρηθούν κάτω από το ανώτατο όριο των δαπανών του 2006 προσαυξημένο κατά 1% ετησίως. Συνεπώς, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, επιλέγει να διατηρήσει, μάλλον, τον ενιαίο χαρακτήρα της ΚΑΠ (ανεξαρτητως

της μορφής της μετά την αναθεώρηση) και προτείνει ένα σύστημα με ανάμικτα ωφελήματα και κίνητρα για μεταρρυθμίσεις. Σε κάθε περίπτωση πάντως, οι άμεσες εισοδηματικές ενισχύσεις διατηρούνται.

Για τις *διαρθρωτικές δράσεις*, βασικό χαρακτηριστικό της προσέγγισης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, είναι η μεγαλύτερη έμφαση στο Ταμείο Συνοχής, το μερίδιο του οποίου θα ανέρχεται στο 1/3 των διαρθρωτικών πόρων, σε σύγκριση με το 18%, που ισχύει για τα 4 ΚΜ. που ωφελούνται σήμερα. Το κατά κεφαλή ποσό για τις διαρθρωτικές δαπάνες στα νέα ΚΜ (ΝΚΜ) μπορεί να ανέλθει το 2006 στο μέγιστο ποσό των € 137, σε σύγκριση με τα € 231 που αναλογούν στα 4 ΚΜ που ωφελούνται σήμερα, στα οποία περιλαμβάνεται και η χώρα μας.

Η προσέγγιση δηλαδή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τις γεωργικές δαπάνες επιφυλάσσει διαφορετική μεταχείριση ανάμεσα στα 15 ΚΜ και στα 10 ΝΚΜ. Επιπλέον οι χρηματοδοτήσεις του Ταμείου Συνοχής καθώς απευθύνονται σε χώρες που έχουν χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης, και όχι σε περιφέρειες, συνιστούν μια σημαντική αλλαγή στη χρηματοδότηση της πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης της κοινότητας, όπως τη γνωρίσαμε μέχρι σήμερα.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΔΙΕΥΡΥΝΣΗΣ

Αναμφισβήτητα οι δημοσιονομικές επιπτώσεις της διεύρυνσης, αποτελούν μία παράμετρο του όλου ζητήματος. Ήσσονος σημασίας είναι, κυρίως με τη δρομολόγηση οικονομετρικών μοντέλων, να μελετηθούν οι συνολικές επιπτώσεις της διεύρυνσης, τόσο για τα νέες χώρες, όσο και τα υπάρχοντα Κράτη Μέλη (Schweickert, 2001 •Mortensen και Richter 2000 •Kohler και Keusschinigg 1998). Από σχετικές έρευνες προκύπτει ότι η διεύρυνση έχει μικρό κόστος για τα 15 Κράτη Μέλη (Baldwin et al, 1997). Η διεύρυνση αναμένεται να συμβάλει σημαντικά στους ρυθμούς ανάπτυξης των νέων χωρών (Ε.Ε. 2001), κάτι που θα λειτουργήσει και σε όφελος των 15 κρατών μελών.

Σε όρους μεταβολής του ΑΕΠ αναμένεται ετήσια αύξηση κατά 2% για τις υπό διεύρυνση χώρες, ενώ στην περίπτωση συνολικά της Ε.Ε. των 15 αυτή περιορίζεται στην καλύτερη περίπτωση, σ' ένα ποσοστό της τάξης 0,5%-0,7%, για την δεκαετία 2000-9, ποσοστό, που από μόνο του δεν δημιουργεί σοβαρές αναπτυξιακές προσδοκίες (EC, 2001• Kohler και Keusschinigg 1998).

Στο σημείο αυτό, χρήζει διερεύνησης ποια από τα 15 Κράτη Μέλη της Ε.Ε. σήμερα θα ωφεληθούν περισσότερο και πως. Πράγματι, αναμένεται, γειτονικές με τις υπό διεύρυνση χώρες, όπως η Γερμανία και Αυστρία, να ωφεληθούν περισσότερο, αν μάλιστα ληφθούν υπόψη οι σημαντικές εμπορικές συναλλαγές και η διείσδυση γερμανο-αυστριακών συμφερόντων στην εκτέλεση έργων που θα αναληφθούν. Στην περίπτωση της Αυστρίας, οι πρώτοι υπολογισμοί ανεβάζουν το όφελος στο 0.75% του ΑΕΠ της χώρας (Keuschnigg και Kohler, 1998). Η

Γερμανία, με τις στενότερες οικονομικές της σχέσεις με την περιοχή αυτή -ζωτικό της χώρο- θα ωφεληθεί σημαντικά.

Αναμφισβήτητα, θα υπάρξουν, παράλληλα, δευτερογενείς επιπτώσεις στις οικονομίες των 15 τόσο στο σκέλος της ζήτησης υπηρεσιών όσο και προσφοράς. Οι διαφορές βιοτικού επιπέδου μεταξύ των χωρών της Ευρώπης γεννούν φόβους σε ορισμένα Κράτη Μέλη για μεγάλη κλίμακας μετανάστευση από τα νέα Κράτη Μέλη με τις συνακόλουθες ανησυχίες για έλευση φθηνού εργατικού δυναμικού, που θα απειλήσει θέσεις εργασίας ή θα συμπιέσει τους μισθούς, καθώς και για αυξημένη ζήτηση υγειονομικών και κοινωνικών υπηρεσιών (Ε.Σ., 2001 •ΕΙC, 2000).

Θεωρούμε ότι, η αύξηση του ΑΕΠ των υπό διεύρυνση χωρών (Πίνακας 7), θα προκαλέσει αύξηση της ζήτησης για υπηρεσίες και εισαγωγή αγαθών από τα 15 Κράτη Μέλη και αυτό με τη σειρά του θα αυξήσει περαιτέρω την απασχόληση και το εισόδημα τόσο των 15, όσο και των υπό διεύρυνση χωρών. Επιπλέον, θα υπάρξουν διαρθρωτικές αλλαγές και στην απασχόληση αφού η εισροή εργατικών χεριών θα αυξήσει την προσφορά λειτουργώντας περιοριστικά στην αύξηση των μισθών με οφέλη για τις οικονομίες των 15 στο κόστος παραγωγής και στην διαμόρφωση του ΑΕΠ. Αναμένεται, χώρες όπως η Γερμανία και Αυστρία που θα δεχτούν, λόγω γειτνίασης, περισσότερους μετανάστες, να έχουν διαφορετικές επιπτώσεις. Ακόμη και με το ευνοϊκότερο σενάριο πάντως, η επίπτωση της διεύρυνσης στις οικονομίες των 15 εκτιμάται, για την περίοδο 2000-9, ότι θα ανέλθει στην καλύτερη των περιπτώσεων μέχρι και το 0,7% του ΑΕΠ, με την παραδοχή πάντα, ότι οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των 15 ΚΜ θα είναι έντονες (μικρότερες στις περιπτώσεις που τα ΚΜ δεν γειτνιάζουν με τις υπό διεύρυνση χώρες π.χ. Ισπανία, Πορτογαλία, Ιρλανδία και μεγαλύτερες εκεί όπου γειτνιάζουν, όπως στην περίπτωση της Αυστρίας, Γερμανίας).

Οι επιπτώσεις για τα ΝΚΜ υπολογίζονται να είναι θετικές και εκτιμάται ότι θα αυξήσουν τους ρυθμούς ανάπτυξης κατά 1,3 μέχρι 2,1 ποσοστιαίες μονάδες.

Συνεπώς, γίνεται φανερό, από μια πρώτη επισκόπηση των πορισμάτων των μελετών, ότι οι επιπτώσεις από τη διεύρυνση θα είναι άμεσες και έμμεσες αυξάνοντας την μακροπρόθεσμη αναπτυξιακή δυναμική των νέων υπό διεύρυνση χωρών, δηλαδή ότι αποκαλούμε long-term growth potential.

Οι επιπτώσεις στα 15 Κράτη Μέλη θα είναι σαφώς χαμηλότερες σε επίπεδο αύξησης του ΑΕΠ, ωστόσο οι επιπτώσεις θα διαφοροποιούνται κατά χώρα, ανάλογα με το μέγεθος της οικονομίας, το επίπεδο ανάπτυξης και τη διαμόρφωση του εμπορικού ισοζυγίου με τις νέες χώρες μέλη.

Πίνακας 7: Σενάρια ανάπτυξης ΑΕΠ 2000-9 των υπό διεύρυνση χωρών

	2000-9	2000-4		2005-9
Οι 8 υπό διεύρυνση χώρες ΑΚΕ			Σενάριο βάσης	
	3	3,1		2,9
Οι 8 υπό διεύρυνση χώρες ΑΚΕ			Κεντρικό Σενάριο	
	4,3	4		4,6
Οι 8 υπό διεύρυνση χώρες ΑΚΕ			Αισιόδοξο σενάριο	
	5,1	4		6,1

Πηγή: E.C. (2001): 33

Στην περίπτωση της Γερμανίας οι εμπορικές ροές αντιπροσωπεύουν το 50% του συνολικού εμπορίου της Ε.Ε. με τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΧΚΑΕ), ακολουθούν κατά σειρά η Ιταλία, Γαλλία, Ολλανδία και το Ην. Βασίλειο (Tuselmann, 1999· E.C., 2001· CEPS, 1999).

Άλλες εκτιμήσεις μελετών, όπως αυτής του Αυστριακού Ινστιτούτου Οικονομικής Έρευνας (WIFO 2001), προσδιορίζουν ότι οι νέες υπό διεύρυνση χώρες θα ωφεληθούν πολλαπλάσια από τα υπάρχοντα 15 Κράτη Μέλη, εκτιμώντας, την αύξηση, σε ορισμένες των περιπτώσεων στο δεκαπλάσιο. Στην ίδια μάλιστα μελέτη της WIFO, οι μελετητές προσιδιάζουν την διεύρυνση ως ένα παιχνίδι, στο οποίο όλοι κερδίζουν (win-win game). Το win-win game, σημαίνει στην απλούστερη εκδοχή του κέρδη για όλους, χωρίς, ωστόσο να διασφαλίζει και την ισοκατανομή τους. Τα κέρδη δηλαδή κατανέμονται άνισα τόσο για τις χώρες που εισέρχονται, όσο και για τα υπάρχοντα 15 ΚΜ.

ΠΙΘΑΝΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΔΙΕΥΡΥΝΣΗΣ ΣΤΙΣ ΣΥΝΟΡΙΑΚΕΣ, ΜΕ ΤΙΣ ΥΠΟΨΗΦΙΕΣ ΧΩΡΕΣ, ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΗΣ Ε.Ε.

Μια πρώτη ανάλυση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που περιλαμβάνεται σε σχετική με το θέμα ανακοίνωση (E.E.c 2001), δείχνει ότι οι περιοχές που συνορεύουν με υποψήφιες χώρες στη Γερμανία, την Αυστρία, την Ελλάδα, την Ιταλία και τη Φινλανδία παρουσιάζουν υψηλή ανομοιογένεια όσον αφορά την κοινωνικοοικονομική τους ανάπτυξη και ανταγωνιστικότητα.

Ενώ, οι παραμεθόριες περιοχές, είναι κατά κύριο λόγο σε θέση να επωφεληθούν από τη διεύρυνση σε μεσοπρόθεσμο επίπεδο λόγω της αυξημένης ολοκλήρωσης με τις αναδυόμενες οικονομίες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, η φύση και η έκταση των απαιτούμενων προσαρμογών στη διαδικασία της διεύρυνσης είναι διαφορετικές σε κάθε παραμεθόριο περιοχή. Πολλές παραμεθόριες περιοχές, σύμφωνα με την ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής υπολείπονται του μέσου όρου της Ε.Ε. στον τομέα των υποδομών (π.χ. ελλείψεις σύν-

δεσμοί) και οικονομικής αναδόμησης, ενώ αρκετές περιοχές παρουσιάζουν σχετικά υψηλό επίπεδο ανεργίας στη γεωργία ή σε παραδοσιακές βιομηχανίες, καθώς και υπανάπτυκτο τομέα υπηρεσιών. Συνολικά οι λιγότερο ευνοημένες περιφέρειες είναι οι παραμεθόριες περιοχές της Ελλάδας, τα νέα γερμανικά Lander Βραδεμβούργο, Mecklenburg-Vorpommern και Σαξωνία και Burgenland στην Αυστρία.

Οι περισσότερες συνοριακές περιοχές, λόγω χαμηλού επιπέδου ανάπτυξης, λαμβάνουν ουσιαστική υποστήριξη από τα Διαρθρωτικά Ταμεία. Επιπλέον, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορετικές συνθήκες των παραμεθόριων περιοχών και την υπάρχουσα στήριξη, έχει θέσει ένα σύνολο διαφορετικών δράσεων οι οποίες μπορούν να συμβάλλουν στη διασφάλιση της ομαλής μετάβασης των παραμεθόριων περιοχών και τη διατήρηση της δημόσιας στήριξης για τη διεύρυνση. Οι δράσεις αυτές περιλαμβάνουν νέα μέτρα καθώς και καλύτερο συντονισμό των υπάρχουσών πολιτικών. Για το σκοπό αυτό η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προτείνει, επιπλέον των συνολικών δαπανών που έχουν ήδη διατεθεί σε παραμεθόριους περιοχές, ιδιαίτερα στο πλαίσιο των Διαρθρωτικών Ταμείων, τη διάθεση επιπλέον € 195 εκ. για τις συνοριακές περιοχές της Ε.Ε., που γειτνιάζουν με τις υποψήφιες για την διεύρυνση χωρών για την περίοδο 2002-6. Μέριμνα θα ληφθεί, επίσης και για τη υποστήριξη δράσεων για τις ΜΜΕ.

Στις συνοριακές με την διεύρυνση περιοχές της Ε.Ε. συμπεριλαμβάνονται από ελληνικής πλευράς, οι κάτωθι ελληνικές περιφέρειες: Ανατ. Μακεδονίας-Θράκης, Κεντρικής Μακεδονίας, Βορείου Αιγαίου, Νοτίου Αιγαίου και Κρήτης.

Μεταξύ των επιπτώσεων στις διασυνοριακές περιοχές προβλέπουμε οι διασυνοριακές οικονομικές σχέσεις μεταξύ γειτονικών περιοχών, να ενταθούν μετά τη διεύρυνση, ειδικά σε σημεία όπου οικονομικά κέντρα βρίσκονται πολύ κοντά στις δύο πλευρές των συνόρων. Τούτο αναμφισβήτητα θα προκαλέσει θετικά αποτελέσματα τόσο στις παραμεθόριες περιοχές της Ε.Ε., όσο και σ' αυτές των υποψηφίων προς διεύρυνση χωρών.

Πράγματι, οι περιοχές των υποψηφίων χωρών που συνορεύουν με την Ε.Ε. έχουν ήδη επωφεληθεί της θέσης τους από τη στιγμή που ξεκίνησε η μετάβαση. Το 1998, το μέσο κατά κεφαλή εισόδημα στις περιοχές αυτές ήταν αισθητά υψηλότερο από το μέσο κατά κεφαλή εισόδημα των υποψηφίων χωρών. Η εγγύτητα στην Ε.Ε., οι σχετικά καλά ανεπτυγμένες υποδομές και το χαμηλό κόστος εργασίας έχουν συμβάλει στην τόνωση των αγορών και την ενθάρρυνση των επενδύσεων. Επιπλέον, έχουν επωφεληθεί και από το αυξημένο εμπόριο και τον τουρισμό.

ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΔΙΕΥΡΥΝΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Στην περίπτωση της χώρας μας μια άσκηση εργασίας, στο εν λόγω αντικείμενο της διεύρυνσης, θα αποκαλύψει το μέγεθος των επιπτώσεων θετικών και αρνητικών που θα προκύψουν από την αυτή.

Βασικές συνιστώσες στην οικονομική ανάλυση θα πρέπει να είναι, τόσο το σκέλος των δαπανών του προϋπολογισμού, μέσα από το οποίο εισρέουν στη χώρα μας κοινοτικοί πόροι, όσο και το σκέλος των συνεισφορών. Άλλοι τομείς έρευνας θα πρέπει να είναι οι επιπτώσεις στο εμπορικό ισοζύγιο, στην απασχόληση, στις επενδύσεις κ.ά..

Στην περίπτωση των χρηματικών δοσοληψιών με τον Κοινοτικό Προϋπολογισμό, η έρευνα επικεντρώνεται στο κατά πόσον θα επηρεαστεί, καταρχήν, η σχέση 6,6% (απολαβές) σε σχέση με το 1,6% συνεισφορές που έχει η χώρα μας μέχρι σήμερα. Εκτιμάται ότι και οι δύο αυτές βασικές συνιστώσες θα επηρεαστούν αρνητικά, με αποτέλεσμα η σχέση που βρίσκεται περίπου στο ένα προς τέσσερα $\frac{1}{4}$, δηλαδή ένα € δίνω, τέσσερα λαμβάνω, θα διαμορφωθεί σε επίπεδα πολύ χαμηλότερα. Στην περίπτωση αυτή, βέβαια, θα πρέπει να αποτιμηθούν και να συνεκτιμηθούν και άλλοι παράγοντες που σχετίζονται με τη διεύρυνση όπως οι επιπτώσεις στο εμπορικό ισοζύγιο, στο επίπεδο ανάπτυξης, στις επενδύσεις, στην απασχόληση κ.ά..

Αναφορικά με το σκέλος των εισροών οι κοινοτικοί πόροι από τις άμεσες ενισχύσεις στη γεωργία και τις εισροές των Διαρθρωτικών Ταμείων αναμένεται να μειωθούν. Στο βαθμό λοιπόν που οι κοινοτικοί πόροι θα μειωθούν ο ρυθμός ανάπτυξης θα κινηθεί σε χαμηλότερα από τα υπάρχοντα επίπεδα, κατά το μέρος που οφείλεται σε αυτούς. Οι άλλες δε, άμεσες και έμμεσες θετικές επιπτώσεις από την διεύρυνση στη χώρα μας (στο εμπορικό ισοζύγιο, επενδύσεις κ.ά.) δεν αναμένεται να είναι τόσο σημαντικές, ώστε να αντισταθμίσουν την χαμηλότερη, απ' ότι σήμερα, συμμετοχή μας στις μεταβιβαστικές πληρωμές.

Αν στην συνέχεια συσχετίσουμε τη χαμηλότερη συμμετοχή μας στο σκέλος των μεταβιβαστικών πληρωμών, με ενδεχόμενες υψηλότερες συνεισφορές στον προϋπολογισμό, λόγω και της αναμόρφωσης του συστήματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που αποτελεί ούτως ή άλλως θεσμική δέσμευση, γίνεται φανερό ότι οι επιπτώσεις της διεύρυνσης σε δημοσιονομικούς όρους θα εκλάβουν, μάλλον, αρνητικές διαστάσεις.

Οι ανησυχίες αυτές εδραιώνονται και με βάση τα πρώτα συμπεράσματα μελετών, όπου υπάρχουν αναφορές για ορισμένες από τις χώρες συνοχής, όπως την Ισπανία και την Πορτογαλία, για τις οποίες προσδιορίζεται ότι οι επιπτώσεις στο ΑΕΠ θα είναι ακόμα και αρνητικές (η Ελλάδα δεν περιλαμβάνεται στις χώρες που έγιναν εκτιμήσεις).

Αναμφισβήτητα, το τελικό αποτέλεσμα που θα προκύψει από την διεύρυνση αντανακλά πολλαπλές ισορροπίες, μέρος της οποίας, και όχι το όλον, αποτελούν η ανάλυση των δημοσιονομικών παραμέτρων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κάποια πράγματα μπορεί να άλλαξαν στην πορεία προς τη νέα διεύρυνση, ένα όμως παρέμεινε σταθερό – οι πόροι που θα διατεθούν για αυτή. Με τους αρχικούς πόρους, που ούτως ή άλλως ήταν περιορισμένοι, μπορούν να ενταχθούν αντί για έξι, δέκα χώρες, και μάλιστα να μένει αδιάθετο υπόλοιπο για απρόβλεπτα.

Η πιο μεγάλη διεύρυνση στην ιστορία της Ευρωπαϊκής Ένωσης γίνεται, επομένως, χωρίς αύξηση του ορίου των ιδίων πόρων του Κοινοτικού Προϋπολογισμού. Η ενοποίηση θα έπρεπε κανονικά να συνοδεύεται και από την αύξηση των ορίων του προϋπολογισμού, και από την εδραίωση μόνιμων δημοσιονομικών αναδιανεμητικών μηχανισμών σε ευρωπαϊκό επίπεδο, πολύ περισσότερο που με αυτή τη διεύρυνση αυξάνονται οι ανισότητες. Άρα, η προσέγγιση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής είναι συντηρητική, αν δεν συνιστά στην ουσία οπισθοδρόμηση, σε ότι αφορά την ευρωπαϊκή πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης και της συνοχής, καθώς φαίνεται ότι η μείωση των ανισοτήτων επαφίεται ολοένα και περισσότερο στη λογική της αγοράς, και λιγότερο στη λογική της αναδιανομής και της αλληλεγγύης, που αποτελούσε μέχρι σήμερα μέρος του ευρωπαϊκού κεκτημένου.

Η διεύρυνση αυτή γίνεται με δυσμενέστερους όρους για τις νέες χώρες. Οι νέες χώρες συμβάλουν στον προϋπολογισμό από την πρώτη χρονιά, έχουν πλαφόν 4% για τις απολήψεις, και δεν έχουν άμεσες ενισχύσεις στη γεωργία. Τους επιφυλάσσεται διαφορετική μεταχείριση για τις εισοδηματικές μεταβιβάσεις στον γεωργικό τομέα, από ότι στα υφιστάμενα κράτη μέλη, και έχουν μικρότερο πλαφόν στις κατά κεφαλήν απολήψεις από τα διαρθρωτικά ταμεία. Αν το δημοσιονομικό πλαίσιο 2007-2013 αποφασιστεί πριν την ένταξή τους, τότε θα οδηγηθούμε de facto σε μια κατάσταση όπου οι νέες χώρες θα αντιμετωπίζονται διαφορετικά από τις τωρινές. Ήδη έχουν υπάρξει αρκετοί φόβοι και αρκετές ενδείξεις για αυτό.

Τα οφέλη της διεύρυνσης κατανέμονται άνισα και στα υφιστάμενα κράτη μέλη, ορισμένα μάλιστα όπως η Πορτογαλία, έχουν και ζημιά. Αντιθέτως, αυτό που συνεισφέρουν οι πλούσιες χώρες ως καθαροί δότες στον προϋπολογισμό, αντιπροσωπεύει μια μικρή σχετικά δαπάνη, με βάση το μέγεθος των οικονομιών τους, μια δαπάνη που σχετικοποιείται ακόμη περισσότερο αν ληφθούν υπόψη τα οικονομικά οφέλη που εμμέσως αναμένεται να αποκομίσουν οι χώρες αυτές, μέσω των συναλλαγών και του εμπορίου, με τις χώρες της διεύρυνσης.

Η "λογιστική" ανάπτυξη που θα προκύψει για τις σημερινές λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες, από την ένταξη ακόμη φτωχότερων χωρών και περιφερειών στην Ε.Ε., ίσως να αποτελέσει άλλοθι για να περιοριστεί η περιφερειακή πολιτική της Κοινότητας προς αυτές. Για να αντιμετωπιστεί μια τέτοια κατάσταση, με δεδομένη την έκταση των προβλημάτων, θα πρέπει να αυξηθούν τόσο οι πόροι του κοινοτικού προϋπολογισμού, όσο και η χρηματοδότηση για διαρθρωτικές δράσεις.

Είναι βέβαιο πως η δημοσιονομική θέση της Ελλάδας θα χειροτερέψει, ενώ το οικονομικό όφελος από τη διεύρυνση δεν αναμένεται να είναι σημαντικό. Επομένως, η Ελλάδα θα στερηθεί το μέρος της ανάπτυξης που οφείλεται στη μείωση των κοινοτικών πόρων. Ενδεχομένως να ευνοηθεί σε κάποια ζητήματα από όποιες ρυθμίσεις γίνουν για τις 15 χώρες. Θα βρεθεί όμως σε δυσκολία να χρηματοδοτήσει με δικούς της πόρους την πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης, με κίνδυνο να παραμείνουν και να ενταθούν ακόμη περισσότερο οι περιφερειακές ανισότητες.

Πέντε περιφέρειες της χώρας μας έχουν τη δυνατότητα για διαπεριφερειακή συνεργασία με περιφέρειες των νέων χωρών. Ειδικότερα οι Βόρειες συνοριακές περιφέρειες της χώρας έχουν όφελος να αναπτύξουν αυτή τη συνεργασία, η οποία όμως εξαρτάται και από τις προτεραιότητες της άλλης πλευράς. Για παράδειγμα σε ποιες περιφέρειές της θα δώσει μεγαλύτερη σημασία η Βουλγαρία μετά την ένταξή της, σε εκείνες που "βλέπουν" προς τον κεντρικό πυρήνα της Ε.Ε. ή στις νότιες περιφέρειες προς την Ελλάδα;

Τέλος, η μεγαλύτερη έμφαση των κοινοτικών χρηματοδοτήσεων προς τη χώρα μας μέσω του Ταμείου Συνοχής, ενδέχεται να αλλοιώσει σημαντικά το σκέλος της περιφερειακής πολιτικής, δεδομένου ότι το ταμείο αυτό χρηματοδοτεί μεμονωμένα έργα, κυρίως εθνικής και κοινοτικής εμβέλειας (διευρωπαϊκά δίκτυα), με πιο περιορισμένο εύρος (μεταφορές και περιβάλλον), τα οποία παρότι ευνοούν την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, δεν είναι βέβαιο ότι συμβάλλουν στην μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Agnew J. (2001) "How many Europes? - The E.U. eastward enlargement and uneven development", *European Urban and Regional Studies*, 8 (1): 29 - 38.
- Avery Gr. και Cameron F. (1998) *The Enlargement of the European Union*, Sheffield Academic Press, Trowbridge.
- Bachtler J., Downs R. και Gortzelak G. (eds.) (1999), *EU Enlargement, Cohesion and Regional Policy*, Dartmouth.
- Baldwin R., Francois J. και Portes R. (1997) "The costs and benefits of eastern enlargement - the impact on the E.U. and Central Europe", *Economic Policy*, 24: 125 - 170.
- Baun M. (1999) "Enlargement" στο Cram L., Dinan D. και Nugent N. (eds.): *Developments in the E.U.*, Macmillan Publications.
- Begg I. (1998) *Structural Fund Reform in the Light of Enlargement*, Centre on European Political Economy, Working Paper no 1.
- Begg I. (2000) "Reshaping the E.U. budget - yet another missed opportunity?" *European Urban and Regional Studies*, 7 (1): 51 - 62.
- Brenton P. και Gross D. (1993) *The Budgetary Implications of the EU Enlargement*, Centre for Economic Policy Studies (CEPS), Working Document No 78.
- Centre for European Policy Studies (1999), *Trade and Investment in Europe: The impact of the New Enlargement*, Βρυξέλλες.
- Croft S., Redmond J., Rees J. W. και Webber M. (1999) *The Enlargement of Europe*, Manchester University Press, Manchester.
- Dunford M. και Smith A. (1998) *Trajectories of Change in Europe's Regions: Cohesion,*

- divergence and change*, Center on European Political Economy, Working Paper no 2.
- Dutch Government (2001) *Structural Policy in the Perspective of Enlargement of the European Union*, Interdepartmental Policy Group, The Hague.
- Eichengreen B. και Ghironi F. (2001) "E.M.U. and enlargement", Paper prepared for a conference on *E.M.U. organized by DG ECOFIN*, European Commission, Brussels, 21 - 22/03/2001.
- European Commission (1997), *For a Stronger and Wider Union* (Agenda 2000), COM(97) 2000.
- European Commission (1998) *The Community Budget: the Facts in Figures*, Luxembourg.
- European Commission (2000) *Spatial Perspectives for the Enlargement of the European Union*, Commission of the European Communities, Brussels.
- European Commission (2001) *The Economic Impact of Enlargement*, Directorate General for Economic and Financial Affairs, Enlargement Paper, no 9, June 2001.
- European Commission (January 2002a) *Information note for the Common Financial Framework 2004-6 for the Accession Negotiations*, SEC (2002) 102, January 2002.
- European Commission (2002b) *Enlargement and Agriculture: Successfully integrating the new Member States into the CAP*, Issues paper, SEC (2002) 95, January 2002.
- European Commission (2002c) *Explaining Enlargement: A progress report on the Communication Strategy for enlargement*, DG Enlargement Information Unit, March 2002.
- European Commission (2002d) *Towards the Enlarged Union - Strategy Paper and Report of the European Commission on the progress towards accession by each of the candidate countries*, Brussels, 9.10.2002, COM(2002) 700 final {SEC (2002) 1400 - 1412}.
- European Commission (2002e) *Making a Success of Enlargement*, European Council Meeting in Laeken, 14 and 15 December 2001.
- European Integration Consortium (2000) *The Impact of Eastern Enlargement on Employment and Labour Market and in the EU Member States*, Research carried out on behalf of the Employment and Social Affairs Directorate General of the European Commission.
- European Parliament (2001) *Reuniting Europe: The fifth enlargement*.
- European Parliament (2002) *Report on the Financial Implications of the Enlargement of the European Union*, Committee of Budget, Final A5-0178/2002.
- Fairlamb D. (2000) "Not now, maybe later - nations awaiting E.U. admission won't be getting soon", *Business Week*, 19/07/00.
- Grassini M. (2001) "Eastern enlargement of the EU: Economic costs and benefits for the EU present Member States?".
- Hagen J., Hallett A. και Strauch R, (2001) *Budgetary Consolidation in EMU*, Economic paper of the European Commission, Directorate General for Economic and Financial Affairs.
- Harrop J. (2000) *The Political Economy of Integration in the European Union*, Edward Elgar: Cheltenham, UK - Northampton, MA, USA.
- Keuschnigg Ch. και Kohler W. (1998) *Eastern Enlargement of the E.U.: How much it is*

- Worth for Austria?*, Centre for Economic Policy Research (CEPR), Discussion Paper Series, No 1786.
- Kohler W. και Keusschinigg C. (1999) *Eastern Enlargement in the EU: Economic costs and benefits for the EU present member states*, Final report, Study VIX/B1/9801 for the EU Commission.
- Mayhew A. (2000) *Financial and Budgetary Implications of the Accession of Central and East European Countries to the European Union*, Sussex European Institute, in Contemporary European Studies, Working Paper No 33.
- Mayhew A. (2002) *The Negotiating Position of the European Union on Agriculture, the Structural Funds and the EU Budget*, Sussex European Institute, in Contemporary European Studies, Working Paper No 52.
- Mortensen J. και Richter S. (1997), *Eastern Enlargement of the E.U. from a Western and Eastern Perspective*, Vienna Institute of International Economics (WIIW), Discussion Paper No 227.
- Mortensen J. και Richter S. (2000) *Measurements of Costs and Benefits of Accession to the European Union for Selected Countries in Central and Eastern Europe*, Vienna Institute of International Economics (WIIW), Discussion Paper No 227.
- Petrakos G. (2000) "The spatial impact of East-West integration in Europe", στο Petrakos G., Maier G. και Gortzelak G. (eds.), *Integration and Transition in Europe*, Routledge.
- Schweickert R. (2001) *Assessing the Advantages of E.M.U. - Enlargement for the E.U. and the Accession Countries - a comparative indicator approach*, Kiel Institute of World Economics Working Paper 1080.
- Trupiano G. (1999) "Enlargement of the E.U. and its impact on the E.U. institutions and budget", *The European Union Review*, 4 (3): 65 - 90.
- Tuselmann H. (1999) "The importance of Germany in Europe: Trade and direct foreign investment", στο McDonald F. και Dearden S., *European Economic Integration*, Prentice Hall, Financial Times.
- Weise C., Bachtler J., Downes R., McMaster I. και Toepel K. (2001) *The Impact of E.U. Enlargement on Cohesion - background study for the 2nd Cohesion Report*, D.I.W. & E.P.R.C. Working Paper, Berlin and Glasgow.
- WIFO (1995) *Costs and Benefits of the EU's Eastern European Enlargement*, Working paper No 78.
- WIFO (2001) *Macroeconomic Effects of EU Enlargement for Old and New Members*, WIFO working paper no 143.

Ελληνόγλωσση

- Ανδρικοπούλου Ε. και Καυκαλάς Γ. (επ.), *Ο Νέος Ευρωπαϊκός Χώρος*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα.
- Βαλντέν Σ. (2000) "Η διεύρυνση της Ε.Ε. - πόσο στοιχίζει και ποιος θα πληρώσει", στο Ανδρικοπούλου Ε. και Καυκαλάς Γρ. (επ.), *Ο Νέος Ευρωπαϊκός Χώρος*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα.
- Γεωργίου Γ. (2002) *Το Δημοσιονομικό Σύστημα της Ε.Ε. και ο Κοινοτικός Προϋπολογισμός*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1999) *Κανονισμός (ΕΚ) αριθμ. 1260/1999 του Συμβουλίου της 12^{ης} Ιουνίου 1999 περί γενικών διατάξεων για τα διαρθρωτικά ταμεία*, Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 26/6/1999.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2002) *Πρώτη Έκθεση Προόδου σχετικά με την Οικονομική και Κοινωνική Συνοχή*, Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2001α) *Η Ευρωπαϊκή Ένωση: σε Συνεχή Πορεία Διεύρυνσης*.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2001β) *Ενότητα της Ευρώπης, Αλληλεγγύη των Λαών, Πολυμορφία των Περιοχών: Δεύτερη Έκθεση σχετικά με την Οικονομική και Κοινωνική Συνοχή*, Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2001γ) *Ο Αντίκτυπος της Διεύρυνσης στις Περιοχές που Συνορεύουν με Υποψήφιες Χώρες: Κοινοτική δράση για τις παραμεθόριες περιοχές*, COM(2001) 437 τελικό, Βρυξέλλες.
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (2002) *Συμπεράσματα και Αποφάσεις Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Βρυξελών*, 24-25 Οκτωβρίου 2002.
- Μαραβέγιας Ν. (2000) "Η μεταρρύθμιση της ΚΑΠ και η νέα διεύρυνση της ΕΕ", στο Ανδρικοπούλου Ε. και Καυκαλάς Γρ. (επ.), σ. 277 - 314.
- Τσούκαλης Λ. (2000) "Η ευρωπαϊκή ατζέντα: παγκοσμιοποίηση, συνοχή και νομιμοποίηση", στο Ανδρικοπούλου Ε. και Καυκαλάς Γρ. (επ.), σ. 43 - 69.

Ιωάννης Ψυχάρης

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πεδίο Άρεως, 38334, Βόλος, e-mail: psycharis@uth.gr

Γεώργιος Α. Γεωργίου

Permanent Representation of Greece to the European Union, Rue Montoyer 25, 1000 Bruxelles, Belgium, τηλ. 00322-5515664, fax 00322-5515651, e-mail: budget@rp-greece.be

Συγκλίσεις και αποκλίσεις της ποιότητας ζωής στην Ελλάδα: 1960-2000

Π. Λιαργκόβας, Δ. Γιαννιάς, Γ. Φωτόπουλος
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Περίληψη

Η εργασία αυτή εξετάζει την σύγκλιση και την εξέλιξη των ανισοτήτων μεταξύ των περιφερειών στην Ελλάδα από το 1960 μέχρι το 2000. Οι περιφερειακές ανισότητες ορίζονται και εξετάζονται με βάση έναν δείκτη ποιότητας ζωής. Υπολογίζουμε την πραγματική σύγκλιση ή απόκλιση μεταξύ των 13 περιφερειών της Ελλάδας χρησιμοποιώντας δύο (συμπληρωματικές) προσεγγίσεις, η πρώτη βασισμένη στο συντελεστή διαφοροποίησης και η δεύτερη βασισμένη σε κατατάξεις βάσει των τιμών του δείκτη ποιότητας ζωής.

Λέξεις κλειδιά

Σύγκλιση, περιφερειακές ανισότητες, ποιότητα ζωής.

Convergence and divergence of quality of life in Greece: 1960-2000

This article investigates convergence and divergence among Greek regions since 1960. Regional inequalities are examined through the development of a Quality of Life index. We use alternative approaches for the estimation of real convergence or divergence among the 13 Greek regions. The first one is based on the coefficient of variation and the second one on quality of life rankings.

Keywords

Convergence, regional inequalities, quality of life.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Βασικός σκοπός της εργασίας αυτής είναι η εξέταση των συγκλίσεων και αποκλίσεων στην Ελλάδα από το 1960 μέχρι σήμερα. Η πορεία των περιφερειακών ανισοτήτων δεν εξαντλείται μόνο στην ανάλυση του κατά κεφαλήν εισοδήματος, όπως γίνεται στις περισσότερες εργασίες, αλλά αναφέρεται και στην εξέλιξη πολλών επιμέρους στοιχείων της ποιότητας της ζωής ενός ατόμου.

Η οικονομική ανάλυση των περιφερειακών ανισοτήτων πάντοτε αποτελούσε ένα προσφιλές θέμα εξέτασης και συζήτησης στον ακαδημαϊκό χώρο. Η νεοκλασική θεωρία υποστηρίζει ότι το προϊόν (και τα εισοδήματα) διαφόρων περιοχών έχουν την τάση να εξομοιώνονται με την πάροδο του χρόνου. Σήμερα, η νεοκλασική θεωρία έχει δεχτεί έντονη κριτική και έχει αμφισβητηθεί από έναν μεγάλο αριθμό ερευνητών. Οι ερευνητές αυτοί χρησιμοποιούν νέα υποδείγματα μεγέθυνσης, στα οποία η συνάρτηση παραγωγής επηρεαζόμενη από την συγκέντρωση ανθρώπινου κεφαλαίου δεν εμφανίζει κυρτότητα. Συνεπώς, τα κατακεφαλήν εισοδήματα ανάμεσα σε διαφορετικές περιοχές είναι πιθανό να παρουσιάζουν ανομοιογένεια¹. Έμφαση έχει επίσης δοθεί και στο ρόλο των οικονομικών κλίμακας οι οποίες ενεργοποιούν κεντρομόλες δυνάμεις και μπορεί να οδηγήσουν σε άνισα επίπεδα ανάπτυξης².

Εμπειρικά, ο προσδιορισμός της σύγκλισης ή της απόκλισης έχει γίνει αντικείμενο έντονης αντιπαράθεσης. Η αντιπαράθεση αφορά κυρίως το επίπεδο της σύγκλισης ή απόκλισης, μεταξύ χωρών ή μεταξύ περιφερειών. Τόσο στη μία όσο και στην άλλη περίπτωση οι αναλύσεις της σύγκλισης/απόκλισης μεταξύ περιφερειών ή χωρών επικεντρώνονται σε νομισματικές και οικονομικές μεταβλητές, αγνοώντας ή παραλείποντας κοινωνικές και άλλες μεταβλητές που προσδιορίζουν κάποιο δείκτη ποιότητας ζωής που θα μπορούσε και αυτός να χρησιμοποιηθεί (εφόσον προσδιοριστεί επαρκώς) ως ένα γενικότερο μέτρο σύγκλισης ή απόκλισης μεταξύ χωρών ή περιφερειών. Η ποιότητα ζωής του ατόμου δεν εξαρτάται μόνο από το εισόδημα και τις τιμές των προϊόντων, οι οποίες μαζί με τις προτιμήσεις του προσδιορίζουν ποια αγαθά και υπηρεσίες θα καταναλώσει, αλλά και από άλλους παράγοντες, όπως για παράδειγμα, η υποδομή, η ποιότητα του περιβάλλοντος, η παιδεία, η εργασία, η υγεία κ.λπ..

Στην επόμενη ενότητα αναλύεται ένα θεωρητικό πλαίσιο που ερμηνεύει την επιλογή των δεικτών ποιότητας ζωής. Η ενότητα 3 εξειδικεύει τους δείκτες και η ενότητα 4 περιγράφει τη μέθοδο με βάση την οποία ελέγχεται η σύγκλιση/απόκλιση καθώς και η εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων στην Ελλάδα. Η πέμπτη ενότητα παρουσιάζει τα αποτελέσματα και παρέχει κάποιες εξηγήσεις για τις παρατηρούμενες τάσεις και τέλος, η τελευταία ενότητα συγκεντρώνει τα βασικά συμπεράσματα.

¹ Βλ. για παράδειγμα, Van der Ploeg and Tang (1992).

² Υποδείγματα που χρησιμοποιούν αυτό το σκεπτικό βρίσκονται στους: Krugman (1991), Krugman και Venables (1990).

ΔΕΙΚΤΕΣ ΜΕΤΡΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΖΩΗΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Ο ακριβής προσδιορισμός της ποιότητας ζωής είναι πολύ δύσκολος εξαιτίας του γεγονότος ότι η τελευταία περιλαμβάνει αντικειμενικά και υποκειμενικά στοιχεία. Κατά συνέπεια, δεν υπάρχει μια γενική συμφωνία σχετικά με την ποιότητα ζωής. Έχουν γίνει, ωστόσο, διάφορες προσπάθειες για τον προσδιορισμό ενός κοινού ορισμού της ποιότητας ζωής. Μία από αυτές ανήκει στον Allardt (1976, 1981), ο οποίος προβαίνει σε μια διάκριση μεταξύ αντικειμενικών και υποκειμενικών στοιχείων διαβίωσης, λαμβάνοντας υπόψη τέσσερις διαφορετικές διαστάσεις: (α) το επίπεδο διαβίωσης, το οποίο συμπεριλαμβάνει τις επονομαζόμενες υλικές ανάγκες (υγεία, διατροφή, απασχόληση, εισόδημα, κ.λπ.), (β) την ποιότητα διαβίωσης, η οποία συμπεριλαμβάνει τις άυλες συνθήκες διαβίωσης (ποιότητα ανθρώπινων σχέσεων, κοινωνική και πολιτισμική ολοκλήρωση, ποιότητα του περιβάλλοντος), (γ) την ικανοποίηση, η οποία αφορά την υποκειμενική άποψη για το επίπεδο των συνθηκών διαβίωσης και (δ) την ευτυχία, που αφορά την υποκειμενική άποψη για την ποιότητα διαβίωσης.

Οι Andrews and Szalai (1980) θεωρούν την ποιότητα ζωής ως ένα συνδυασμό όλων των προαναφερθέντων υλικών και άυλων, αντικειμενικών και υποκειμενικών στοιχείων, λόγω της στενής σχέσης που υπάρχει μεταξύ τους.

Οι Cantril (1965), Brandurn (1969) και Bradburn και Carloviz (1965) κάνουν διάκριση μεταξύ γνωσιολογικών και συναισθηματικών συντελεστών της υποκειμενικής ευημερίας. Οι γνωσιολογικοί συντελεστές σχετίζονται με μια συγκριτική διαδικασία που αφορά στόχους ζωής, επιτεύγματα και βαθμό ικανοποίησης, ενώ οι συναισθηματικοί συντελεστές σχετίζονται με τον περισσότερο συναισθηματικό και μη ορθολογικό χαρακτήρα της ευτυχίας.

Οι Hauser και Lorcher (1973) και Gerson (1976) διακρίνουν μεταξύ ατομικών και συλλογικών συνθηκών διαβίωσης, ενώ οι Galtung και Wirak(1976) και Inglehart (1977) διακρίνουν μεταξύ πρωταρχικών και δευτερευουσών αναγκών και υπηρεσιών και υλιστικών και μετα-υλιστικών αξιών. Η ατομική-συλλογική προσέγγιση αφορά κατά κύριο λόγο την ανάλυση του βιοτικού επιπέδου από την άποψη των προσωπικών συνθηκών ή επιθυμιών και των δημόσιων συμφερόντων, ενώ οι προσεγγίσεις που βασίζονται στις πρωταρχικές και δευτερεύουσες ανάγκες και υπηρεσίες και στις υλιστικές και μετα-υλιστικές αξίες μπορούν να συγκριθούν με το σχήμα υλικές-άυλες ανάγκες, που προαναφέρθηκε.

Από μια περισσότερο πρακτική άποψη, όλες οι παραπάνω προσεγγίσεις συγκλίνουν προς έναν αρκετά ομοιογενή κατάλογο βασικών συντελεστών της ποιότητας ζωής. Ο κατάλογος αυτός περιλαμβάνει συντελεστές όπως ο πληθυσμός, το εισόδημα και η υλική ευημερία, οι υγειονομικές συνθήκες, η στέγαση, η διαθεσιμότητα υπηρεσιών, η εγκληματικότητα, η απασχόληση και οι συνθήκες εργασίας, το αστικό και φυσικό περιβάλλον, οι προσωπικές σχέσεις και η συμμετοχή.

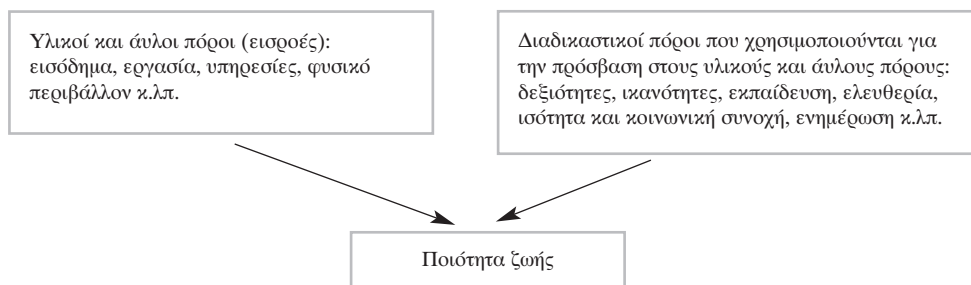
Στα παραπάνω πρέπει να λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι η ύπαρξη πόρων για την ικανοποίηση των αναγκών δεν σημαίνει απαραίτητα την πρόσβαση στους πόρους. Ο χρόνος που

απαιτείται για την πρόσβαση, η πληροφόρηση, η ύπαρξη ικανοτήτων για τη χρήση των τεχνολογιών πρόσβασης αλλά και ο βαθμός ελευθερίας στην επιλογή των ατόμων αποτελούν σημαντικά στοιχεία της ποιότητας ζωής. Για παράδειγμα, ο αριθμός των γιατρών σε μια περιοχή μπορεί να μην έχει σημασία, αν δεν είναι προσιτοί σε ορισμένες κοινωνικές ομάδες. Ένα επιπλέον στοιχείο είναι και οι διευρυνόμενες κοινωνικές ανισότητες, οι οποίες δεν περιορίζονται μόνο στο εισόδημα (όπως στο παρελθόν), αλλά επεκτείνονται και στην κατοχή γνώσης και πληροφόρησης.

Οι εξελίξεις αυτές δημιουργούν πρόσθετες περιπλοκές στους ασκούντες την πολιτική. Δημιουργούν περιπλοκές γιατί υποδομές όπως το δια-δίκτυο είναι κατά κανόνα μη ορατές σε σχέση με τις παραδοσιακές υποδομές (δρόμοι, σιδηρόδρομοι, αεροδρόμια) που χαρακτήρισαν την βιομηχανική εποχή.

Με βάση τα παραπάνω, διακρίνουμε τις εξής αναλυτικές διαστάσεις της ποιότητας ζωής: (1) γενική κοινωνικο-οικονομική κατάσταση, (2) διαθέσιμες υπηρεσίες, (3) εσωτερικές κοινωνικές ανισότητες μεταξύ των κατοίκων, (4) ελκυστικότητα της περιοχής, (5) τεχνολογία και καινοτόμο δυναμικό και (6) φυσικό περιβάλλον. Οι πρώτες τρεις διαστάσεις είναι μέρος των διαθέσιμων πόρων και υπηρεσιών, δηλαδή των εισροών, ενώ οι άλλες τρεις σχετίζονται με τις διαδικασίες πρόσβασης και τους περιορισμούς (βλ. Διάγραμμα 1). Είναι δυνατό, δηλαδή, σε μια περιοχή να υπάρχουν αρκετοί διαθέσιμοι πόροι που όμως δεν είναι σε θέση να βελτιώσουν την ποιότητα ζωής διότι: (α) οι διάφορες κοινωνικοοικονομικές τάξεις δεν διαθέτουν τις ίδιες κοινωνικοοικονομικές δυνατότητες, (β) οι επιμέρους ομάδες του πληθυσμού δεν έχουν επαρκείς και ποικίλες δεξιότητες και ικανότητες που να τους επιτρέπουν την πρόσβαση σε υπηρεσίες, (γ) υπάρχουν συγκρούσεις μεταξύ μονίμων κατοίκων και διακινούμενων σε αυτή, (δ) δεν υπάρχει ελεύθερη και ανεμπόδιστη επιλογή των διαδικασιών πρόσβασης σε πόρους και (ε) δεν υπάρχει μια δημοκρατική και διάχυτη κατανομή πληροφοριών και των τεχνολογιών και δεξιοτήτων που είναι απαραίτητες για την πρόσβαση σε αυτές και την αξιοποίησή τους.

Διάγραμμα 1: Εισροές και διαδικαστικοί πόροι που επηρεάζουν την ποιότητα ζωής

Η προσέγγιση αυτή βρίσκεται σε συμφωνία με την πολιτική της ΕΕ σχετικά με τη βιώσιμη ανάπτυξη (CEC, 1977•CEC, 1999). Η πολιτική αυτή επικεντρώνεται στην ενίσχυση της οικονομικής ευημερίας και της απασχόλησης στις μικρές και μεγάλες πόλεις, στην προαγωγή της ισότητας, της κοινωνικής ένταξης, στην προστασία του αστικού και φυσικού περιβάλλοντος και στην ενίσχυση της αστικής διοίκησης και τοπικής αυτοδιοίκησης.

Τέλος, είναι σύμφωνη με το πνεύμα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Λισσαβόνας, το οποίο όρισε τους δείκτες διαρθρωτικής ή πραγματικής σύγκλισης μεταξύ των χωρών-μελών της ΕΕ. Οι δείκτες αυτοί καλύπτουν τις εξής διαστάσεις: (α) γενική οικονομική κατάσταση, (β) εργασία, (γ) παιδεία - έρευνα - τεχνολογία, (δ) οικονομικές μεταρρυθμίσεις, (ε) κοινωνική συνοχή και (στ) περιβάλλον³.

Η ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΤΩΝ ΔΕΙΚΤΩΝ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΖΩΗΣ

Υλικοί και άυλοι πόροι (εισροές)

Γενική κοινωνικο-οικονομική κατάσταση

Οι κοινωνικο-οικονομικοί δείκτες αποτελούν αναμφισβήτητα το επίκεντρο του ενδιαφέροντος κάθε μελέτης σχετικά με την ποιότητα ζωής. Προσδιορίζουν τις δυνατότητες που έχουν τα άτομα να βελτιώσουν το επίπεδο διαβίωσης τους. Σε γενικές γραμμές, στους βασικούς κοινωνικο-οικονομικούς δείκτες συμπεριλαμβάνονται το εισόδημα, η κατοικία, η απασχόληση και η κατανάλωση. Από αυτούς, το εισόδημα είναι σημαντικός παράγοντας της ποιότητας ζωής γιατί προσδιορίζει την προσωπική οικονομική κατάσταση. Ο βασικότερος δείκτης που αποτυπώνει την εισοδηματική κατάσταση των κατοίκων μιας περιοχής και που χρησιμοποιείται στη μελέτη αυτή είναι το κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Η ύπαρξη και το μέγεθος της κατοικίας αποτελούν επίσης σημαντικά στοιχεία της ποιότητας ζωής ενός ατόμου. Προκειμένου να την προσδιορίσουμε χρησιμοποιούμε τρεις δείκτες: τον αριθμό νέων κατοικιών ανά κάτοικο, τον αριθμό δωματίων νέων κατοικιών ανά κάτοικο και τον όγκο σε μ³ νέων κατοικιών ανά κάτοικο. Η απασχόληση δεν εξασφαλίζει μόνο τα προς το ζην, αλλά εξασφαλίζει και την κοινωνική δράση των ατόμων. Επίσης, πέρα από τις άμεσες επιδράσεις έχει και έμμεσες, αφού όσο μεγαλύτερο είναι το μέγεθος της απασχόλησης, τόσο υψηλότερα είναι τα έσοδα από δημοτικά τέλη και φόρους που είναι απαραίτητοι για την ανάπτυξη μιας περιοχής. Η ύπαρξη ανεργίας αντιστοιχεί σε μειωμένους αρχικούς πόρους και κατά συνέπεια σε επιδείνωση της ποιότητας ζωής. Υψηλά ποσοστά ανεργίας υποδηλώνουν επίσης και ενδεχόμενες πηγές σύγκρουσης μεταξύ των κοινωνικών ομάδων. Οι άνεργοι υφίστανται οικονομικές απώλειες, οι οποίες οδηγούν σε μείωση των κοινωνικών επαφών, οικογενειακές προστριβές, αλλά ακόμη και σε

³ Βλ. EU Commission (2002) The Lisbon Strategy-Making Change happen, Commission Staf Working Paper, SEC (2002) 29/2.

επιδείνωση της υγείας τους. Για την ακριβή αποτύπωση της σημασίας της απασχόλησης χρησιμοποιείται το ποσοστό ανεργίας. Τέλος, για τον προσδιορισμό της καταναλωτικής δαπάνης, χρησιμοποιούμε ως δείκτες την οικιακή χρήση ηλεκτρικού ρεύματος και τον αριθμό των επιβατικών αυτοκινήτων ιδιωτικής χρήσης.

Διαθέσιμες υπηρεσίες

Η ποιότητα ζωής ενός ατόμου εξαρτάται από τις διαθέσιμες υπηρεσίες που υπάρχουν στην περιοχή κατοικίας και οι οποίες ικανοποιούν βασικές του ανάγκες. Πρέπει να τονιστεί ότι το φάσμα των υπηρεσιών σε μια περιοχή δεν είναι ομοιογενές. Υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα σε περιοχές όπου υπάρχουν μεγάλες πόλεις, στις οποίες παρατηρείται κατά κανόνα μεγάλη συγκέντρωση υπηρεσιών και άλλων δραστηριοτήτων. Για την περιγραφή των υπηρεσιών μιας περιοχής είναι σκόπιμο να χρησιμοποιείται μεγάλος αριθμός δεικτών. Οι πιο σημαντικοί τομείς από την άποψη αυτή είναι ο τομέας της υγείας, της παιδείας, των μεταφορών, των επικοινωνιών, της ασφάλειας και του πολιτισμού.

Η υγειονομική προστασία και ιατρική περίθαλψη αποτελούν απαραίτητες εισροές για την εξασφάλιση της υγείας των κατοίκων μιας περιφέρειας ή μιας χώρας. Ο αριθμός κλινών θεραπευτηρίων ανά 1000 άτομα, ο αριθμός των γιατρών και οδοντιάτρων ανά 1000 άτομα καθώς και ο αριθμός των φαρμακείων ανά 1000 άτομα αποτελούν συγκεκριμένους δείκτες υποδομής υγειονομικής προστασίας που χρησιμοποιούνται στην παρούσα μελέτη.

Η παροχή παιδείας αποτελεί επίσης έναν από τους σημαντικότερους πόρους για την ποιότητα ζωής. Αυτό συμβαίνει γιατί ορισμένες περιφέρειες προσφέρουν πολύ περισσότερες δυνατότητες εκπαίδευσης σε σχέση με άλλες. Χρησιμοποιούμε πέντε δείκτες που αντανakλούν την παροχή εκπαίδευσης: τον αριθμό των δημοσίων σχολείων ανά 1000 άτομα, τον αριθμό του διδακτικού προσωπικού των δημοσίων σχολείων ανά 1000 άτομα καθώς και τη σχέση των μαθητών δημοτικών σχολείων, γυμνασίων και λυκείων με το διδακτικό προσωπικό αντίστοιχα.

Οι μεταφορικές υπηρεσίες αποτελούν επίσης σημαντικό στοιχείο της ποιότητας ζωής σε μια περιοχή. Οι συγκεκριμένοι δείκτες που χρησιμοποιούνται είναι ο αριθμός των λεωφορείων και των ταξί σε κυκλοφορία ανά 1000 κατοίκους. Δυστυχώς για τους άλλους δύο τομείς, ασφάλεια και πολιτισμός δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία.

Φυσικό και Αστικό περιβάλλον

Το φυσικό και αστικό περιβάλλον ασκεί σημαντικές επιδράσεις στην ποιότητας ζωής των ατόμων. Στις περισσότερες μελέτες πάνω στο περιβάλλον καταρτίζονται περιβαλλοντικοί δείκτες με τους οποίους ορίζεται η ποσότητα των περιβαλλοντικών ζημιών, όπως ο βαθμός ρύ-

πανσης, τα επίπεδα SO₂, τα αιωρούμενα σωματίδια κ.λπ.. Στους περιβαλλοντικούς δείκτες περιλαμβάνονται επίσης, ποσοτικές έρευνες για την ποιότητα των ανοικτών εκτάσεων, των υδάτινων περιοχών καθώς και δείκτες που σχετίζονται με το κλίμα. Στην τρέχουσα μελέτη δεν κατέστη δυνατή η εξεύρεση στοιχείων φυσικού περιβάλλοντος ανά περιφέρεια. Χρησιμοποιούμε ωστόσο δύο δείκτες για το αστικό περιβάλλον, το λόγο του αριθμού κατοίκων της πρωτεύουσας και του αριθμού κατοίκων της περιφέρειας, καθώς και την πυκνότητα του πληθυσμού ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο. Είναι φανερό ότι η αύξηση των τιμών των δεικτών αντιστοιχεί σε επιδείνωση της ποιότητας του αστικού περιβάλλοντος.

Ελκυστικότητα

Η ελκυστικότητα μιας περιοχής περιλαμβάνει πολλά επιμέρους στοιχεία, υποκειμενικά και αντικειμενικά που παρακινούν τα άτομα να την κατοικήσουν. Για να προσδιορίσουμε την ελκυστικότητα μιας περιοχής μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε δείκτες-υποκατάστατα που προσφέρουν μια σχετικά αντικειμενική εικόνα. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούμε τέσσερις δείκτες: τον αριθμό των κλινών σε ξενοδοχεία ανά κάτοικο, τον αριθμό των ετήσιων διανυκτερεύσεων αλλοδαπών ανά κάτοικο, τον αριθμό των ετήσιων διανυκτερεύσεων ημεδαπών ανά κάτοικο καθώς και τον αριθμό των γεννήσεων ανά κάτοικο. Ο αριθμός των κλινών σε ξενοδοχεία υποδηλώνει τουριστική έλξη. Επιπλέον, ο αριθμός των διανυκτερεύσεων δείχνει το βαθμό στον οποίο μια περιοχή προσελκύει τουρίστες. Πρόκειται για έναν γενικό δείκτη ο οποίος συνυπολογίζει όλα τα είδη επισκεπτών, είτε αυτοί προσελκύνονται από επιχειρηματικές δραστηριότητες είτε από τουριστικά αξιοθέατα. Ο αριθμός των γεννήσεων εκφράζει το βαθμό στον οποίο μια περιοχή έλκει άτομα τα οποία έχουν σκοπό να την καταστήσουν επίκεντρο της ζωής τους, τουλάχιστον μακροπρόθεσμα. Ο όρος ελκυστικότητα θα πρέπει να εκληφθεί με την ευρεία έννοια και συμπεριλαμβάνει επίσης οικονομικά στοιχεία, δηλαδή την περιοχή ως τόπο απασχόλησης και διαβίωσης.

Διαδικαστικοί πόροι που χρησιμοποιούνται για την πρόσβαση σε υλικούς και άυλους πόρους

Ισότητα και Κοινωνική Συνοχή

Η κοινωνική συνοχή είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την πρόσβαση στους υλικούς και άυλους πόρους μιας περιοχής. Η έλλειψη της είναι δυνατό να οδηγήσει στη δημιουργία περιθωριοποιημένων ομάδων, να εντείνει τις συγκρούσεις και την εγκληματικότητα σε μια περιοχή και κατά συνέπεια να επηρεάσει αρνητικά την ποιότητα ζωής. Η κοινωνική συνοχή αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον σήμερα καθώς η εισαγωγή της τεχνολογίας της πληροφορικής δημιουργεί καινούργια δεδομένα. Η κοινωνική συνοχή σχετίζεται με την κατανομή του εισοδήματος, με την ανισότητα στην εκπαίδευση, το επάγγελμα, την εθνική καταγωγή και το φύλ-

λο. Προκειμένου να προσδιορίσουμε ενδεχόμενες εστίες κοινωνικών ανισοτήτων χρησιμοποιούμε ως δείκτη τη διαφορά ανάμεσα στα ποσοστά του αστικού και του αγροτικού πληθυσμού. Όσο μεγαλύτερη είναι αυτή η διαφορά τόσο εντονότερες είναι οι εστίες σύγκρουσης.

Ενημέρωση, πληροφόρηση

Η ενημέρωση και πληροφόρηση είναι επίσης απαραίτητα στοιχεία για την πρόσβαση στους υλικούς και άυλους πόρους. Ο δείκτης που χρησιμοποιείται είναι ο αριθμός των τηλεφωνικών συνδέσεων/συσκευών ανά 1000 άτομα.

Πίνακας 1: Επιλογή δεικτών

A. Υλικοί και άυλοι πόροι (εισροές)	Πηγή
<i>Γενική κοινωνικο-οικονομική κατάσταση</i>	
<i>Εισόδημα</i>	
1. ΑΕΠ κατά κεφαλή (% μ.ο. χώρας)	ΕΣΥΕ
Κατοικία	
2. Αριθμός νέων κατοικιών ανά 1000 άτομα	Βάση δεδομένων all media
3. Αριθμός δωματίων νέων κατοικιών/ 1000 άτομα	Βάση δεδομένων all media
4. Όγκος σε χιλ. m3 νέων κατοικιών /1000 άτομα	Βάση δεδομένων all media
Απασχόληση	
5. Ποσοστό απασχόλησης	ΕΣΥΕ
6. Ποσοστό ανεργίας	ΕΣΥΕ
Κατανάλωση	
7. Οικιακή χρήση ηλεκτρικού ρεύματος/1000 κατοίκους	Βάση δεδομένων all media
8. Επιβατ.αυτοκ. ΙΧ σε κυκλοφορία /1000 κατοίκους	Βάση δεδομένων all media
<i>Διαθέσιμες υπηρεσίες</i>	
Υγεία	
9. αριθμός κλινών θεραπευτ. /1000 κατοίκους	Βάση δεδομένων all media
10. αριθμός ιατρών /1000 κατοίκους	Βάση δεδομένων all media
11. αριθμός οδοντιάτρων /1000 κατοίκους	Βάση δεδομένων all media
12. αριθμός φαρμακείων /1000 κατοίκους	Βάση δεδομένων all media
Παιδεία	
13. αριθμ δημοσίων σχολείων(δημ. Γυμν.λύκεια) /1000 άτομα	Βάση δεδομένων all media
14. αριθμ. Διδ.προς. Δημοσίων σχολείων/1000 άτομα	Βάση δεδομένων all media
15. μαθητές δημ. Σχολείων/δάσκαλο	Βάση δεδομένων all media
16. μαθητές γυμν./καθηγητή	Βάση δεδομένων all media
17. μαθητές λυκείων /καθηγητή	Βάση δεδομένων all media
Μεταφορές	
18. Ταξί σε κυκλοφορία/1000 κατοίκους	Βάση δεδομένων all media
19. Λεωφορεία σε κυκλοφορία/1000 κατοίκους	Βάση δεδομένων all media
Φυσικό και αστικό περιβάλλον	
20. αρ. κατοίκων πρωτευ./αριθμ. Κατοίκων περιφ	Βάση δεδομένων all media
21. Πυκνότητα πληθυσμού, κάτοικοι/τ.χμ.	ΕΣΥΕ
Ελκυστικότητα	
22. κλίνες σε ξενοδοχεία ανά κάτοικο	Βάση δεδομένων all media
23. Διανυκτερ. Αλλοδαπών ανά κάτοικο	Βάση δεδομένων all media
24. Διανυκτερ. Ημεδαπών ανά κάτοικο	Βάση δεδομένων all media
Γεννήσεις ανά κάτοικο	
B. Διαδικαστικοί πόροι που χρησιμοποιούνται για την πρόσβαση σε υλικούς και άυλους πόρους	
<i>Ισότητα και Κοινωνική Συνοχή</i>	
25. Διαφορά αστικού και αγροτικού πληθυσμού	Βάση δεδομένων all media
<i>Ενημέρωση, πληροφόρηση</i>	
26. Κύριες τηλεφωνικές συνδέσεις,συσκευές/1000 κατ.	Βάση δεδομένων all media

Η ΜΕΤΡΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΚΛΙΣΗΣ Η ΑΠΟΚΛΙΣΗΣ

Στατιστικά, οικονομικές σειρές διαφορετικών περιοχών συγκλίνουν όταν η πιθανότητα να διαφέρουν οι σειρές αυτές περισσότερο από ένα συγκεκριμένο ποσό γίνεται πολύ μικρή. Το απλούστερο μέτρο σύγκλισης ή απόκλισης περιφερειακών ανισοτήτων περιλαμβάνει την διαφοροποίηση των τιμών των μεταβλητών που χρησιμοποιούνται στις επιμέρους περιφέρειες⁴. Το κέντρο βάρους των περισσότερων μελετών εστιάζεται στην εξέλιξη της σταθερής απόκλισης του κατά κεφαλήν εισοδήματος σε διάφορες περιοχές ή χώρες. Αυτή η μέθοδος χρησιμοποιείται και από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στις τακτικές της εκθέσεις σχετικά με την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη των ευρωπαϊκών περιφερειών. Στην ίδια γραμμή πλευσης βρίσκονται και οι Barro και Sala i Martin (1991, 1992), Baumol (1986) και Durlauf και Johnson (1992). Προσπαθούν να διερευνήσουν εάν οι φτωχότερες χώρες αναπτύσσονται ταχύτερα από τις πλουσιότερες, πράγμα που ισοδυναμεί με τον προσδιορισμό μιας αρνητικής σχέσης μεταξύ του αρχικού κατά κεφαλήν εισοδήματος μιας χώρας και της μετέπειτα μεγέθυνσής του για μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Με άλλα λόγια, η προσέγγισή τους σχετίζεται με την διαδικασία σταδιακής μεγέθυνσης του νεοκλασικού υποδείγματος.

Στο άρθρο αυτό, προσδιορίζουμε την πορεία των περιφερειακών ανισοτήτων χρησιμοποιώντας δύο διαφορετικές προσεγγίσεις. Καταρχήν, εξετάζουμε τις σειρές 26 διαφορετικών μεταβλητών που ανταποκρίνονται στην ύπαρξη υλικών και άυλων πόρων (εισροές) καθώς και σε διαδικαστικούς πόρους για την πρόσβαση στις εισροές. Οι εισροές αυτές σχετίζονται με την γενική κοινωνικο-οικονομική κατάσταση μιας περιοχής, με την παροχή υγείας, παιδείας, μεταφορών, με το αστικό περιβάλλον, την ελκυστικότητα και την κοινωνική ισότητα και πρόσβαση στην ενημέρωση. Η ανάλυση βασίζεται σε πέντε χρονικές περιόδους, 1960, 1970, 1980, 1990, 2000 έτσι ώστε να είναι δυνατή η εξαγωγή συμπερασμάτων που αφορούν τις επιμέρους δεκαετίες. Οι μεταβλητές που περιέχονται στην ανάλυση αφορούν τις 13 περιφέρειες της χώρας NUTS II: Ανατολική Μακεδονία & Θράκη, Κεντρική Μακεδονία, Δυτική Μακεδονία, Ήπειρος, Θεσσαλία, Ιόνια Νησιά, Δυτική Ελλάδα, Στερεά Ελλάδα, Αττική, Πελοπόννησος, Βόρειο Αιγαίο, Νότιο Αιγαίο και Κρήτη. Η βασικές πηγές των στοιχείων είναι η ΕΣΥΕ και η βάση δεδομένων all media.

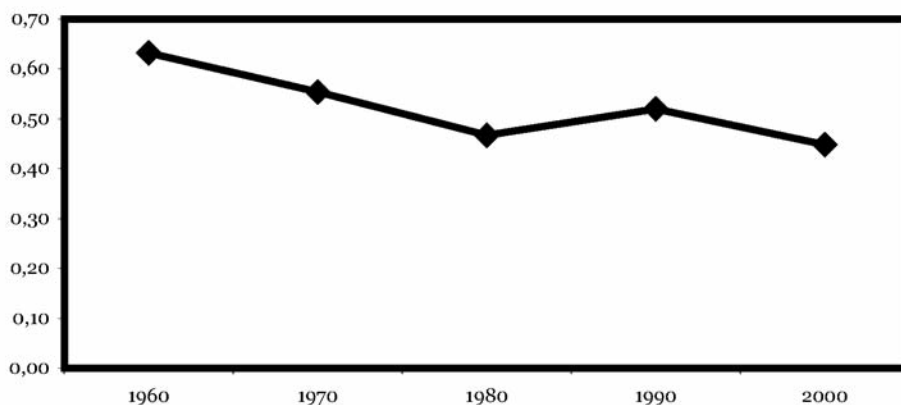
Υπολογίζουμε για κάθε μεταβλητή τη διαχρονική διαφοροποίηση των τιμών της μεταξύ των περιφερειών της χώρας. Η ακριβής μορφή του συντελεστή διαφοροποίησης έχει ως εξής:

⁴ Οι Emerson et al. (1992) χρησιμοποίησαν τέτοιες μεθόδους κατά την εκτίμηση των συνεπειών του ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος. Ο Cignolani (1993) έκανε το ίδιο πράγμα αναφορικά με την σύγκλιση των περιφερειών στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

$$\Sigma.\Delta. = \frac{\sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{i=15} (X_i - \bar{X})^2}{N}}}{\bar{X}}$$

όπου X_i είναι η τιμή κάθε μεταβλητής, \bar{X} είναι ο μέσος όρος των τιμών της μεταβλητής, i είναι ο αριθμός των περιφερειών (δηλαδή 13) και N ο αριθμός των παρατηρήσεων. Για κάθε χρονική περίοδο και για κάθε μεταβλητή βρίσκουμε μία τιμή του συντελεστή διαφοροποίησης, που φανερώνει την εξέλιξη του σχετικού βαθμού ανισότητας μεταξύ των 13 περιφερειών. Μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων, συμβαίνει όταν ο συντελεστής διαφοροποίησης διαχρονικά μειώνεται. Όταν ο συντελεστής διαφοροποίησης όλων των εξεταζομένων μεταβλητών ή της πλειοψηφίας αυτών μειώνεται, συμπεραίνουμε ότι υπάρχει σύγκλιση μεταξύ των περιφερειών. Οι συντελεστές διαφοροποίησης για τις μεταβλητές που εξετάζονται απεικονίζονται στον Πίνακα 2, ενώ η διαχρονική τους εξέλιξη παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 2.

Διάγραμμα 2 : Μέσος συντελεστής διαφοροποίησης

Το πρόβλημα με την παραπάνω κλασική προσέγγιση ποσοτικοποίησης των περιφερειακών ανισοτήτων δεν είναι σε θέση να μας οδηγήσει σε συμπεράσματα στην περίπτωση που ένα σημαντικό μέρος των εξεταζομένων μεταβλητών "οδηγεί" προς μια κατεύθυνση (π.χ. σύγκλιση) και το υπόλοιπο προς μια άλλη (π.χ. απόκλιση). Για το λόγο αυτό στην εμπειρική μας ανάλυση υπολογίζουμε –και στηρίζουμε τα συμπεράσματά μας– στην μέση τιμή του συντελεστή διαφοροποίησης όλων των μεταβλητών (βλ. Πίνακα 2).

Πίνακας 2: Συντελεστές Διαφοροποίησης, 1960-2000

	1960	1970	1980	1990	2000
1. ΑΕΠ κατά κεφαλή (% μέσου όρου χώρας)			0,15	0,14	0,17
2. Αριθμός νέων κατοικιών ανά 1000 άτομα		0,44	0,26	0,45	0,22
3. Αριθμός δωματίων νέων κατοικιών/ 1000 άτομα		0,32	0,19	0,34	0,15
4. Όγκος σε χιλ. m3 νέων κατοικιών / 1000 άτομα		0,40	0,18	0,30	0,12
5. Οικιακή χρήση ηλεκτρικού ρεύματος /1000 άτομα	1,59	0,85	0,33	0,21	0,19
6. % ανεργίας	0,41	0,31	0,29	0,27	0,03
7. Επιβατ.αυτοκ. ΙΧ σε κυκλοφορία / 1000 άτομα	1,38	0,73	0,46	0,38	0,21
8. Αριθμός κλινών θεραπευτ. /1000 κατοίκους	0,66	0,66	0,44	0,38	0,34
9. Αριθμός ιατρών /1000 κατοίκους	0,67	0,44	0,58	0,47	0,31
10. Αριθμός οδοντιάτρων /1000 κατοίκους	0,75	0,37	0,56	0,38	0,31
11. Αριθμός φαρμακείων /1000 κατοίκους	0,32	0,33	0,31	0,19	0,33
12. Αριθμ δημοσ. σχολείων(δημοτικά, Γυμνάσια, Λύκεια) /1000 άτομα	0,27	0,34	0,31	0,22	0,19
13. Αριθμ. Διδακτ.προσ. Δημοσίων σχολείων / 1000 άτομα	0,11	0,19	0,09	0,06	0,19
14. Μαθητές δημ. σχολείων / δάσκαλο	0,09	0,11	0,11	0,08	0,09
15. Μαθητές Γυμνασίων / καθηγητή	0,17	0,07	0,07	0,08	0,11
16. Μαθητές λυκείων /καθηγητή	0,19	0,09	0,09	0,08	0,10
17. Ταξί σε κυκλοφορία/1000 κατοίκους	0,51	0,28	0,29	0,28	0,07
18. Λεωφορεία σε κυκλοφορία /1000 κατοίκους	0,38	0,30	0,24	0,33	0,27
19. Αρ. κατοίκων πρωτεύουσας / αριθμ. κατοίκων περιφέρειας	0,74	0,58	0,53	0,50	0,34
20. Πυκνότητα πληθυσμού, (κάτοικοι / τ.χμ.)	1,46	1,82	1,95	1,94	0,49
21. Κλίνες σε ξενοδοχεία ανά κάτοικο			1,15	1,29	1,20
22. Διανυκτερεύσεις αλλοδαπών ανά κάτοικο		1,64	1,58	1,68	1,30
23. Διανυκτερεύσεις ημεδαπών ανά κάτοικο		0,32	0,39	0,52	1,69
24. Γεννήσεις ανά κάτοικο	0,11	0,08	0,09	0,10	0,60
25. Διαφορά αστικού και αγροτικού πληθυσμού	1,58	2,09	0,99	2,47	2,32
26. Κύριες τηλεφ/κές συνδέσεις,συσκευ/1000 κατ.		0,52	0,52	0,37	0,31
Μέσος συντελεστής διαφοροποίησης	0,63	0,55	0,47	0,52	0,45

Σχετικό με την έννοια της σύγκλισης είναι και το θέμα των ανισοτήτων μεταξύ των περιφερειών και της διαχρονικής τους εξέλιξης. Το θέμα της διαχρονικής εξέλιξης των περιφερειακών ανισοτήτων το εξετάζουμε με τη βοήθεια πινάκων κατάταξης των περιφερειών βάσει των τιμών του δείκτη ποιότητας ζωής. Ως δείκτης ποιότητας ζωής της περιφέρειας, ορίζουμε τη μέση τιμή των τροποποιημένων (scaled) μεταβλητών της. Η "τροποποιημένη" τιμή μιας μεταβλητής X , X^* κυμαίνεται μεταξύ 0-100 και ορίζεται ως εξής:

$$X^* = 100(X - X_{\min}) / (X_{\max} - X_{\min})$$

όπου X είναι η τιμή της μεταβλητής, X_{\min} και X_{\max} είναι οι ελάχιστες και μέγιστες τιμές και X^* είναι η τροποποιημένη τιμή της μεταβλητής, για μεταβλητές που σχετίζονται θετικά με την ποιότητα ζωής και

$$X^* = 100 - [100(X - X_{\min}) / (X_{\max} - X_{\min})],$$

για μεταβλητές που σχετίζονται αρνητικά με τον δείκτη ποιότητας ζωής (π.χ. ποσοστό ανερ -

γίας, αριθμός μαθητών ανά δάσκαλο, πυκνότητα του πληθυσμού, αριθμός κατοίκων πρωτεύουσας / αριθμός κατοίκων περιφέρειας)⁵.

ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Χρησιμοποιήσαμε δύο στατιστικά μέτρα προκειμένου να υπολογίσουμε την εξέλιξη των ανισοτήτων στην ποιότητα ζωής στην Ελλάδα στις δεκαετίες του 1960, 1970, 1980, 1990 και 2000. Σε αντίθεση με προηγούμενες μελέτες, η προσοχή μας εστιάζεται σε μεταβλητές που έχουν άμεση σχέση με την ποιότητα ζωής. Τα αποτελέσματα της πρώτης προσέγγισης παρουσιάζονται στο Διάγραμμα 2 καθώς και στον Πίνακα 2, ενώ τα αποτελέσματα της δεύτερης προσέγγισης απεικονίζονται στον Πίνακα 3.

Με βάση το τον Πίνακα 2 και το Διάγραμμα 2 μπορούμε να κάνουμε τις εξής παρατηρήσεις:

- 1) Για τις περισσότερες μεταβλητές παρατηρήθηκε μείωση των ανισοτήτων σε όλη την τετρακονταετία. Η μείωση είναι αρκετά έντονη αναφορικά με τη γενική κοινωνικο-οικονομική κατάσταση και τις υπηρεσίες πρόσβασης στα υλικά και άυλα αγαθά. Δεν παρατηρείται σε μεταβλητές που έχουν σχέση με την ελκυστικότητα και την κοινωνική διαστρωμάτωση. Αυτό φανερώνει την τάση ορισμένων ελκυστικών περιοχών και πόλεων να προσελκύουν περισσότερα άτομα και έτσι να διογκώνουν τις κοινωνικές ανισότητες στο εσωτερικό τους.
- 2) Η μείωση των ανισοτήτων δεν ήταν συνεχής από το 1960-2000. Στη δεκαετία 1980-1990 υπήρξε αντιστροφή της τάσης και οι ανισότητες στην ποιότητα ζωής αυξήθηκαν για όλες σχεδόν τις μεταβλητές. Αναφορικά με τον αριθμό νέων κατοικιών και δωματίων ανά 1000 κατοίκους, αυτό ίσως οφείλεται στη συνεχή και απότομη δόμηση λόγω της αύξησης του τουρισμού στα νησιά του Ιονίου και του Αιγαίου πελάγους.
- 3) Τέλος, κοιτάζοντας τη γραφική παράσταση του μέσου όρου των 26 μεταβλητών μπορούμε ανεπιφύλακτα να συμπεράνουμε ότι οι περιφερειακές ανισότητες μειώθηκαν στην Ελλάδα από το 1960 μέχρι το 2000. Η μείωση ήταν ιδιαίτερα αισθητή από το 1960 μέχρι το 1980, ενώ αντιστράφηκε στην επόμενη δεκαετία συνέχεια. Μετά το 1990 οι ανισότητες μειώνονται. Οι εξελίξεις αυτές μπορούν να ερμηνεύσουν και την αποτελεσματικότητα της περιφερειακής πολιτικής στις επιμέρους δεκαετίες. Είναι φανερό ότι στη δεκαετία του 1980 η περιφερειακή πολιτική υπήρξε αναποτελεσματική.

⁵ Ένα ερώτημα που προκύπτει από την ανάλυση που χρησιμοποιούμε είναι -δεδομένης της μακράς περιόδου ανά - λυσης- κατά πόσον το ειδικό βάρος των επιμέρους δεικτών παραμένει διαχρονικά σταθερό εφόσον οι ανάγκες και προτεραιότητες της ελληνικής κοινωνίας έχουν αλλάξει σημαντικά τα τελευταία χρόνια. Ένας τρόπος για να απαντηθεί αυτό το ερώτημα θα ήταν η χρήση συντελεστών στάθμισης των επιμέρους μεταβλητών με βάση κατάλληλα διαμορφωμένα ερωτηματολόγια. Όμως κάτι τέτοιο δεν γίνεται στην παρούσα εργασία. Θα μπορούσε ωστόσο να αποτελέσει αντικείμενο μελλοντικής έρευνας.

Πίνακας 3: Δείκτης Κατάταξης Ποιότητας Ζωής - Κατάταξη Περιφερειών της Ελλάδας 1960-2000

	1960		1970		1980		1990		2000	
	Δείκτης Ποιότητας Ζωής	Κατάταξη	Δείκτης Ποιότητας Ζωής	Κατάταξη	Δείκτης Ποιότητας Ζωής	Κατάταξη	Δείκτης Ποιότητας Ζωής	Κατάταξη	Δείκτης Ποιότητας Ζωής	Κατάταξη
Αττική	79,0	1	76,0	1	70,0	1	75	1	71	1
Κρήτη	43,0	2	42,0	2	45,0	2	45	2	42	3
Νότιο Αιγαίο	35,0	3	37,0	3	35,0	4	32	4	35	4
Κεντρική Μακεδονία	28,0	4	34,0	4	38,0	3	35	3	33	5
Νησιά Ιονίου	27,0	5	28,0	5	32,0	5	31	5	43	2
Πελοπόννησος	25,0	7	23,0	7	24,0	8	18	9	25	10
Δυτική Ελλάδα	23,0	6	25,0	6	30,0	6	17	10	26	9
Δυτική Μακεδονία	21,0	9	20,0	9	20,0	10	21	8	28	8
Θεσσαλία	20,0	10	18,0	10	22,0	9	23	7	30	7
Αν Μακεδονία & Θράκη	18,0	8	22,0	8	25,0	7	27	6	31	6
Στερεά Ελλάδα	17,0	12	15,0	12	16,0	12	15	12	22	11
Βόρειο Αιγαίο	15,0	11	17,0	11	18,0	11	14	13	20	13
Ήπειρος	13,0	13	14,0	13	15,0	13	16	11	21	12
Τυπική απόκλιση	17,4		16,7		15,0		16,8		13,6	

Ως δείκτη ποιότητας ζωής της περιφέρειας, ορίζουμε την μέση τιμή των τροποποιημένων (scaled) μεταβλητών της.

Ο Πίνακας 3 παρουσιάζει τη μέση τιμή των ταξινομήσεων που έγιναν με βάση την "τροποποιημένη" τιμή των μεταβλητών που επηρεάζουν την ποιότητα ζωής στην περιφέρεια. Αναφορικά με το επίπεδο ανάπτυξης, η Αττική παραμένει στην πρώτη θέση αναφορικά με την ποιότητα ζωής, ακολουθούμενη από την Κρήτη, το Νότιο Αιγαίο και τα νησιά του Ιονίου. Τις τελευταίες θέσεις καταλαμβάνουν συνήθως η Ήπειρος, το Βόρειο Αιγαίο και η Ανατολική Μακεδονία & Θράκη. Βελτίωση του επιπέδου ποιότητας ζωής παρουσίασαν η Θεσσαλία, η Μακεδονία και η Δυτική Μακεδονία, ενώ χειρότερες την θέση τους η Πελοπόννησος και η Στερεά Ελλάδα. Βέβαια, όλες αυτές οι τάσεις είχαν σαν αποτέλεσμα τη μείωση των –μεταξύ των περιφερειών– ανισοτήτων σε όλη τη διάρκεια της χρονικής περιόδου 1960-2000.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η εργασία αυτή εξέτασε την σύγκλιση και την εξέλιξη των ανισοτήτων μεταξύ των περιφερειών στην Ελλάδα από το 1960 μέχρι το 2000. Οι περιφερειακές ανισότητες ορίστηκαν και εξετάστηκαν με βάση έναν δείκτη ποιότητας ζωής. Υπολογίσαμε την πραγματική σύγκλιση ή απόκλιση μεταξύ των 13 περιφερειών της Ελλάδας χρησιμοποιώντας δύο (συμπληρωματικές) προσεγγίσεις, η πρώτη βασισμένη στο συντελεστή διαφοροποίησης και η δεύτερη βασισμένη σε κατατάξεις βάσει των τιμών του δείκτη ποιότητας ζωής. Αρχικά, επιβεβαιώθηκε η μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων στην Ελλάδα, με εξαίρεση τη δεκαετία του 1980. Στη συνέχεια, διαπιστώθηκε η σχετική βελτίωση των αναπτυξιακών χαρακτηριστικών της Θεσ-

σαλίας, Μακεδονίας και Δυτικής Μακεδονίας ενώ χειροτέρευαν τη θέση τους η Πελοπόννησος και η Στερεά Ελλάδα.

Βιβλιογραφία

- Allardt E. (1976) "Dimensions of Welfare in a Comparative Scandinavian Study", *Acta Sociologica*, XIX, 3.
- Allardt E. (1981) "Experiences from the Comparative Scandinavian Study with a Bibliography of the Project", *European Journal of Political Research*, 9: 101-111.
- Andrews F. και A. Szalai (eds.) (1980) *Quality of Life: Comparative Studies*, Sage Publication, London.
- Barro R. και Sala i Martin X. (1991) "Convergence across States and Regions", *Brookings Papers on Economic Activity*, 107-82.
- Barro R και Sala i Martin X. (1992) "Convergence", *Journal of Political Economy*, 100(2).
- Baumol W.J. (1986) "Productivity Growth, Convergence and Welfare: What the long Run data show" *American Economic Review*, December, 1075-85.
- Bradburn N. (1969) *The Structure of Psychological Well-Being*, Chicago, Aldine.
- Cantril H. (1965) *The Patterns of Human Concerns*, Rutgers University Press, New Brunswick.
- Galtung J. και Wirak A. (1976) "Human Need, Human Rights and the Theories of Development", UNESCO Workshop, *Applicability of Social Indicators to National Planning in Thailand*, Bangkok.
- Gerson E. (1976) "On Quality of Life", *American Sociological Review*, 41: 793-806.
- Cignolani M. (1993) "Disparities Regionales de Produit par Tete Dans ls Communaute Europeene", *EIB Papers*, 19: 7-41.
- Commission EC (1990) "One market, one money", *European Economy*, No 44, October.
- Dulauf S.N. και Johnson P.A. (1992) "Local Versus European Convergence across National Economies", *London School of Economics Financial and Economic Group Discussion Papers Series*, No.13.
- Emerson M., Gros D., Italiane A., Pisani J. και H. Reichenbach (1992) *One Market, One Money* Oxford University Press.
- Hauser S. και S. Lörcher (1973) "Lebensstandard und Sozialprodukt. Ein Vergleich BRD-Japan", *Konjunkturpolitik*, 2: 81-116.
- Inglehart R. (1977) *The silent Revolution*, Princeton University Press, Princeton.
- Krugman P. (1991) "Increasing Returns and Economic Geography", *Journal of Political Economy*, 99(3).

- Krugman P. και Venables (1990) "Integration and the Competitiveness of Peripheral Industry", στο Bliss, C. και Braga de Macedo, J. (eds.), *Unity with Diversity in the European Economy: The Community's Southern Frontier* (Cambridge: Cambridge University Press), 56-75.
- Van der Ploeg και Tang (1992), "The Macroeconomics of Growth: An International Perspective", *Oxford Review of Economic Policy*, 8(4): 15-28.

Λιαργκόβας Παναγιώτης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Αργοναυτών και Φιλελλήνων, 38221 Βόλος,
e-mail: liargoua@uth.gr

Γιαννιάς Δημήτρης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Αργοναυτών και Φιλελλήνων, 38221 Βόλος,
e-mail: cobet@acci.gr

Φωτόπουλος Γιώργος
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Αργοναυτών και Φιλελλήνων, 38221 Βόλος,
e-mail: gfotoopoulos@uth.gr

Cube 2 - Hypercube

Η Νοηματική Ανασυγκρότηση του Χώρου: Ο Επαναπροσδιορισμός των "Αρχιτεκτονικών Σταθερών" και των Πρωταρχικών Δομών "Σωματικής Εμπειρίας"

Έβελυν Γαβρήλου

Διδάσκουσα (407/80), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Βασίλης Μπουρδάκης

Επικουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Περίληψη

Με αφορμή τη συγκρότηση αίσθησης χώρου μέσω κινηματογραφικής αναπαράστασης και την ταινία *Cube 2: Hypercube*, το παρόν άρθρο εξετάζει τους τρόπους που η νοηματική ανασυγκρότηση του χώρου μπορεί να εμπλουτιστεί με σωματικές παραμέτρους. Επιχειρείται η σύσταση της συγχρονικής και ολοκληρωμένης εντύπωσης του χώρου από τη σκοπιά ενός σώματος που δρα ως ενεργός φορέας συλλογής ερεθισματάτων και συγκροτεί αφαιρετικές δομές σωματικής εμπειρίας προκειμένου να οργανώσει την αντίληψη και κατανόηση του χώρου σε ένα συνεκτικό σύνολο. Η χρήση "σχημάτων" όπως αυτά παρουσιάζονται από τον Mark Johnson (*The Body in the Mind*, 1987) αποτελούν τα μεθοδολογικά εργαλεία επεξεργασίας πληροφοριών. Τονίζεται η σημασία της μεταφορικής προέκτασης και της φαντασιακής ανασύνθεσης των αφαιρετικών δομών εμπειρίας. Αποδεικνύεται ότι η διάδραση της ενσωματωμένης εμπειρίας με τα χωρικά συστατικά είναι ικανή να εμπλουτίσει την αντίληψη και νοηματοδότηση του χώρου καθώς αποκαλύπτει τον τρόπο που αρχιτεκτονικές σταθερές αποσταθεροποιούνται νοηματικά και επαναπροσδιορίζονται μέσα από τέτοιες διαδικασίες. Η προσέγγιση αυτή αποσκοπεί στην ενεργή επαναφορά του συνειδητού σώματος κατά την ανάλυση και σχεδιασμό χώρου.

Λέξεις κλειδιά

"Σχήμα", ενσωματωμένη εμπειρία του χώρου, επαναπροσδιορισμός αρχιτεκτονικών σταθερών, νοηματικός εμπλουτισμός του χώρου, Κύβος 2: υπερκύβος.

Cube 2 - Hypercube

The Reconstruction of Spatial Meaning: The Redefinition of the "Architectural Elements" and the Primary Structures of "Embodied Experience"

This article, drawing on the synthesis of spatial sense through cinematic representation in the movie Cube 2: Hypercube, examines the ways through which the reconstruction of spatial meaning can be enriched with bodily parameters. The construction of an inclusive and synchronic bodily sense of space, actively collecting stimuli and forming abstract structures of embodied experience, is attempted in order to organize the spatial perception and understanding into a coherent whole. The use of "image – schemata" as defined and analyzed by Mark Johnson (The Body in the Mind, 1987) constitute the methodological tool for data processing. The metaphorical extensions and the imaginative elaborations of abstract embodied structures is stressed in order to highlight the ways they contribute to the formation of meaning. It is proved that the interaction between embodied experience and spatial elements is capable of enriching the conception and meaning of space as it unfolds ways that architectural elements can be destabilized and redefined. This approach aims at the reactivation of a conscious body during the process of spatial analysis and design.

Keywords

"Image – schemata", embodied spatial experience, redefinition of architectural primary elements, enrichment of spatial meaning, Cube 2: hypercube.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η κινηματογραφική αναπαράσταση του χώρου συχνά αποτελεί το έναυσμα για την επισήμανση και ανάδειξη προβληματισμών που απασχολούν τη σύγχρονη εποχή. Η τέχνη του κινηματογράφου ενώ κατ' αρχήν είναι οπτική, έχει την ικανότητα ν' αποκαλύπτει πτυχές που αφορούν στη σωματική εμπειρία και τη συγκρότηση αίσθησης χώρου μέσω τέτοιων εμπειριών. Στο παραπάνω πλαίσιο, το παρόν άρθρο, επιχειρεί να εγείρει ερωτήματα και σκέψεις βασιζόμενο στην ταινία επιστημονικής φαντασίας Cube 2 - Hypercube η οποία χρησιμοποιείται ως αφορμή για μια χωρική ανάγνωση που θέτει ως πρωταγωνιστή τη σωματική εμπειρία και τη φαντασιακή, νοηματική ανασυγκρότηση της εμπειρίας αυτής. Επιχειρείται μια προσέγγιση σύστασης της συγχρονικής και ολοκληρωμένης εντύπωσης του χώρου που δεν απορρέει από την οργάνωση και κατηγοριοποίηση χωρικών συστατικών σε διακριτά σύνολα, αλλά από τη θεώρηση του σώματος ως ενεργού φορέα που συλλέγει ερεθίσματα και συγκροτεί αφαιρετικές δομές σωματικής εμπειρίας προκειμένου να οργανώσει την αντίληψη και κατανόηση του χώρου σε ένα συνεκτικό σύνολο. Σκοπός μιας τέτοιας προσέγγισης είναι η συμπλήρωση της οπτικής αντίληψης και της ανασυγκρότησης δομής και σχήματος χώρου με σωμα-

τικές παραμέτρους προκειμένου να τονιστεί η σημασία της σωματικής εμπειρίας κατά την ανάλυση και νοηματική ανασυγκρότηση χώρου οποιασδήποτε κλίμακας.

Η ταινία διαπραγματεύεται την δράση μιας ομάδας ανθρώπων σε ένα περιβάλλον κατασκευασμένο σε τέσσερις διαστάσεις και έτσι εξ' αρχής κινείται σε ένα πλαίσιο που ξεφεύγει από τις καθημερινές συμβάσεις αναπαράστασης και νοηματοδότησης του χώρου. Οι τρόποι αναπαράστασης της τέταρτης διάστασης στο χώρο, είναι ένα ζήτημα που απασχολεί πεδία διαφορετικών ενδιαφερόντων. Οι διασταυρούμενες, σχετικές αναζητήσεις θετικών επισημών και τεχνών αναδεικνύουν ένα πλούσιο υλικό που δεν έχουν αφήσει ανεπηρέαστο το πεδίο της αρχιτεκτονικής. Με αφορμή¹ την ταινία *Cube 2: Hypercube* (Κύβος 2) και τη συσχέτιση της με το πρώτο μέρος *Cube* (Κύβος), απομονώνονται και αναλύονται τεχνικές και στοιχεία που είναι ικανά να εμπλουτίσουν την αρχιτεκτονική σκέψη σε επίπεδο χωρικής αναπαράστασης, αλλά κυρίως σε ζητήματα θεωρίας για τη σχέση σώματος - χώρου.

Έχοντας ως αφετηρία την διατύπωση του Mark Johnson (1987: xix), ότι "η πραγματικότητα μας σχηματίζεται από τα μοντέλα σωματικής κίνησης, τα περιγράμματα του χωρικού και χρονικού προσανατολισμού μας και τις μορφές διάδρασης με τα αντικείμενα", η ανάλυση της ταινίας πραγματοποιείται σε τρία επίπεδα:

- A. Εντοπίζεται η λογική της κατασκευής στο σύνολο της
- B. Απομονώνεται και μελετάται η "δομική μονάδα" σύστασης της υπερκατασκευής που είναι ο κύβος
- Γ. Αναλύεται η δράση και κίνηση των σωμάτων στο χώρο

Σκοπός είναι η ανάδειξη ενός νέου τρόπου νοηματικής ανασυγκρότησης αρχιτεκτονημένου χώρου που απελευθερώνεται από τις συμβάσεις της γεωμετρίας, τονίζοντας το αμφίδρομο της σχέσης σώματος - χώρου.

Το ενδιαφέρον εστιάζεται στον επαναπροσδιορισμό των αρχιτεκτονικών σταθερών και των πρωταρχικών δομών σωματικής εμπειρίας που συγκροτούν την αντίληψη, λόγω της ιδιαίτερης φύσης του χώρου. Παράλληλα τονίζεται η σημασία της "φαντασίας" στην οργάνωση της αντιληπτικής και κιναισθητικής πληροφορίας.

Μεθοδολογικά, αρχικός σκοπός ήταν η αναζήτηση διακριτών χωρικών συστατικών που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στη νοηματική ανασυγκρότηση. Ως "νοηματική ανασυγκρότηση" ορίζουμε την συγχρονική τοποθέτηση των αποσπασματικών χωρικών στοιχείων, ενδείξεων, σωματικών εμπειριών και δράσεων που συλλέγονται κατά τη διάρκεια της ταινίας προκειμένου να οργανωθεί ένα ολοκληρωμένο σύνολο. Το σύνολο αυτό οφείλει ν' αναφέρεται σε χώρο όπως καταγράφηκε μέσα από τη σωματική εμπειρία του πρωταγωνιστή και όχι ως θέαση εξωτερικού παρατηρητή. Μια τέτοια πρόθεση θα καθιστούσε τη χρήση σχημά-

¹ Η ανάλυση που ακολουθεί δεν βασίζεται αυστηρά στη δομή της ταινίας και στις προθέσεις του σκηνοθέτη. Σημειώνονται και υιοθετούνται χειρισμοί που αφορούν στην συγκρότηση και αναπαράσταση της τέταρτης διάστασης που στην πορεία όμως εμπλουτίζονται προκειμένου να ενταχθούν σε ένα ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο που αφορά στη μελέτη σχέσεων σώματος - χώρου.

των ανάγνωσης, όπως για παράδειγμα αυτά που προτείνει ο Lynch στο βιβλίο του *The Image of the City* (1960), ελλιπή κατ' αρχήν λόγω της θέσης του μελετητή που εμφανίζεται ως εξωτερικός παρατηρητής. Επίσης, η φύση του χώρου καθώς και η συνεχώς μεταβαλλόμενη δομή του δεν θα επέτρεπαν την εξαγωγή γόνιμων συμπερασμάτων. Το ουδέτερο σκηνικό έδινε προτεραιότητα στη σωματική δράση και την εμπειρία που αποκόμιζαν οι πρωταγωνιστές.

Σαν συνέπεια, η ανάγνωση πραγματοποιήθηκε μέσω αναγνώρισης πρωταρχικών δομών σωματικής εμπειρίας όπως αυτές παρουσιάζονται από τον Mark Johnson. Οι δομές αυτές αναφέρονται ως "σχήματα"² ή αλλιώς "image-schemata", και ορίζονται ως "οποιοδήποτε επαναλαμβανόμενο, δυναμικό μοτίβο της αντιληπτικής μας διάδρασης και των κινησιακών αυτοματισμών που δίνουν συνοχή και δομή στην εμπειρία μας" (1987, xiv). Οι αφαιρετικές αυτές δομές δεν είναι αυστηρές και κλειστές, αλλά επιδέχονται εμπλουτισμό ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται. "Τα σχήματα και οι μεταφορικές προεκτάσεις τους, αποτελούν εμπειρικές δομές νοήματος που είναι βασικές για το μεγαλύτερο μέρος της αφαιρετικής μας ικανότητας κατανόησης και συλλογισμού" (1987, xvi).

Είναι ικανά λοιπόν να χρησιμοποιηθούν ως ένα αντικειμενικό κριτήριο για την αντίληψη και κατανόηση του χώρου. Μέσω της μεθόδου αυτής, σημειογραφήθηκε³ η πλοήγηση του σώματος μέσα στο χώρο και εντοπίστηκαν συμβάσεις και ανατροπές που συγκροτούν την τελική χωρική εντύπωση.

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ "ΣΧΗΜΑΤΟΣ" ΚΑΙ ΤΗΣ "ΦΑΝΤΑΣΙΑΣ" ΓΙΑ ΤΗ ΝΟΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Ο όρος "σχήμα" παρουσιάστηκε αρχικά από τον Κάντ στο βιβλίο του *"Critique of Pure Reason"* (1965). Ο ίδιος συνέλαβε τα "σχήματα" ως δομές φαντασίας που συνδέουν τις έννοιες (concepts) με τις αισθήσεις (percepts) και τα περιέγραψε ως διαδικασίες για την κατασκευή νοητικών εικόνων.

² Πιο συγκεκριμένα θα μπορούσαν να οριστούν ως "φαντασιακά σχήματα" ή "νοητικά σχήματα". Η αφετηρία του όρου απορρέει από το Καντιανό "σχήμα".

³ Ο όρος "σημειογραφία" χρησιμοποιείται προκειμένου να δηλωθεί η δημιουργία ενός προσωρινού λεξιλογίου αναπαράστασης της κίνησης του σώματος στο χώρο και των σχημάτων κίνησης που χρησιμοποιούνται ως μεθοδολογικά εργαλεία για την ανάλυση της ταινίας. Πρέπει να τονιστεί ότι απορρέει αλλά δεν αναφέρεται αυστηρά στον όρο που ο Nelson Goodman αποδίδει στο βιβλίο του *"Languages of Art"* (1976). Για να οριστεί ένα σύστημα καταγραφής και αναπαράστασης ως "σημειογραφικό" ή "σημειολογικό" (notational), πρέπει να πληροί αυστηρά κάποιες προϋποθέσεις. Σκοπός των προϋποθέσεων αυτών είναι η εξασφάλιση της συντακτικής και σημασιολογικής καθαρότητας του συστήματος, έτσι ώστε να μην προκύπτουν αμφισημίες, να είναι δηλαδή μονοσήμαντα καθορισμένο και η αναπαραγωγή να είναι κάθε φορά ακριβής.

Στο άρθρο, σκοπός είναι η δημιουργία ενός αφαιρετικού τρόπου καταγραφής των σχημάτων δράσης και της διαστάτης αναπαράστασης αίσθησης χώρου. Τα διαγράμματα έχουν μια εσωτερική λογική και συνέπεια, προκύπτουν όμως από υποκειμενικές επιλογές.

Μια σύντομη επισκόπηση στις σύγχρονες θεωρίες είναι ικανή ν' αναδείξει πληθώρα ορισμών, που ξεφεύγουν από τον αρχικό, εμβαθύνοντας σε διαφορετικά σημεία εστίασης ενδιαφέροντος. Ο Rumelhart (1977: 165), ορίζει το "σχήμα" ως "τη γενικευμένη γνώση που αφορά σε μια σειρά γεγονότων". Οι Schank και Abelson (1977: 41) επιχειρηματολογούν ότι κατανοούμε πολλές περιστάσεις όταν τις τοποθετούμε σε δομημένα πλαίσια ή σχήματα, που τα ονομάζουν "σενάρια" (scripts) και περιλαμβάνουν χαρακτήρες, ένα ορισμένο περιβάλλον, σειρά γεγονότων, αιτιακές διασυνδέσεις, σκοπούς κ.ά., που είναι τα μέσα μέσω των οποίων οργανώνουμε τη γνώση μας για τον κόσμο. Ο Ulric Neisser (1976: 54), ώθησε τον ορισμό του ενσωματωμένου σχήματος σε περαιτέρω διασυνδέσεις με την αντίληψη και τους κινησιακούς αυτοματισμούς δηλώνοντας ότι "το σχήμα αποτελεί τμήμα του αντιληπτικού κύκλου που είναι εσωτερικευμένος στον παρατηρητή, μετασχηματίζεται από την εμπειρία και έχει συγκεκριμένες αναφορές στο ερέθισμα που γίνεται αντιληπτό. Το σχήμα δέχεται πληροφορία καθώς είναι διαθέσιμο στις αισθητηριακές επιφάνειες και μορφοποιείται από την πληροφορία αυτή. Κατευθύνει την κίνηση και τις εξερευνητικές δράσεις που καθιστούν τον αριθμό της διαθέσιμης πληροφορίας ολοένα μεγαλύτερο και επιφέρει νέους μετασχηματισμούς. Από βιολογικής σκοπιάς, το σχήμα είναι μέρος του νευρικού συστήματος. Περιλαμβάνει μια σειρά από ψυχολογικές διαδικασίες και δομές που δεν έχουν ως κέντρο τον εγκέφαλο, αλλά ένα ολόκληρο σύστημα που περιλαμβάνει δέκτες, νευρομεταβιβαστές και νευρομυικές συνάψεις". Ο Neisser τονίζει τη σημασία της αντίληψης και της ικανότητας κίνησης για την ενεργή οργάνωση της εμπειρίας μας. Τα αντιληπτικά σχήματα είναι λοιπόν οι ποικίλες πιθανές δομές στις οποίες η εμπειρία μας πρέπει να ενταχθεί προκειμένου να είναι λογικά συνεπής και κατανοητή.

Το ενδιαφέρον του Mark Johnson (1987) εστιάζεται στον τρόπο που υποσυνείδητες, κοινές δομές εμπειρίας είναι ικανές να οργανώσουν την λογική. Τα σχήματα λειτουργούν σε ένα επίπεδο νοητικής οργάνωσης και κινούνται στο μεταίχμιο των αφαιρετικών διαλεκτικών δομών από τη μια και των συγκεκριμένων εικόνων από την άλλη. Η άποψη που προτείνει είναι ότι "προκειμένου να έχουμε συνεκτικές εμπειρίες που να μπορούμε να τις κατανοούμε και εκλογικεύουμε, πρέπει να υπάρχει ένα σχέδιο και μια οργάνωση στις πράξεις, την αντίληψη και εννόηση μας. Το σχήμα είναι μια επαναλαμβανόμενη σχηματοποίηση, μορφολόγηση και κανονικοποίηση στην/της συνεχούς οργάνωσης των δραστηριοτήτων. Τα μοτίβα αυτά εμφανίζονται ως δομές με νόημα κυρίως στο επίπεδο της σωματικής κίνησης στο χώρο, στη διαχείριση των αντικειμένων και στην αντιληπτική μας διάδραση" (Johnson, 1987: 28-29). Σε αντίθεση λοιπόν με τον Kant που όρισε τα σχήματα ως διαδικασίες παραγωγής εικόνων που εντάσσονται στις έννοιες, ο Johnson τα όρισε ως συνεχείς δομές μιας οργανωτικής διαδικασίας. Ως δυναμικά μοντέλα και όχι στατικές εικόνες όπως είναι οι δισδιάστατες αναπαραστάσεις τους.

Η παραγωγή και ο συνδυασμός όλων των παραπάνω δυναμικών μοντέλων πραγματοποιείται μέσω φαντασιακών διαδικασιών. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνουμε ότι με

τον όρο φαντασία δεν αναφερόμαστε σε οποιοδήποτε είδος εγκεφαλικής δημιουργικότητας ή ανακάλυψης, αλλά στην ικανότητα οργάνωσης των νοητικών αναπαραστάσεων σε συνεκτικές ομάδες" (Johnson, 1987: 140). Έτσι, εκτός από τον ρόλο της φαντασίας να ανακαλεί μεμονωμένες εικόνες και γνώση, παρουσιάζεται ένας δυναμικός ρόλος ενοποίησης των διαδοχικών σταδίων συνείδησης μιας πραγματικότητας. Η παραγωγική λειτουργία της φαντασίας είναι αυτή που καθιστά δυνατή την εμπειρία που όλοι μοιραζόμαστε στον κόσμο. Είναι οι ενοποιητικές δομές της συνείδησης μας που μας επιτρέπουν την συνειδητοποίηση οποιουδήποτε αντικειμένου. Δεν μπορεί να υπάρξει αντικειμενική εμπειρία χωρίς τις δομές αυτές. Επιπλέον, η δημιουργική πλευρά της επιτρέπει τη σύνθεση νέων εννοιών και τον εμπλουτισμό του νοήματος της εμπειρίας. Συνολικά λοιπόν, τα σχήματα οργανώνουν την εμπειρία μας σε αφαιρετικές δομές που είναι δυνατό ν' αποτελέσουν μια κοινή βάση για την επικοινωνία και τη μεταξύ μας κατανόηση. Η φαντασία, είναι εκείνος ο νοητικός μηχανισμός που τοποθετεί τα σχήματα της εμπειρίας με τέτοιο τρόπο που η σύνθεση της πραγματικότητας δεν αποτελεί παράταξη ερεθισμάτων, αλλά δημιουργικό σύνολο.

Τέτοια σχήματα και μηχανισμοί σύνδεσης θα χρησιμοποιηθούν στην ανάλυση της ταινίας προκειμένου να υλοποιηθεί η νοηματική ανασυγκρότηση του χώρου.

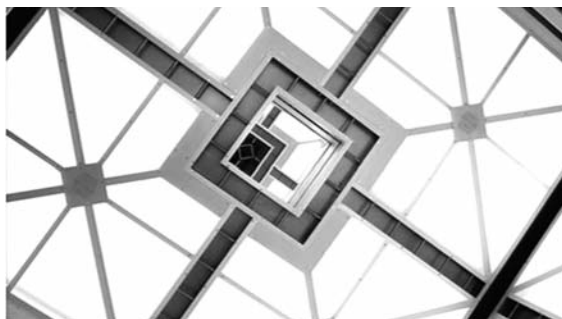
CUBE 2 - HYPERCUBE: ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΤΑΙΝΙΑΣ

Οι ταινίες Κύβος και Κύβος 2 στηρίζονται σε ένα κοινό μοτίβο: τη θεώρηση μιας υπερκατασκευής, συνεχώς μεταβαλλόμενης στο χώρο και το χρόνο. Μια ομάδα ανθρώπων βρίσκεται εγκλωβισμένη μέσα στην κατασκευή κάτω από άγνωστες συνθήκες και μοναδικός σκοπός τους είναι να διαφύγουν, αποφεύγοντας παράλληλα μια σειρά από παγίδες που θέτουν σε κίνδυνο τη ζωή τους. Οι πρωταγωνιστές, συνδέονται μεταξύ τους μέσω μιας ιδιότητας της καθημερινής τους ζωής, για παράδειγμα το ελάγγελο, που αποτελεί ένδειξη κλειδί για το λόγο ύπαρξης τους μέσα στην κατασκευή, καθώς και για τη διαφυγή τους. Οι ταινίες διαπραγματεύονται τη σταδιακή κατανόηση του χώρου μέσα από την εξερεύνηση και κίνηση των πρωταγωνιστών. Η ανάγκη σύλληψης της γεωμετρικής δομής είναι κάθε φορά απαραίτητη προκειμένου να βρεθεί ο χώρος και ο χρόνος εξόδου. Οι θεατές της ταινίας έχουν ελάχιστες ενδείξεις παραπάνω από τους πρωταγωνιστές και καλούνται να ιχνηλατήσουν με παρόμοιο τρόπο τον χώρο. Απαραίτητο λοιπόν στοιχείο για την εκκίνηση της δράσης αποτελεί η κίνηση των ηθοποιών.

Στο άρθρο, το ενδιαφέρον εστιάζεται στη δεύτερη ταινία που διαπραγματεύεται τον υπερκύβο. Αν και το δεύτερο μέρος αποτέλεσε ουσιαστικά μίμηση του πρώτου, η ιδιαιτερότητα που παρουσιάζεται από αρχιτεκτονικής πλευράς εντοπίζεται στην χωρική αναπαράσταση της τέταρτης διάστασης με έναν τρόπο που υπερτονίζεται η σημασία της σωματικής δράσης προκειμένου να ξεπεραστούν δυσκολίες αναπαράστασης χωρικής δομής. Φιλοσοφικά δεν παρουσιάζεται κάποιος νεωτερισμός καθώς το δίπολο σωματικής εμπειρίας και εγκεφαλικής

σκέψης είναι διακριτό καθ' όλη τη διάρκεια της ταινίας. Οι σωματικές δοκιμασίες συμπληρώνονται από επεξηγηματικούς διαλόγους προκειμένου να δοθεί μια συνολική ερμηνεία. Παρ' όλα αυτά, παρατηρούμε ότι η ταινία φαίνεται να παρουσιάζει μια ευριστική δομή περισσότερο σωματικού και λιγότερο χωρικού συντακτικού που υπονοεί χωρικές και χρονικές ποιότητες και μετασχηματισμούς. Η χρονικότητα και ιδιορρυθμία της κίνησης, η βαρύτητα που ανατρέπεται από δωμάτιο σε δωμάτιο και οι παράλληλες πραγματικότητες σωματικών καταστάσεων τονίζουν την διαφορετικότητα από τη συμβατική πραγματικότητα. Καταργείται το μοτίβο ενός λαβυρίνθου όπου κυριαρχεί η αίσθηση της ροϊκής, γραμμικής εξερεύνησης με την παράθεση στοιχείων που λειτουργούν ως τοπόσημα (Lynch, 1960). Κυριαρχεί ένας "λαβύρινθος", που ανατρέπει κάθε συμβατική αίσθηση σωματικής εμπειρίας τονίζοντας έτσι τη σημασία της και που αποκλείει κάθε ενίσχυση χωρικού προσανατολισμού λόγω της μορφολογίας και δομής του. Έτσι, ο Κύβος 2, κάνει ξεκάθαρη της διάκριση θέματος-φόντου, όπου το θέμα είναι τα σώματα και το φόντο η κατασκευή. Προκειμένου να μελετηθεί αναλυτικά η σχέση σώματος-φόντου, είναι απαραίτητη η μελέτη του "σκηνικού" και η εύρεση των πηγών που οδήγησαν στις τελικές επιλογές.

Συγκρίνοντας τα σκηνικά των δύο ταινιών, παρατηρούμε ότι στον Κύβο, υιοθετείται ένας εσωτερικός κάναβος που έχει άμεση αναφορά στους οριζόντιους και κατακόρυφους φορείς πάνω στους οποίους μοιάζει να κινείται και να μετασχηματίζεται η όλη κατασκευή. Μια σημαντική ένδειξη είναι αυτή της αλλαγής χρώματος που ουσιαστικά σηματοδοτεί και την αλλαγή δωματίου και δράσης. Το χρώμα και οι αριθμητικές χαράξεις που φέρουν οι τοίχοι αποτελούν τα ίχνη προσανατολισμού των πρωταγωνιστών και την λύση για την απόδρασή τους.

Εικ. 1. Σκηνικό Κύβου 2

είναι χρονικές. Πολλαπλές μονάδες κύβων συνθέτουν θεωρητικά το σύνολο της κατασκευής του υπερκύβου⁴. Ενδείξεις για τη μορφή και δομή κατά την διάρκεια της ταινίας δεν παρου-

Η βασική αντίθεση στον Κύβο 2 έγκειται στην ουδέτερη χρωματική επιλογή. Όλα τα δωμάτια είναι λευκά, εκτυφλωτικά, όμοια μεταξύ τους, αφανίζοντας κάθε αίσθηση χωρικής πλοήγησης. Τα πανέλα διατηρούν τους οριζόντιους και κάθετους άξονες ως άξονες συμμετρίας των πλευρών, παράλληλα όμως εμφανίζονται και οι διαγώνιες νευρώσεις της κατασκευής. Αριθμητικοί οδηγοί συντεταγμένων δεν υπάρχουν, μονάχα ενδείξεις που όπως αποδεικνύεται

⁴ Το σκηνικό της ταινίας βασίζεται σε δύο δομικές μονάδες που επιτρέπουν τη σύνθεση του χώρου: έναν ολοκληρωμένο κύβο με έξι τοίχους και έναν ελλειπτή με τρεις τοίχους, χωρίς οροφή. Υπάρχουν συνολικά έξι τετράγωνα ανοίγ-

σιάζονται, μονάχα μια νύξη στο τέλος. Ο χειρισμός αυτός, επιτρέπει ελευθερία αναπαράστασης του εσωτερικού χώρου, με τρόπο ίσως αυθαίρετο.

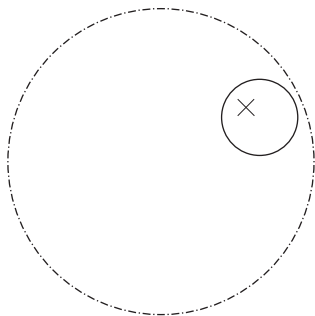
Η λογική της κατασκευής στο σύνολο της - Το εξωτερικό "περίβλημα"

Σύμφωνα με τον σκηνοθέτη, σημείο αφετηρίας για τη σύλληψη του χώρου και τη μορφολογία του εξωτερικού "περιβλήματος" αποτέλεσε το σκίτσο "Concentric Rinds" (1953) του M.C. Escher. Το σκίτσο αναπαριστά έναν πυρήνα που περιβάλλεται από επάλληλους δομικούς φλοιούς, δίνοντας έτσι την αίσθηση της συνεχούς κίνησης και μετασχηματισμού. Τα σκίτσα του Escher, εστιάζουν στην έννοια του μετασχηματισμού και της οφθαλμαπάτης, ενώ παράλληλα έχουν μαθηματική αφετηρία. Χαρακτηριστικά αναφέρονται τα "Study for Stars" (1948), "Gravity" (1952), "Tetrahedral Planetoid" (1954), ως μια σειρά από μελέτες που καταγράφουν και αναπαριστούν έννοιες και μετασχηματισμούς βασικών μαθηματικών και γεωμετρικών δομών αντίστοιχα. Στην πραγματικότητα η μορφή του υπερκύβου δεν έχει άμεση συσχέτιση με τα παραπάνω έργα. Ο κοινός παρανομαστής τους βρίσκεται στον τρόπο αντίληψης της εξωτερικής επιδερμίδας και στη σχέση με το εσωτερικό που διαμορφώνει. Η οπτική παρατήρηση δεν είναι αρκετή. Επιβάλλεται ένα είδος σωματικής εξερεύνησης προκειμένου ν' αποκρυπτογραφηθεί η λογική με την οποία έχουν παραχθεί οι μορφές αυτές. Στην ταινία οι πρωταγωνιστές καλούνται να συνθέσουν το εξωτερικό περίβλημα έχοντας μόνο πληροφορίες από την εσωτερική εξερεύνηση τους. Η αντιμετώπιση του χώρου από μέσα προς τα έξω ωθεί στην άμεση συσχέτιση και προσδιορισμό του συνόλου από τη μονάδα. Έτσι η συνολική χωρική εντύπωση είναι κατά βάση αυτή ενός συμπλέγματος κύβων που κινούνται ακατάπαυστα με τους κανόνες μιας αέναα μεταλλασσόμενης δομής. Οι πρωταγωνιστές, προβάλλουν νοητικές εικόνες του εσωτερικού χώρου και των ποιοτήτων του προκειμένου να συλλάβουν το σύνολο της κατασκευής στο οποίο εντάσσεται η μονάδα. Η έλλειψη εμβάθυνσης στην αναπαράσταση των κανόνων αυτών μειώνει την νοηματική αντίληψη του υπερκύβου σε αφαιρετικό, ασταθές περίβλημα. Ο χώρος είναι ρευστός και αποκρυσταλλώνεται σε διακριτές γεωμετρικές μονάχα εκεί όπου υπάρχει δράση.

Εικ. 2. Concentric Rinds, M.C. Escher, 1953

ματα διαφυγής τοποθετημένα στο κέντρο της κάθε πλευράς. Η σύνθεση των δύο επιμέρους μονάδων, επιτρέπει την αίσθηση συνέχειας όταν μια από τις καταπακτές ανοίγει. Το εσωτερικό είναι πάντα κενό. Τα υλικά είναι μέταλλο και πανέλα από πλεξιγκλάς.

Εικ. 3. Σχήμα "μέρους - όλου"

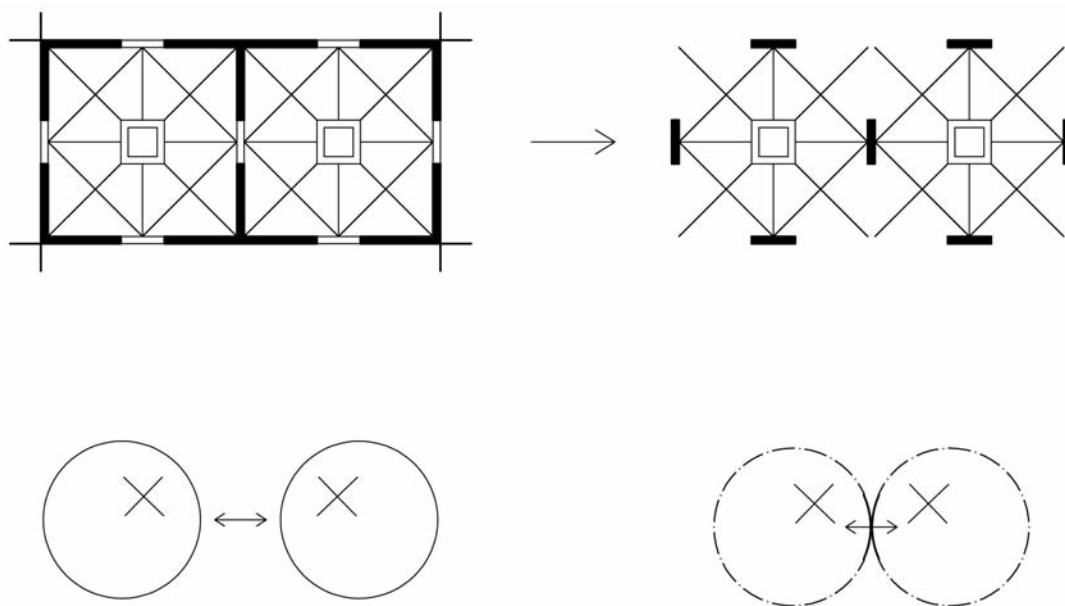
Συμπερασματικά, το σχήμα χωρικής αντίληψης και εμπειρίας που θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε για να ερμηνεύσουμε την κατασκευή είναι αυτό "του μέρους και του όλου". Τονίζεται δηλαδή η λογική ενός συνόλου μετασχηματιστικού που αποτελείται από διακριτές μονάδες. Το σώμα αποτελεί το μέσο για την αντίληψη και κατανόηση του μέρους, της βασικής συστατικής μονάδας και η κίνηση του είναι ο συνδυαστικός κρικός των πολλών μερών. Η σωματική αίσθηση που κυριαρχεί είναι αυτή της "περιεκτικότητας" σε τμήματα ενός συνόλου που δύσκολα μπορεί να περιγραφεί.

Η "δομική μονάδα" σύστασης - Ο κύβος

Η δομική μονάδα είναι ένας κύβος 5.2x5.2 μέτρα. Το φόντο καθώς και οι συμμετρίες του κύβου δεν αφήνουν πολλά περιθώρια χωρικού προσανατολισμού. Τα όρια εξαυλώνονται και το μόνο στοιχείο μετάβασης, από τον ένα χώρο στον άλλο που απομένει είναι η αίσθηση της διάβασης της καταπακτής. Κάθε καταπακτή αποτελεί ένα κατώφλι, ένα μεταίχμιο από μια κατάσταση σωματική σε μια άλλη. Η επαναληπτική διάταξη του στερεού μοιάζει να επαναπροσδιορίζει βασικές αρχιτεκτονικές σταθερές αντίληψης του χώρου όπως αυτές του ορίου, της αίσθησης βάθους και της τοπολογίας. Η κίνηση και στάση της κάμερας, εντείνει τη διαδιάστατη αίσθηση του χώρου, σαν σε ζωγραφικό πίνακα του Van Doesburg από τη σειρά "counter - compositions"⁵.

Στην ταινία, η μονότονη επαναληπτικότητα και ο χειρισμός της διαγωνίου σε σχέση με τους κατακόρυφους και οριζόντιους άξονες της πλευράς τονίζουν ακριβώς την απαλοιφή των ορίων και την αντίληψη του χώρου ως όψη - φόντο. Το όριο συνελώς παύει να υφίσταται ως υλική κατασκευή και υποδηλώνεται με δράσεις μετάβασης από μια σωματική κατάσταση σε μια άλλη. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το σχήμα "περιεκτικότητας" ανατρέπεται και τη θέση του αντικαθιστά αυτό της "μετάβασης".

⁵ Ο Yve - Alain - Bois (1981), θεωρεί τα αξονομετρικά του Van Doesburg, μαζί με αυτά του El Lissitzky, τις πρώτες ουσιαστικές απόπειρες να χρησιμοποιηθεί τέτοιοι ειδους προβολή για λόγους αισθητικής και όχι πρακτικής. Οι πίνακες αυτοί, κατέχοντας αρχιτεκτονικές φιλοδοξίες, έφεραν στο προσκήνιο μια νέα πρόκληση για το θεατή, αυτή της εξερεύνησης της οπτικής αμφισημίας. Ο Van Doesburg, σε μια απόπειρα να εντείνει την αίσθηση ρευστότητας και να αφαιρέσει κάθε ένδειξη προσανατολισμού ή εγκλεισμού στις "counter - compositions", έστρεψε τους πίνακες κατά 45 μοίρες και αφαιρέσε τα περιγράμματα. Το 1924, παρουσίασε το "Construction des couleurs dans la quatrième dimension de l'espace - temps", ενώ αργότερα παρουσίασε μια σειρά σχεδίων υπερκύβων προκειμένου να τονίσει την ιδέα του αναπτύγματος και της εξάπλωσης. Σχέδια υπερκύβων κυρίως ως αξονομετρικές και ισομετρικές προβολές ήταν γνωστά για πάνω από 40 χρόνια. Η επαναφορά του θέματος εξυπηρέτησε την εξάσκηση της φαντασίας και την αμφισβήτηση των συμβάσεων της εποχής (Evans, 2000).

Εικ. 4. Επαναπροσδιορισμός αρχιτεκτονικών σταθερών - Η περίπτωση του ορίου. Αντικατάσταση σχήματος "περιεκτικότητας" με σχήμα "μετάβασης"

Ο εσωτερικός χώρος, δεν "απορροφά" δομικές και μορφολογικές ιδιότητες που να φανερώνουν την ύπαρξη της τέταρτης διάστασης. Σε μια αντιπαράθεση με το σχέδιο του Lissitzky, "Axonometric of the Proun Room" (1923) από το Kestner Portfolio, θα λέγαμε ότι η ταυτόχρονη χωρική αντίληψη διαφορετικών οπτικών καταργείται και παρουσιάζεται μια πολύπλοκη σωματική αντίληψη του ίδιου υποκειμένου σε διαφορετικές πραγματικότητες και καταστάσεις. Στο εσωτερικό των υπο-μονάδων της κατασκευής, δεν υφίστανται διαφοροποιήσεις, παρά μόνο σωματικής δράσης ενώ το στοιχείο του χρόνου μοιάζει να ενσωματώνεται στην κίνηση των πρωταγωνιστών και στην πολλαπλή τους εμφάνιση. Κάθε σωματική δράση, κάθε μετάβαση υποδηλώνει χρονικές αλλαγές. Το σχήμα της "περιεκτικότητας" είναι στατικό σε αντίθεση με αυτό της "μετάβασης" που υποδηλώνει δράση χωρική και χρονική. Επιστρέφοντας στη συσχέτιση της μονάδας με το σύνολο θα λέγαμε πως κάθε κύβος δεν αποτελεί ένα μεμονωμένο χώρο αλλά τμήμα ενός "μήτου" που οι πρωταγωνιστές δημιουργούν προκειμένου να φτάσουν στην έξοδο. Το "μέρος" επαναπροσδιορίζεται συνεχώς με την εξερεύνηση προκειμένου να συγκεντρωθούν πληροφορίες για το "όλο". Ο επαναπροσδιορισμός αυτός απορρέει από τις διαφορετικές ποιότητες σωματικής δράσης όπως αυτές εντοπίζονται και αναλύονται παρακάτω.

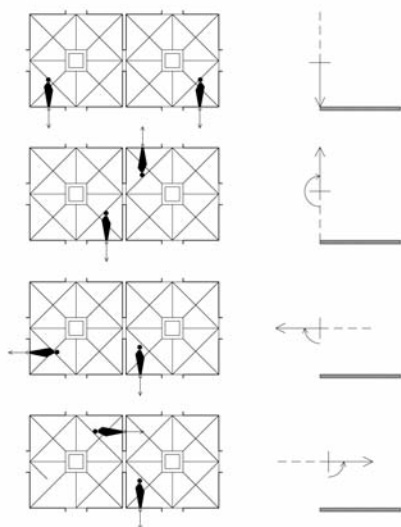
Η Κίνηση των Σωμάτων στο Χώρο

Καθ' όλη τη διάρκεια της ταινίας έγινε μια απόπειρα σημειογράφησης του κινησιολογικού ρεπερτορίου που υποδηλώνει αλλαγές χωρικής και χρονικής ποιότητας. Καταγράφηκαν τέσσερις κατηγορίες που εμφανίζουν πληθώρα παραλλαγών. Αυτές είναι:

1. Η συμβατική κίνηση που πραγματοποιείται στον χώρο της Ευκλείδειας γεωμετρίας
2. Η μετατόπιση του κέντρου ισορροπίας λόγω αλλαγής διεύθυνσης της δύναμης της βαρύτητας
3. Η ροϊκή ή αποσπασματική⁶ κίνηση λόγω διαφορετικών χρονικοτήτων
4. Η συνύπαρξη δράσεων και αντικατοπτρισμών του ίδιου σώματος, λόγω της ύπαρξης παράλληλης πραγματικότητας

Οι αλλαγές αυτές που αφορούν στη σωματική αίσθηση του χώρου, είναι τα κεντρικά στοιχεία που αποδεικνύουν την ύπαρξη της τέταρτης διάστασης, παράλληλα όμως αποτελούν και τη βάση πάνω στην οποία χτίζεται η σύλληψη και νοηματική ανασυγκρότηση του χώρου για πρωταγωνιστές και θεατές.

Η συμβατική, καθημερινή κίνηση αποτελεί υπενθύμιση και μέτρο σύγκρισης για τις κινησιολογικές παραλλαγές που παρουσιάζονται.

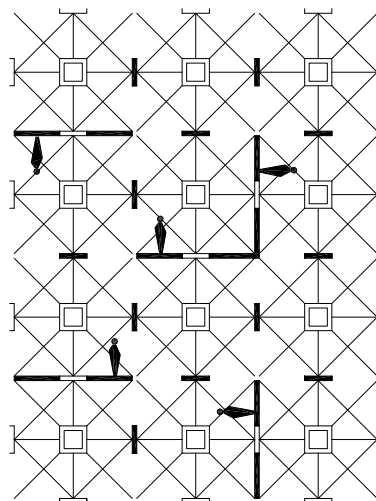
Ειγ. 5. Παραλλαγές σχήματος "ισορροπίας".

Ο σημαντικότερος χειρισμός που σηματοδοτεί άμεσα τη διαφορετική φύση του χώρου είναι αυτός της αλλαγής της βαρύτητας και του άξονα ισορροπίας του σώματος. Η μετάβαση από ένα δωμάτιο σε ένα άλλο με διαφορετική διεύθυνση βαρύτητας ή ακόμα και ολοκληρωτική έλλειψη της σημαίνει τον συνεχή επαναπροσδιορισμό του σχήματος "ισορροπίας"⁷ και "κατακορυφότητας"⁸ και ταυτόχρονα το χωρικό αποπροσανατολισμό. Έννοιες όπως πάνω, κάτω, εμπρός, πίσω κ.ά. που απορρέουν από τη φύση του σώματος και προσδίδουν νόημα στην χωρική αντίληψη του συνόλου και στον προσανατολισμό και τοποθέτηση του μέρους ως προς το όλο ανατρέπονται λόγω της συνεχούς μεταβολής των παραπάνω σχημάτων.

⁶ Ως ροϊκή, με όρους κινησιολογίας, αναφέρεται η κίνηση που χαρακτηρίζεται από μια συνέχεια σωματικής δράσης, χωρίς παύσεις και απότομες μεταβολές κινησιολογικού ρεπερτορίου. Στην προκειμένη περίπτωση γίνεται διάκριση μεταξύ ροϊκής και αποσπασματικής κίνησης προκειμένου να τονιστούν στοιχεία χρονικότητας. Ως αποσπασματική, χαρακτηρίζεται η κίνηση που παρουσιάζει ως διακριτά τμήματα τις διαφορετικές φάσεις της.

⁷ Το σχήμα "ισορροπίας" έχει ως αφετηρία το νόημα της ισορροπίας που απορρέει από τις δράσεις του σώματος

Ως φορείς συντεταγμένων προσανατολισμού, τα δωμάτια δεν λειτουργούν ομοιότροπα. Η ανατροπή του σχήματος "ισορροπίας" οδηγεί σε νοηματική ανασυγκρότηση ενός χώρου που τοποθετεί διαφορετικές σωματικές δράσεις σε συγχρονία, ενώ χωρικά σημασία μοιάζει να έχει η θέση του σώματος ως προς το δάπεδο και τις καταπακτές που είναι οι εν δυνάμει "χώροι" μετάβασης. Επαναπροσδιορίζονται δηλαδή τα σημεία αναφοράς. Η συνεχής μετατόπιση του άξονα ισορροπίας εμπλουτίζεται κινησιολογικά με διαφορετικές ποιότητες και χρονικότητες κίνησης. Χαρακτηριστικά αναπαρίστανται κινήσεις στις οποίες το σώμα είτε εμφανίζεται να αναλύεται σε καρτέ, είτε να λειτουργεί σε γρήγορη δράση. Οι κινησιολογικές παραλλαγές τονίζουν το στοιχείο του χρόνου και τις συνέπειες του τετραδιάστατου περιβάλλοντος στη σωματική εμπειρία.

Εικ. 6. Νοηματική ανασυγκρότηση του χώρου: Διάγραμμα συγχρονικής τοποθέτησης διαφορετικών σωματικών δράσεων - Η σημασία του εδάφους και του κατωφλιού μετάβασης.

Τελευταίο συστατικό όπως προαναφέρθηκε για την ανασυγκρότηση του χώρου είναι αυτό της παρουσίασης παράλληλων κόσμων στους οποίους οι πραγματικότητες συνυπάρχουν και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Δανειζόμενοι τον όρο του Foucault, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για "Ετεροτοπίες" (Heterotopia). Τέσσερα από τα βασικά συστατικά του όρου, όπως τα κατονομάζει ο ίδιος, μοιάζουν να υπεισέρχονται στην ταινία.

- A. Η ικανότητα αντιπαραβολής και ενσωμάτωσης σε ένα μοναδικό πραγματικό τόπο διαφορετικών χώρων οι οποίοι είναι μη συμβατοί.
- B. Η Ετεροχρονία. Οι "Ετεροτοπίες" συνδέονται άμεσα με τμήματα χρόνου και η εκκίνηση της λειτουργίας τους ξεκινά όταν οι άνθρωποι έρχονται σε ρήξη με τον παραδοσιακό χρόνο.
- Γ. Η ύπαρξη ενός συστήματος χωρικού ή νοητικού, το οποίο είναι ικανό ν' απομονώνει και να καθιστά διακριτή την ύπαρξη και την επισκεψιμότητα των διαφορετικών χώρων.

και τη σωματική εμπειρία διαδικασιών και καταστάσεων του εσωτερικού του σώματος. Ο Arnheim (1999) προτείνει την ύπαρξη μιας "υποβόσκουσας δομής" εντάσεων και δυνάμεων ισορροπίας στην οπτική αντίληψη παράλληλα με τη σωματική.

⁸ Το σχήμα της κατακορυφότητας, για παράδειγμα, απορρέει από την τάση της χρήσης ενός προσανατολισμού πάνω - κάτω, για την εύρεση και συγκρότηση νοηματικών δομών της εμπειρίας μας. Το σχήμα της κατακορυφότητας, είναι η αφαιρετική δομή, των κατακόρυφων εμπειριών, εικόνων και αντιλήψεων μας.

Δ. Η προσωρινή απαλλαγή του εαυτού από συγκεκριμένη ταυτότητα και η θεώρηση του σ' ένα μεταβατικό στάδιο επαναπροσδιορισμού.

Ο όρος Ετεροτοπία χρησιμοποιείται εξαιτίας της αμφισβητούμενης ύπαρξης και της αίσθησης του προσωρινού του τόπου δράσης. Οι πρωταγωνιστές έρχονται αντιμέτωποι με παράλληλες καταστάσεις στις οποίες ο ίδιος τους ο εαυτός αντικατοπτρίζεται σε διαφορετικές στιγμές, ή ακόμα επιδιώκει την επαφή και την επικοινωνία. Έτσι, είτε παρουσιάζονται συμμετρικές και συγχρονισμένες πραγματικότητες του παρόντος, είτε θραυσματικές και αποδομημένες στιγμές του παρελθόντος και μέλλοντος που θέτουν την παρούσα κατάσταση σε αμφισβήτηση. Συνολικά, το σώμα έρχεται αντιμέτωπο με αυτόνομα και εξωτερικευμένα ομοιώματα του σ' ένα χώρο που άλλοτε συνιστά την παράλληλη πραγματικότητα μιας άλλης διάστασης και άλλοτε αποτελεί τον τόπο εκκίνησης της περιγραφής, τον κόσμο δηλαδή του παρόντος.

Συνειδητοποιούμε ότι η κατανόηση του χρόνου είναι άμεσα συνδεδεμένη με έννοιες όπως αυτή της κίνησης, του χώρου και των γεγονότων. Η αυτόνομη παρατήρηση του χρόνου δεν είναι δυνατή παρά μόνο με την σύγκριση χωρικών και σωματικών αλλαγών. Σύμφωνα με τους Lakoff και Johnson (1999) η σύλληψη του χρόνου είναι αδύνατη χωρίς κάποιου είδους μεταφορά. "Η πραγματική εμπειρία του χρόνου είναι πάντα σχετική με την πραγματική εμπειρία των γεγονότων. Αυτό σημαίνει ότι η εμπειρία του χρόνου εξαρτάται από την ενσωματωμένη σύλληψη του χρόνου με όρους γεγονότων. Αυτό είναι ένα ιδιαίτερα σημαντικό σημείο: Η εμπειρία δεν προϋπάρχει πάντα από την έννοια, γιατί η έννοια η ίδια είναι ενσωματωμένη (embodied). Επιπλέον, σημαίνει ότι η εμπειρία μας για τον χρόνο βασίζεται σε άλλες εμπειρίες όπως αυτές των γεγονότων" (Lakoff and Johnson, 1999:139). Το μεγαλύτερο μέρος της κατανόησης του χρόνου είναι μια μεταφορική παραλλαγή της κατανόησης της κίνησης στο χώρο. Οι Lakoff και Johnson (1999) παρουσίασαν μια σειρά τέτοιων παραλλαγών όπως "τη μεταφορά του κινούμενου χρόνου", "την παραλλαγή του χρόνου-ύλη", "τον κινούμενο παρατηρητή ή το τοπίο του χρόνου" κ.ά.. Στη συγκεκριμένη ανάλυση θα μπορούσαμε να πούμε ότι έχουμε μια εμπλουτισμένη παραλλαγή του "κινούμενου παρατηρητή". Ο παρατηρητής, δηλαδή οι πρωταγωνιστές, δεν παραμένουν ακίνητοι σε μια θέση αλλά κινούνται. Η θέση του παρατηρητή υποδηλώνει το παρόν. Η κίνηση δηλώνει το "πέρασμα" του χρόνου, η απόσταση που διανύθηκε δηλώνει την ποσότητα του χρόνου που "πέρασε" κ.ά. (Lakoff και Johnson, 1999: 139-161). Παράλληλα το παρόν, το παρελθόν και το μέλλον εμφανίζονται ως χώροι που βρίσκονται εμπρός, πίσω, πάνω και κάτω από τον παρατηρητή. Η εμφάνιση των Ετεροτοπιών καθιστά την τοπολογία του χρόνου ακόμα πιο πολύπλοκη, ενώ οι κινησιολογικές παραλλαγές δίνουν έμφαση στο μετασχηματισμό του χρόνου.

Η τρίτη ενότητα αποκαλύπτει την πρόθεση έκφρασης της τέταρτης διάστασης του χώρου με τον τονισμό και την αποσταθεροποίηση βασικών δομών σωματικής εμπειρίας. Η μεταφορική σύλληψη του χρόνου ως χώρου μεταλλασσόμενου που προσδίδει στο σώμα διαφο-

ρετικές εμπειρίες εντάσσεται στην απόπειρα χωρικής και νοηματικής ανασυγκρότησης του υπερκύβου. Ο συνεχής μετασηματισμός του χρόνου και συνεπώς της κατασκευής καθιστά τη συνειδητή πλοήγηση του σώματος σχεδόν αδύνατη ενώ επαληθεύεται η ρευστότητα και η μεταλλαξιμότητα του χώρου μέσα στον οποίο το σώμα κινείται.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Με αφορμή την αναπαράσταση της τέταρτης διάστασης στην ταινία Κύβος 2 που αποτελεί μια ακραία και μεμονωμένη εκδοχή φανταστικού περιβάλλοντος, έγινε μια απόπειρα εντοπισμού εκείνων των κρίσιμων στοιχείων που συστήνουν και ανασυγκροτούν το χώρο νοηματικά. Ενώ φιλοσοφικά το δίπολο σκέψης και εμπειρίας παραμένει, παρουσιάζεται ένας καινοτομικός χειρισμός του χώρου και της πλοήγησης του σώματος σε σχέση με αυτόν. Μέσω της ανάλυσης συγκεκριμένων χωρικών και κινησιολογικών χειρισμών, μοιάζει να τονίζεται με έναν ιδιαίτερο τρόπο, η αντίληψη ότι πρωταρχικές δομές σωματικής εμπειρίας, αποτελούν τη βάση για την αντίληψη και νοηματοδότηση του αρχιτεκτονημένου χώρου. Στην ταινία προβάλλονται σχήματα όπως αυτά της κατακορυφότητας, της ισορροπίας, της περιεκτικότητας, της μετάβασης, του μέρους και του όλου. Μέσω του τονισμού ή/και της ανατροπής των σχημάτων αυτών, το σώμα αντιλαμβάνεται ότι η συνεχώς μεταβαλλόμενη εμπειρία προέρχεται από ένα χώρο που βρίσκεται ανά πάσα στιγμή σε πλήρη συσχέτιση και επαναπροσδιορισμό με αυτό. Η εσωτερική μορφολογία του χώρου παραμένει σταθερή. Το σύνολο είναι μεταβλητό και ακαθόριστο. Οι αρχιτεκτονικές σταθερές αμφισβητούνται και επανανοηματοδοτούνται, ανάλογα με το σχήμα εμπειρίας. Συνολικά, χώρος ανασυγκροτείται νοηματικά μέσω "βιωματικών εικόνων και εμπειριών" που το σώμα συλλέγει ως ενεργός φορέας και τις οποίες η δημιουργική φαντασία ανασυνθέτει σε ένα συνεκτικό και λογικό σύνολο. Τα σωματικά σχήματα αποτελούν την αντικειμενική βάση πάνω στην οποία χτίζεται και επικοινωνείται η χωρική εμπειρία των πρωταγωνιστών, ενώ η φαντασία είναι το μέσο διασύνδεσης της εμπειρίας αυτής.

Η παρατήρηση αυτή μας οδηγεί σε περαιτέρω προβληματισμούς που αφορούν στην αρχιτεκτονική ανάλυση και το σχεδιασμό χώρου. Πιο συγκεκριμένα τα "σχήματα" της σωματικής εμπειρίας θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως μεθοδολογικό εργαλείο για τη συλλογή πληροφοριών. Ο συνδυασμός της σωματικής εμπειρίας με τα χωρικά συστατικά είναι ικανός να εμπλουτίσει την αντίληψη και νοηματοδότηση του χώρου καθώς αποκαλύπτει τον τρόπο που αρχιτεκτονικές σταθερές επαναπροσδιορίζονται μέσα από την οικειοποίηση και την περαιτέρω σωματική επεξεργασία τους. Παράλληλα οι μεταφορικές προβολές των σωματικών σχημάτων αποτελούν τη βάση εκλογίκευσης, κατανόησης και εμπλουτισμού χωρικών δομών. Μια τέτοια προσέγγιση τείνει να καταργήσει τη διάκριση σώματος - νου που η Δυτική σκέψη έχει εγκαθιδρύσει. Το σώμα και η εμπειρία του δεν παρουσιάζονται αποκομμένα από

τον κόσμο αλλά σε άμεση συσχέτιση και επαναπροσδιορισμό με αυτόν (Merleau - Ponty, 1962). Η θεώρηση ενός σώματος ως ενεργού φορέα και συλλέκτη ερεθισμάτων είναι ικανή να οδηγήσει στην αποκάλυψη νέων νοημάτων κατά την ανάλυση του χώρου που βιώνουμε καθημερινά. Μια τέτοια αντίληψη δε θα άφηνε ανεπηρέαστο τον τομέα του σχεδιασμού. Η σύλληψη και συγκρότηση του χώρου, έχουν άμεση επίπτωση σε σωματικά σχήματα όπως τα παραπάνω. Ο ισχυρισμός ότι ο εμπρόθετος και συνειδητός χειρισμός της σωματικής εμπειρίας κατά το σχεδιασμό είναι εφικτός, αποδεικνύεται με την υιοθέτηση και ενσωμάτωση κριτηρίων, που να είναι ικανά ν' αναπαριστούν και να καταγράφουν αφαιρετικά, ποιότητες και δράσεις τους σώματος μέσα στο χώρο. Η υιοθέτηση μιας τέτοιας αρχιτεκτονικής αντιμετώπισης οδηγεί σε σχεδιασμό και νοηματοδότηση του χώρου όπου η σωματική εμπειρία διαδραματίζει συνειδητά πρωταγωνιστικό ρόλο.

Βιβλιογραφία

- Arnheim, R. (1999) *Τέχνη και Οπτική Αντίληψη - Η Ψυχολογία της Δημιουργικής Όρασης*, Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο.
- Bois, Y. A. (1981) *Metamorphosis of Axonometry*, Daidalos 1, 40-58
- Escher, M.C. et al. (2000) *The Magic of M.C. Escher*, New York: Abrams.
- Escher, M. C. (1990) *M.C. Escher - The Graphic Work*, Cologne: Benedict Taschen.
- Evans, R. (2000) *The Projective Cast, Architecture and Its Three Geometries*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Foucault, M. (1967) "*Des Espace Autres*", δημοσιεύτηκε στο γαλλικό περιοδικό *Architecture /Mouvement/ Continuïte*, Οκτώβρης 1984.
 (Το άρθρο αυτό αποτέλεσε τη βάση διάλεξης που υλοποιήθηκε από τον Michel Foucault τον Μάρτη του 1967)
- Goodman, N. (1976) *Languages of Art*, Hackett Publishing Company, Indianapolis Indiana.
- Johnson M. (1987) *The Body in the Mind, The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*, The University of Chicago Press.
- Kant, I. (1965) *Critique of Pure Reason*, Trans. Norman Kemp Smith, New York: St Martin' s.
- Lakoff, G. and Johnson, M. (1999) *Philosophy in the Flesh, The embodied mind and its challenge to Western Thought*, New York: Basic Books.
- Lynch, K. (1960) *The Image of the City*, Cambridge, Massachusetts and London, England: The M.I.T. Press.
- Merleau - Ponty, M. (1962) *Phenomenology of Perception*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Neiser, U. (1976) *Cognition and Reality*, San Francisco: W.H. Freeman.
- Rumelhart, D. (1977) *Introduction to Human Information Processing*, New York: John Wiley and Sons.

Schank R. and Abelson R. (1977) *Scripts, Plans, Goals and Understanding*, Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.

Οπτικό Υλικό

1. Cube, 1997
Σκηνοθεσία: Vincenzo Natali
Διάρκεια: 90 λεπτά

Κυκλοφορεί σε Video και DVD με Ελληνικούς υπότιτλους. Ωστόσο, η πλέον ενδιαφέρουσα έκδοση είναι η Γαλλική (Αγγλική και Γαλλική γλώσσα, Γαλλικοί υπότιτλοι) σε 2 DVDs με πολλές πρόσθετες παροχές.

2. Cube II: Hypercube, 2002
Σκηνοθεσία: Andrej Sekula
Διάρκεια: 95 λεπτά

Κυκλοφορεί σε Video και DVD με Ελληνικούς υπότιτλους

Δικτυακοί ιστοχώροι (URLS)

www.cube2themovie.com/

Έβελιν Γαβρήλου
Δεινοκράτους 20, 106 75, Αθήνα, e-mail: evelynga@otenet.gr

Βασίλης Μπουρδάκης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πεδίο Άρεως, 38334, Βόλος, e-mail: vas@prd.uth.gr

Σχολιασμός στη Λευκή Βίβλο για την ενέργεια: Η συμπληρωματικότητα τριών φαινομενικά αντικρουόμενων στόχων

Ιωσήφ Στεφάνου

Καθηγητής, Εθνικού Μετσόβειο Πολυτεχνείο

Ευανθία Μιχάλαϊνα

Οικονομολόγος, MSc - Ερευνήτρια

*"Σε τελική ανάλυση, όλα όσα παράγει ο άνθρωπος αποτελούνται από δύο συστατικά:
 Εργασία και Ενέργεια"
 (Άντριου Όσβαλντ, Οικονομολόγος)*

Ο τρόπος παραγωγής, μεταφοράς και διανομής ηλεκτρικής ενέργειας, δηλαδή τα καύσιμα που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας, τα δίκτυα μεταφοράς τους και ο τρόπος διανομής τους στους οικιακούς και βιομηχανικούς καταναλωτές, τείνουν να γίνονται το επίκεντρο επιρροής του οικονομικού, κοινωνικού και πολιτικού περιβάλλοντος κάθε χώρας.

Η συνολική ανταγωνιστικότητα, η ασφάλεια ενεργειακού εφοδιασμού και η προστασία του περιβάλλοντος είναι οι τρεις στόχοι της ενεργειακής πολιτικής που έχει χαράξει η Ευρωπαϊκή Ένωση. Η Λευκή Βίβλος για την ενέργεια, αποτελεί το προϊόν μιας προσπάθειας εκ μέρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στην κατεύθυνση της χάραξης των βασικών κατευθυντήριων γραμμών για την επίτευξη των στόχων αυτών. Διαμορφώθηκε μετά από συζητήσεις όλων των εμπλεκόμενων ενεργειακών φορέων και αναφέρεται στις στάσεις και πολιτικές που διέπουν την Ενεργειακή Πολιτική έως το 2020.

Η γεωπολιτική αστάθεια που παρατηρείται στην εποχή μας και ο διαρκής κίνδυνος που ελλοχεύει λόγω της ενεργειακής εξάρτησης της Ευρώπης από ξένες χώρες, κατέστησαν σαφή την ανάγκη αντιμετώπισης του τριπλού αυτού στόχου, με συλλογικό τρόπο και δη -στην περίπτωσή μας- κοινοτικό. Η απόλυτη σύμπνοια απόψεων που απαιτείται από τα Κράτη Μέλη, για τη χάραξη ενεργειακής στρατηγικής φιλικής προς το περιβάλλον απαιτεί μηχανισμούς

για τη διάδοση των πληροφοριών, πολιτική αποτελεσματικότητα και εναρμόνιση, οργάνωση συνεργασίας μεταξύ των επιχειρήσεων και νομικό προβληματισμό, διάλογο και διαφάνεια, καθώς και συνεχή παρακολούθηση των τάσεων στον ενεργειακό τομέα.

Οι δράσεις αυτές, θα οδηγήσουν στο επιθυμητό αποτέλεσμα υπό κάποιες βασικές προϋποθέσεις, οι οποίες αναλύονται ως εξής:

- Το κάθε Κράτος Μέλος πρέπει να συμμορφώνεται με τις επιταγές της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- Η αναζήτηση καθαρών μορφών ενέργειας θα αυξήσει την ούτως ή άλλως διαρκώς αυξανόμενη ενεργειακή ζήτηση.
- Η κάθε Χώρα θα πρέπει να διακατέχεται από προσαρμοστικότητα και ευελιξία προκειμένου να αντιμετωπίζονται από κοινού με την Ένωση, τα νέα ενεργειακά δρώμενα που εμφανίζονται στο παγκόσμιο ενεργειακό φάσμα.
- Οι Αγορές Ηλεκτρισμού και Φυσικού Αερίου πρέπει να απελευθερωθούν.
- Τα Κράτη Μέλη της Ένωσης οφείλουν να συνεργάζονται.
- Τα Κράτη Μέλη οφείλουν να υιοθετούν εθνικές πολιτικές αποτελεσματικής απορρόφησης των ευρωπαϊκών χρηματοδοτήσεων, σύμφωνες με τα Κοινοτικά πρότυπα.

Στόχος της Λευκής Βίβλου, είναι να δημιουργήσει ενιαία οικονομική πολιτική και υγιές επενδυτικό υπόβαθρο στον τομέα της ενέργειας, να καθησυχάσει τους Πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως προς την επάρκεια ενεργειακής τροφοδοσίας τους, και να ελαχιστοποιήσει τη συμμετοχή του Δημοσίου στο ρόλο του Χρηματοδοτικού Φορέα, αφήνοντας να αναπτυχθεί η ιδιωτική πρωτοβουλία. Επιπλέον, προσβλέπει στη δημιουργία ολοκληρωμένου Διευρωπαϊκού Δικτύου Μεταφοράς Ηλεκτρικής Ενέργειας και Φυσικού Αερίου καθώς και στην εντατικοποίηση της έρευνας και ανάπτυξης (Research & Development) στην κατεύθυνση νέων ενεργειακών τεχνολογιών, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η απειλή που προέρχεται από την αύξηση της ενεργειακής ζήτησης μέσα στην Ένωση και από τις κρίσεις που προκύπτουν λόγω της εξάρτησης της Ένωσης από τις χώρες της Μέσης Ανατολής.

Συνέπεια των παραπάνω, θα είναι η σύγκλιση των εκάστοτε ενεργειακών πολιτικών των Κρατών Μελών με την Κοινοτική και η δραστηριοποίηση όλων των εμπλεκόμενων φορέων (Κοινοτικά και Κυβερνητικά όργανα, ιδιώτες Επιχειρηματίες, πανεπιστημιακοί φορείς) πάνω σε κοινές κατευθυντήριες γραμμές, έτσι όπως αυτές ορίζονται από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΥ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ

Η Συνθήκη του Μάαστριχτ έθεσε τις πρώτες βάσεις και το γενικότερο πλαίσιο πολιτικής για την ελεύθερη –χωρίς σύνορα– διακίνηση εμπορευμάτων και υπηρεσιών μέσα στις χώρες της τότε Ευρωπαϊκής Κοινότητας στην κατεύθυνση της οικονομικής και νομισματικής ενοποίησης (Ο.Ν.Ε.), προκειμένου να διασφαλισθεί αιεφόρος οικονομική ανάπτυξη μέσα από την

προστασία του περιβάλλοντος (Στεφάνου Ι. και Μητούλα Ρ., 2002). Η "Πράσινη Βίβλος" που εξέδωσε το 1995 η Ευρωπαϊκή Ένωση, αποτέλεσε την απόπειρα διαμόρφωσης του πρώτου Κοινοτικού Πλαισίου ενεργειακής πολιτικής, όπου διατυπώνονταν οι προκλήσεις που άρχιζαν τότε να διαφαίνονται στον χώρο της ενέργειας καθώς και οι προτάσεις αντιμετώπισης των προκλήσεων αυτών (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1995). Έγινε έτσι το πρώτο βήμα στην κατεύθυνση της ενοποίησης της ενεργειακής αγοράς των Κρατών Μελών της Ένωσης, το εναρκτήριο λάκτισμα έρευνας και ανάπτυξης ενεργειακών τεχνολογικών καθαρών προς το περιβάλλον και η θέση προϋποθέσεων για την κάλυψη του ενεργειακού εφοδιασμού.

Ο συγκερασμός των ενεργειακών απόψεων και η κατάθεσή τους με τη μορφή ενεργειακών πολιτικών και αποφάσεων στην κατεύθυνση της υλοποίησης των τριών στόχων, δηλαδή της προστασίας του περιβάλλοντος, της αύξησης της Ευρωπαϊκής Ανταγωνιστικότητας και της ασφάλειας ενεργειακού εφοδιασμού, δημιούργησε την ανάγκη εκπόνησης της Λευκής Βίβλου (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1996), η οποία ολοκληρώθηκε το 1996 και αποτυπώνει μια κοινά αποδεκτή ενεργειακή στρατηγική προς την επίτευξη των προαναφερόμενων επιδιωκόμενων στόχων που έχουν τεθεί στα πλαίσια της Κοινοτικής Ενεργειακής Πολιτικής και που προφανώς είναι κοινοί για όλα τα Κράτη Μέλη της Ένωσης.

Όλες οι παραπάνω δράσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης οι οποίες ήδη αναφέρθηκαν και οι οποίες θα αναλυθούν στη συνέχεια έχουν κατάλληλα θεσμοθετηθεί έτσι, ώστε να ισχύει η Αρχή της Αναλογικότητας καθώς και η Αρχή της Επικουρικότητας, έτσι όπως αυτή διατυπώνεται στο άρθρο 3B της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση [SEC(92)90]. Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι οι αρμοδιότητες της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι έτσι δομημένες ώστε να αγγίζουν μόνο γενικά πλαίσια στήριξης των αποφάσεων, να μην υπεισέρχονται σε δυσεπίλυτα εξειδικευμένα θέματα που άπτονται των κυβερνητικών αποφάσεων και να τίθενται σε διαβούλευση όταν και όπου θεωρείται ότι από αυτές εξαρτάται το καλό της Κοινότητας. Έτσι, αποφεύγονται πρόσθετες δαπάνες και επιτρέπεται στα συστήματα της κάθε χώρας να χρησιμοποιήσουν ευέλικτα τα συγκριτικά πλεονεκτήματά τους, μετά από ενδελεχή μελέτη κόστους - ωφέλειας της εκάστοτε δράσης.

Καθώς η ενέργεια τείνει να γίνει ο βασικότερος παράγοντας κοινωνικής και οικονομικής ολοκλήρωσης της εκάστοτε χώρας και το βασικότερο σημείο στήριξης της γεωπολιτικής της σημασίας, το Κοινοτικό Νομοθετικό Πλαίσιο που πλαισιώνει την παραγωγή, μεταφορά και διανομή ηλεκτρικής ενέργειας χρειάζεται να αναδιαμορφώνεται διαρκώς τόσο σε Εθνικό, όσο σε Κοινοτικό και Διεθνές επίπεδο, με τρόπο που να βελτιώνει τους όρους ανταγωνισμού των επιχειρήσεων, αυξάνοντας τις θέσεις εργασίας και επιτυγχάνοντας ενεργειακή επάρκεια, πάνω στη βάση της προστασίας του περιβάλλοντος. Έτσι, θα εξασφαλισθεί για την Ευρωπαϊκή Ένωση μια τόσο αξιοπρεπής όσο και ανταγωνιστική θέση στην Παγκόσμια Αγορά, μέσω μιας ισορροπημένης τιμολογιακής πολιτικής της ενέργειας, διατηρούμενης σε χαμηλά επίπεδα, και μιας αποτελεσματικής διαχείρισης ενεργειακών κρίσεων που ήδη έχουν αρχίσει να προκύπτουν.

Οι επί μέρους δράσεις στις οποίες η Ευρωπαϊκή Ένωση, σκοπεύει να προβεί προκειμένου να επιτύχει τους στόχους της αύξησης της Ευρωπαϊκής ανταγωνιστικότητας, της προστασίας του περιβάλλοντος και της ασφάλειας ενεργειακού εφοδιασμού, αναλύονται στη συνέχεια.

ΟΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΛΕΥΚΗΣ ΒΙΒΛΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ

Η περιβαλλοντική προστασία είναι ανάγκη να απορρέει άμεσα από τη χρήση ενέργειας, δεδομένου ότι "κάθε σχετική με την ενέργεια δράση παρουσιάζει επιπτώσεις στο περιβάλλον είτε σε περιφερειακό, είτε σε παγκόσμιο επίπεδο" (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1996). Έτσι, η χάραξη περιβαλλοντικής στρατηγικής μέσω της εκπόνησης περιβαλλοντικών μελετών αποτέλεσε μια από τις πρώτες προτεραιότητες της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς οι περιβαλλοντικές ανησυχίες που προκαλούνται από τις συνέπειες της κατανάλωσης ενέργειας αυξάνονται σταδιακά και πολύπλευρα. Οι ανησυχίες αυτές, άπτονται όχι μόνο της παγκόσμιας μεταβολής του κλίματος που προκαλείται από την έκλυση CO₂ στην ατμόσφαιρα και της δημιουργίας του γνωστού Φαινομένου του Θερμοκηπίου, αλλά επίσης και σε πάσης φύσεως οχλήσεις (απορρίμματα, ρύπανση, διαρροές, θόρυβο), που προκαλούνται σε περιφερειακό επίπεδο. Οι ανησυχίες αυτές πρέπει να καθυστερήσουν όχι μόνο με ενιαίο, συνεκτικό και συντονισμένο τρόπο, αλλά επίσης με μεθόδους που κατά την εφαρμογή τους αφ' ενός δεν θα δημιουργούν δυσεπίλυτα προβλήματα σε άλλα επίπεδα της επιχειρηματικής και οικονομικής δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αφ' ετέρου θα πραγματοποιούνται στο πλαίσιο της αειφόρου ανάπτυξης, που είναι ένα από τα κύρια προβλήματα της τρέχουσας Περιβαλλοντικής Πολιτικής¹ - έτσι όπως υποστηρίχθηκε από την Κοινότητα στο Πέμπτο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον - στόχος η Αειφορία [COM(92) 93].

Σκοπός της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι η τεχνολογική αναβάθμιση στην υπηρεσία της ενέργειας με σκοπό τη δημιουργία φιλικότερων προς το περιβάλλον μιγμάτων καυσίμων και τεχνολογιών παραγωγής ενέργειας (Αιολικά Πάρκα, Υδροηλεκτρικούς Σταθμούς), βελτίωση της πρόσβασης στις εγχώριες πηγές ενέργειας και επίτευξη υψηλότερης ενεργειακής απόδοσης με περιορισμένη χρήση πρώτων υλών. Η χρηματοδότηση της έρευνας και ανάπτυξης που προκύπτει ως φυσικό επακόλουθο των παραπάνω αποτελεί μέριμνα για την Ένωση, καθώς είναι προφανές πλέον ότι η προηγμένη τεχνολογία θα συμβάλλει στην αυξημένη ανταγωνιστικότητά της.

¹ Αειφορία: αρχή της Δασοπονίας κατά την οποία η διαχείριση του Δάσους πρέπει να ρυθμίζεται κατά τρόπον ώστε τούτο να αποδίδει εις το διηνεκές το αυτό ποσόν δασικών προϊόντων ετησίως ή ανά περιόδους. Αειφόρος: ο αιθαλής. (Στεφάνου Ι., Τσουδερός Ι. και Μητούλα Ρ.).

Παράλληλα με τα παραπάνω όμως, πρέπει να χαραχθεί μια περιβαλλοντική πολιτική η οποία θα διατηρήσει το μερίδιο των εκλυόμενων ρύπων CO₂ από Ηλεκτρική ενέργεια, στο 22% μέχρι το 2025, υποχρέωση που απορρέει από το Πρωτόκολλο του Κυότο το οποίο υπεργράφη πρόσφατα μεταξύ των χωρών όλου του κόσμου. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσω της παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από μη ορυκτά καύσιμα κυρίως Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας και Πυρηνική Ενέργεια, μορφές ενέργειας των οποίων η Λευκή Βίβλος εισάγει τη χρήση ως τη λύση τόσο για την περιβαλλοντική προστασία, όσο για την κάλυψη της ανάγκης διαφοροποίησης καυσίμων που προβλέπεται να προκύψει στο άμεσο μέλλον εξαιτίας της ανασφάλειας ενεργειακού εφοδιασμού, όπως αυτή θα αναλυθεί παρακάτω.

Στο σημείο αυτό, κρίνεται σκόπιμο να θιγεί ένα θέμα το οποίο δεν έχει ακόμα σχολιασθεί από καμία ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ενέργεια: πρόκειται για το θέμα της ένταξης των εξοπλισμών των Εναλλακτικών Μορφών Ενέργειας στον περιβάλλοντα χώρο με τρόπο που να εναρμονίζονται πλήρως με αυτόν έτσι ώστε να αναδεικνύουν την ιδιαίτερη φυσιογνωμία του: όλες οι χρηματοδοτήσεις και έρευνες που προαναφέρθηκαν στοχεύουν κυρίως στην τεχνολογική εξέλιξη, στην οικονομικότητα των εξοπλισμών αυτών και στη βιωσιμότητα των επενδύσεων σε έργα ΑΠΕ, αλλά η έρευνα για την αισθητική ένταξή τους στο χώρο δεν εμφανίζεται πουθενά. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, θα πρέπει να στρέψει το ενδιαφέρον της και προς αυτήν την αισθητική παράμετρο, έτσι ώστε αφ' ενός να χαραχθεί ολοκληρωμένη ευρωπαϊκή περιβαλλοντική πολιτική και αφ' ετέρου να δημιουργηθεί στους Ευρωπαίους πολίτες μια σφαιρική αντίληψη περί του εύλογου της εγκατάστασης των έργων ΑΠΕ στον περιβάλλοντα χώρο τους. Το σημείο αυτό πολύ εύστοχα εντοπίστηκε ήδη από το 1998 σε διεθνές συνέδριο στη Λισσαβόνα (Building the city of tomorrow - the energy dimension, 1998), γεγονός που μας επιτρέπει να αισιοδοξούμε ότι επιτέλους θα υπάρξει ενδιαφέρον και προς την κατεύθυνση αυτή.

Περαιτέρω θα αποδειχθεί πως η προστασία του περιβάλλοντος και η αύξηση της ανταγωνιστικότητας, αν και σε γενικότερα πλαίσια αποτελούν έννοιες συχνά αντικρουόμενες μεταξύ τους, σε Ευρωπαϊκό επίπεδο δεν αποτελούν κατ' ανάγκη θέματα που αντιμάχονται το ένα το άλλο. Αντιθέτως, στο μέτρο που οι πολιτικές που χαράσσει η Ένωση υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος υιοθετηθούν με σφαιρική από τις επιχειρήσεις, τότε μακροπρόθεσμα, μπορεί να οδηγήσουν ακόμα και σε αύξηση των οικονομικών μεγεθών των παραγωγικών μονάδων της Ευρώπης και άρα σε αύξηση της συνολικής ευρωπαϊκής ανταγωνιστικότητας.

ΟΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΛΕΥΚΗΣ ΒΙΒΛΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΥΞΗΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Οι κύριοι φορείς επίτευξης και αύξησης της συνολικής ανταγωνιστικότητας είναι οι επιχειρήσεις, οι οποίες αποτελούν την κύρια δύναμη του γενικότερου οικονομικού και πολιτικού πλαι-

σίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Για την υγιή λειτουργία τους απαιτείται αποτελεσματικό νομικό και φορολογικό πλαίσιο, καθώς και εντατική δραστηριοποίηση πάνω στους άξονες της παγκοσμιοποίησης, της οικολογικής ευαισθησίας, των καινοτομιών και των τεχνολογικών επιτευγμάτων. Όταν μιλάμε για παγκοσμιοποίηση σε οικονομικό επίπεδο, αναφερόμαστε κυρίως στην ολοκλήρωση και ενοποίηση των μεταφορικών, επικοινωνιακών και τεχνολογικών δομών, διαδικασία πολύ χρήσιμη ειδικά στον τομέα της ενέργειας, όπου εμφανίζεται το περίεργο φαινόμενο οι ενεργειακοί πόροι να εντοπίζονται σε μια χώρα και οι ενεργειακές Αγορές σε μια άλλη.

Στο σημείο αυτό θα αναφερθούμε στην επισήμανση της Λευκής Βίβλου περί σπουδαιότητας ενός παγκόσμιου ενεργειακού διαλόγου, διαδικασία πολύ χρήσιμη, καθώς πολλές χώρες χαρακτηρίζονται από ασταθές γεωπολιτικό περιβάλλον, διαθέτουν όμως άφθονα ενεργειακά κοιτάσματα, χρήσιμα στα Ευρωπαϊκή Κράτη Μέλη που από την άλλη, διαθέτουν το συγκριτικό πλεονέκτημα της πολιτικής σύμπνοιας.

Το πλεονέκτημα αυτό, δημιουργεί για την Ευρωπαϊκή Ένωση, μια πολύ ευνοϊκή, ενεργειακή συγκυρία η οποία θα πρέπει να αξιοποιηθεί στο έπακρο μέσω της ολοκλήρωσης της κοινοτικής αγοράς, έτσι ώστε να καταστούν οι Ευρωπαϊκές επιχειρήσεις πιο ανταγωνιστικές υπό το πρίσμα ασφαλώς της περιβαλλοντικής προστασίας που αποτελεί τον πρώτο από τους βασικούς στόχους της Λευκής Βίβλου.

Η συμβολή της υπογραφής της "Παγκόσμιας Ενεργειακής Χάρτας" υπήρξε σημαντική στο επίπεδο αυτό, καθώς τα συμβαλλόμενα μέρη ανέλαβαν τη δέσμευση για την απελευθέρωση του εμπορίου και των επενδύσεων στον ενεργειακό τομέα.

Ένα επιπρόσθετο στοιχείο μόχλευσης της Ευρωπαϊκής Ανταγωνιστικότητας είναι η ανάπτυξη ενεργειακών τεχνολογιών φιλικών προς το περιβάλλον (Αιολικά Πάρκα, Φωτοβολταϊκές μονάδες, Μονάδες Συμπαράγωγής κ.λπ.) καθώς και η βελτιστοποίηση των υποδομών για τη μεταφορά ηλεκτρικής ενέργειας, παράγοντες που καθιστούν όχι μόνο πιο ανταγωνιστική την Ευρωπαϊκή Ένωση, αλλά παράλληλα αυξάνουν το εισοδηματικό και άρα βιοτικό επίπεδο του Ευρωπαίου Πολίτη, εξασφαλίζοντας οικονομική και κοινωνική συνοχή στα Κράτη Μέλη της.

Σύμφωνα με τον Άλαν Γκρίνσπαν² "Ισχυρή οικονομία είναι αυτή που προκαλεί επενδύσεις και όχι αυτή που διαθέτει χρήμα". Η Ευρωπαϊκή Ένωση, υπακούοντας στο αξίωμα αυτό, προσπαθεί να δημιουργήσει ένα θετικό και μακροχρόνιο επενδυτικό κλίμα στον τομέα της ενέργειας, ενοποιώντας και ολοκληρώνοντας την εσωτερική της αγορά, απελευθερώνοντας τις Αγορές ηλεκτρικής ενέργειας και φυσικού αερίου και δημιουργώντας μηχανισμούς ελεύθερης εμπόρευσης των αγαθών και τυποποίησης των προϊόντων, τέτοιους, που να εξασφαλίζονται πρότυπα ποιότητας και ασφάλειας κατά την παραγωγή και κατανάλωσή τους. Επιπλέον

² Ο Άλαν Γκρίνσπαν ήταν Υπουργός ΗΠΑ

ον, παρεμβαίνει στο επιχειρηματικό στερέωμα και με πιο άμεσο τρόπο, αναζωπυρώνοντας το επενδυτικό ενδιαφέρον των επιχειρηματιών στον τομέα της ενέργειας, τόσο με τη διαμόρφωση κατάλληλου νομοθετικού πλαισίου, όσο με επιδοτήσεις και χρηματοδοτήσεις. Μάλιστα, τα Κράτη Μέλη, για ειδικούς λόγους πολιτικής έχουν το δικαίωμα να ζητούν την έγκριση της Ευρωπαϊκής Ένωσης για περαιτέρω φοροαπαλλαγές (Οδηγία 92/181/ΕΟΚ).

Επιπροσθέτως, στην κατεύθυνση της αύξησης της ανταγωνιστικότητάς της, η Ένωση, προσπαθεί να επιτύχει υψηλή ενεργειακή απόδοση και να εξασφαλίσει την εμπιστοσύνη των διεθνών οικονομικών παραγόντων στην ευρωπαϊκή εσωτερική ενεργειακή αγορά. Ο βαθμός αυτός ενεργειακής απόδοσης μπορεί να βελτιστοποιηθεί μέσω της δόμησης άρτιου συστήματος μεταφορών και της κατάρτισης αντίστοιχης Κοινοτικής Πολιτικής ούτως ώστε οι επενδύσεις σε δίκτυα υποδομής πολύτροπων μεταφορών, η ολοκλήρωση της εσωτερικής μεταφορικής αγοράς στο σιδηροδρομικό δίκτυο και την εσωτερική ναυσιπλοΐα καθώς και οι περισσότερες εργασίες έρευνας και ανάπτυξης να μειώσουν το κόστος της χρήσης των μεταφορικών μέσων και να αυξήσουν τη μεταφορική τους δυνατότητα.

Σύμφωνα με τα όσα ορίζει η Λευκή Βίβλος "Σε μια ανταγωνιστική ενεργειακή αγορά, όπου υπάρχει δυνατότητα υποκατάστασης καυσίμων, θα πρέπει να επικρατεί ιδανική ανταγωνιστική και διαφανής τιμολόγηση". Εφαρμογή αυτής της πολιτικής αποτελεί και ο λογιστικός διαχωρισμός των επιχειρήσεων κοινής ωφελείας, στις οποίες βάσει της Οδηγίας 96/92/ΕΚ (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1996), καθίσταται απαιτητό το Unbundling (λογιστικός διαχωρισμός) των βασικών δραστηριοτήτων των Επιχειρήσεων Ενέργειας της Κοινότητας, έτσι ώστε να υπάρχει διαφάνεια στη φορολόγηση των επιχειρήσεων αυτών, αλλά και πλήρη ενημέρωση του καταναλωτή ηλεκτρικής ενέργειας για το προϊόν που πληρώνει κάθε φορά. Επιπροσθέτως, διαφάνεια αναζητείται στις Συνθήκες Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (Ε.Κ.Α.Χ.), και Ευρατόμ (Συνθήκη της Ένωσης για την ατομική ενέργεια).

Η προαναφερόμενη διαφάνεια στις διαδικασίες τιμολόγησης και προμήθειας καυσίμων και η χαμηλή –συγκριτικά με τις παγκόσμιες αγορές– τιμή τους που θα επιτευχθεί μέσω των κοινοτικών επιδοτήσεων (όπως, για παράδειγμα, η τιμή του Άνθρακα, όπου η Ένωση μεριμνά για τον τρόπο με τον οποίο επιτυγχάνεται ανταγωνιστικότητα στην τιμή της εξαγωγής του σε σχέση με τις τιμές του στην Παγκόσμια Αγορά), θα έχουν ως συνέπεια την αύξηση της ανταγωνιστικότητας και της οικονομικής βιωσιμότητας, σε Ευρωπαϊκό επίπεδο.

Το ίδιο ισχύει και για τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (Α.Π.Ε.), οι οποίες θα χρειαστούν ενισχυμένη προώθηση, μέσω επιδοτήσεων –τουλάχιστον στην αρχή– και μέχρι να λάβουν την αρμόζουσα θέση στο Ευρωπαϊκό ενεργειακό στερέωμα. Στον τομέα των Α.Π.Ε., η Ευρωπαϊκή Ένωση, καταβάλλει –έστω και καθυστερημένα– κάθε προσπάθεια εκμετάλλευσης του δυναμικού τους, καθιερώνοντας πρότυπα για τον εξοπλισμό τους, θεσπίζοντας Κοινοτικό Πλαίσιο για τη φορολόγηση και χρηματοδότησή τους, και επενδύοντας σε έρευνα και ανάπτυξη των τεχνολογιών ανάπτυξής τους. Ο ρόλος των Α.Π.Ε. είναι ενισχυμένος μέσα στην

Κοινότητα κυρίως λόγω του γεγονότος, ότι οι πηγές αυτές βρίσκονται σε αφθονία στη φύση και επιπλέον επειδή το εμφανές κόστος παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από τέτοιου είδους πηγές είναι πολύ μικρό. Επειδή πολλές τεχνολογίες Α.Π.Ε. απαιτούν γνώση των τοπικών συνθηκών κρίνεται απαραίτητη η διαπεριφερειακή συνεργασία και διακρατική συμμετοχή σε τέτοιου είδους εγκαταστάσεις. Σημειώνεται εδώ, ότι ελλοχεύει πάντα ο κίνδυνος της ομοιομορφίας των απανταχού ευρισκομένων εγκαταστάσεων ΑΠΕ, πράγμα αναπόφευκτο καθώς ένα κριτήριο που πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη κατά την ανέγερση ενός ΑΠΕ, είναι η διατήρηση της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας του τόπου, όπου εγκαθίσταται ο σταθμός. Για την προώθηση των έργων Α.Π.Ε., απαιτείται ειδική νομοθετική ρύθμιση που θα επιτρέψει τον ανταγωνισμό με τις υπόλοιπες πηγές ενέργειας. Απαιτείται επιπλέον ενίσχυση και εκσυγχρονισμός των δικτύων διανομής ηλεκτρικής ενέργειας, καθώς και αύξηση του ορίου δυναμικότητας ηλεκτροπαραγωγής, προτεραιότητες σημαντικές, αφού σύμφωνα με μελέτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι Α.Π.Ε. θα αυξήσουν τις θέσεις απασχόλησης ιδίως σε περιφερειακό επίπεδο.

Γενικότερα, η διαφοροποίηση της προμήθειας καυσίμων αποτελεί στόχο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και θα συντελέσει στην επίτευξη αειφόρου οικονομικής ανάπτυξης, στον πολλαπλασιασμό των θέσεων εργασίας και στη βελτίωση της ασφάλειας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1996). Όσον αφορά στην εγχώρια παραγωγή καυσίμων, είναι σημαντικό κάθε Κράτος Μέλος να αξιοποιήσει στο έπακρο τόσο τις πρώτες ύλες του όσο και την απόδοση των επιχειρήσεων που ασχολούνται με αυτές, ώστε να ελαχιστοποιηθεί το κόστος τους, βελτιώνοντας ταυτόχρονα την ενεργειακή του τεχνολογία. Ειδικότερα, στο θέμα του λιγνίτη, η Κοινότητα πρέπει να προωθήσει την έρευνα και ανάπτυξη τεχνολογίας εξόρυξής του, με γνώμονα κυρίως την έκλυση λιγότερων εκπομπών CO₂. Έτσι θα αυξηθεί η δυναμικότητα των εγχώριων κοινοτικών ενεργειακών πόρων αυξάνοντας την επιχειρηματική ανταγωνιστικότητα της Ένωσης, θα προστατευθεί το περιβάλλον και θα περιοριστεί η ενεργειακή εξάρτηση της Ένωσης από άλλες χώρες.

Αναφορικά με την ανταγωνιστικότητα των Ευρωπαϊκών Μεταφορών, η Ευρωπαϊκή Ένωση, θα υιοθετήσει στρατηγική συνεργασίας και ανταλλαγής εμπειριών μεταξύ των διαφόρων κρατικών οργανισμών μεταφορών και θα συστήσει διαλειτουργικές ομάδες όπου θα συμμετάσχουν μέχρι και χρήστες των προαναφερόμενων μεταφορικών μέσων στην κατεύθυνση δημιουργίας των "οχημάτων του μέλλοντος". Θα καταβληθεί προσπάθεια μείωσης του κόστους καυσίμου, κόστος καυσίμου μέσω φοροαπαλλαγών ή ειδικών ενισχύσεων σε τεχνολογίες μείωσης του περιορισμού των εκπομπών CO₂ από τα οχήματα, ικανοποιώντας έτσι ταυτόχρονα τους στόχους της αύξησης της Ευρωπαϊκής ανταγωνιστικότητας και της προστασίας του περιβάλλοντος.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, προκειμένου να γίνει έτι περισσότερο ανταγωνιστική διευρύνεται, ενώ στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Essen έχει ήδη αποφασισθεί η στρατηγική προέκτασης των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Ήδη, η ένταξη δέκα εξ' αυτών

χωρών συζητήθηκε πρόσφατα στην Κοπεγχάγη, ενώ οι χώρες αυτές θα γίνουν και τυπικά Κράτη Μέλη της Ένωσης τον Απρίλιο του 2003. Πρέπει να σημειωθεί εδώ, ότι με πρωτοβουλία της Ελλάδας και στην κατεύθυνση της εναρμόνισης των ενεργειακών πολιτικών των υπό ένταξη χωρών με τα όσα ορίζουν οι Κοινοτικές Οδηγίες, υπεγράφη "Μνημόνιο Συνεργασίας των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης" στα πλαίσια του οποίου και με προεδρία της Ελλάδας, έχουν ήδη ορισθεί τα αρμόδια Όργανα εποπτείας των δράσεων που αποφασίσθηκαν προς την κατεύθυνση αυτή.

ΟΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΛΕΥΚΗΣ ΒΙΒΛΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΟΥ ΕΦΟΔΙΑΣΜΟΥ

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, υπογράμμισε με μεγάλη έμφαση την ανάγκη εξασφάλισης του εφοδιασμού ενέργειας (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 1995), αναφορικά με την οποία, η Ένωση προέβη σε μελλοντικές προβλέψεις για τα ενεργειακά δεδομένα. Οι σχετικές μελέτες εκπονήθηκαν από πολιτικούς και πανεπιστημιακούς φορείς, που συζήτησαν ενδελεχώς και χρησιμοποιώντας παροντικά δεδομένα και επιστημονικά μοντέλα κατέληξαν στα εξής συμπεράσματα:

- Στη μελλοντική αύξηση της ενεργειακής ζήτησης,
- στην ανάγκη υποκατάστασης του πετρελαίου απ' το Φυσικό Αέριο και
- στην ανάγκη ανάπτυξης των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας.

Η παρέμβαση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε περιόδους ενεργειακών κρίσεων, θα πρέπει να έχει τρεις συνιστώσες: α) τη διατήρηση της ορθής διαχείρισης των αποθεμάτων, β) τη μείωση του κόστους καυσίμου και γ) τον κοινοτικό συντονισμό.

Βάσει στατιστικών μελετών, η παγκόσμια κατανάλωση ενέργειας αυξάνεται κατά 2% ετησίως και σε ορισμένες αναπτυσσόμενες χώρες κατά 6% ετησίως, ενώ η κατανάλωση πετρελαίου θα αυξηθεί αντί 8,5 δις τόνους που είναι σήμερα, σε 13 δις τόνους το 2020 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1996). Ειδικά για τις Κράτη Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η εγχώρια κατανάλωση ενέργειας προβλέπεται να αυξάνεται κατά 1% ετησίως, με το πετρέλαιο να διατηρεί το 42% του μεριδίου της κοινοτικής Αγοράς Καυσίμων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1996).

Εδώ πρέπει να τονισθεί ότι το 75% των κοιτασμάτων πετρελαίου βρίσκεται στη Μέση Ανατολή και ότι αν και δεν προβλέπεται ανεπάρκεια στα διαθέσιμα αυτά κοιτάσματα, εν τούτοις ενδέχεται να ξεσπάσουν ενεργειακές κρίσεις καθώς η Μέση Ανατολή απαρτίζεται από χώρες με ασταθές γεωπολιτικό καθεστώς και ασαφή πολιτικά και νομοθετικά πλαίσια. Παράδειγμα τέτοιου είδους κρίσης, αποτελεί η πρόσφατη που μετέωρισε πάνω από τις οικονομίες όλου του κόσμου λόγω της πολεμικής σύρραξης στα εδάφη του Ιράκ.

Η ανασφάλεια που προκαλείται από τις κρίσεις αυτές, μπορεί να καθησυχασθεί από τη χρήση Φυσικού Αερίου, του οποίου η κατανάλωση –σύμφωνα με τις προαναφερόμενες προβλέψεις– ούτως ή άλλως θα προτιμηθεί εξαιτίας της χαμηλής κεφαλαιουχικής δαπάνης που

απαιτείται για τη δημιουργία δικτύων του και εξαιτίας της συνδυασμένης αποτελεσματικότητας ηλεκτρισμού και θερμότητας που μπορεί να δημιουργήσει μέσω των τεχνολογιών Συμπαραγωγής.

Ενδεικτικό του παγκόσμιου ενδιαφέροντος, για τη μεταφορά των αυξημένων ποσοτήτων φυσικού αερίου, είναι οι συνεργασίες μεταξύ Αμερικανικών, Ευρωπαϊκών και Ρωσικών Επιχειρήσεων, καθώς και οι επιχειρηματικές "μάχες" που εκδηλώνονται στις μέρες μας για την κατασκευή αγωγών που συνδέουν τα κοιτάσματα της Μέσης Ανατολής και τις ενεργειακές Αγορές της Δύσης. Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να επισημανθεί βεβαίως το συγκριτικό πλεονέκτημα της Ελλάδας ως κομβικό σημείο "πέραςμα" μεταξύ της "Ανατολής-ενεργειακού Παραγωγού" και της "Δύσης-ενεργειακού καταναλωτή", καθώς και το επακόλουθο ξέσπασμα της επιχειρηματικής δραστηριότητας στα Ελληνικά εδάφη από επιχειρήσεις της Ελλάδας και του εξωτερικού.

Στην περίπτωση της Πυρηνικής Ενέργειας, η Ευρωπαϊκή Ένωση, πρέπει να χαράξει πολιτική διαχείρισης των αποβλήτων και ασφάλειας εφοδιασμού, καθώς και να διευκρινισθεί ο τρόπος που τα πυρηνικά υλικά θα διατίθενται στις παγκόσμιες αγορές και να αποσαφηνισθεί ένας τρόπος διαφοροποίησης των πηγών προμήθειας, ώστε να αποφευχθεί η κατακλισμαία προμήθεια πυρηνικών υλών από συγκεκριμένες χώρες. Σύμφωνα πάντα με τις επιστημονικές προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η χρήση της πυρηνικής ενέργειας ενδεχομένως να αυξηθεί, κυρίως στην Ασία. Σύμφωνα επίσης με τη Συνθήκη Ευρατόμ, η ανησυχία που αναφύεται από τη χρήση πυρηνικής ενέργειας κυρίως από τα Κράτη Μέλη που εξαρτώνται σχεδόν αποκλειστικά από αυτή, μπορεί να καθησυχαστεί μέσω της διεξαγωγής έρευνας και ανάπτυξης σε προγράμματα κατασκευής ασφαλών αντιδραστήρων, σε ανάπτυξη τεχνολογίας για πυρηνική σύντηξη με διεθνείς συνεργασίες, σε πιο ορθή διαχείριση ραδιενεργών αποβλήτων, σε απαγόρευση της παράνομης διακίνησης πυρηνικών υλών και σε άριστη διαχείριση εμπορικών συμφωνιών για πυρηνικά όπλα με Τρίτες Χώρες.

Η βελτιστοποίηση των υποδομών για τη μεταφορά ηλεκτρικής ενέργειας θα εξασφαλίσει την παροχή ηλεκτρικού ρεύματος ακόμα και στις πιο απομακρυσμένες περιφέρειες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κάτι πολύ σημαντικό, ειδικότερα μετά από την πρόσφατη συμφωνία της Κοπεγχάγης όπου τα δέκα, αναπτυσσόμενου χαρακτήρα κυρίως, Κράτη Μέλη, θα προσχωρήσουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, προωθεί τη διεθνή συνεργασία προς την κατεύθυνση της επάρκειας του ενεργειακού εφοδιασμού, αλλά και της αρωγής και έκτακτης βοήθειας, σε άλλες χώρες, όποτε το χρειαστούν και συνάπτει διεθνείς συμφωνίες καθώς και διμερείς συμφωνίες πρόσβασης επιχειρήσεων από άλλες χώρες στην Κοινότητα, και αντιστρόφως για λόγους επιχειρηματικότητας ή έρευνας υπό όρους ίδιους με τους Κοινοτικούς. Ειδικότερα για την Ενέργεια, τόσο οι συμφωνίες που έλαβαν χώρα κατά τη σύσκεψη του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου όσο και αυτές που περιλαμβάνονται στη Συνθήκη για τον Ενεργειακό Χάρτη, αφο-

ρούν επενδύσεις που προβλέπεται πως θα συμβάλλουν έτει περισσότερο στην απελευθέρωση της ενέργειας και στην ελεύθερη διακίνηση των ενεργειακών προϊόντων και στη μεταφορά τεχνολογίας σε Τρίτες Χώρες. Εκτός όμως από αυτά η Ευρωπαϊκή Ένωση συμβάλλει σταθερά στο διεθνή ενεργειακό διάλογο ανάμεσα σε Παραγωγούς Χώρες και Καταναλωτές Χώρες. Λαμβάνοντας μέρος σε παγκόσμια συνέδρια των οποίων χορηγεί τη διοργάνωσή τους, και ενισχύοντας τις σχέσεις τους με τις Χώρες της Μέσης Ανατολής, προσπαθεί να δημιουργήσει δεσμούς σταθερής και μακροχρόνιας αλληλεξάρτησης με αυτές, χρηματοδοτώντας ενεργειακές εξελίξεις όπως π.χ. ανάπτυξη Α.Π.Ε., μεταφορά καθαρών και υψηλών τεχνολογιών, ενίσχυση δικτύων μεταφοράς ενέργειας, ίδρυση ενεργειακών κέντρων στους Κόλπους της Ευρωπαϊκής Ένωσης και έξω από αυτή.

Προκειμένου να φροντίσει την ελάρκεια ενεργειακού εφοδιασμού, η Ένωση, μέσω της Λευκής Βίβλου, τονίζει ιδιαίτερα τη σημασία της διαπεριφερειακής συνεργασίας ακόμα και στα πλαίσια ενός Κράτους Μέλους: ενισχύει τη δυνατότητα παρέμβασης των πολιτικών και δημοτικών φορέων στα ενεργειακά θέματα, και ενθαρρύνει την είσοδο των επενδυτών από αγροτικές περιοχές, όπου βρίσκεται η πλειονότητα των φυσικών και ανανεώσιμων πόρων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας. Ήδη, σε πλήρη εναρμόνιση με τις Κοινοτικές Οδηγίες, το Ελληνικό Υπουργείο Ανάπτυξης, έχει διαθέσει την πλειονότητα των Αδειών Παραγωγής για έργα Α.Π.Ε. (Αιολικά Πάρκα, Φωτοβολταϊκές και Υδροηλεκτρικές Μονάδες) σε νησιά, ορεινές και πεδινές περιοχές της Ελλάδας, όπου πλεονάζουν ο ήλιος, ο αέρας και το νερό. Αν λάβουμε επιπλέον υπόψη την ποικιλομορφία των πόλεων και επαρχιών μεταξύ της Ελλάδας και των άλλων Κρατών Μελών, τότε καταλαβαίνουμε τη σπουδαιότητα της διαπεριφερειακής συνεργασίας.

Οι τομείς στους οποίους θα δώσει βαρύτητα η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι η έρευνα, ανάπτυξη, διάδοση και εφαρμογή της ενεργειακής τεχνολογίας. Προς το σκοπό αυτό, η Επιτροπή θα προωθήσει συνομιλίες με όλους τους αρμόδιους φορείς των Κρατών Μελών για τη συγκρότηση βάσης δεδομένων, άτλαντα ενεργειακών τεχνολογιών και πληροφόρηση σχετικά με τους καθοριστικούς παράγοντες έρευνας και ανάπτυξης. Οι νέες αυτές τεχνολογίες θα διαδοθούν με κατάλληλο τρόπο στη βιομηχανία και στους καταναλωτές και έτσι, θα παρέχονται ενδείξεις στις ευρωπαϊκές βιομηχανίες σχετικές με πολύ σημαντική πληροφόρηση, όπως για παράδειγμα τον εντοπισμό των ενεργειακά πλούσιων αγορών.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την ανάλυση που προηγήθηκε, καθίσταται προφανής ο τρόπος που αλληλοδιαπλέκονται οι τρεις φαινομενικά αντικρουόμενοι στόχοι της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο οποίος αποκαλύπτεται σε όλες τις εκφάνσεις των κατευθυντήριων γραμμών που χαράσσονται μέσω της Λευκής Βίβλου για την ενέργεια. Θα μπορούσαμε να πούμε μάλιστα, πως η συμπληρωματικότητα αυτή επιδιώκεται από την Ευρωπαϊκή Ένωση και πως η Ένωση προσπαθεί να συμφιλιώσει τους στόχους αυτούς, με δράσεις προσεκτικά μελετημένες, έτσι ώστε σε μακροχρόνιο ορίζοντα να επιλυθούν οποιαδήποτε προβλήματα που ενδεχομένως προκύψουν.

Αναλύοντας έναν - έναν τους στόχους αυτούς, αντιληφθήκαμε τον τρόπο με τον οποίο η εκάστοτε ενεργειακή δράση για την επίτευξη του ενός στόχου άπτεται και των άλλων δύο και πως ουσιαστικά οδεύουμε προς μια κοινωνία όπου ο ενεργειακός εφοδιασμός παίζει πρωτεύοντα ρόλο και στην οποία ο ανταγωνισμός επιτυγχάνεται μέσω της προστασίας του περιβάλλοντος.

Προκειμένου να διασφαλισθούν ικανοποιητικά αποτελέσματα από τους στόχους που θέτει η Ευρωπαϊκή Ένωση, μέσω της Λευκής Βίβλου για την ενέργεια, χρειάζεται ένα σύστημα έγκυρης και έγκαιρης παρακολούθησης των ενεργειακών δράσεων του κάθε Κράτους Μέλους ώστε να παρακολουθείται και να εξασφαλίζεται η ελευθερία εγκατάστασης ανεξάρτητων παραγωγών ηλεκτρικής ενέργειας στις εκάστοτε περιοχές και να διασφαλίζεται ισότιμο περιβάλλον ανταγωνισμού σε όλες τις επιχειρήσεις των Κρατών Μελών, αποτελεσματική διαιτησία σε προκύπτουσες διαφωνίες και διασύνδεση των εκάστοτε εθνικών νομοθετικών όρων για την ενέργεια. Χρειάζονται επίσης μηχανισμοί και Όργανα εποπτείας των επιπτώσεων που προκύπτουν από τα εθνικά μέτρα που λαμβάνονται στην ενεργειακή πολιτική της κάθε χώρας και δη στο περιβαλλοντικό, κοινωνικό και φορολογικό πεδίο.

Επιπλέον, χρειάζεται να διασφαλίζεται ότι οι επενδύσεις που χρήζουν χρηματοδοτικών παρεμβάσεων από την Κοινότητα, (δάνεια από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων, από τα Διαρθρωτικά Ταμεία και τα Ταμεία Συνοχής, κ.λπ.), οδεύουν γύρω από τους άξονες της ενοποίησης της ενεργειακής αγοράς και την καθιέρωση διασυνοριακού ανταγωνισμού και είναι ευθυγραμμισμένες με τους στόχους ενεργειακής πολιτικής που αφορούν στη διαφοροποίηση των ενεργειακών πηγών και την περιβαλλοντική προστασία.

Αν δεν υπάρχει ο έλεγχος αυτός, τότε θα προκύψουν εμπόδια που θα προέρχονται τόσο από τους διαφορετικούς ρυθμούς ανάπτυξης κάθε χώρας και τη διαφοροποιημένη οικονομική τους κατάσταση όσο από κερδοσκοπικές τάσεις και μεμονωμένα συμφέροντα. Η διακριτική διοικητική, τεχνική και οικονομική εποπτεία της Ένωσης καθίσταται απαιτητή, ώστε να υπάρχει ενιαία πορεία ανάπτυξης και συνοχή στη λήψη ενεργειακών αποφάσεων των Κρατών μελών, με απώτερο στόχο την ενίσχυση της εσωτερικής αγοράς και της ανταγωνιστικότητας της.

Βιβλιογραφία

- Στεφάνου Ι. και Μητούλα Ρ. (2002), "Ο ρόλος της Ενέργειας στον περιβαλλοντικό σχεδιασμό και την περιφερειακή ανάπτυξη", Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης, Αθήνα, σ. 91.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, "Πράσινη Βίβλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής - Για μια ενεργειακή Πολιτική για την Ευρωπαϊκή Ένωση", Βρυξέλλες, 11 Ιανουαρίου 1995 (COM(95) 659 Τελικό).
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, "Λευκή Βίβλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής - Ενεργειακή Πολιτική για την Ευρωπαϊκή Ένωση", Βρυξέλλες, Ιανουάριος 1996 (COM(95) 682 Τελικό).
- SEC(92) 1990 της 27ης Οκτωβρίου 1992 - Η Αρχή της Επικουρικότητας.
- Στεφάνου Ι., Τσουδερός Ι. και Μητούλα Ρ. "Σημειώσεις μαθήματος περιβάλλοντος και σχεδιασμός του χώρου", σελ.7.
- COM (92)93, Πέμπτο πρόγραμμα πλαίσιο για το περιβάλλον - "Στόχος η αειφορία"
- Οδηγία 92/181/ΕΟΚ του Συμβουλίου, άρθρο 8, παράγραφος 2, στοιχείο (5), και παράγραφος 4.
- Οδηγία 96/92/ΕΚ "Περί κοινών κανόνων για την εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας".
- Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας για τον Άνθρακα και τον Χάλυβα (Ε.Κ.Α.Χ.).
- Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας για την Ατομική Ενέργεια (Ευρατόμ).
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, "Λευκή Βίβλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής - Ενεργειακή Πολιτική για την Ευρωπαϊκή Ένωση", σελ. 27, Βρυξέλλες, Ιανουάριος 1996 (COM(95) 682 Τελικό).
- COM (95) 163 της 10ης Μαΐου 1995 - Λευκή Βίβλος για την προετοιμασία των συνδεδεμένων χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης για να ενταχθούν στην εσωτερική αγορά της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Έκθεση αριθ. Α4-0212/95 και Ψήφισμα της 10ης Οκτωβρίου 1995. Building the City of tomorrow - The energy dimension - Conference May 29 - 30, 1998 Expo '98 - Lisbon (Portugal).

Η Εφαρμογή των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου στα Ελληνικά Νησιά

Φ. Χατζηθεοδωρίδης

Σύμβουλος Ειδικής Γραμματείας Γ' Κ.Π.Σ., Υπουργείο Γεωργίας

Σοφία Καζάκη

Μηχ. Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης

Ηλίας Πογιαρίδης

Μηχ. Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα νησιά, έχουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που εντοπίζονται στο μικρό μέγεθος και την περιφερειακότητά τους και από τα οποία απορρέουν η περιορισμένη ποικιλία πόρων, η περιορισμένη ικανότητα αποθήκευσης γλυκού νερού και οι μικρές θέσεις κατακράτησής του, η αδυναμία στήριξης δραστηριοτήτων μεγάλης κλίμακας τόσο γεωργικών όσο και βιομηχανικών καθώς και στήριξης υποδομών μεγάλης κλίμακας. Το μικρό μέγεθος και η απομόνωση επίσης, έχουν επιδράσεις οικολογικής σημασίας τόσο στα έμβια όντα όσο και στους πληθυσμούς των νησιών (MacArthur και Wilson, 1967). Στις ιδιαιτερότητες των νησιών μπορεί ακόμα να ενταχθεί ο χαρακτήρας των νησιωτών που επηρεάζεται από τα φυσικά, κοινωνικά και πολιτιστικά στοιχεία του χώρου (Codaccioni, 1989).

Από την οικονομική και δημογραφική κατάσταση των νησιών συμπεραίνουμε, ότι οι νησιωτικές οικονομίες είναι είτε πλουσιότερες είτε φτωχότερες από τις μη νησιωτικές ενώ ειδικότερα για τα νησιά της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα περισσότερα από αυτά φαίνεται να συγκεντρώνουν όλα τα χαρακτηριστικά των προβληματικών περιφερειών σε μεγάλη ένταση. Οι διακυμάνσεις των νησιωτικών οικονομιών συνήθως συνοδεύονται από μεγάλες δημογραφικές αλλαγές.

Στην περίπτωση των Ελληνικών νησιών, κατά το παρελθόν, ο πρωτογενής τομέας υπήρξε κυρίαρχος και λειτούργησε αποδοτικά αλλά και αρμονικά ως προς το περιβάλλον καθώς το εργατικό τους δυναμικό ενσωμάτωσε βέλτιστες μεθόδους διαχείρισης της αγροτικής γης. Στη συνέχεια, η εκμηχάνιση της γεωργίας στις πεδινές εκτάσεις της χώρας δημιούργησε συνθήκες άνισου ανταγωνισμού προς τις καλλιέργειες των αναβαθμίδων που κυριαρχούσαν στα νησιά, μειώνοντας ή και μηδενίζοντας τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των νησιών (Margaris, 1992).

Η γεωργία η οποία παρέμεινε βασική δραστηριότητα των νησιών και μετά την οικονομική και πολιτιστική τους ύφεση, τα τελευταία χρόνια συρρικνώνεται ακόμη περισσότερο εξαιτίας της μείωσης των απασχολουμένων σε αυτή.

Στην πραγματικότητα, η μικρή έκταση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, ο πολυτεμαχισμός της γεωργικής γης, οι περιορισμένες αρδευόμενες εκτάσεις και το μικρό μέγεθος των κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων δεν επιτρέπουν την ανάπτυξη βιώσιμων εκμεταλλεύσεων στα Ελληνικά νησιά (Χατζηθεοδωρίδης κ.ά., 1996). Σε πολλές περιπτώσεις, η απασχόληση στον πρωτογενή τομέα διατηρείται εξαιτίας της ανάπτυξης πολυδραστηριότητας, δηλαδή, με απασχόληση των αγροτών και στους άλλους παραγωγικούς τομείς. Προς την κατεύθυνση αυτή οδηγεί και η τουριστική τους ανάπτυξη καθώς συμβάλει κυρίως στην εποχιακή απασχόληση (Κοκκώσης, 1995).

Από το συνδυασμό της πολυδραστηριότητας με την ανάπτυξη εξειδικευμένων μορφών τουρισμού και με την παραγωγή προϊόντων που ενσωματώνουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και σήμανση (Ονομασία Προέλευσης, Ανώτερη Ποιότητα, κ.ά.) και τέτοια προϊόντα παράγονται σε πολλά νησιά της χώρας, προκύπτουν κυρίως οικονομικά και περιβαλλοντικά οφέλη. Οφέλη όπως, η απασχόληση καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου, η ικανοποίηση από το συνολικό εισόδημα, η συγκράτηση του πληθυσμού, η μη εγκατάλειψη της γεωργικής γης, η μεγαλύτερη έκταση καλλιεργητικών φροντίδων και γενικότερα η εκτίμηση του φυσικού περιβάλλοντος από πλευράς των κατοίκων (Χατζηθεοδωρίδης, 1998).

Παρά τις ραγδαίες αλλαγές που συνόδευσαν την κυριαρχία του τουρισμού στα νησιά, ο νησιωτικός χώρος συνεχίζει να παραμένει αγροτικός. Οι προοπτικές συγκλίνουν προς την ολοκληρωμένη ανάπτυξή τους και σχετίζονται κυρίως με την πρωτογενή παραγωγή, τα μεταποιημένα επώνυμα προϊόντα της καθώς και με τις ήπιες μορφές τουρισμού.

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΝΗΣΙΑ

Εξετάζοντας συνολικά τα αποτελέσματα από τις μέχρι πρότινος πολιτικές ανάπτυξης αλλά και τις περιφερειακές πολιτικές που επέδρασαν στο νησιωτικό χώρο, διαπιστώνουμε ότι δεν ήταν ενθαρρυντικά. Τόσο ο βαθμός ανάπτυξης των νησιών όσο και το κατά κεφαλή ακαθάριστο περιφερειακό προϊόν τους, παραμένει κάτω από το μέσο εθνικό όρο, με εξαίρεση τη νησιωτική περιφέρεια του Νοτίου Αιγαίου.

Οι κρατικές παρεμβάσεις για την επίλυση του αναπτυξιακού προβλήματος των νησιών ήταν συγκυριακές και αποσκοπούσαν να αντιμετωπίσουν κυρίως τα οξυμένα προβλήματα. Στόχος τους ήταν να δημιουργήσουν συνθήκες ανάλογες με εκείνες των ηπειρωτικών ανεπτυγμένων περιοχών, με τη μεταφορά κεφαλαίων (για υποδομές, μεταβιβάσεις εισοδημάτων κ.ά.), έτσι ώστε να καταστήσουν τις νησιωτικές περιοχές ανταγωνιστικές στο πλαίσιο της αγοράς. Τα μέτρα των αναπτυξιακών πολιτικών που εφαρμόστηκαν, είχαν ως στόχο τη μείωση:

- του κόστους λειτουργίας των παραγωγικών μονάδων,
- του κόστους διαβίωσης των κατοίκων.

Τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για την επίτευξη των στόχων, ήταν:

- ειδικά δασμολογικά καθεστώτα,
- ειδικά φορολογικά καθεστώτα,
- ενίσχυση της τοπικής παραγωγής με άμεσες ή έμμεσες επιδοτήσεις,
- άμεσες επιδοτήσεις στις μεταφορές επιβατών και εμπορευμάτων.

Σήμερα, η ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης σημαίνει για τα νησιά:

- κατάργηση των εμποδίων στην κυκλοφορία αγαθών, κεφαλαίων και ανθρώπων
- κατάργηση των ειδικών προστατευτικών καθεστώτων και εξαιρέσεων
- εφαρμογή νέων μέτρων και πολιτικών για το σύνολο του ευρωπαϊκού χώρου.

Η νέα Κοινοτική πολιτική διαμορφώνει νέες συνθήκες για τον αγροτικό τομέα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των περιφερειών της, οι οποίες συνεπάγονται:

- μειωμένη στήριξη των αγορών
- νέο μοντέλο ανάπτυξης και διαχείρισης του αγροτικού τομέα, και
- αύξηση διαρθρωτικών παρεμβάσεων για ανάπτυξη της υπαίθρου στη βάση μη αγροτικών δραστηριοτήτων.

Ειδικότερα, μετά από μία μακρά περίοδο στήριξης των γεωργικών εισοδημάτων από τους μηχανισμούς της κοινής αγροτικής πολιτικής (Κ.Α.Π), με την αναθεώρησή της επιδιώκεται η μείωση της στήριξης. Οι λόγοι που οδήγησαν στην αναθεώρηση της Κ.Α.Π. ήταν οι εσωτερικές (διόγκωση δαπανών της) και οι εξωτερικές πιέσεις (διεθνείς συμφωνίες) και στόχος της παραμένει η μείωση των δαπανών του κοινοτικού προϋπολογισμού.

Με τη νέα Κ.Α.Π. δίνεται έμφαση σε διαρθρωτικά και όχι τομεακά μέτρα. Το νέο αναπτυξιακό μοντέλο που επιδιώκει η συγκεκριμένη πολιτική για τον αγροτικό χώρο, αποβλέπει στη δημιουργία νέων δυνατοτήτων απασχόλησης, πλήρους ή μερικής, εκτός του αγροτικού τομέα (αγροτουρισμός, υπηρεσίες, κ.ά), ενδυνάμωση των υποδομών της υπαίθρου, δημιουργία σύγχρονων τηλεπικοινωνιακών συστημάτων έτσι ώστε να προσελκύονται στο χώρο μη αγροτικές δραστηριότητες (Μαραβέγιας, 1991). Το πακέτο των μέτρων συμπληρώνεται με εκείνα που αφορούν στην προστασία του περιβάλλοντος, στην εφαρμογή της πρόωρης συνταξιοδότησης και στις δασώσεις της αγροτικής γης.

Κατά συνέπεια σήμερα, επιδιώκεται η αγροτική ανάπτυξη (rural development) η οποία αναφέρεται στην ευρύτερη και ολοκληρωμένη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών, στις οποίες ο γεωργικός τομέας διαδραματίζει σημαντικό ρόλο. Η έννοια έχει χωρική διάσταση (territorial or spatial concept) και σαφώς διαφοροποιείται από τον όρο γεωργική ανάπτυξη (agricultural development) η οποία περικλείει τομεακή διάσταση.

Η ολοκληρωμένη αγροτική ανάπτυξη αφορά στη βιωσιμότητα των αγροτικών περιοχών σε πλαίσιο οικονομικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής ισορροπίας. Η μορφή αυτή ανάπτυξης αναφέρεται σε όλο το πλέγμα των λειτουργιών που αναπτύσσονται στις αγροτικές περιοχές και ως προσέγγιση είναι πολυδιάστατη καθώς αναγνωρίζει τις αλληλεπιδράσεις και τις αλληλοσυσχετίσεις μεταξύ παραγωγικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών δυνάμεων και παραγόντων.

Η υιοθέτηση της ανάπτυξης με την έννοια αυτή και για τις νησιωτικές περιοχές της Ελλάδας προκύπτει από το βέβαιο ότι και αυτές είναι αγροτικές και ανήκουν στην κατηγορία των περιοχών με μειονεκτικές διαρθρώσεις, από την αναγνώριση των ιδιαιτεροτήτων και την ανάγκη διαμόρφωσης και εφαρμογής ιδιαίτερης στρατηγικής ανάπτυξης για κάθε χώρο (Conseil de l' Europe, 1991) και τέλος από την ανάγκη βιωσιμότητας των νησιωτικών περιοχών μέσω οικονομικής και περιβαλλοντικής ισορροπίας που προκύπτει από την αλληλεπίδραση δομών και παραγόντων.

ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Η εφαρμογή της πολιτικής για την Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη του Αγροτικού Χώρου ξεκίνησε με την υλοποίηση τοπικών προγραμμάτων σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές, από τις αρχές της δεκαετίας του 90, μέσω της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER I.

Η πρωτοπορία του όλου εγχειρήματος υπήρξε άρρηκτα συνδεδεμένη με τη δημιουργία και λειτουργία τοπικών δομών με την ονομασία "Ομάδες Τοπικής Δράσης" οι οποίες έλαβαν νομική μορφή, Ανωνύμων Εταιρειών και οι οποίες γνωρίζοντας τις ιδιαιτερότητες, τα προβλήματα και τις αναπτυξιακές δυνατότητες των περιοχών τους:

- Σχεδιάζουν και καταρτίζουν τα τοπικά επιχειρησιακά τους προγράμματα κυρίως με προσέγγιση Bottom - up και
- Διαχειρίζονται την υλοποίησή τους.

Η πιλοτική διάσταση της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας συνεχίστηκε με έμφαση στην καινοτομία, μέσω της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER II, στη 2 Προγραμματική Περίοδο.

Η επιτυχία των δύο αυτών πρωτοβουλιών στην Ελλάδα, καθορίστηκε κυρίως:

- από τη ρεαλιστική προσέγγιση των τοπικών αναγκών ή του τοπικού επενδυτικού ενδιαφέροντος στις περιοχές παρέμβασης
- από την "αποκεντρωμένη" αμεσότητα και ευελιξία σχεδιασμού και υλοποίησης των τοπικών προγραμμάτων και

- από την αποδοχή των προγραμμάτων και των αποτελεσμάτων τους από τις τοπικές κοινωνίες.

Στο πλαίσιο του 3 Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης, η προσέγγιση της Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου διευρύνθηκε τόσο σε αριθμό περιοχών παρέμβασης όσο και με την υιοθέτησή της στο πλαίσιο περισσότερων Επιχειρησιακών Προγραμμάτων. Συγκεκριμένα:

- Στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα "Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER+" του Υπουργείου Γεωργίας και στα μέτρα 1 και 2, που αναφέρονται στα τοπικά προγράμματα εντάχθηκαν σαράντα (40) Επιχειρησιακά Σχέδια ορεινών και μειονεκτικών περιοχών.
- στον Άξονα 7 (Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου) του Επιχειρησιακού Προγράμματος "Αγροτική Ανάπτυξη - Ανασυγκρότηση της Υπαιθρου 2000 - 2006" εντάχθηκαν σαράντα (40) Ολοκληρωμένα Προγράμματα και ξεκίνησε η διαδικασία υλοποίησή τους.
- στο πλαίσιο των "Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων" εντάχθηκαν σαράντα έξι (46) Ολοκληρωμένα Προγράμματα.

Μετά από συντονισμό μεταξύ των φορέων υλοποίησης, το σύνολο των 126 Τοπικών Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων εμφανίζουν επικάλυψη ως προς το περιεχόμενο των δράσεων και την περιοχή εφαρμογής τους.

ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΞΟΝΑ 7

Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στα Ολοκληρωμένα Προγράμματα (Άξονας 7) του Επιχειρησιακού Προγράμματος "Αγροτικής Ανάπτυξης - Ανασυγκρότηση της Υπαιθρου" καθώς:

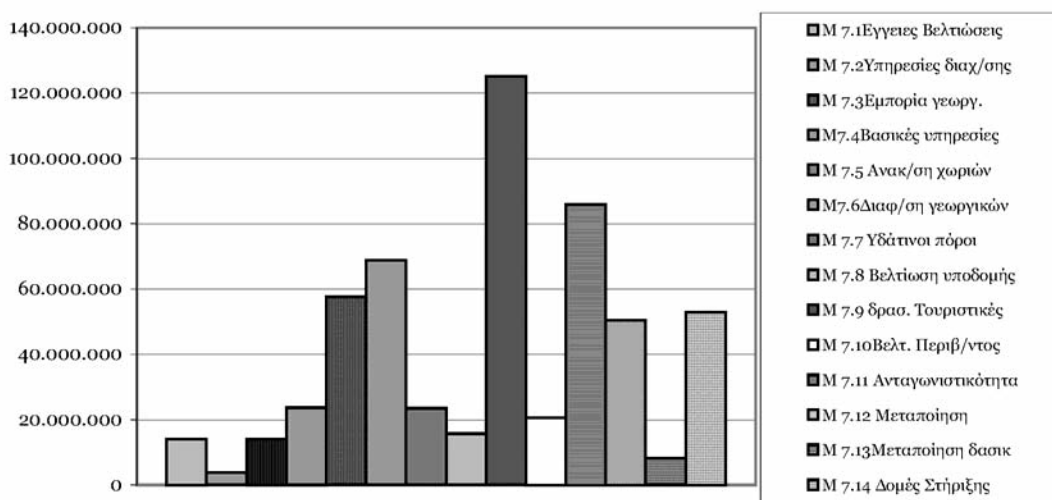
- εφαρμόζονται για πρώτη φορά,
- για την υλοποίησή τους δημιουργήθηκε νέο νομοθετικό και εφαρμοστικό πλαίσιο που καθορίζει την υλοποίηση και των Ολοκληρωμένων προγραμμάτων των Π.Ε.Π. και
- σήμερα προπορεύονται των άλλων προγραμμάτων ως προς τις διαδικασίες υλοποίησης.

Ο Συνολικός προϋπολογισμός του Επιχειρησιακού Προγράμματος Αγροτική Ανάπτυξη - Ανασυγκρότηση της Υπαιθρου (Ε.Π.ΑΑ-ΑΥ) ανέρχεται στα € 3.041,6 εκατομμύρια εκ των οποίων € 1.776,2 εκατομμύρια είναι η Δημόσια Δαπάνη. Ο Άξονας 7 του Ε.Π.ΑΑ-ΑΥ έχει συνολικό προϋπολογισμό € 564,6 εκατομμύρια εκ των οποίων € 311,9 εκατομμύρια αποτελούν τη Δημόσια Δαπάνη. Το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα ξεκίνησε να υλοποιείται από τις αρχές του 2001 μετά την έγκριση του Συμπληρώματος Προγραμματισμού. Σε σχέση με το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα, ο Άξονας 7 (Ο.Π.Α.Α.Χ.) αποτελεί το 18% της συνολικής Δημόσιας Δαπάνης του προγράμματος (Υπουργείο Γεωργίας 2001).

Ο Άξονας 7 (Ο.Π.Α.Α.Χ.) περιλαμβάνει 14 Μέτρα και με συνολικούς προϋπολογισμούς ανά Μέτρο, όπως αυτοί παρουσιάζονται στο ιστόγραμμα 1. Εκτός του Μέρους 7.14 που ανα-

φέρεται στις 13 Δομές Στήριξης που υποστηρίζουν τοπικά τα Ολοκληρωμένα Προγράμματα, τα υπόλοιπα μέτρα ομαδοποιούνται σε μέτρα που αναφέρονται σε Δημόσια έργα (Μέτρα 7.1, 7.4, 7.5, 7.7, 7.8 και 7.10) και σε μέτρα που αναφέρονται σε Ιδιωτικές επενδύσεις (Μέτρα 7.2, 7.3, 7.6, 7.9, 7.11, 7.12 και 7.13). Τα μέτρα 7.4, 7.5, 7.8 και 7.10 περιλαμβάνουν εκτός από Δημόσια έργα και Ιδιωτικές επενδύσεις. Οι προσκλήσεις εκδήλωσης ενδιαφέροντος προς τους ωφελούμενους πραγματοποιούνται είτε στο σύνολο των μέτρων Δημοσίων έργων είτε στο σύνολο των μέτρων των Ιδιωτικών επενδύσεων.

ΜΕΤΡΑ ΑΞΟΝΑ 7 (ΟΠΑΑΧ) & ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΟΥΣ (σε €)

Ιστογράμμο 1: Συνολικός Προϋπολογισμός ανά Μέτρο Αξονα 7 Ε.Π. "Αγροτική Ανάπτυξη - Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου"

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τα μέτρα του Άξονα 7 εφαρμόζονται σε 40 περιοχές της χώρας. Οι περιοχές και το συνολικό κόστος των Ολοκληρωμένων προγραμμάτων τους παρουσιάζονται στο Χάρτη που ακολουθεί. Οι σαράντα (40) περιοχές εφαρμογής, επελέγησαν με κριτήρια:

1. την πληθυσμιακή μεταβολή
2. την πληθυσμιακή πυκνότητα
3. την ορεινότητα και
4. το ποσοστό απασχόλησης στον Α' γενή τομέα.

Με βάση τα κριτήρια αυτά πραγματοποιήθηκε σταθμισμένη κατανομή των οικονομικών πόρων ανά περιοχή παρέμβασης. Η διαδικασία σχεδιασμού των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων περιελάμβανε αρχικά, την εκπόνηση μελετών για το σύνολο των περιοχών παρέμβασης. Στη συνέχεια, σε συνεργασία με τους ΟΤΑ και τους τοπικούς φορείς καταγράφηκαν οι άμεσες προτεραιότητες και οι ανάγκες κυρίως σε Δημόσια έργα.

Με βάση τις εισροές των δύο προηγούμενων σταδίων, συντάχθηκαν από την Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης του Επιχειρησιακού Προγράμματος, τα Επιχειρησιακά Σχέδια Δράσης των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων τα οποία κοινοποιήθηκαν στο Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών, στους εμπλεκόμενους Δήμους, στις Περιφέρειες και στις Δομές Στήριξης.

Παράλληλα, ξεκίνησε η εφαρμογή του Μέτρου 7.14 που αναφέρεται στις Δομές Στήριξης. Οι Δομές Στήριξης αποτελούν περιφερειακές δομές, κυρίως με μορφή κοινοπρακτική τοπικών Αναπτυξιακών Εταιρειών, που έχουν ως έργο την ενημέρωση - πληροφόρηση του τοπικού πληθυσμού και τη στήριξη της υλοποίησης των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων τοπικά. Έχουν καθοριστεί δεκατρείς (13) Δομές Στήριξης, μία για κάθε περιφέρεια και στο σχήμα τους περιλαμβάνουν Αντένες, κάθε μία από τις οποίες έχει χωρική εμβέλεια Νομού. Μετά από Πρόσκληση, επελέγησαν οι Δομές Στήριξης, υπεγράφη το σύνολο των 13 συμβάσεων ανάθεσης του έργου μεταξύ των αναδόχων Φορέων και του Υπουργού Γεωργίας και έχουν ενεργοποιηθεί οι φορείς αυτοί ως προς το έργο τους (Υπουργείο Γεωργίας 2002α).

Αρμόδιες υπηρεσίες για την υλοποίηση των μέτρων είναι, για μεν τα Δημόσια έργα, η Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης του Ε.Π. "Αγροτική Ανάπτυξη - Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου" για δε τα Ιδιωτικά έργα, η Διεύθυνση Προγραμματισμού του Υπουργείου Γεωργίας. Οι Δομές Στήριξης υποβοηθούν τοπικά την υλοποίηση και διαφέρουν ως προς το έργο και τις αρμοδιότητες, από τις Ομάδες Τοπικής Δράσης, οι οποίες υλοποιούν τα τοπικά προγράμματα LEADER+.

Τον Οκτώβριο 2002 δημοσιοποιήθηκε πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος προϋπολογισμού € 65 εκατομμυρίων, που αφορούσε στα μέτρα των Δημοσίων έργων για 35 από τις 40 περιοχές Ο.Π.Α.Α.Χ. Η πρόσκληση έληξε στις 28/02/2003 και υποβλήθηκαν από τους Δήμους και τις Κοινότητες 728 Τεχνικά Δελτία Έργων, συνολικού προϋπολογισμού 196.860.248€, στην Υπηρεσία Διαχείρισης του Ε.Π. "Αγροτική Ανάπτυξη - Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου 2000-2006". Τα Τ.Δ.Ε. αξιολογήθηκαν με βάση τα σχετικά Επιχειρησιακά Σχέδια Δράσης, την επλεξιμότητα στο πλαίσιο των δράσεων, την ωριμότητα και την πληρότητα των κριτηρίων ένταξης στο πρόγραμμα.

Έχουν προκριθεί 211 μικρά Δημόσια έργα προϋπολογισμού € 52.303.578 για τα οποία εκδίδονται αποφάσεις ένταξή τους, μετά τον απαραίτητο συντονισμό ώστε στη συνέχεια να υπογραφούν για αυτά προγραμματικές συμβάσεις μεταξύ του Υπουργείου Γεωργίας και των αντίστοιχων Δήμων ή Κοινοτήτων.

Με την Κοινή Υπουργική Απόφαση αριθ.505/19.11.02 καθορίστηκαν τα Καθεστώτα Ενισχύσεων (Ιδιωτικές επενδύσεις) για τα Ο.Π.Α.Α.Χ. ενώ με την 224821/289/18.3.03 απόφαση του Υπουργού Γεωργίας εγκρίθηκαν οι οδηγοί εφαρμογής και οι φάκελοι υποψηφιότητας για τα Μέτρα του Άξονα 7 που αφορούν σε καθεστώτα ενίσχυσης.

Το Φεβρουάριο του 2003 δημοσιοποιήθηκε πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος προϋπολογισμού € 128 εκατομμυρίων από τη Διεύθυνση Προγραμματισμού και Γεωργικών

Διαρθρώσεων του Υπουργείου Γεωργίας, για τις δράσεις που αφορούσαν σε καθεστώτα ενίσχυσης των Μέτρων 7.2, 7.3, 7.4, 7.5, 7.6, 7.9, 7.12, 7.13 και για τις σαράντα (40) περιοχές. Καταληκτική ημερομηνία υποβολής φακέλων υποψηφιότητας ήταν η 12 Μαΐου 2003. Οι ενδιαφερόμενοι υποψήφιοι επενδυτές ενημερώθηκαν σχετικά από τις Δομές Στήριξης (Κεντρικές Μονάδες και Δίκτυο Αντενών τους) ανά περιοχή, όπου και κατέθεσαν τις προτάσεις τους. Το συνολικό επενδυτικό ενδιαφέρον ανήλθε σε 1.729 υποβληθείσες επενδυτικές προτάσεις ύψους € 390.530.411. Σε εξέλιξη ευρίσκεται η αξιολόγηση των προτάσεων από τη Διεύθυνση Προγραμματισμού του Υπουργείου Γεωργίας.

ΝΗΣΙΩΤΙΚΑ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Από τα σαράντα (40) Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης του Άξονα 7 στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος "Αγροτική Ανάπτυξη - Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου", δέκα (10) αναφέρονται σε νησιωτικές περιοχές. Τα νησιωτικά Ολοκληρωμένα Προγράμματα παρουσιάζονται στον Πίνακα 1, έχουν συνολικό προϋπολογισμό € 84 εκατομμυρίων και καλύπτουν:

- περισσότερα από 25 μικρά Ελληνικά νησιά,
- 54 νησιωτικούς Δήμους και Κοινότητες,
- πληθυσμό 157.316 κατοίκων (Απογραφή 1991).

Η πρόσκληση για τα μέτρα των Δημοσίων έργων, η οποία έληξε στις 28/2/2003, αφορούσε στα επτά από τα δέκα νησιωτικά Ολοκληρωμένα Προγράμματα καθώς δεν ίσχυσε για τα Ολοκληρωμένα της Λέσβου, Σάμου και των Μικρών νησιών του Νοτίου Αιγαίου καθώς ήταν υπό σύνταξη τα Επιχειρησιακά τους Σχέδια. Για τα επτά Ολοκληρωμένα Προγράμματα υποβλήθηκαν συνολικά 86 έργα, ύψους 24,3 εκατομμυρίων €. Ειδικότερα:

- Στο πλαίσιο των τριών (3) Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων των Ιονίων Νήσων υποβλήθηκαν 35 Τεχνικά Δελτία μικρών Δημοσίων έργων, συνολικού προϋπολογισμού 11,24 εκατομμυρίων €, ποσοστό κάλυψης έναντι των προβλεπομένων από τα Επιχειρησιακά Σχέδια 145%.
- Στο Βόρειο Αιγαίο και μόνο για το Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα "Κεντρικό τμήμα Χίου" υπεβλήθησαν 16 Τεχνικά Δελτία έργων, συνολικού προϋπολογισμού € 7,48 εκατομμυρίων, ποσοστό κάλυψης έναντι των προβλεπομένων από το Επιχειρησιακό Σχέδιο 249%.
- Στο Νότιο Αιγαίο και για τα δύο (2) μόνο Ολοκληρωμένα Προγράμματα (Νάξος και Άνδρος-Τήνος) υπεβλήθησαν 35 Τεχνικά Δελτία, συνολικού προϋπολογισμού € 5,65 εκατομμυρίων, ποσοστό κάλυψης έναντι των προβλεπομένων από τα Επιχειρησιακά Σχέδια 101%.
- Τέλος, στο Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Ν. Κύθηρα δεν υπεβλήθη κανένα Τεχνικό Δελτίο.

Πίνακας 1: Νησιωτικά Ο.Π.Α.Α.Χ. ανά Νομό & Δήμους που περιλαμβάνουν, Συνολικό Κόστος & Δημόσια Δαπάνη με βάση τη Σταθμισμένη Κατανομή, Συνολικό Κόστος ανά Ο.Π.Α.Α.Χ.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ	ΝΟΜΟΣ	ΔΗΜΟΙ	ΣΥΝ/ΣΤΗΣ ΣΤΑΘ/ΣΗΣ	ΣΤΑΘΜΙΣΜΕΝΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ		ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ Δ.Δ.		Σ.Κ. ΑΝΑ ΟΠ.Α.Χ Σε €
				ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΚΟΣΤΟΣ	ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΑΠΑΝΗ	ΔΗΜΟΣΙΑ 40%	ΙΔΙΩΤΙΚΑ 60%	
ΟΡΕΙΝΗ ΛΕΥΚΑΔΑ	Ν. ΛΕΥΚΑΔΑΣ	Δ. ΚΑΡΥΑΣ						
		Δ. ΣΦΑΚΙΩΤΩΝ Δ. ΑΠΟΛΛΩΝΙΩΝ						
		ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΟΧΗΣ	2.36%	12,689,341	6,308,065	2,523,226	3,784,839	10,092,904
ΟΡΕΙΝΗ ΖΑΚΥΝΘΟΣ	Ν. ΖΑΚΥΝΘΟΥ	Δ. ΕΛΑΤΙΩΝ						
		Δ. ΑΡΤΕΜΙΣΙΩΝ Δ. ΛΑΓΑΝΑ						
		ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΟΧΗΣ	0.73%	3,935,852	1,956,572	782,629	1,173,943	3,130,516
ΟΡΕΙΝΟΣ ΟΓΚΟΣ Β. ΤΜΗΜΑΤΟΣ Ν. ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	Ν. ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	Δ. ΕΡΙΣΣΟΥ						
		Δ. ΠΥΛΑΡΑΙΩΝ Δ. ΣΑΜΗΣ Δ. ΛΙΒΑΔΟΥΣ Δ. ΕΛΕΙΟΥ ΠΡΟΝΝΩΝ Δ. ΙΘΑΚΗΣ Κ. ΟΜΑΛΩΝ						
		ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΟΧΗΣ	2.08%	11,154,641	5,545,142	2,218,057	3,327,085	8,872,227
ΝΗΣΟΣ ΚΥΘΗΡΑ	Ν. ΑΤΤΙΚΗΣ	Δ. ΚΥΘΗΡΩΝ						
		Κ. ΑΝΤΙΚΥΘΗΡΩΝ						
		ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΟΧΗΣ	0.47%	2,545,100	1,265,208	506,083	759,125	2,024,333
ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΤΜΗΜΑ Ν. ΧΙΟΥ	Ν. ΧΙΟΥ	Δ. ΚΑΜΠΟΧΩΡΩΝ						
		Δ. ΟΜΗΡΟΥΠΟΛΗΣ Δ. ΙΩΝΙΑΣ Δ. ΚΑΡΑΑΜΥΛΩΝ Δ. ΟΙΝΟΥΣΣΩΝ Δ. ΨΑΡΩΝ Δ. ΑΜΑΝΗΣ						
		ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΟΧΗΣ	1.99%	10,704,916	5,321,577	2,128,631	3,192,946	8,514,523
ΝΗΣΟΣ ΛΕΣΒΟΥ	Ν. ΛΕΣΒΟΥ	Δ. ΜΗΘΥΜΝΑΣ						
		Δ. ΜΑΝΤΑΜΑΔΟΥ Δ. ΠΕΤΡΑΣ Δ. ΘΕΡΜΗΣ Δ. ΑΓΙΑΣΟΥ Δ. ΠΛΩΜΑΡΙΟΥ Δ. ΓΕΡΑΣ Δ. ΕΥΕΡΓΕΤΟΥΔΑ						
		ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΟΧΗΣ	3.31%	17,792,052	8,844,700	3,537,880	5,306,820	14,151,520
ΝΗΣΟΣ ΣΑΜΟΥ	Ν. ΣΑΜΟΥ	Δ. ΚΑΡΑΟΒΑΣΙΟΥ						
		Δ. ΒΑΘΕΩΣ Δ. ΜΑΡΑΘΟΚΑΜΠΟΥ Δ. ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΥ Δ. ΑΓ. ΚΗΡΥΚΟΥ Δ. ΕΥΔΗΛΟΥ Δ. ΡΑΧΩΝ Δ. ΦΟΥΡΝΩΝ						
		ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΟΧΗΣ	3.27%	17,539,884	8,719,344	3,487,737	5,231,606	13,950,950
ΒΟΡΕΙΑ ΑΝΔΡΟΣ - ΤΗΝΟΣ	Ν. ΚΥΚΛΑΔΩΝ	Δ. ΥΔΡΟΥΣΣΑΣ						
		Δ. ΑΝΔΡΟΥ Δ. ΕΞΩΜΒΟΥΡΓΟΥ Κ. ΠΑΝΟΡΜΟΥ Δ. ΚΟΡΘΙΟΥ						
		ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΟΧΗΣ	2.16%	11,583,365	5,758,268	2,303,307	3,454,961	9,213,228
ΟΡΕΙΝΗ ΝΑΞΟΣ	Ν. ΚΥΚΛΑΔΩΝ	Δ. ΔΡΥΜΑΛΙΑΣ						
		Δ. ΝΑΞΟΥ Κ. ΚΟΥΦΟΝΗΣΙΩΝ Κ. ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ Κ. ΣΧΟΙΝΟΥΣΗΣ Κ. ΔΟΝΟΥΣΗΣ						
		ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΟΧΗΣ	1.60%	8,570,926	4,260,738	1,704,295	2,556,443	6,817,181
ΜΙΚΡΑ ΝΗΣΙΑ ΔΩΔ/ΝΗΣΟΥ	Ν. ΔΩΔ/ΝΗΣΟΥ	Δ. ΜΕΓΙΣΤΗΣ						
		Δ. ΣΥΜΗΣ Δ. ΤΗΛΟΥ Δ. ΝΙΣΥΡΟΥ Δ. ΑΣΤΥΠΑΛΛΙΑΣ						
		ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΟΧΗΣ	1.67%	8,951,211	4,449,783	1,779,913	2,669,870	7,119,653

Από τα 86 Δημόσια έργα που υποβλήθηκαν συνολικά, εντάσσονται 18 έργα, συνολικού προϋπολογισμού € 4,5 εκατομμυρίων, ποσοστό 18,5% του συνολικού υποβληθέντος προϋπολογισμού. Ειδικότερα:

- Στα Ο.Π.Α.Α.Χ. των Ιονίων Νήσων, από τα 35 Δημόσια έργα που υποβλήθηκαν εντάσσονται 9 μικρά δημόσια έργα, προϋπολογισμού € 2,56 εκατομμυρίων.
- Στο Ο.Π.Α.Α.Χ. της Κεντρικής Χίου εντάσσεται μόλις ένα δημόσιο έργο (Βελτίωση λιμνοδεξαμενής στις Οινούσσες Χίου) ύψους € 368,2 χιλιάδων καθώς 14 από τα υποβληθέντα ήταν εκτός Επιχειρησιακού Σχεδίου και ένα δεν είχε την απαιτούμενη ωριμότητα.
- Στα Ο.Π.Α.Α.Χ. του Νοτίου Αιγαίου, από τα 35 έργα που υποβλήθηκαν εντάσσονται 8, συνολικού ύψους € 1,65 εκατομμυρίων.

Από το σύνολο του αριθμού των έργων που υποβλήθηκαν, εντάσσεται ποσοστό 21% ενώ απορρίφθηκε ποσοστό 79% καθώς τα έργα αυτά ήταν είτε εκτός Επιχειρησιακών Σχεδίων (40%) είτε παρουσίαζαν σημαντικές ελλείψεις και ανωριμότητα για ένταξη (39%). Το ενδιαφέρον εστιάστηκε κυρίως στα μέτρα:

- 7.1 Έγχειρες βελτιώσεις
- 7.5 Ανακαίνιση και ανάπτυξη χωριών (δράσεις 7.5.1. Βελτίωση κατασκευής δικτύων ύδρευσης και 7.5.2. Αναβάθμιση των οικιστικών κέντρων) και
- 7.8 Ανάπτυξη και βελτίωση υποδομής που σχετίζεται με την ανάπτυξη της γεωργίας (δράση 7.8.1. Αγροτική οδοποιία).

Ενώ στα υπόλοιπα μέτρα το ενδιαφέρον υπήρξε αμελητέο.

Η ίδια εικόνα τόσο από πλευράς ενταγμένων έργων όσο και ενδιαφέροντος προς τα συγκεκριμένα μέτρα επικράτησε και στα Ολοκληρωμένα Προγράμματα της ηπειρωτικής χώρας με ασημαντες αποκλίσεις. Η εικόνα αυτή εκτιμάται ότι οφείλεται:

1. στην έλλειψη οργανωμένων τεχνικών υπηρεσιών στους Δήμους των ορεινών και μειοεκτικών περιοχών
2. στην αλλαγή των Δημοτικών αρχών σε πολλές περιπτώσεις, μετά τις εκλογές του 2002.
3. στην εφαρμογή για πρώτη φορά των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων
4. στη σχετικά μικρή περίοδο ενημέρωσης και πληροφόρησης των ωφελούμενων Ο.Τ.Α.

Η πρόσκληση για τα μέτρα των Ιδιωτικών επενδύσεων, η οποία έληξε στις 12/5/2003, αφορούσε και στα δέκα νησιωτικά Ολοκληρωμένα Προγράμματα. Υποβλήθηκαν συνολικά 452 επενδυτικά σχέδια, συνολικού ύψους € 107 εκατομμυρίων. Ειδικότερα:

Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ιονίων Νήσων

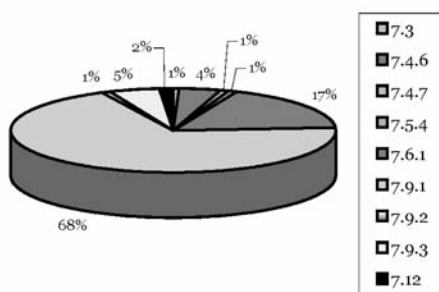
Στα τρία Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου των Ιονίων Νήσων υπήρξε επενδυτικό ενδιαφέρον ανά Μέτρο και Δράση όπως αυτό παρουσιάζεται στον Πίνακα 2.

Στο πλαίσιο των μέτρων Ιδιωτικών ενισχύσεων του ΟΠΑΑΧ Ν. Κεφαλληνίας υποβλήθηκαν 44 επενδυτικά σχέδια συνολικού προϋπολογισμού € 12.675.986. Από το σύνολο των υποβληθέντος προϋπολογισμού, ποσοστό 68% αφορούσε στη δράση 7.9.1 που αναφέρεται στην ενίσχυση τουριστικών δραστηριοτήτων, ποσοστό 17% στη δράση 7.6.1 που αναφέρεται στη διαφοροποίηση των γεωργικών δραστηριοτήτων για απόκτηση συμπληρωματικού εισοδήματος και ποσοστό 5% στη δράση 7.9.3. που αναφέρεται στην Προβολή των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της περιοχής. Το ενδιαφέρον για τις υπόλοιπες δράσεις κυμάνθηκε σε ποσοστά κάτω από 2%.

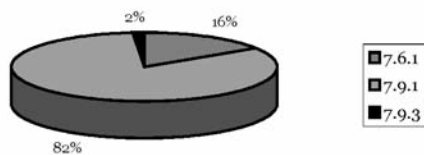
Πίνακας 2: Επενδυτικό Ενδιαφέρον ανά Μέτρο & Δράση στα ΟΠΑΑΧ Ιονίων Νήσων

ΟΠΑΑΧ	ΜΕΤΡΟ	ΔΡΑΣΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΠΕΝΔ. ΣΧΕΔΙΩΝ	ΠΡΟΫΠ/ΣΜΟΣ (σε €)
Ορεινός Όγκος Β. Τμήματος Ν.Κεφαλληνίας	7.3	7.3	1	76,263.41
	7.4	7.4.6	6	528,866.05
		7.4.7	1	99,837.00
	7.5	7.5.4	1	99,547.00
	7.6	7.6.1	5	2,217,492.00
	7.9	7.9.1	22	8,725,301.81
		7.9.2	1	120,854.00
		7.9.3	6	615,073.00
	7.12	7.12	1	192,752.11
		ΣΥΝΟΛΟ	44	12,675,986.38
Ορεινή Ζάκυνθος	7.6	7.6.1	2	647,280.14
	7.9	7.9.1	10	3,367,260.31
		7.9.3	1	61,620.78
	ΣΥΝΟΛΟ	13	4,076,161.23	
Ορεινή Λευκάδα	7.2	7.2.2	2	8,127.00
	7.4	7.4.6	2	199,768.00
	7.5	7.5.4	3	224,150.00
	7.6	7.6.1	4	903,601.00
		7.6.2	1	87,567.00
	7.9	7.9.1	38	10,443,232.00
		7.9.2	3	224,033.00
		7.9.3	2	705,624.75
7.12	7.12	1	395,000.00	
	ΣΥΝΟΛΟ	56	13,191,102.75	
ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ			113	29,943,250.36

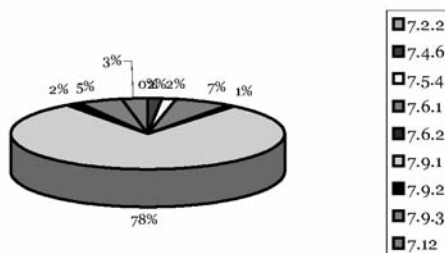
ΕΠΕΝΔΥΤΙΚΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΑΝΑ ΔΡΑΣΗ ΟΠΑΑΧ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ

ΕΠΕΝΔΥΤΙΚΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΑΝΑ ΔΡΑΣΗ ΟΠΑΑΧ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

ΕΠΕΝΔΥΤΙΚΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΑΝΑ ΔΡΑΣΗ ΟΠΑΑΧ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

Στο πλαίσιο του ΟΠΑΑΧ Ορεινής Ζακύνθου υποβλήθηκαν 13 επενδυτικά σχέδια συνολικού προϋπολογισμού € 4.076.161. Από το σύνολο των υποβληθέντος προϋπολογισμού, ποσοστό 82% αφορούσε στη δράση 7.9.1 που αναφέρεται στην ενίσχυση τουριστικών δραστηριοτήτων, ποσοστό 16% στη δράση 7.6.1 που αναφέρεται στη διαφοροποίηση των γεωργικών δραστηριοτήτων για απόκτηση συμπληρωματικού εισοδήματος, ποσοστό 2% στη δράση 7.9.3. που αναφέρεται στην Προβολή των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της περιοχής.

Στο πλαίσιο των μέτρων Ιδιωτικών ενισχύσεων του ΟΠΑΑΧ Ορεινής Λευκάδας υποβλήθηκαν 56 επενδυτικά σχέδια συνολικού προϋπολογισμού € 13.191.102. Από το σύνολο των υποβληθέντος προϋπολογισμού, ποσοστό 78% αφορούσε στη δράση 7.9.1 που αναφέρεται στην ενίσχυση τουριστικών δραστηριοτήτων, ποσοστό 7% στη δράση 7.6.1 που αναφέρεται στη διαφοροποίηση των γεωργικών δραστηριοτήτων για απόκτηση συμπληρωματικού εισοδήματος και ποσοστό 5% στη δράση 7.9.3. που αναφέρεται στην Προβολή των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της περιοχής. Το ενδιαφέρον για τις υπόλοιπες δράσεις κυμάνθηκε σε ποσοστά κάτω από 3%.

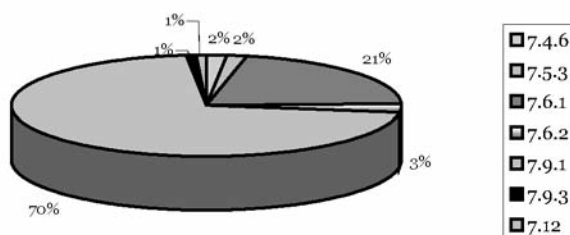
Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Κυθήρων

Στο Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Κυθήρων υπήρξε επενδυτικό ενδιαφέρον ανά Μέτρο και Δράση όπως αυτό παρουσιάζεται στον Πίνακα 3.

Πίνακας 3: Επενδυτικό Ενδιαφέρον ανά Μέτρο & Δράση στο ΟΠΑΑΧ Ν.Κυθήρα

ΟΠΑΑΧ	ΜΕΤΡΟ	ΔΡΑΣΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΠΕΝΔ. ΣΧΕΔΙΩΝ	ΠΡΟΫΠ./ΣΜΟΣ (σε €)
Νήσος Κύθηρα	7.4	7.4.6	3	149,773.06
	7.5	7.5.3	1	144,000.00
	7.6	7.6.1	5	1,934,076.86
		7.6.2	1	248,937.00
	7.9	7.9.1	25	6,525,606.55
		7.9.3	1	66,000.00
	7.12	7.12	1	74,714.00
ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΤΤΙΚΗΣ			37	9,143,107.47

ΕΠΕΝΔΥΤΙΚΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΑΝΑ ΔΡΑΣΗ ΟΠΑΑΧ ΚΥΘΗΡΩΝ

Στο πλαίσιο του ΟΠΑΑΧ Κυθήρων υποβλήθηκαν 37 επενδυτικά σχέδια συνολικού προϋπολογισμού € 9.143.107. Από το σύνολο των υποβληθέντος προϋπολογισμού, ποσοστό 70% αφορούσε στη δράση 7.9.1 που αναφέρεται στην ενίσχυση τουριστικών δραστηριοτήτων και ποσοστό 21% στη δράση 7.6.1 που αναφέρεται στη διαφοροποίηση των γεωργικών δραστηριοτήτων για απόκτηση συμπληρωματικού εισοδήματος. Το ενδιαφέρον για τις υπόλοιπες δράσεις κυμάνθηκε σε ποσοστά κάτω από 2%.

Ολοκληρωμένα Προγράμματα νήσων Βορείου Αιγαίου

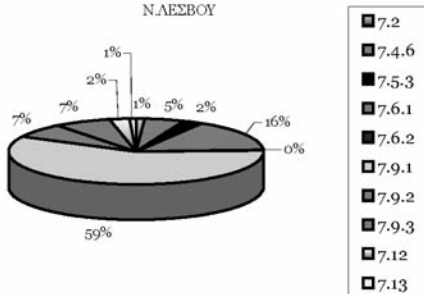
Στα τρία Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης του Βορείου Αιγαίου υπήρξε επενδυτικό ενδιαφέρον ανά Μέτρο και Δράση όπως αυτό παρουσιάζεται στον Πίνακα 4.

Πίνακας 4: Επενδυτικό Ενδιαφέρον ανά Μέτρο & Δράση στα ΟΠΑΑΧ Βορείου Αιγαίου

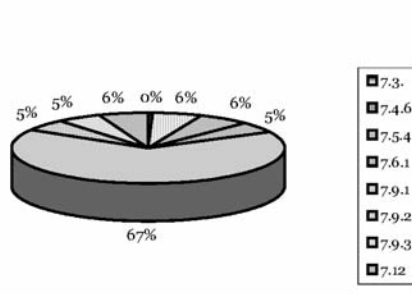
ΟΠΑΑΧ	ΜΕΤΡΟ	ΔΡΑΣΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΠΕΝΔ. ΣΧΕΔΙΩΝ	ΠΡΟΫΠ/ΣΜΟΣ (σε €)
Νήσος Λέσβος	7.2	7.2	19	212,292.00
	7.4	7.4.6	7	1,033,234.00
	7.5	7.5.3	2	486,950.00
	7.6	7.6.1	13	3,077,981.00
		7.6.2	1	47,182.00
	7.9	7.9.1	33	11,577,111.00
		7.9.2	9	1,401,100.00
		7.9.3	13	1,463,156.00
	7.12	7.12	2	490,500.00
	7.13	7.13	2	164,954.00
	ΣΥΝΟΛΟ		101	19,954,460.00
Κεντρικό Τμήμα Νήσου Χίου	7.3	7.3.2/ 3	1	34,100.00
	7.4	7.4.6	4	444,090.00
	7.5	7.5.4	1	440,000.00
	7.6	7.6.1	1	380,900.00
	7.9	7.9.1	16	4,906,210.00
		7.9.2	2	385,542.87
		7.9.3	4	390,605.00
	7.12	7.12	1	437,039.00
	ΣΥΝΟΛΟ		30	7,418,486.87
Νήσος Σάμος	7.4	7.4.6	9	635,284.27
	7.5	7.5.3	4	601,448.99
	7.6	7.6.1	5	1,650,405.00
	7.9	7.9.1	41	12,324,624.36
		7.9.2	11	1,488,673.79
		7.9.3	4	360,687.42
	7.12	7.12	4	1,300,432.34
	ΣΥΝΟΛΟ		78	18,361,556.17
ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ Β. ΑΙΓΑΙΟΥ			209	45,734,503.04

Στο πλαίσιο του ΟΠΑΑΧ Ν. Λέσβου υποβλήθηκαν 101 επενδυτικά σχέδια συνολικού προϋπολογισμού € 19.954.460. Από το σύνολο των υποβληθέντος προϋπολογισμού, ποσοστό 59% αφορούσε στη δράση 7.9.1 που αναφέρεται στην ενίσχυση τουριστικών δραστηριοτήτων, ποσοστό 16% στη δράση 7.6.1 που αναφέρεται στη διαφοροποίηση των γεωργικών δραστηριοτήτων για απόκτηση συμπληρωματικού εισοδήματος και ποσοστό 7% στη δράση 7.9.2. που αναφέρεται σε ενίσχυση βιοτεχνικών δραστηριοτήτων και 7.9.3. που αναφέρεται στην Προβολή των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της περιοχής. Το επενδυτικό ενδιαφέρον για τις υπόλοιπες δράσεις κυμάνθηκε σε ποσοστά κάτω από 5%.

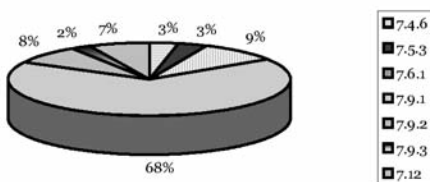
ΕΠΕΝΔΥΤΙΚΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΑΝΑ ΔΡΑΣΗ ΟΠΑΑΧ
Ν.ΛΕΣΒΟΥ

ΕΠΕΝΔΥΤΙΚΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΑΝΑ ΔΡΑΣΗ ΟΠΑΑΧ Ν.ΧΙΟΥ

ΕΠΕΝΔΥΤΙΚΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΑΝΑ ΔΡΑΣΗ ΟΠΑΑΧ
Ν.ΣΑΜΟΥ

Στο πλαίσιο του ΟΠΑΑΧ Ν. Χίου υποβλήθηκαν 30 επενδυτικά σχέδια συνολικού προϋπολογισμού € 7.418.486. Από το σύνολο των υποβληθέντος προϋπολογισμού, ποσοστό 67% αφορούσε στη δράση 7.9.1 που αναφέρεται στην ενίσχυση τουριστικών δραστηριοτήτων, ποσοστό 6% στις δράσεις 7.12 (βελτίωση ανταγωνιστικότητας πρώτης μεταποίησης γεωργικών προϊόντων), 7.4.6 (τοπικές εκδηλώσεις) και 7.5.4 (Προστασία αγροτικής κληρονομιάς). Τέλος ποσοστό 5% αφορούσε στις δράσεις 7.6.1. (διαφοροποίηση των γεωργικών δραστηριοτήτων), 7.9.2. (ενίσχυση βιοτεχνικών δραστηριοτήτων) και 7.9.3. που αναφέρεται στην Προβολή των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της περιοχής.

Στο ΟΠΑΑΧ Ν. Σάμου υποβλήθηκαν 78 επενδυτικά σχέδια συνολικού προϋπολογισμού € 18.361.556. Από το σύνολο των υποβληθέντος προϋπολογισμού, ποσοστό 68% αφορούσε στη δράση 7.9.1 που αναφέρεται στην ενίσχυση τουριστικών δραστηριοτήτων, ποσοστό 9% αφορούσε στη δράση 7.6.1. (διαφοροποίηση των γεωργικών δραστηριοτήτων), ποσοστό 8% στη δράση 7.9.2. (ενίσχυση βιοτεχνικών δραστηριοτήτων) και ποσοστό 7% στη δράση 7.12 (βελτίωση ανταγωνιστικότητας γεωργικών προϊόντων).

Ολοκληρωμένα Προγράμματα νήσων Νοτίου Αιγαίου

Στα τρία Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης του Νοτίου Αιγαίου υπήρξε επενδυτικό ενδιαφέρον ανά Μέτρο και Δράση όπως αυτό παρουσιάζεται στον Πίνακα 5.

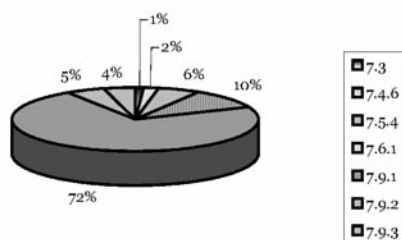
Στο πλαίσιο του Ολοκληρωμένου προγράμματος των μικρών νησιών του Νοτίου Αιγαίου υποβλήθηκαν 46 επενδυτικά σχέδια συνολικού προϋπολογισμού € 10.705.554. Από το σύνολο των υποβληθέντος προϋπολογισμού, ποσοστό 72% αφορούσε στη δράση 7.9.1 που αναφέρεται στην ενίσχυση τουριστικών δραστηριοτήτων, ποσοστό 10% στη δράση 7.6.1 που αναφέρεται στη διαφοροποίηση των γεωργικών δραστηριοτήτων για απόκτηση συμπληρωματικού εισοδήματος, ποσοστό 6% στη δράση 7.5.4 που αναφέρεται στην προστασία αγροτικής κληρονομιάς και ποσοστό 5% στη δράση 7.9.2 στην ενίσχυση βιοτεχνικών δραστηριοτήτων. Το επενδυτικό ενδιαφέρον για τις υπόλοιπες δράσεις κυμάνθηκε σε ποσοστά κάτω από 4%.

Πίνακας 5: Επενδυτικό Ενδιαφέρον ανά Μέτρο & Δράση στα ΟΠΑΑΧ Νοτίου Αιγαίου

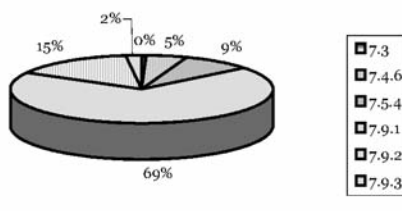
ΟΠΑΑΧ	ΜΕΤΡΟ	ΔΡΑΣΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΠΕΝΔ. ΣΧΕΔΙΩΝ	ΠΡΟΫΠ/ΣΜΟΣ (σε €)
Μικρά Νησιά Αιγαίου	7.3	7.3	1	108,480.00
	7.4	7.4.6	3	213,608.00
	7.5	7.5.4	3	609,281.18
	7.6	7.6.1	5	1,051,553.92
	7.9	7.9.1	25	7,743,130.73
		7.9.2	4	546,820.00
		7.9.3	5	432,680.20
	ΣΥΝΟΛΟ		46	10,705,554.03
Ορεινή Νάξος	7.3	7.3	1	26,555.00
	7.4	7.4.6	3	313,000.00
	7.5	7.5.4	2	530,057.18
	7.9	7.9.1	13	4,177,416.45
		7.9.2	7	920,055.75
		7.9.3	1	113,000.00
	ΣΥΝΟΛΟ		27	6,080,084.38
Νήσος Άνδρος και Τήνος	7.4	7.4.6	1	113,000.00
	7.5	7.5.4	3	484,275.35
	7.9	7.9.1	13	4,377,969.38
		7.9.3	2	224,200.00
	7.12	7.12	1	487,398.38
	ΣΥΝΟΛΟ		20	5,686,843.11
ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ Β. ΑΙΓΑΙΟΥ			93	22,472,481.52

Στο Ολοκληρωμένο Ορεινής Νάξου υποβλήθηκαν 27 επενδυτικά σχέδια συνολικού προϋπολογισμού € 6.080.084. Από το σύνολο των υποβληθέντος προϋπολογισμού, ποσοστό 69% αφορούσε στη δράση 7.9.1 που αναφέρεται στην ενίσχυση τουριστικών δραστηριοτήτων, ποσοστό 15% στη δράση 7.9.2 στην ενίσχυση βιοτεχνικών δραστηριοτήτων, ποσοστό 9% στη δράση 7.5.4 που αναφέρεται στην προστασία αγροτικής κληρονομιάς. Το επενδυτικό ενδιαφέρον για τις υπόλοιπες δράσεις κυμάνθηκε σε ποσοστά κάτω από 5%.

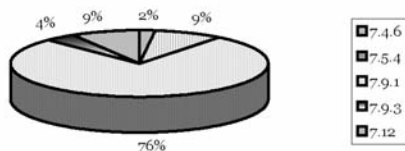
ΕΠΕΝΔΥΤΙΚΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΑΝΑ ΔΡΑΣΗ ΟΠΙΑΧ
ΜΙΚΡΩΝ ΝΗΣΙΩΝ Ν.ΑΙΓΑΙΟΥ

ΕΠΕΝΔΥΤΙΚΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΑΝΑ ΔΡΑΣΗ ΟΠΙΑΧ
Ν.ΝΑΞΟΥ

ΕΠΕΝΔΥΤΙΚΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΑΝΑ ΔΡΑΣΗ ΟΠΙΑΧ
Ν.ΑΝΔΡΟΥ-ΤΗΝΟΥ

Στο ΟΠΙΑΧ νήσων Άνδρου - Τήνου υποβλήθηκαν 20 επενδυτικά σχέδια συνολικού προϋπολογισμού € 5.686.843. Από το σύνολο των υποβληθέντος προϋπολογισμού, ποσοστό 76% αφορούσε στη δράση 7.9.1 που αναφέρεται στην ενίσχυση τουριστικών δραστηριοτήτων, ποσοστό 9% στις δράσεις 7.12 που αναφέρεται στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας γεωργικών προϊόντων και 7.5.4 που αναφέρεται στην προστασία αγροτικής κληρονομιάς.

Σε επίπεδο μέσου όρου στο συνολικό προϋπολογισμό των υποβληθέντων επενδυτικών σχεδίων και στα 10 νησιωτικά προγράμματα, παρατηρούνται τα ακόλουθα:

- ποσοστό 68% αφορούσε στη δράση 7.9.1 για την ενίσχυση τουριστικών δραστηριοτήτων
- ποσοστό 11% αφορούσε στη δράση 7.6.1 για τη διαφοροποίηση των γεωργικών δραστηριοτήτων με ωφελούμενους γεωργούς και σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό κυρίως με αγροτουριστικές δραστηριότητες.
- ποσοστό 4,5% αφορούσε στη δράση 7.9.2 για την ενίσχυση βιοτεχνικών δραστηριοτήτων και
- ποσοστό 3% στη δράση 7.12 για επενδύσεις βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας πρώτης μεταποίησης γεωργικών προϊόντων.

Θα πρέπει δε να σημειωθεί ότι στο πλαίσιο των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων και για τα μέτρα που αναφέρονται σε επενδύσεις στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις, στον αγροτικό τουρισμό και στη μεταποίηση γεωργικών προϊόντων, σύμφωνα με τον Κανονισμό 442/2002, ισχύει για τα νησιά του Αιγαίου επιπλέον ενίσχυση από τα ποσοστά των υπολοίπων περιοχών κατά 15% και συνολικά έως του ποσοστού 65%.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην πρώτη αυτή εφαρμογή των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου διαπιστώνονται κατ' αρχάς οι σημαντικές ανάγκες των χώρων αυτών σε μικρά δημόσια έργα αλλά και η "ανωριμότητα" των έργων εξαιτίας κυρίως της έλλειψης σχετικών υπηρεσιών για την ωρίμανσή τους και γνώσης ως προς τις ακολουθούμενες διαδικασίες από τους τοπικούς φορείς.

Επίσης σε πολλές περιπτώσεις, πρόβλημα αποτέλεσε η αλλαγή δημοτικών αρχών. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο πλαίσιο των Επιχειρησιακών Σχεδίων υπάρχουν καταγεγραμμένα έργα πρώτης προτεραιότητας και για πολλά από αυτά, μετά την σχετική Πρόσκληση, δεν κατατέθηκαν Τεχνικά Δελτία Έργων ώστε να ενταχθούν. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι οι νέες δημοτικές αρχές που προέκυψαν μετά τις εκλογές του 2002 είχαν ενδεχομένως άλλες προτεραιότητες.

Το συντριπτικό επενδυτικό ενδιαφέρον των νησιωτών σχετίζεται καθαρά με την ανάπτυξη του τουρισμού και ειδικότερα με την κατασκευή τουριστικών καταλυμάτων ενώ σημαντικό ποσοστό απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα κατευθύνεται σε συμπληρωματική δραστηριότητα σχετική με τον τουρισμό. Εκτός των αγροτών που επιδιώκουν μέσω των επενδύσεων αυτών εξασφάλιση συμπληρωματικού εισοδήματος και οι υφιστάμενες τουριστικές επιχειρήσεις και οι απασχολούμενοι σε άλλους οικονομικούς τομείς διακρίνουν την ευκαιρία επένδυσης σε ένα τομέα όπου τα νησιά διαθέτουν συγκριτικό πλεονέκτημα. Προς την κατεύθυνση αυτή συνηγορούσε και το αυξημένο ποσοστό ενίσχυσης για τα νησιά. Το επιτρεπόμενο ύψος των επενδύσεων σε τουριστικές δραστηριότητες και η σχετική Κοινή Υπουργική Απόφαση που καθορίζει το είδος και τις κατηγορίες των τουριστικών καταλυμάτων που ενισχύονται στο πλαίσιο των Ο.Π.Α.Α.Χ. οδηγούν κυρίως σε επενδύσεις που σχετίζονται με τον αγροτουρισμό και με έντονο το ποιοτικό στοιχείο (Υπουργείο Γεωργίας, 2002β).

Οι υποβληθείσες επενδύσεις για τη μεταποίηση γεωργικών προϊόντων και γενικότερα για βιοτεχνικές δραστηριότητες σχετίζονται κυρίως με την μεταποιητική παράδοση των νησιών, όπως αυτά του Βορείου Αιγαίου, τη Νάξο και άλλα, τα οποία συνδέονται με παραγωγή προϊόντων γνωστών για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους.

Η νέα Κοινή Αγροτική Πολιτική μεθοδεύει την αναμόρφωση του αγροτικού χώρου μέσω διαρθρωτικών προγραμμάτων που ενδεχομένως μπορούν να είναι αποτελεσματικότερα από τις τομεακές παρεμβάσεις. Ειδικότερα για τις μειονεκτικές περιοχές, η πολιτική αυτή,

σύμφωνα και με τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, θα πρέπει να έχει ως στόχο της να αποτρέψει την ερημωσή τους, να εξουδετερώσει τα μειονεκτήματά τους και να εγγυηθεί μία καλύτερη προστασία του περιβάλλοντος (Bazin, 1993).

Στο πλαίσιο αυτό ξεκίνησε η εφαρμογή των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων Ανάπτυξης του Αγροτικού χώρου και πέρα από τα όποια αναμενόμενα αρχικά προβλήματα, το ενδιαφέρον στις περιοχές παρέμβασης προοιωνίζει τη θετική πορεία τους.

Για τα Ελληνικά νησιά, η Ολοκληρωμένη ανάπτυξη αποτελεί ουσιαστική προσέγγιση καθώς προϋποθέτει σχεδιασμό "εκ των έσω", υπολογίζει τις ιδιαιτερότητές τους και επιδιώκει την ισορροπία μεταξύ οικονομίας και περιβάλλοντος.

Βιβλιογραφία

- Bazin G. (1993), "Η Κοινωνικο-διαρθρωτική Πολιτική της Κοινότητας για τις Ορεινές και Προβληματικές Περιοχές", *Επιθεώρηση Αγροτικών Μελετών*, τεύχος 11, 39 - 54.
- Codaccioni - Maistersheim, A. (1989), *Images d' ileite*, Colloque sur le Developpement Economique et l' identite Culturelle des iles Europeennes, Cahiers de l' IDIM, No. 1,2,3. pp. 30 - 36.
- Conceil de l' Europe (1991), *3eme Conference des Regions Insulaires Europeennes*, Declaration Finale, Marienham.
- Κανονισμός (ΕΚ) αριθ.442/2002 του Συμβουλίου για τη θέσπιση ειδικών μέτρων για ορισμένα γεωργικά προϊόντα προς όφελος των μικρών νησιών του Αιγαίου Πελάγους.
- Κοκκώσης Χ. (1995), "Τουρισμός και Βιώσιμη Ανάπτυξη", *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 55, Αθήνα. σελ. 21 - 27.
- MacArthur R. και Wilson E.O. (1967), *The Theory of Island Biogeography*, Princeton University Press: New Jersey.
- Μαραβέγιας Ν. (1991), "Επιπτώσεις στην Ελληνική Γεωργία από την Υλοποίηση της Ενιαίας Εσωτερικής Αγοράς της Ευρωπαϊκής Κοινότητας", *Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, τεύχος 10 - 11, Εκδόσεις Παρατηρητής: Θεσσαλονίκη, σελ. 95 - 112.
- Margaris N.S. (1992), "Primary Sector and Environment in the Aegean Islands, Greece", *Environmental Management*, Vol. 16, 569 - 74.
- Υπουργείο Γεωργίας (2001), "Συμπλήρωμα Προγραμματισμού Επιχειρησιακού Προγράμματος Αγροτική Ανάπτυξη - Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου 2000 - 2006", Αθήνα.
- Υπουργείο Γεωργίας (2002α), "Παροχή Βασικών Υπηρεσιών στον Αγροτικό Πληθυσμό για την Υλοποίηση των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων Ανάπτυξης Αγροτικού Χώρου των Περιφερειών της Χώρας στο Πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος Αγροτική Ανάπτυξη - Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου 2000-2006", Κοινή Υπουργική Απόφαση, Αθήνα.

- Υπουργείο Γεωργίας (2002β), "Προσδιορισμός των Λειτουργικών Μορφών και Τάξεων των Τουριστικών Καταλυμάτων και Λοιπών Τουριστικών Εγκαταστάσεων που είναι δυνατό να Εντάσσονται στα Επιχειρησιακά Προγράμματα Αρμοδιότητας Υπουργείου Γεωργίας και στα Π.Ε.Π. κατά την Γ' Προγραμματική Περίοδο, ως Εγκαταστάσεις Ανάπτυξης Αγροτικού Τουρισμού", Κοινή Υπουργική Απόφαση αριθ.471, Αθήνα.
- Υπουργείο Γεωργίας, (2002γ), "Καθεστώτα Ενισχύσεων του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης 2000 - 2006 για τα Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου", Κοινή Υπουργική Απόφαση αριθ.505, Αθήνα.
- Χατζηθεοδωρίδης Φ.Χ., Χ. Γιούργα, Α. Λούμου και Μάργαρης Ν.Σ. (1996), Γεωργικές Παραγωγές και Πολιτικές για τα Μικρά Ελληνικά Νησιά: Το παράδειγμα των αμπελώνων της Λήμνου, στο Παπαγεωργίου Κ., Μαραβέγιας Ν. και Σολδάτος Π. (επιμ.) *Κράτος & Αγροτικός Χώρος*, 3 Πανελλήνιο Συνέδριο Αγροτικής Οικονομίας, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών / Παπαζήσης, Αθήνα, σσ. 357 - 69.
- Χατζηθεοδωρίδης Φ.Χ. (1998), "Πολυδραστηριότητα και Ειδικά Ποιοτικά Προϊόντα στο πλαίσιο Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης των Νησιών: Η Περίπτωση της Ν. Λήμνου", Διδακτορική Διατριβή, Μυτιλήνη.

William Lafferty - James Meadowcroft
(επιμέλεια) 2000
***Implementing Sustainable Development
Strategies and Initiatives in High
Consumption Societies***
Oxford University Press, New York

Ελένη Κάρκα

Διδάσκουσα (407), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Την τελευταία δεκαετία η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης με διαρκώς αυξανόμενη βαρύτητα, πλαισίωσε τις διεθνείς συζητήσεις για τη λήψη αποφάσεων σχετικά με το περιβάλλον και την ανάπτυξη. Προβλήθηκε με την έκθεση Brundtland, επισημοποιήθηκε σαν στόχος πολιτικής στο Ρίο και εντάχθηκε στο λεξιλόγιο διεθνών οργανισμών, ενώ απέκτησε σχετική θεσμική ισχύ στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) με την ενσωμάτωσή της στις συνθήκες του Μάαστριχτ και του Άμστερνταμ. Σε ολόκληρο τον κόσμο πολιτικοί αρχηγοί και δημόσιοι λειτουργοί δικαιολογούν τις πολιτικές, τα έργα και τις πρωτοβουλίες τους μέσω της συμβολής τους στην πραγματοποίηση της βιώσιμης ανάπτυξης.

Παρά την κεντρική θέση της ιδέας στις σύγχρονες συζητήσεις για θέματα περιβάλλοντος και ανάπτυξης ελάχιστες συγκριτικές μελέτες έχουν γίνει για την πρακτική πλευρά της στροφής προς τη βιώσιμη ανάπτυξη. Το μεγάλο ζήτημα που παραμένει ανοιχτό σχετίζεται με τις πρακτικές εφαρμογές της. Έχει μέχρι τώρα αποτελέσει σε κάποιες χώρες πρωταρχικό σκοπό; Με ποιό τρόπο; Τι διαφορές μπορούν ν' ανιχνευθούν στους τρόπους με τους οποίους η έννοια ερμηνεύθηκε και εφαρμόστηκε σε διαφορετικά εθνικά περιφερειακά και πολιτισμικά πλαίσια;

Τα παραπάνω ζητήματα είναι τα θέματα που πραγματεύεται το βιβλίο. Ειδικότερα στόχος του είναι η διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους οι κυβερνήσεις εννέα αναπτυγμένων κρατών –Αυστραλία, Καναδάς, Γερμανία, Ισπανία, Ολλανδία, Νορβηγία, Σουηδία, Η.Β. και ΗΠΑ– καθώς και τα κεντρικά θεσμικά όργανα της ΕΕ δεσμεύτηκαν πάνω στο θέμα της βιώσιμης ανάπτυξης.

Επομένως η μελέτη εστιάζεται στις πολιτικές ιδέες, τους προσανατολισμούς της πολιτικής και τα προγράμματα που σχεδιάστηκαν για να αποσαφηνίσουν και να καταστήσουν επιχειρησιακή την έννοια, καθώς και τα πρακτικά μέτρα που υιοθετήθηκαν για να μεταφέρουν την ιδέα από τους σκοπούς στην πράξη. Εξετάζει επίσης πώς η έννοια που αρθρώθηκε μέσω συζητήσεων σε διεθνή forum εμφανίστηκε σε συζητήσεις πολιτικής και σε πολιτικά προγράμματα εθνικών κομματικών σχηματισμών. Τέλος ανιχνεύει την κλίμακα και τον χαρακτήρα των τρόπων απόκρισης των διαφόρων κυβερνήσεων και τα εξετάζει συγκριτικά.

Το εισαγωγικό κεφάλαιο του βιβλίου παραθέτει τον παραπάνω προβληματισμό καθώς και τη μεθοδολογία της ανάλυσης: τα κριτήρια επιλογής των εξεταζόμενων περιπτώσεων, τα πεδία εστίασης της ανάλυσης και ορισμένες βασικές διαπιστώσεις.

Επειδή η Επιτροπή Brutland και η Διάσκεψη του Ρίο απέδωσαν τη μεγαλύτερη ευθύνη για την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης στις περισσότερο ανεπτυγμένες χώρες, η μελέτη επέλεξε να εστιαστεί στις Κοινωνίες Υψηλής Κατανάλωσης. Η λογική αυτής της θέσης είναι ότι υψηλά επίπεδα παραγωγής και κατανάλωσης προκαλούν υποβάθμιση του περιβάλλοντος σε παγκόσμια κλίμακα, επομένως οι χώρες που επιλέχθηκαν είναι από τις πρώτες που θα έπρεπε να υποστούν έλεγχο. Επίσης, κατ' εξοχήν, διαθέτουν την παραγωγική, τεχνολογική και οικονομική ικανότητα να αναλάβουν προσπάθειες επανόρθωσης. Πρέπει να αναγνωριστεί η ύπαρξη διεθνούς ομοφωνίας γύρω από το γεγονός ότι η βιώσιμη ανάπτυξη βασίζεται σε μια αρχή "διαφοροποιημένης ευθύνης", με τις πλούσιες χώρες να έχουν δημόσια αναγνωρίσει την υποχρέωση να αναλάβουν δράση. Αν δεν το κάνουν αυτές, είναι απίθανο να το κάνουν οι αναπτυσσόμενες.

Επίσης θεωρήθηκε σκόπιμο να περιληφθεί η ΕΕ σαν ιδιαίτερη μονάδα λόγω της επιρροής που ασκεί στις εθνικές πολιτικές. Τα κεντρικά θεσμικά όργανα της ΕΕ παίζουν βασικό ρόλο στη λήψη αποφάσεων για το περιβάλλον ενώ, από την άλλη οι εθνικές πολιτικές δομές και διαδικασίες επιδεικνύουν μια διαρκούσα ζωτικότητα που περιορίζει τις δυνάμεις της ΕΕ, έτσι ώστε να μην μπορεί να θεωρηθεί η ΕΕ απλά σαν μια νέα χώρα.

Η εφαρμογή της βιώσιμης ανάπτυξης μπορεί να εξεταστεί με βάση ένα τεράστιο πλήθος κυβερνητικών δραστηριοτήτων: από την εκπόνηση πολιτικών και την εφαρμογή της επικουρικότητας σε διάφορους τομείς, μέχρι πρωτοβουλίες που αναλαμβάνονται σε διάφορα επίπεδα της κυβέρνησης. Αυτή η πολυπλοκότητα που αντικαθρεφτίζεται στον εξαιρετικά ευρύ χαρακτήρα των θεμάτων και συστάσεων που περιλαμβάνονται στην Agenda 21 κατέστη σε απαραίτητη τη διατύπωση ορισμένων επιλογών, ήδη από την αρχή της έρευνας.

Ειδικότερα αποφασίστηκε η επικέντρωση στις *κεντρικές κυβερνήσεις* μόνο. Επίσης επιλέχθηκαν συγκεκριμένα πεδία δράσης των κεντρικών κυβερνήσεων για λεπτομερή ανάλυση. Τα πεδία με βάση τα οποία επιχειρήθηκε η αποτίμηση της στάσης των κυβερνήσεων απέναντι στα θέματα της βιώσιμης ανάπτυξης ήταν τα εξής:

1. Βασικός τρόπος με τον οποίο γίνεται κατανοητός ο όρος

2. Θεσμικός ή νομικός τρόπος κυβερνητικής δέσμευσης
3. Μετρήσεις και παρακολούθηση
4. Συμμετοχή άλλων τοπικών δρώντων
5. Πρωτοβουλίες με διεθνή προσανατολισμό
6. Βιώσιμη παραγωγή και κατανάλωση.

Στα επόμενα δέκα κεφάλαια αναλύονται οι προσπάθειες των εννέα κυβερνήσεων καθώς και των οργάνων της ΕΕ να εφαρμόσουν τη βιώσιμη ανάπτυξη. Η ανάλυση αυτή αποκαλύπτει ότι παρά τις αντιφατικές ιστορικές και πολιτισμικές παραδόσεις, τις ποικίλες νομικές και συνταγματικές δομές και εναλλασσόμενους αστερισμούς πολιτικών δρώντων, υπάρχουν αξιοσημείωτες ομοιότητες στα θεσμικά σχήματα, τις πολιτικές και τους περιβαλλοντικούς δείκτες στον αναπτυγμένο κόσμο. Το γεγονός αυτό μπορεί να εξηγηθεί με κοινές βασικές οικονομικές και πολιτικές δομές, από κοινές κοινωνικές διαδρομές και πιέσεις παραγωγικού δυναμισμού, τεχνολογικές αλλαγές και ανταγωνιστικές αλληλεπιδράσεις. Υπήρξαν ωστόσο και συνειδητή διεθνής μίμηση και εκμάθηση στον τομέα των περιβαλλοντικών πολιτικών. Πρακτικές που εμφανίστηκαν σε κάποια νομολογία διεσπάρησαν στη συνέχεια και στις αντίστοιχες άλλων κρατών. Ένας τελευταίος παράγοντας για τις ομοιότητες μπορεί να θεωρηθεί η αυξανόμενη δραστηριότητα των διεθνών δρώντων.

Παρ' όλα αυτά μια λεπτομερής ανάλυση αποκαλύπτει βαθιές διαφορές στις περιβαλλοντικές προτεραιότητες στις διάφορες χώρες, αντιφατικά σχήματα πολιτικής διάρθρωσης των περιβαλλοντικών ζητημάτων και διαφορετικούς τρόπους ρύθμισης, πολιτικών και σύνολα προτιμώμενων εργαλείων.

Ίσως η σημαντικότερη παρατήρηση είναι η ασταμάτητη αλλαγή και ο δυναμισμός στο πεδίο των περιβαλλοντικών πολιτικών τα προηγούμενα 30 χρόνια, καθώς τα θέματα και οι προσεγγίσεις συνέχισαν να προοδεύουν και μια πολύ σημαντικότερη ποσότητα κοινωνικών πόρων αφιερώθηκε στον τομέα του περιβάλλοντος.

Στα δύο τελευταία κεφάλαια επιχειρείται η διατύπωση συμπερασμάτων τόσο σε σχέση με την αποτίμηση των μέχρι σήμερα προσπαθειών των κυβερνήσεων και της ΕΕ, όσο και σε σχέση με τις προδιαγραφόμενες προοπτικές για την εφαρμογή της βιώσιμης ανάπτυξης με σημείο αφετηρίας τις προηγούμενες διαπιστώσεις.

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ ΚΑΙ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το κεφάλαιο το οποίο αφιερώνεται στη δραστηριοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς την κατεύθυνση της βιώσιμης ανάπτυξης. Εστιάζεται στη συνδρομή της Ε.Ε. στις διαδικασίες που κινήθηκαν μετά την έκθεση Brundtland, συμπεριλαμβανομένης της Διάσκεψης του Ρίο και τα συστήματα κανονισμών, απολογισμού και παρακολούθησης που θεμελιώθηκαν σαν αποτέλεσμα της Διάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (UNCED).

Η συγγραφέας του κεφαλαίου, Susan Baker, θεωρεί σκόπιμο να προτάξει ορισμένα ζητήματα που περιπλέκουν την προσπάθεια προώθησης της βιώσιμης ανάπτυξης από την Ε.Ε.

Η περιβαλλοντική πολιτική της Ε.Ε καλείται να εξασφαλίσει μια αποτελεσματική και κοινή απάντηση στη σειρά περιβαλλοντικών προκλήσεων που εμφανίζονται στα Κράτη Μέλη, τα οποία διαθέτουν διαφορετικά φυσικά χαρακτηριστικά και βαθμό ανάπτυξης. Οφείλει επίσης να λάβει υπ' όψιν και να συμπληρώσει τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους τα Κράτη Μέλη, αντιμετωπίζουν τα ίδια προβλήματα ενώ, συγχρόνως, πρέπει να αγρυπνά ώστε η χρήση περιβαλλοντικών ρυθμίσεων και σταθερότυπων από τα Κράτη Μέλη να μην λειτουργεί σαν φράγμα στο εμπόριο και επομένως να μην παρεμποδίζει την ανάπτυξη της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Αγοράς και τη συνολική διαδικασία της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Παρά τις δύο δεκαετίες Ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής, πρόσφατες εκθέσεις διαπιστώνουν μια σταθερή αλλά ανηλεή υποβάθμιση του περιβάλλοντος στην Ευρώπη. Ωστόσο αν και αντιμετωπίζει σοβαρές δυσχέρειες στην αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής της υποβάθμισης η Ε.Ε. έχει αναπτύξει έναν ηγετικό ρόλο στην παγκόσμια περιβαλλοντική πολιτική. Για να γίνει κατανοητός αυτός ο ρόλος και οι περιορισμοί γύρω από αυτόν πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν μια σειρά χαρακτηριστικά που απορρέουν από τις σύνθετες θεσμικές και πολιτικές δομές της Ε.Ε. Αυτά τα χαρακτηριστικά σχετίζονται με:

1. Την ικανότητα διεθνούς δράσης,
2. Τις σύνθετες διαδικασίες λήψης αποφάσεων,
3. Την ύπαρξη διαφορετικών επιπέδων κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης μέσα στην Ένωση και
4. Ιστορικές δεσμεύσεις σε άλλες πολιτικές προτεραιότητες.

Ικανότητα διεθνούς δράσης

Η διαδικασία Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης κατέληξε σε μια βαθμιαία μεταβολή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων: από το εθνικό επίπεδο, αυτό του Κράτους Μέλους, βαθμιαία μεταπήδησε στο συλλογικό επίπεδο, αυτό της Ε.Ε. Ωστόσο αν και οι πολιτικές υιοθετούνται όλο και περισσότερο από κοινού, τα Κράτη Μέλη, διατηρούν την εθνική τους κυριαρχία και εσω-κυβερνητικές αποφάσεις υπερισχύουν σε πολλά πεδία πολιτικής. Αυτός ο διχοτομικός χαρακτήρας οδήγησε σε ένα σχήμα διακυβέρνησης, το οποίο δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ούτε σαν διεθνής οργανισμός ούτε σαν κυρίαρχος δρων, με δικό του δίκαιο.

Παρ' όλο που η Κοινότητα έχει έναν σαφή ρόλο στα διεθνή θέματα τα Κράτη Μέλη μπορούν να ενεργούν ταυτόχρονα και ανεξάρτητα σε διεθνές περιβάλλον (αν και η Κοινότητα με αιτιολογία την ασυμβατότητα με διεθνείς υποχρεώσεις, μπορεί να αρνηθεί τις ενέργειες τους). Με βάση αυτή τη λογική υπάρχει πολύ ασάφεια σε ότι αφορά την κατανομή του έργου μεταξύ Κοινότητας και κρατών μελών.

Θεσμικά όργανα και λήψη αποφάσεων

Οι πολιτικές της Ε.Ε. είναι αποτέλεσμα σύνθετων διαπραγματεύσεων και μεταβαλλόμενων συμμαχιών μεταξύ Κρατών Μελών και μεταξύ των τελευταίων και της Ε.Ε. Διαφορές μπορούν να προκύψουν μεταξύ θεσμικών οργάνων και ειδικά μέσα στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή που αποτελείται από πολλές Διευθύνσεις. Η Επιτροπή έρχεται αντιμέτωπη με το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και το Συμβούλιο Υπουργών, που είναι τα κύρια όργανα λήψης αποφάσεων. Ομάδες συμφερόντων, όπως αυτών που εκπροσωπούν τη βιομηχανία, επηρεάζουν τη Ευρωπαϊκή πολιτική και επιδρούν και στην περιβαλλοντική πολιτική.

Ακόμα, υπάρχει το πρόβλημα της διάσπασης αρμοδιοτήτων στα διάφορα στάδια των πολιτικών: η Ε.Ε. κυρίως εκπονεί πολιτικές αλλά δεν ασχολείται με την εφαρμογή τους, που είναι αρμοδιότητα των κρατών μελών. Για τον ίδιο λόγο δυσχερής αποδεικνύεται η παρακολούθηση. Τέλος, υπάρχει ένα δημοκρατικό έλλειμμα στα πλαίσια της Ένωσης. Τα όργανα που είναι κεντρικά στη διαδικασία λήψης αποφάσεων δεν εκλέγονται άμεσα ούτε υπόκεινται στον έλεγχο των πολιτών της Ε.Ε..

Διαφορετικά επίπεδα κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης και επιδίωξης της περιβαλλοντικής προστασίας

Τα Κράτη Μέλη έχουν διαφορετικά επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης και στο εσωτερικό της Ε.Ε. παρατηρούνται έντονα φαινόμενα περιφερειακών ανισοτήτων. Η κατάσταση αυτή συνεπάγεται και διαφορετικούς βαθμούς επιδίωξης της βιώσιμης ανάπτυξης. Η πεποίθηση ότι η περιβαλλοντική προστασία αποβαίνει σε βάρος της οικονομικής ανάπτυξης, είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες της Ε.Ε. αλλά οι μικρότερες επιδόσεις στην περιβαλλοντική προστασία καταγράφονται σε ορισμένες από τις πιο ανεπτυγμένες χώρες. Στα περισσότερα Κράτη Μέλη δεν εφαρμόζονται στρατηγικές αποτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων των πολιτικών και στόχοι και δράσεις προς την κατεύθυνση της βιώσιμης ανάπτυξης δεν έχουν επαρκώς καθοριστεί.

Ιστορικές δεσμεύσεις σε άλλες πολιτικές προτεραιότητες

Οπωσδήποτε η Ε.Ε. δυσκολεύεται να συμφιλιώσει την ιστορικά θεμελιωμένη προσήλωσή της στην οικονομική ανάπτυξη με την επιδίωξη της περιβαλλοντικής προστασίας. Ειδικά η δημιουργία της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Αγοράς δυσχεραίνει την επιδίωξη της βιώσιμης ανάπτυξης δεδομένου ότι η αρχική απόφαση για υλοποίηση της δεν έλαβε υπ' όψιν της τις περιβαλλοντικές της επιπτώσεις.

Η έναρξη της εστίασης του βάρους από τα γενικά μέτρα περιβαλλοντικής προστασίας στην προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης χρονολογείται από τη Διακήρυξη του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στη Ρόδο το 1988. Η επιδίωξη αυτή περιλήφθηκε στη Συνθήκη του Μάαστριχτ

(1993) και ενδυναμώθηκε στο Άμστερνταμ (1997). Για την Ε.Ε. αυτή η θεσμική πρόβλεψη είναι πολύ σημαντική, επειδή η Ένωση έπρεπε να δικαιολογήσει τον προσανατολισμό των πολιτικών της με βάση τις αρμοδιότητες που είχε αυτοπροσδιορίσει κάτω από τη Συνθήκη της Ρώμης και τις τροποποιήσεις της.

Η ανάμιξη στη Διάσκεψη του Ρίο ήταν μια ευκαιρία για την Ε.Ε. να αναπτύξει έναν ηγετικό ρόλο στη διεθνή διαχείριση περιβάλλοντος. Πρόκειται για ένα θέμα ιδιαίτερα σημαντικό εξ αιτίας της οικονομική του σημασίας, δηλαδή με την έννοια ότι μπορεί ενδεχομένως να επηρεάσει την ανταγωνιστικότητά της.

Η Ε.Ε. έχει έναν στρατηγικό ρόλο: να διασφαλίσει ότι οι ευρωπαϊκές πολιτικές ανακλούν τις δεσμεύσεις ενώπιον της UNCED. Δεύτερον η Ε.Ε. έχει ένα ρόλο παρακολούθησης, εφ' όσον παρακολουθεί και αποτιμά τις προσπάθειες των κρατών μελών να εφαρμόσουν τις διεθνείς δεσμεύσεις. Επίσης ενδιαφέρεται οι δράσεις των τελευταίων να μην παρεμποδίζουν την Ε.Ε. να προωθήσει τη βιώσιμη ανάπτυξη. Από τα παραπάνω συνάγεται ότι διεθνείς συμφωνίες και υποχρεώσεις θα πρέπει να στοχεύουν συγχρόνως: α) στην υιοθέτηση κοινών πολιτικών και β) στον συντονισμό των εθνικών πολιτικών. Στην πρώτη περίπτωση μεταφέρονται αρμοδιότητες στην Ε.Ε. Στη δεύτερη οι αρμοδιότητες παραμένουν στα Κράτη Μέλη. Στην πράξη ωστόσο αυτή η κατανομή αρμοδιοτήτων αποδείχτηκε δύσκολη.

Στρατηγική απόκριση στην προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης

Κατ' αρχήν υπάρχει μια γλωσσική σύγχυση γύρω από τη στάση της Ε.Ε. σε ότι αφορά στην προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης. Τόσο στις διακηρύξεις όσο και στα νομικά κείμενα παρατηρείται σοβαρή σύγχυση στη χρησιμοποίηση των όρων. Ειδικά η Συνθήκη του Μάαστριχτ μιλάει για προώθηση της βιώσιμης μεγέθυνσης (growth), παράλληλα με την προστασία του περιβάλλοντος. Αλλού, ωστόσο αναφέρεται στην προώθηση στην οικονομικής και κοινωνικής προόδου που είναι βιώσιμη. Η χρησιμοποίηση κατά περίπτωση διαφορετικών όρων επιτρέπει τη διατύπωση του συμπεράσματος, ότι η ΕΕ χρησιμοποιεί την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης στις αναπτυσσόμενες χώρες, ενώ υιοθετεί τον πιο ασυνήθιστο όρο της "βιώσιμης μεγέθυνσης" για την ΕΕ.

Η χρήση διαφορετικής ορολογίας δεν είναι χωρίς επιπτώσεις για τις Ευρωπαϊκές πολιτικές. Κατ' αρχήν αυξάνει την πιθανότητα ασαφειών στον τρόπο προώθησης της βιώσιμης ανάπτυξης. Δεύτερον, μπορεί να επιτρέψει στην ΕΕ να υιοθετήσει την παλιά της στρατηγική για την οικονομική ανάπτυξη που βασίζεται στη μεγέθυνση και στα πλαίσια της οποίας υπάρχουν μικρά περιθώρια για περιβαλλοντικές θεωρήσεις. Τρίτον, δημιουργεί αβεβαιότητα ως προς τους στόχους των πολιτικών: η βιώσιμη μεγέθυνση σαν στόχος πολιτικής θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι αποσυνδέει την περιβαλλοντική διαχείριση από πιο ριζικές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές αλλαγές που περιλαμβάνει η Έκθεση Brundtland και η διαδικασία UNCED.

Οπωσδήποτε η Συνθήκη του Άμστερνταμ επαναφέρει την προσήλωση στην επιδίωξη της βιώσιμης ανάπτυξης, αλλά δεν υποκαθιστά τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, πράγμα που σημαίνει ότι το κενό παραμένει.

Το σημαντικότερο σχέδιο για την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης είναι το 5ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη. Αποτελεί την προσπάθεια της ΕΕ να μεταφράσει τις διακηρύξεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, τις νομικές δεσμεύσεις που περιλαμβάνονται στις Συνθήκες και τις διεθνείς υποχρεώσεις της Κοινότητας σε συγκεκριμένες προτάσεις πολιτικής. Αν και δημοσιεύτηκε τρεις μήνες πριν το Ρίο, εκπονήθηκε παράλληλα και αποτελεί την κυριότερη στρατηγική απόκριση της ΕΕ στις υποχρεώσεις από τη Διάσκεψη και την Ατζέντα 21.

Το 5ο Πρόγραμμα καθορίζει έξι σημεία-κλειδιά για την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης στην ΕΕ:

- Την ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής διάστασης στις άλλες Ευρωπαϊκές πολιτικές.
- Τη διεύρυνση της σειράς των εργαλείων που χρησιμοποιούνται για να επιτύχουν περισσότερο φιλική στο περιβάλλον κοινωνική και οικονομική συμπεριφορά.
- Δημιουργία εταιρικών σχέσεων μεταξύ ΕΕ, κοινού, επιχειρηματικού κόσμου και εθνικών κυβερνήσεων και διαμοίραση αρμοδιοτήτων σε εθνικό και υπο-εθνικό επίπεδο για την πραγματοποίηση της αλλαγής.
- Εκπόνηση νέων πολιτικών με σκοπό την αλλαγή στάσης και σημερινών προτύπων παραγωγής και κατανάλωσης.
- Έμφαση στα θέματα της πρακτικής εφαρμογής και ενδυνάμωσης.
- Ισχυροποίηση του διεθνούς ρόλου της Κοινότητας

Μια σειρά ανασκοπήσεων των προσπαθειών της ΕΕ να ανταποκριθεί στην επιδίωξη της βιώσιμης ανάπτυξης που συντάχθηκαν είτε από την ίδια, είτε από άλλους οργανισμούς περιλαμβάνουν το κοινό μήνυμα ότι δεν έγιναν αρκετά για να αντιμετωπιστεί η διαρκής υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος στην Ευρώπη και για να σημειωθεί ουσιαστική πρόοδος στην κατεύθυνση της βιώσιμης ανάπτυξης. Με βάση αυτές τις εκθέσεις γίνεται προσπάθεια στη συνέχεια να αποτιμηθούν οι προσπάθειες της ΕΕ στην κατεύθυνση των έξι παραπάνω σημείων.

Ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής διάστασης στις άλλες Ευρωπαϊκές πολιτικές

"Ενσωμάτωση" σημαίνει ότι οι περιβαλλοντικές προτεραιότητες "κτίζονται" στο σχεδιασμό και την εκτέλεση άλλων πολιτικών, ειδικά στους τομείς του τουρισμού, της βιομηχανίας, ενέργειας, μεταφορών και γεωργίας. Μέσω των Εκθέσεων διαπιστώνεται ότι η ενσωμάτωση είναι γενικά περιορισμένη και ποικίλλει στους διάφορους τομείς: σε μεγαλύτερο βαθμό έχει επιτευχθεί στη βιομηχανία και σε μικρότερο στον τουρισμό και τη γεωργία.

Η ενσωμάτωση είναι δύσκολη από πολιτική και διοικητική άποψη. Κατ' αρχήν υπάρχει ιστορικά διαμορφωμένη τάση στις Γενικές Διευθύνσεις να ενεργούν τομεακά και να θεω-

ρούν τις επιπτώσεις σε άλλους τομείς ως παράπλευρες συνέπειες. Επομένως αντιμετωπίζουν την οριζόντια δράση της Γενικής Διεύθυνσης για το Περιβάλλον σαν ανάμιξη στις αρμοδιότητές τους. Δεύτερον, η θεσμική ακαμψία στο εσωτερικό της ΕΕ καθιστά δυσχερή την ανατροπή της διάσπασης αρμοδιοτήτων. Η επικουρικότητα κάνει ακόμα πιο πολύπλοκα παρόμοια εγχειρήματα.

Διεύρυνση της σειράς των εργαλείων

Τα εργαλεία πολιτικής διευρύνονται στα πλαίσια μιας προσπάθειας μετάβασης από αποκλειστικά νομοθετικά μέσα περιβαλλοντικής πολιτικής σε μια πολιτική περιβαλλοντικής διαχείρισης βασισμένη στη συναίνεση. Το πρόβλημα που εντοπίζεται σχετικά με την προσπάθεια αυτή είναι ότι συνδέεται στενά με την ιδεολογία της αγοράς, στην οποία βασιζέται η Ενιαία Κοινή Αγορά. Οπωσδήποτε η εφαρμογή στην πράξη αυτών των επιδιώξεων είναι πολύ αργή. Η σημαντικότερη πρόοδος σημειώθηκε στη χρήση εθελοντικών συμφωνιών με τον βιομηχανικό τομέα.

Εταιρικήτητα και αμοιβαία ευθύνη

Η Ατζέντα 21 διακηρύσσει ότι "κρίσιμη για την εφαρμογή της είναι η δέσμευση και η πραγματική συμμετοχή όλων των κοινωνικών ομάδων". Η προσήλωση στην αρχή της εταιρικήτητας κρίνεται ως η σπονδυλική στήλη στην προσπάθεια της ΕΕ για τη βιώσιμη ανάπτυξη και την εφαρμογή των συμφωνιών του Ρίο και προϋποθέτει την ανάληψη δράσης από την ΕΕ και ειδικά την Επιτροπή σε πέντε επίπεδα: στο θεσμικό, σε αυτό των Κρατών Μελών, στο κυβερνητικό, το τομεακό και τέλος, στο επίπεδο των ομάδων ενδιαφερομένων.

Όσον αφορά στο θεσμικό επίπεδο, η κοινωνία των πολιτών έχει ειδικούς μηχανισμούς συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων στην ΕΕ, που, όμως, δεν συνδέονται άμεσα με τη συμμετοχή της Κοινότητας στην UNCED. Ωστόσο η Επιτροπή έχει συστήσει ειδικά δίκτυα πολιτικών για την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης και ιδιαίτερα το General Consultative Forum για τη βιώσιμη ανάπτυξη.

Η αρχή της επικουρικότητας συνεπάγεται επίσης την απόδοση ενός πιο αναβαθμισμένου ρόλου στα Κράτη Μέλη. Αυτό είναι σημαντικό γιατί διευκολύνει την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης "εκ των κάτω προς τα άνω" και επιτρέπει στις πολιτικές να λαμβάνουν υπ' όψιν διαφορές σε πολιτιστικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες στο εσωτερικό της Ένωσης. Όμως, συνεπάγεται συγχρόνως και μεγάλες ανισότητες στην ενεργοποίηση των πολιτικών, που ποικίλλει έντονα ακόμα και στο εσωτερικό των Κρατών Μελών.

Η εφαρμογή των αρχών της εταιρικήτητας και της διαμοίρασης αρμοδιοτήτων επιτρέπει τη σύσφιξη των σχέσεων της ΕΕ με τις διοικήσεις επιπέδων χαμηλότερων του εθνικού, όπως των τοπικών αυτοδιοικήσεων. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την οικονομική ενίσχυση από την Κοινότητα δικτύων τοπικών αυτοδιοικήσεων με αρμοδιότητες σε θέματα σχεδιασμού κυ-

κλοφορίας, τουριστικής διαχείρισης και αστικής ανάπτυξης, καθώς και στη χρηματοδότηση διαπεριφερειακής συνεργασίας σε θέματα περιβαλλοντικής διαχείρισης.

Έμφαση δίνεται στην αρχή διαμοίρασης αρμοδιοτήτων σε τομεακό επίπεδο και σε σχέση με την ανάμιξη περιβαλλοντικών μη κυβερνητικών οργανισμών (NGOs) στην εκπόνηση πολιτικών. NGOs συμμετέχουν στην αντιπροσωπεία της Κοινότητας στη Σύνοδο Κορυφής και στις περισσότερες συνεδριάσεις της CSD. Επίσης προβλέφθηκε η δυνατότητα χρηματοδότησης NGOs. Όμως, παρά την προσπάθεια της ΕΕ να διευρύνει τον κύκλο συμμετεχόντων στη διαμόρφωση πολιτικών μέσω των δύο αρχών, ορισμένες ομάδες παραμένουν επιφυλακτικές. Οι NGOs θεωρούν ότι η ΕΕ έναν τρόπο στη διαμόρφωση πολιτικών που διέπεται από μυστικοπάθεια και ότι τα επιχειρηματικά και εμπορικά συμφέροντα ασκούν έντονη επιρροή στις πολιτικές.

Αλλαγή προτύπων παραγωγής και κατανάλωσης

Σύμφωνα με την Ατζέντα 21 η Ένωση έχει δεσμευθεί να εντοπίζει μη αειφορικά πρότυπα παραγωγής και κατανάλωσης και να αναπτύσσει στρατηγικές για να τα μεταβάλλει. Επιπλέον η Κοινότητα αναγνωρίζει τη στρατηγική σημασία αυτού του στόχου, ειδικά σε σχέση με τους στόχους άλλων πολιτικών. Τα πρακτικά αποτελέσματα σ' αυτόν τον τομέα παραμένουν πολύ φτωχά.

Οπωσδήποτε η προσπάθεια συνολικής αποτίμησης εγείρει την αισιοδοξία και η ίδια η Κοινότητα επιχειρηματολογεί ότι η βιομηχανία αντιλαμβάνεται την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης σαν εμπόδιο στην οικονομική ανάπτυξη. Ανάλογη εικόνα παρουσιάζεται και στα ζητήματα της κατανάλωσης, όπου πρόοδος σημειώθηκε σε πολιτικές που σχετίζονται με την ανακύκλωση και την πληροφόρηση του καταναλωτή. Η ίδια η Επιτροπή αναγνωρίζει ότι ελάχιστα κατορθώθηκαν ως προς την αλλαγή συμπεριφοράς σε θέματα παραγωγής και κατανάλωσης μέσα στη ΕΕ. Θετικό στοιχείο αποτελεί όμως η ιδιαίτερη σημασία που τους αποδόθηκε στο νέο περιβαλλοντικό Πρόγραμμα Δράσης.

Εφαρμογή νομοθεσίας

Η εφαρμογή της νομοθεσίας είναι καθήκον των Κρατών Μελών. Τα περισσότερα έχουν συντάξει στρατηγικές βιώσιμης ανάπτυξης ή σχέδια περιβαλλοντικής πολιτικής. Επιπλέον από το 1992 η πλειονότητα των Κρατών Μελών είτε συνέστησαν κάποιο τύπο εθνικού φόρουμ διαβούλευσης για το περιβάλλον ή επαναπροσδιόρισαν τους ρόλους των υφισταμένων οργάνων για να εξασφαλίσουν ένα παρόμοιο φόρουμ. Η περιορισμένη, όμως, εφαρμογή της Ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής πιθανόν να οφείλεται στην υπερβολική προσήλωση στη νομοθετική προσέγγιση και μάλιστα στις οδηγίες ρύθμισης της περιβαλλοντικής συμπεριφοράς. Διαφορές στην έκδοση νομοθετημάτων στο επίπεδο των Κρατών Μελών επιδεινώνουν το πρόβλημα. Οι ασάφειες στην ορολογία που επισημάνθηκαν νωρίτερα αποκτούν μεγαλύτερα

ρη σημασία. Ωστόσο, πρόσφατες θεσμικές καινοτομίες, συμπεριλαμβανομένων του Ευρωπαϊκού Περιβαλλοντικού Γραφείου, της Ομάδας Αναθεώρησης της Περιβαλλοντικής Πολιτικής και του Δικτύου Εφαρμογής μπορούν να βοηθήσουν την Ένωση στην ενθάρρυνση των Κρατών Μελών να επιτύχουν καλύτερη εφαρμογή των πολιτικών που συντελούν στην προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης.

Ισχυροποίηση του διεθνούς ρόλου της ΕΕ

Ο διεθνής ρόλος της Κοινότητας διακρίνεται: α) σε συμμετοχή σε διεθνή φόρουμ περιβαλλοντικής διαχείρισης και β) σε προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης σε τρίτες χώρες. Ειδικά ως προς το δεύτερο σημαντική κρίνεται η συμβολή της ΕΕ στην προώθηση της περιβαλλοντικής πολιτικής στις υπό ένταξη χώρες.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Στα κεφάλαια 11 και 12 εξετάζονται ομοιότητες και διαφορές στις προσεγγίσεις των κεντρικών κυβερνήσεων καταναλωτικών κρατών ως προς την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης και προδιαγράφονται οι προοπτικές για το μέλλον της έννοιας "βιώσιμη ανάπτυξη". Οι συγγραφείς εστιάζονται επίσης σε ζητήματα-κλειδιά που προκύπτουν από τη μελέτη και εκφράζουν απόψεις για τον χαρακτήρα και τη σημασία των διαδικασιών που εξετάστηκαν. Τα σημεία στα οποία εστιάστηκε το ενδιαφέρον είναι τα παρακάτω:

- Με δεδομένες τις διαφορές που εντοπίστηκαν, ποιοι παράγοντες μπορούν να τις δικαιολογήσουν.
- Τι μπορεί να συμπεράνει κανείς για την ποιότητα των προσπαθειών εφαρμογής της βιώσιμης ανάπτυξης.
- Η αποτίμηση που προηγήθηκε τι συνεπάγεται για την εξέλιξη της περιβαλλοντικής πολιτικής στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες και πώς συσχετίζεται με τη συζήτηση περί "οικολογικού εκσυγχρονισμού";
- Τι προοπτικές διαγράφονται από την ανάλυση σχετικά με την ισχύ και τη μακροχρόνια βιωσιμότητα της ατζέντας για τη βιώσιμη ανάπτυξη;

Διαπιστώθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο ότι οι υπό εξέταση κυβερνήσεις μπορούν να καταταγούν σε τρεις ομάδες με βάση την αντίδρασή τους ως προς τη βιώσιμη ανάπτυξη: τις "ενθουσιώδεις" (Ολλανδία, Νορβηγία και Σουηδία), τις "αδιάφορες" (ΗΠΑ), και τις "συγκρατημένα υποστηρικτικές" (Αυστρία, Καναδάς, Γερμανία, Ιαπωνία, Ην. Βασίλειο, Ε.Ε.).

Οι παράγοντες που εξηγούν τις αντίστοιχες στάσεις σχετίζονται με το εσωτερικό γίνεσθαι των παραπάνω χωρών και διαπιστώνεται ότι οι "ενθουσιώδεις" χώρες έχουν κοινά χαρακτηριστικά. Ωστόσο όλες οι κυβερνήσεις –με εξαίρεση τις ΗΠΑ– κατάφεραν να ενσωματώσουν τον όρο και μάλιστα πέτυχαν να καθορίσουν εθνικούς "δείκτες" με τους οποίους να ταυτιστεί η βιώσιμη ανάπτυξη. Μια βασική άποψη σε σχέση με την εφαρμογή της βιώσιμης

ανάπτυξης είναι να συνδεθεί η έννοια με ήδη εθνικά θεμελιωμένες ιδέες, εικόνες και προτεραιότητες.

Η συνταγματική δομή των κρατών είναι ένας άλλος παράγοντας που επηρεάζει την απόκριση των κυβερνήσεων. Οι ομοσπονδιακές χώρες έχουν μεγαλύτερες δυσκολίες να αναπτύξουν ουσιαστικές αποκρίσεις, γεγονός, που αποδίδεται στη στενότερη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ πολιτικών των χαμηλότερων του εθνικού επίπεδου και ισχυρών οικονομικών παραγόντων.

Αντίθετα μικρότερο ρόλο, παίζει το "*χρώμα*" των εκλεγμένων στην κυβέρνηση κομμάτων, παρότι η παράδοση στις αξίες της ισότητας και της συναίνεσης διαπιστώθηκε ότι είναι αποφασιστικός παράγων. Διαπιστώθηκε π.χ. ότι σοσιαλδημοκρατικά κόμματα στην προσπάθεια να αντιμετωπίσουν προβλήματα ανεργίας, παραμελούν τα ζητήματα περιβαλλοντικής προστασίας.

Η ύπαρξη περιβαλλοντικής πολιτικής πριν την Έκθεση Brundtland θα αναμενόταν να συμβάλλει θετικά. Όμως η σχέση μεταξύ επιτευγμάτων της περιβαλλοντικής πολιτικής και του ενθουσιασμού για τη βιώσιμη ανάπτυξη είναι διφορούμενη όπως αποδεικνύεται από τις περιπτώσεις Γερμανίας και Ην. Βασιλείου. Στο τέλος της δεκαετίας 1980 η Γερμανία θεωρείτο πρωτοπόρος στην εφαρμογή περιβαλλοντικών πολιτικών, σε αντίθεση με την Αγγλία. Την επόμενη δεκαετία όμως η σχέση αυτή αντιστράφηκε, με την Αγγλία να καταβάλλει μεγάλη προσπάθεια προς την κατεύθυνση της βιώσιμης ανάπτυξης.

Η οργάνωση των διοικητικών δομών παίζει μεγάλο ρόλο. Ένα αυστηρό διοικητικό πλαίσιο με σαφή, τομεακό διαχωρισμό αρμοδιοτήτων και σαφώς καθορισμένες αρμοδιότητες, όπως της Γερμανίας, έρχεται σε αντίθεση με τις διατομεακές προσεγγίσεις και τις συμμετοχικές διαδικασίες που προβλέπει η βιώσιμη ανάπτυξη και είναι αδύνατο να υιοθετήσει τις πρακτικές των "συμφώνων διαπραγμάτευσης μεταξύ δημόσιων αρχών και ιδιωτών που έχει υιοθετήσει η Ολλανδία.

Η πρωτοπορία στην υιοθέτηση περιβαλλοντικών πολιτικών δεν αποτελεί εγγύηση για διατήρηση αυτής της στάσης σε σχέση με τη βιώσιμη ανάπτυξη. Έτσι χώρες όπως η Γερμανία που προηγήθηκαν σε μέτρα ελέγχου αέριας ρύπανσης, ανακύκλωσης απορριμμάτων και κλιματικής αλλαγής στη συνέχεια εμφάνισαν σημαντική υστέρηση.

Τέλος, ως προς τις επιδόσεις τους σε σχέση με τη διεθνή περιβαλλοντική πολιτική οι Ολλανδία, Νορβηγία και Σουηδία κατατάσσονται στις "πρωτοπόρους" χώρες. Ακόμα μπορούν να διακριθούν δύο ομάδες κρατών αναφορικά με τη στάση τους απέναντι στις Ευρωπαϊκές πολιτικές. Εκείνα που εκπονούν "προωθημένες" στρατηγικές και χρησιμεύουν σαν παράδειγμα για τις διάφορες χώρες, ενώ εκείνα που προσανατολίζονται σε "προωθητικές" στρατηγικές έχουν στόχο να εξασφαλίσουν την υιοθέτηση των Ευρωπαϊκών περιβαλλοντικών πολιτικών από τις διάφορες χώρες.

Φτάνοντας στην τελική αποτίμηση της προσπάθειας διαπιστώνονται τα εξής:

- i. Ο βαθμός ενσωμάτωσης της οικονομίας και του περιβάλλοντος στη λήψη αποφάσεων μπορεί να κριθεί από το βαθμό στον οποίο τα διάφορα υπουργεία κατάφεραν να είναι οι δράσεις τους περιβαλλοντικά συμβατές, είτε από το βαθμό που η περιβαλλοντική διάσταση ενσωματώθηκε γενικότερα στη λήψη αποφάσεων. Και στις δύο περιπτώσεις προκύπτει ότι το αποτέλεσμα είναι περισσότερο θεωρητικό, παρά πρακτικό.
- ii. Πρόοδος στη σύνταξη σχεδίων και διακήρυξη πολιτικών, καθώς και σε διαδικασίες παρακολούθησης. Αν και τα μέσα διαφέρουν όλα συνδέονται με τη βιώσιμη ανάπτυξη. Οπωσδήποτε σημαντικό ρόλο έπαιξε η βελτίωση της ικανότητας μέτρησης των περιβαλλοντικών συνθηκών και παρακολούθησης των πολιτικών στην δεκαετία '80. Όμως οι μεταρρυθμίσεις αυτές δεν έχουν παγιωθεί.
- iii. Η συμμετοχή στη διαδικασία της λήψης αποφάσεων ευρύτερων κοινωνικών ομάδων και άνοιγμα κλειστών δικτύων πολιτικών έχουν διευθυνθεί. Επιχειρήσεις που μετέχουν σε δημόσιες δραστηριότητες και περιβαλλοντικές ομάδες δράσης έχουν αναπτύξει εταιρικές σχέσεις. Ωστόσο παρατηρούνται μεγάλες διαφοροποιήσεις μεταξύ κρατών ενώ διατυπώνεται το επιχείρημα ότι ο διάλογος και η διαπραγμάτευση καθιστούν πολυπλοκότερη τη λήψη αποφάσεων σε θέματα περιβάλλοντος, ενώ επιτρέπουν σε οικονομικούς δρώντες να καθυστερούν τις μεταρρυθμίσεις.
- iv. Η διεθνοποίηση της περιβαλλοντικής πολιτικής ήταν αξιοσημείωτη. Οι κυβερνήσεις οδηγήθηκαν σε διεθνείς συμφωνίες για την προστασία του παγκόσμιου περιβάλλοντος και υπήρξε διάδοση προσεγγίσεων και νεωτερισμών από τη μια εθνική νομοθεσία στην άλλη, παρά τις δυσκολίες όχι μόνο σε επίπεδο συμφωνιών αλλά λόγω του εμπορίου.
- v. Ως προς την αλλαγή των προτύπων, παραγωγής και κατανάλωσης μπορεί να λεχθεί ότι έχουν επιτευχθεί πάρα πολλά και συγχρόνως πολύ λίγα. Το βάρος της προσπάθειας έχει εντοπιστεί στην ενεργειακή επάρκεια και τη μείωση των συμβατικών ρυπαντικών φορτίων. Το γεγονός ότι απαιτούνται τεράστια οικονομικά και πολιτικά κόστη ώστε φιλόδοξα προγράμματα να μεταβάλλουν τα τρέχοντα πρότυπα, με αμφίβολα αποτελέσματα αποθαρρύνει τους πολιτικούς από την ανάληψη ουσιαστικής δράσης.

Σαν κατακλείδα της μελέτης οι συγγραφείς επιχειρούν μια κατ' αρχήν διατύπωση σκέψεων για το μέλλον των πολιτικών γύρω από τη βιώσιμη ανάπτυξη και συγκεκριμένα για τις πιθανότητες μακροχρόνιας βιωσιμότητάς τους. Η σχετικά γρήγορη ενσωμάτωση του όρου στην πολιτική ζωή των αναπτυσσόμενων χωρών και η μεγάλη σημασία που του αποδόθηκε, έστω και σε θεωρητικό μόνο επίπεδο, κατατάσσονται στα θετικά στοιχεία για το μέλλον. Η αποτίμηση, όμως, των μελετών περίπτωσης δείχνει μια αλλαγή στάσης μέσα στο χρόνο. Ενώ στη δεκαετία 1983-1993 σημειώθηκε πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τα θέματα της ανάπτυξης και του περιβάλλοντος, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας 1990 η στάση στα πλαίσια των Ηνωμένων Εθνών είχε αρκετά αλλάξει και διεπόταν από σκεπτικισμό.

Οποιαδήποτε προσπάθεια αποτίμησης του μέλλοντος της βιώσιμης ανάπτυξης πρέπει να λαμβάνει υπ' όψιν της τρία βασικά σημεία. Ότι περιλαμβάνει:

- Στόχους και αξίες που είναι συγχρόνως κανονιστικές αλλά και σχετικά ασαφείς,
- Ένα "πρόγραμμα" που επιβλήθηκε έξωθεν στις εθνικές κυβερνήσεις και
- Μια πολιτική στάση, που εξ αιτίας των δύο παραπάνω χαρακτηριστικών είναι χαλαρή σε ότι αφορά στην προσπάθεια για αλλαγή.

Συγχρόνως, όμως, διαπιστώθηκε από τις μελέτες περίπτωσης ότι, παρά τις περιορισμένες πρακτικές εφαρμογές, υπάρχει μια σοβαρή ευαισθητοποίηση του πολιτικού κόσμου και της κοινωνίας γύρω από τα θέματα αυτά, που εκδηλώνεται τόσο στο εσωτερικό των κρατών, όσο και στις σχέσεις μεταξύ τους. Στο εσωτερικό των κρατών παρατηρήθηκε ανάδυση νέων πολιτικών σχηματισμών, τα διάφορα κόμματα ευθυγραμμίζονται με συγκεκριμένες διαστάσεις της βιώσιμης ανάπτυξης ενώ τα ΜΜΕ και οι NGOs, στηριζόμενα στη συναινετική φύση των διεθνών συμφωνιών στα πλαίσια της UNCED, πιέζουν για παραπέρα δράση. Τέλος είναι προφανές, ότι ακόμα και αν υπάρξει η τάση να υποβαθμιστεί η σημασία της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης στα πλαίσια των Ηνωμένων Εθνών, λόγω και των διαφωνιών μεταξύ ΕΕ και ΗΠΑ, θα αναδυθεί ένας νέος όρος που θα ενσωματώνει ανάγκες και διεκδικήσεις των σύγχρονων κοινωνιών. Όλοι οι παραπάνω λόγοι οδηγούν τους συγγραφείς να θεωρήσουν ότι η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης θα επιβιώσει στο προσεχές μέλλον τουλάχιστον.

ΑΕΙΦΟΡΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Οι διαπιστώσεις του βιβλίου θα ήταν χρήσιμο να διερευνηθούν κατά ανάλογο τρόπο στην ελληνική πραγματικότητα. Στο πλαίσιο του παρόντος τεύχους, ειδικότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διερεύνηση της ικανότητας του σχεδιασμού του χώρου να ενσωματώσει και να προωθήσει τους στόχους και τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης. Γενικά τα συστήματα σχεδιασμού του χώρου παίζουν πρωταρχικό ρόλο στην προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης μέσω της ρύθμισης των χρήσεων γης, της προστασίας και ανάδειξης του περιβάλλοντος και της ολοκλήρωσης των τομεακών πολιτικών. Ωστόσο η ικανότητά τους να προωθήσουν τη βιώσιμη ανάπτυξη δεν εξαρτάται μόνο από τα ίδια αλλά από τις γενικότερες συνθήκες μέσα στις οποίες αναπτύσσονται.

Στη συνέχεια επιχειρείται η αποτίμηση της ικανότητας αυτής με βάση ερευνητικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν τα προηγούμενα χρόνια¹ και αναφορικά με τέσσερα γενικά χαρακτηριστικά του συστήματος χωρικού σχεδιασμού:

¹

- Κάρκα Ε. (1998) "Η αποτελεσματικότητα των βασικών θεσμών και εργαλείων χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού στην προώθηση των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης", Διεθνές Συνέδριο "Βιώσιμη Ανάπτυξη και Χωροταξική Οργάνωση του Ευρωπαϊκού χώρου", Ε.Μ.Π., Αθήνα.
- Wassenhoven L., Karka L. και Sapountzaki P. "Sustainability, Development and Spatial Planning in Europe - Greece" Routledge London.

- τη δομή και το γενικό προσανατολισμό του
- τους μηχανισμούς ολοκλήρωσης των πολιτικών
- το επίπεδο λήψης των αποφάσεων και
- τη συμμετοχικότητα

Παρενθετικά θα πρέπει να αναφερθεί ότι το ελληνικό σύστημα σχεδιασμού αποτελείται όχι μόνο από τα νομοθετήματα (Νόμους, Διατάγματα, Υπουργικές Αποφάσεις κ.λπ.) που αφορούν τον χωρικό σχεδιασμό αλλά και από τα σχέδια του οικονομικού προγραμματισμού, τις Ευρωπαϊκές πολιτικές και κανονισμούς που επηρεάζουν το σχεδιασμό του χώρου και τις σχετικές με τον τελευταίο ή την περιβαλλοντική προστασία αποφάσεις του ΣτΕ. Στα θεσμικά όργανα περιλαμβάνονται εκτός από το ΥΠΕΧΩΔΕ και το ΥΠΕΘΟ, τα δύο "περιφερειακά"² και τα τομεακά Υπουργεία, οι Γενικές Γραμματείες Περιφέρειας, οι Νομαρχιακές Αυτοδιοικήσεις και οι ΟΤΑ.

Αναφορικά με τη δομή και το γενικό προσανατολισμό του συστήματος σχεδιασμού διαπιστώνονται τα εξής σε ότι αφορά τη χρήση του όρου "βιώσιμη ανάπτυξη": η έννοια είναι πολύ πρόσφατη στο χώρο του ελληνικού συστήματος σχεδιασμού. Έχει κυρίως ενσωματωθεί σε κείμενα πολιτικών που αφορούν στο περιβάλλον και, λιγότερο αλλά με αύξουσα πορεία, τον πολεοδομικό και χωροταξικό σχεδιασμό. Η χρήση της στα κείμενα πολιτικών θα πρέπει να αποδοθεί στις επιρροές των ιδιωτών συμβούλων, των πανεπιστημίων, των επαγγελματικών οργανώσεων, του ΣτΕ και πάνω απ' όλα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στη νομοθεσία πρωτοεμφανίζεται, με έμφαση είναι αλήθεια, το 1997 στο Ν. 2508 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας. Ωστόσο επίκλησή της γίνεται και σε προηγούμενα νομοθετήματα που στοχεύουν στην αντιμετώπιση επί μέρους προβλημάτων προστασίας του περιβάλλοντος.

Γενικά διαπιστώνεται, ότι ο όρος "βιώσιμη ανάπτυξη" συνδέεται περισσότερο με την προστασία του περιβάλλοντος και τη διαχείριση των πόρων και δεν παραπέμπει σε μια ολιστική θεώρηση, με συνδυασμό κοινωνικών και πολιτικών στοιχείων με περιβαλλοντικά ζητήματα. Το συμπέρασμα αυτό συνάγεται κυρίως από τη μελέτη της ετήσιας έκθεσης της Επιτροπής Βιώσιμης Ανάπτυξης που εδρεύει στο ΥΠΕΧΩΔΕ και για την οποία γίνεται λόγος παρακάτω.

Η ικανότητα του συστήματος σχεδιασμού να εξασφαλίσει κάθετη και οριζόντια ολοκλήρωση των πολιτικών είναι από τις προϋποθέσεις-κλειδιά, αλλά και από τα δυσκολότερα σημεία στην προσπάθεια ενσωμάτωσης των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης.

Η οριζόντια ολοκλήρωση φαίνεται να παρουσιάζει τις μεγαλύτερες δυσκολίες. Οποσδήποτε η ύπαρξη ενός υπουργείου, αρμόδιου για τη διαχείριση και προστασία του περιβάλ-

▪ Sapountzaki P. και Karka L. (2001) "The element of sustainability in the Greek statutory Spatial Planning System: A real operational concept or a political declaration?" *European Planning Studies*, Vol. 9, No 3.

λοντος, τον πολεοδομικό και χωροταξικό σχεδιασμό και τα δημόσια έργα μπορεί να θεωρηθεί σαν μια προσπάθεια να συνδεθούν οι πολιτικές για το περιβάλλον, τις χρήσεις γης και τη μεταφορική υλοδομή. Είναι ωστόσο γνωστό πόσο μικρή είναι η συσχέτιση της τρίτης πολιτικής με τις δύο πρώτες, όπως και το πόσο καθοριστική για την εξέλιξή τους είναι η βούληση του ΥΠΕΘΟ και σε ορισμένες περιπτώσεις των τομεακών Υπουργείων. Επιπλέον δεν έχουν υπάρξει θεσμικά κατοχυρωμένες ειδικές μονάδες οριζόντιου συντονισμού. Η ενσωμάτωση των τομεακών πολιτικών στο χωρικό σχεδιασμό επιχειρείται με το σχηματισμό διϋπουργικών επιτροπών ή μέσω των συμμετοχικών διαδικασιών κατά την διαδικασία έγκρισης σχεδίων ή προγραμμάτων.

Θετικό βήμα προς την κατεύθυνση του συντονισμού των πολιτικών αποτελεί το σύστημα των συντονιστικών οργάνων που προβλέπει ο Ν. 2742/1999 για το Χωροταξικό Σχεδιασμό και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη. Αντίθετα δυσμενής ήταν η εξέλιξη του εθνικού συντονιστικού μηχανισμού για τη βιώσιμη ανάπτυξη που προσπάθησε να προωθήσει το ΥΠΕΧΩΔΕ μετά τη Διάσκεψη του Ρίο. Στόχος της ήταν να κινήσει το ενδιαφέρον και τη συμμετοχή των συναρμοδίων Υπουργείων και δημόσιων οργανισμών και να συνεργαστεί με κοινωνικές ομάδες πίεσης. Ο μηχανισμός αυτός δεν στηρίχθηκε αποτελεσματικά, ιδιαίτερα ως προς το απαραίτητο προσωπικό, με αποτέλεσμα να περιοριστεί στη σύνταξη του ετήσιου απολογισμού για την πρόοδο στα θέματα της βιώσιμης ανάπτυξης, συλλέγοντας την απαραίτητη πληροφορία από τις κατά περίπτωση αρμόδιες υπηρεσίες.

Ένας σημαντικός συντονιστικός μηχανισμός, τόσο οριζόντιος όσο και κάθετος, είναι τα ΚΠΣ, τα οποία μέσω των περιφερειακών ή τομεακών υποπρογραμμάτων συνδέουν τα διαφορετικά Υπουργεία και τα επίπεδα της Κυβέρνησης σ' ένα αυστηρά ελεγχόμενο πρόγραμμα επενδύσεων.

Κάθετη ολοκλήρωση: η προσπάθεια να διασφαλιστεί ο συντονισμός των διαφορετικών επιπέδων της κυβέρνησης συστηματοποιήθηκε τη δεκαετία του '80. Η εξασφάλιση της συνοχής των αναπτυξιακών πολιτικών από το εθνικό στο τοπικό επίπεδο ήταν η βασική αρχή που υπαγόρευσε το ιεραρχικό σύστημα των αντίστοιχων προγραμμάτων. Ανάλογες δομές προβλέφθηκαν και για τον πολεοδομικό και χωροταξικό σχεδιασμό. Οι νόμοι 2508/1997 και 2742/1999 διατηρούν την ιεράρχηση των σχεδίων, η οποία είναι βασικής σημασίας για τη διασφάλιση της συνοχής των πολιτικών ειδικά στις νέες συνθήκες διοικητικής αποκέντρωσης και ενίσχυσης του 1ου και 2ου βαθμού αυτοδιοίκησης.

Το τρίτο θεμελιώδες στοιχείο για την ικανότητα του συστήματος σχεδιασμού να εφαρμόσει την αειφορικότητα σε πράξη είναι *το επίπεδο λήψης αποφάσεων*. Η γενική διαπίστωση είναι ότι τα συστήματα που έχουν μεταφέρει πολλές αρμοδιότητες στο τοπικό επίπεδο εξασφαλίζουν ψηλότερα επίπεδα δημοκρατίας στη λήψη αποφάσεων από τα περισσότερο συγκεντρωτικά συστήματα. Η περιφέρεια θεωρείται στοιχείο κλειδί στην επιδίωξη της αειφορικότητας καθώς (ανάλογα βέβαια και με το πώς έχει καθοριστεί) αποτελεί μια λειτουργι-

κή χωρική ενότητα στην οποία οι πόροι μπορούν να εκτιμηθούν και να διαχειριστούν.

Το ελληνικό σύστημα σχεδιασμού είναι ιδιαίτερα συγκεντρωτικό, αν και τα τελευταία χρόνια γίνονται σημαντικές προσπάθειες αποκέντρωσης και ενίσχυσης των χαμηλότερων επιπέδων. Στις προσπάθειες αυτές συγκαταλέγονται η δημιουργία του 2 βαθμού αυτοδιοίκησης, η αναδιάρθρωση δήμων και κοινοτήτων και η μεταφορά αρμοδιοτήτων στις Περιφέρειες.

Το ζήτημα της λήψης αποφάσεων παραπέμπει μοιραία και στο ζήτημα της συμμετοχής του κοινού στη διαδικασία αυτή. Οι μεταρρυθμίσεις στην τοπική αυτοδιοίκηση και ορισμένοι νέοι μηχανισμοί ενημέρωσης και συμμετοχής στη διαδικασία σχεδιασμού συνετέλεσαν σε μια μεγαλύτερη δυνατότητα παρέμβασης σ' αυτόν οργανωμένων ομάδων και κοινού. Πρόκειται κυρίως για την ΚΥΑ 75308/90 περί δημοσιοποίησης των Μελετών Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων μεγάλων έργων η οποία εισήγαγε γι' αυτές τις μελέτες μια διαδικασία συμμετοχής ανάλογη με εκείνη των πολεοδομικών σχεδίων. Οι συμμετοχικές διαδικασίες θεωρούνται επίσης σημαντικές στις διάφορες φάσεις εκπόνησης των χωροταξικών μελετών, με κύριο παράδειγμα τα εκπονούμενα χωροταξικά αλλά συνήθως δεν καταλήγουν σε παραγωγικά αποτελέσματα.

Στην Ελληνική πραγματικότητα περισσότερο πρακτική σε αποτέλεσμα αποδεικνύεται η άτυπη συμμετοχή. Το πολιτικό και διοικητικό σύστημα ευνοούν τη συμμετοχή μέσω άτυπων διαδικασιών που αν και με έλλειμμα διαφάνειας και ανεξαρτησίας από πολιτικά κόμματα, διατηρούν πρωτεύοντα ρόλο στη διαμόρφωση και εφαρμογή του σχεδιασμού του χώρου.

ΑΠΟΨΕΙΣ

Ο σχεδιασμός, ως διαδικασία αναζήτησης των κατάλληλων δράσεων για την επίτευξη επιθυμητών στόχων, είναι άρρηκτα συναρτημένος με το ευρύτερο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό γίγνεσθαι που καθορίζει το γενικό και ειδικό του πλαίσιο, δηλαδή το ποιος και με ποιον τρόπο και για ποιο σκοπό καθορίζει τους στόχους, τις αρχές, τα μέσα και τους μηχανισμούς δράσης. Στο βαθμό που ο σχεδιασμός συγκροτείται και εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο πολιτικής (policy) και δράσης μπορεί, εφόσον εφαρμόζεται, να καταστεί επιχειρησιακό και αποτελεσματικό εργαλείο.

Στο πλαίσιο αυτό ο χωρικός σχεδιασμός θεωρείται ότι αντανακλά σε μεγάλο βαθμό τους προβληματισμούς και τις προτεραιότητες της σύγχρονης κοινωνίας για τα θέματα της ανάπτυξης και της οργάνωσης των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, υποδομών και οικισμών στο χώρο, την ανάπτυξη της περιφέρειας και την οργάνωση των αστικών κέντρων. Ωστόσο, επειδή ο χωρικός σχεδιασμός παρεμβαίνει σε ανθρώπινα και φυσικά συστήματα που είναι δυναμικά και εξελίσσονται, και επειδή το ευρύτερο πλαίσιο μεταλλάσσεται, παρουσιάζεται η ανάγκη συνεχούς προσαρμογής του σχεδιασμού ως προς τον σκοπό, το εύρος και το βάθος (ή την ένταση) των δράσεων. Μάλιστα σε εποχές, όπως η σημερινή, έντονου προβληματισμού για τους στόχους και προτεραιότητες της ανάπτυξης και τους μηχανισμούς διαχείρισής της, αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον η αναζήτηση του ρόλου και του χαρακτήρα του χωρικού σχεδιασμού.

Το περιοδικό **αιχώρος**, στην προσπάθειά του να ενισχύσει το σχετικό επιστημονικό διάλογο, φιλοξενεί στο ειδικό αυτό τμήμα τις απόψεις, τις σκέψεις και τους προβληματισμούς επιλεγμένων στοχαστών από το διεθνή και ελληνικό χώρο. Όσον αφορά το είδος των κειμένων, η γενική έμφαση είναι στις συνεντεύξεις, κυρίως λόγω της ζωντάνιας που χαρακτηρίζει τον προφορικό λόγο.

Η πρώτη σειρά των "Απόψεων" είναι αφιερωμένη στο ρόλο και το χαρακτήρα του σύγχρονου σχεδιασμού με βάση τις συνεντεύξεις που παραχωρήθηκαν στο πλαίσιο του συνεδρίου της Ένωσης Ευρωπαϊκών Σχολών Σχεδιασμού (Association of the European Schools of Planning, AESOP) που διοργανώθηκε από το ΤΜΧΠΠΑ με θέμα "Σχεδιασμός στις Συνοριακές Περιοχές" και πραγματοποιήθηκε τον Ιούλιο του 2002 στο Βόλο. Οι συνεντεύξεις ουσιαστικά ήταν ανοικτές, ωστόσο για λόγους διευκόλυνσης της διαδικασίας επιλέχθηκαν τα ακόλουθα πέντε βασικά ερωτήματα:

1. Υπάρχει μια κρίση της εμπιστοσύνης στο σχεδιασμό ως αποτέλεσμα του μειωμένου ρόλου

- του κράτους και της αυξανόμενης έμφασης στην αγορά; Ποιος είναι ο ρόλος του πολεοδόμου - χωροτάκτη σ' ένα τέτοιο πλαίσιο;
- 2.Υπάρχουν στοιχεία ότι σήμερα τα δρώντα υποκείμενα που διαδραματίζουν ένα σημαντικό ρόλο στη χωρική ανάπτυξη βρίσκονται (και συχνά λειτουργούν) έξω από τις επίσημες δομές και σχέδια. Πώς επιδρούν οι εξελίξεις αυτές στο σχεδιασμό;
 - 3.Δεδομένου του κρίσιμου ρόλου της εκπαίδευσης, τι είναι/πρέπει να είναι τα κύρια χαρακτηριστικά των σύγχρονων προγραμμάτων σπουδών σχεδιασμού;
 - 4.Ποιες καινοτόμες ιδέες έχουν εφαρμοστεί/θα μπορούσαν να εφαρμοστούν στο σχεδιασμό τα τελευταία χρόνια;
 - 5.Ειδικό ερώτημα για τους Ευρωπαίους:
 - α.Υπάρχει μια επιρροή της Ευρωπαϊκής Προοπτικής Χωρικής Ανάπτυξης (ΕΠΧΑ, European Spatial Development Perspective, ESDP) στο χωρικό σχεδιασμό στις ευρωπαϊκές χώρες και περιφέρειες;
 - β.Πώς επιτυγχάνουμε τις συνέργιες μεταξύ των διάφορων τοπικών/περιφερειακών πρωτοβουλιών σε μια ευρωπαϊκή κλίμακα;

Η οργάνωση και επιμέλεια των συνεντεύξεων έγινε από τους Αλέξη Δέφνερ και Χάρη Κοκκώση ενώ οι απομαγνητοφωνήσεις και η μετάφραση από τη Μαρία Βρασίδα (υπ. διδάκτωρ, ΤΜΧΠΠΑ).

Συνέντευξη με τον *Louis Albrechts*

Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Louvain, Βέλγιο

"... ο σχεδιασμός θεωρείτο ότι μπορεί να οργανώσει και να παράγει έναν καλύτερο κόσμο και καλύτερο περιβάλλον. Η πραγματικότητα όμως είναι διαφορετική..."

(*L. Albrechts*)

Κοκκώσης: Παρατηρείται ένας συνεχώς μειούμενος ρόλος για το σχεδιασμό αλλά ταυτόχρονα ένας αυξανόμενος αριθμός ευκαιριών. Όλο και περισσότερο ο σχεδιασμός γίνεται μία κεντρική πλατφόρμα είτε προέρχεται από μια τομεακή οπτική, όπως η αγροτική πολιτική και η μετατόπισή της προς μία πολιτική υπαίθρου, είτε όχι. Ο σχεδιασμός επαναανακαλύπτεται ως μηχανισμός συντονισμού των δρώντων και εμπλεκόμενων, ως μηχανισμός δημιουργίας και ιεράρχησης προτεραιοτήτων, όχι με έναν τρόπο επίσημο όπως γινόταν μέχρι τώρα, αλλά πιο ελεύθερα. Θα θέλαμε να έχουμε τη γνώμη σας πάνω σε αυτό.

Albrechts: Θα ήταν σκόπιμο να εξεταστεί η ερώτησή σας ιστορικά. Τη δεκαετία του '60 ο σχεδιασμός αντιμετωπιζόταν ως εργαλείο που συνέβαλε στη δημοκρατία, είχε ενδιαφέρον και συμβολή στην οικονομική ανάπτυξη και αντανάκλασε τις νέες-φιλελεύθερες ιδέες. Στη δεκαετία του '80 ο σχεδιασμός θεωρήθηκε συχνά ως ενοχλητικό εμπόδιο στην ελευθερία του καθένα και στη λειτουργία της ελεύθερης αγοράς (ή ακόμα και ως δομικά ασυμβίβαστος με αυτήν). Στη δεκαετία του '90 είχαμε μια στροφή, οι άνθρωποι συνειδητοποίησαν ότι η πολεοδομία και χωροταξία ήταν απαραίτητα εργαλεία για την αντιμετώπιση των προβλημάτων στις αστικές περιοχές που δεν μπορούσαν να αντιμετωπιστούν με αποσπασματικά μέσα όπως π.χ. μόνο με διαχείριση της κυκλοφορίας. Ο σχεδιασμός, είχε να αντιμετωπίσει την πρόκληση να συμβάλει στη λύση αυτών των προβλημάτων. Το 2000 πλέον, όπως έχω διαπιστώσει από διάφορα μέρη, η επίδραση του σχεδιασμού μειώνεται και πάλι. Σε έναν ορισμένο βαθμό αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο σχεδιασμός δεν "παρέδωσε αυτά που υποσχέθηκε". Στη δε-

καετία του '60 ο σχεδιασμός θεωρείτο ότι μπορεί να οργανώσει και να παράγει έναν καλύτερο κόσμο και καλύτερο περιβάλλον. Η πραγματικότητα όμως είναι διαφορετική καθώς το κράτος έχασε τον καθοριστικό του ρόλο και ο ιδιωτικός τομέας απέκτησε πολύ μεγαλύτερη επιρροή. Ταυτόχρονα άλλοι επιστημονικοί τομείς απέκτησαν μεγαλύτερη σημασία, όπως για παράδειγμα οι ευρωπαϊκοί κανονισμοί κατέστησαν το περιβάλλον πολύ σημαντικό, η σύγχρονη οικονομία ανέδειξε τον σημαντικό ρόλο των μεταφορών, κ.ο.κ.. Τελευταία, ο σχεδιασμός, και ιδίως η πολεοδομία-χωροταξία πιστεύει ότι ως κινητήρια δύναμη του δημόσιου τομέα μπορεί να δώσει τις λύσεις για τα προβλήματα αυτά, αλλά συνεχώς απομονώνεται. Φαίνεται ότι είναι ιδιαίτερα δύσκολο για τους παραδοσιακούς πολεοδόμους χωροτάκτες να δεχθούν ότι θα έχουν και άλλοι δικαίωμα λόγου στη χωροταξία διότι στο φυσικό σχεδιασμό ο πολεοδόμος-χωροτάκτης αποφασίζει για όλα. Θα πρέπει να γίνει αντιληπτό όμως ότι και άλλοι επιστημονικοί χώροι μπορούν να συμβάλλουν όπως η πολεοδομία-χωροταξία μπορεί να συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη γενικότερα. Οι πολεοδόμοι-χωροτάκτες που δουλεύουν με τον παραδοσιακό τρόπο δεν μπορούν να προσφέρουν λύσεις. Πρέπει να υπάρξει συνεργασία επί ίσοις όροις με τους υπόλοιπους τομείς γύρω από το τραπέζι έτσι ώστε η οικονομία να έχει φωνή, ο σχεδιασμός να έχει φωνή, οι περιβαλλοντολόγοι να έχουν φωνή, οι κοινωνιολόγοι να έχουν φωνή ώστε τα προβλήματα να λυθούν μέσω μιας επικοινωνιακής διαδικασίας των διαφορετικών ειδικοτήτων σε ένα κλίμα συνεργασίας.

Κοκκώσης: Ποιές είναι οι βασικές γνώσεις και εργαλεία που θα έπρεπε να κατέχει ο πολεοδόμος-χωροτάκτης;

Albrechts: Η ικανότητα για επικοινωνία γίνεται πολύ σημαντική αλλά υπάρχουν και άλλες ιδιότητες. Χρειάζεται τεχνική κατάρτιση εάν θέλουμε να ακολουθήσουμε τις βέλτιστες λύσεις, δημιουργικότητα για να σχεδιάσουμε ένα καλύτερο και πιο δίκαιο μέλλον. Αλλά ο σχεδιασμός έχει άμεση σχέση με την πολιτική και έχει καταλυτικό ρόλο στο να βοηθήσει στη άρθρωση και διατύπωση αποφάσεων. Εάν εργάζεστε με προοπτική στο μέλλον, εργάζεστε για το καλύτερο μέλλον της πόλης ή της περιοχής. Μέσω μιας επικοινωνιακής διαδικασίας η κοινωνία αποφασίζει για που στοχεύει στο μέλλον και τι πρέπει να γίνει για να πραγματοποιηθεί αυτό το καλύτερο μέλλον για την πόλη ή την ευρύτερη περιοχή. Μέσα από αυτή τη διαδικασία λαμβάνονται οι αποφάσεις για το είδος της οργάνωσης (θεσμών) που απαιτούνται, τις δομές και τις προϋποθέσεις προκειμένου να πραγματοποιηθεί η εικόνα που έχουμε δημιουργήσει. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να ληφθούν συχνά ιδιαίτερα σκληρές αποφάσεις πολιτικής όπως για παράδειγμα λιγότερα αυτοκίνητα στην πόλη, περισσότερο πράσινο, ή ακόμα και διαφορετική πληθυσμιακή πυκνότητα.

Ο σχεδιασμός οφείλει επίσης να "παραδώσει" τα αγαθά που υποσχέθηκε. Ο σχεδιασμός πρέπει να είναι επιχειρησιακός και προσανατολισμένος στη δράση. Δεν αρκεί πλέον να γίνει ένα σχέδιο, πρέπει και να εφαρμοστεί και αυτό σημαίνει ότι πρέπει να υπάρξει συνεργ-

γασία με τους αρμόδιους για την εφαρμογή και αυτοί θα πρέπει να συμπεριλαμβάνονται στη διαδικασία του σχεδιασμού. Διαφορετικά εάν δεν έχουν την αίσθηση του πλαισίου, και την αίσθηση της διαδικασίας, πώς είναι δυνατόν να περιμένουμε να έχουν την ευαισθησία που απαιτείται για να υλοποιήσουν το σχέδιο και να εφαρμόσουν τις ιδιομορφίες του. Η δημιουργία της εικόνας του μέλλοντος είναι μέρος της διαδικασίας και χρειάζεστε δημιουργικότητα για να γίνει, αλλά χρειάζεστε επίσης την τεχνική ικανότητα για την αναπαραγωγή μίας εικόνας με φυσικές δομές. Η εικόνα πρέπει να διαπραγματεύεται την ισότητα, τη βιώσιμη ανάπτυξη, και άλλα, και στη συνέχεια θα πρέπει να μεταφραστεί. Η εικόνα πρέπει να μεταφραστεί σε συγκεκριμένες στρατηγικές, φυσικές δομές, θεσμούς, και χωρικές οργανώσεις.

Κοκκώσης: Αυτό παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, ιδιαίτερα τώρα που στην Αθήνα υπάρχει μία μεγάλη συζήτηση για τους Ολυμπιακούς Αγώνες. Η αρχική ιδέα ήταν να χρησιμοποιηθούν οι Ολυμπιακοί Αγώνες ως πλαίσιο-βάση για την κινητοποίηση της κοινωνίας, ώστε να δημιουργηθεί ένα όραμα και να οργανωθεί η πόλη με τέτοιο τρόπο ώστε να κατακτήσει μια καλύτερη θέση διεθνώς, όπως στην περίπτωση της Βαρκελώνης. Αυτό που είδαμε ήταν ότι η περίπτωση της Αθήνας ήταν διαφορετική διότι δεν ήμασταν αρκετά επιχειρησιακοί. Λειτουργούμε με έναν πολύ ξεπερασμένο και παλαιομοδίτικο τρόπο δημιουργώντας σχέδια κ.λπ. και δεν αφιερώσαμε αρκετό χρόνο για να προβληματιστούμε σε σχέση με την πρακτική και τα εργαλεία. Στερούμαστε των κινητηρίων δυνάμεων, ισχυρών πολιτικών, οραματιστών που θα κινητοποιήσουν την κοινωνία, αν και υπάρχουν πάντα οι πολιτικοί οι οποίοι όμως δεν έχουν πάντα μεγάλη επιρροή. Τέλος θα έλεγα ότι στερούμαστε των συγκυριών και των ευκαιριών που υπήρχαν στη Βαρκελώνη όπου κινητήρια δύναμη ήταν η ίδια Καταλωνική κοινότητα που θέλησε να διεκδικήσει την ταυτότητά της ως ξεχωριστή από αυτή του υπόλοιπου κράτους και βρήκε τους Ολυμπιακούς Αγώνες ως κατάλληλη ευκαιρία. Η Αθήνα είναι τελείως διαφορετική περίπτωση.

Albrechts: Οι πολίτες θα πρέπει να είναι υπερήφανοι για την πόλη τους: αυτό μας έχει διδάξει η εμπειρία της Βαρκελώνης και η Ελλάδα (και η Αθήνα) έχει μια πλούσια ιστορική παράδοση για την οποία μπορεί να είναι υπερήφανη. Ένα καλό παράδειγμα είναι η προσοχή που δίνει η Ιταλία στις πόλεις της. Ιστορικά η Ελλάδα είχε μια βαθιά επιρροή στην Ιταλία. Ενδεχομένως να είστε ανοικτοί αυτή τη φορά σε κάποια Ιταλική επιρροή.

Κοκκώσης: Η διαφορά στην Αθήνα είναι ότι δεν υπάρχει πίστη στην πολιτική και δεν υπάρχει αποτελεσματικός μηχανισμός για τον σχεδιασμό.

Δέφνερ: Υπάρχει επίσης ένας ψυχολογικός παράγοντας: οι περισσότεροι άνθρωποι ζουν στην Αθήνα επειδή εκεί είναι οι καλύτερες δουλειές και όχι επειδή την επιλέγουν ως επιθυμητή πόλη. Αυτός ο παράγοντας εξαρτάται και από το μέρος της πόλης όπου ζει κανείς, αν

και υπάρχουν μερικές πρόσφατες αλλαγές στην πόλη π.χ. το μοναδικό ψυχαγωγικό πάρκο (λούνα παρκ) βρίσκεται σε μια από τις "φτωχές" περιοχές, ένας από τους λόγους είναι η ύπαρξη ελεύθερου χώρου.

Κοκκώσης: Θα θέλαμε να σχολιάσετε το Ευρωπαϊκό Σχέδιο Χωρικής Ανάπτυξης και τη συμβολή του στην αναδιάρθρωση του ευρωπαϊκού χώρου. Από ότι φαίνεται από τη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχουν επιφυλάξεις για την αποτελεσματικότητά του και ακόμη και η Επιτροπή δεν φαίνεται να είναι πεισμένη για το πού θα πρέπει να κατευθύνεται παρόλο που έχει υιοθετήσει ένα πρόγραμμα δράσης το ESPON, που και αυτό έχει αναχθεί στην αναζήτηση ενός Παρατηρητηρίου για τη Χωροταξία, μόνο. Ποιός θα έπρεπε να είναι ο ρόλος ενός "οράματος χωρικής ανάπτυξης" για την Ευρώπη;

Albrechts: Πριν από το ΕΣΧΑ όλοι είχαμε κάποια μορφή ευρωπαϊκού σχεδιασμού αλλά ο σχεδιασμός θεωρείτο αυτονόητος, ήταν κατακερματισμένος, ασυντόνιστος, και διασκορπισμένος μέσα στις τομεακές πολιτικές (γεωργία, μεταφορές). Κανείς δεν μιλούσε για τις χωρικές επιπτώσεις των Διαρθρωτικών Ταμείων ή της αγροτικής πολιτικής και κανένας δεν προσπάθησε να συνδέσει αυτούς τους τομείς. Κατά τη γνώμη μου, το θετικό στοιχείο του ΕΣΧΑ είναι (και ξεκίνησε με το Europe 2000, και το Europe 2000+) ότι θα μπορούσε να λειτουργήσει ως μέσο για τη σύνδεση των διαφορετικών Ευρωπαϊκών πολιτικών και θα μπορούσε να ενισχύσει τη συνεργασία μεταξύ των διαφόρων πολιτικών. Γιατί να μην συνδεθεί η αγροτική πολιτική με την πολιτική των Διαρθρωτικών Ταμείων και να εντοπιστεί ο βαθμός στον οποίο μπορούν να συμπράξουν. Αυτό φυσικά σημαίνει, ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα χρησιμοποιήσει το ΕΣΧΑ ως πλαίσιο και θα προσπαθήσει να προσαρμόσει τις διαφορετικές πολιτικές της μέσα σε αυτό το πλαίσιο. Όταν ήμουν σύμβουλος για την Ευρωπαϊκή Επιτροπή είχα μιλήσει σε όλες τις Γενικές Διευθύνσεις και είχα προσπαθήσει να εξηγήσω το ΕΣΧΑ, τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει για κάποια Γενική Διεύθυνση αλλά και να διαπιστώσω μέχρι ποιο σημείο το ΕΣΧΑ (που δεν ήταν επίσημο κείμενο της Ευρωπαϊκής Ένωσης) θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και να ενσωματώσει τις πολιτικές και τα διαφορετικά προγράμματα της κάθε Γενικής Διεύθυνσης. Συμμετείχα για πρώτη φορά σε κάποιες από τις διυπηρεσιακές συναντήσεις των Γενικών Διευθύνσεων και παρατήρησα ότι υπήρχε προθυμία στο να αποδεχτούν ότι οι πολιτικές τους είχαν έναν αντίκτυπο πέρα από τον τομέα τους και ότι μπορεί να είναι ενδιαφέρον να συσχετιστούν οι πολιτικές μεταξύ τους. Είναι σαφές ότι εάν το ΕΣΧΑ θέλει να έχει έναν ευρύτερο αντίκτυπο πρέπει αρχικά να έχει αντίκτυπο μέσα στην Ε.Ε. και η Ένωση πρέπει να αποδείξει ότι είναι σε θέση να χρησιμοποιήσει το ΕΣΧΑ ως πλαίσιο για τις πολιτικές της. Πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι οι εθνικές επιπτώσεις του ΕΣΧΑ είναι μάλλον περιορισμένες. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, το ΕΣΧΑ χρησιμοποιείται ως πρόσχημα για την υποστήριξη του περιφερειακού σχεδιασμού, αλλά αυτό θα συνέβαινε ακόμα και χωρίς το ΕΣΧΑ. Στις

περισσότερες χώρες ένας πολύ περιορισμένος κύκλος ανθρώπων γνωρίζει για το ΕΣΧΑ και η πλειοψηφία των πολιτικών δεν γνωρίζει τίποτα για αυτό. Με είχαν καλέσει στη Σκανδιναβία για να παρουσιάσω στοιχεία του ΕΣΧΑ, όπου εμφανίστηκε για τις διαλέξεις ένας ικανοποιητικός αριθμός ακροατών (100-150) αλλά οι περισσότεροι από αυτούς ανήκαν στην επιστημονική κοινότητα και ήταν ήδη πεπεισμένοι για το περιεχόμενό του και τη χρησιμότητά του.

Προσωπικά πιστεύω ότι κάποια μορφή σχεδιασμού που δεν αποτελεί απειλή σε καμία από τις χώρες και είναι σε θέση να αντιμετωπίσει τα προβλήματα τα οποία οι χώρες από μόνες τους δεν είναι ικανές να αντιμετωπίσουν ή να λύσουν, μπορεί είναι χρήσιμος σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Εάν εξετάσουμε την οικολογία: η οικολογία και η φύση είναι διασυννοριακές εξορισμού. Πολλά οικολογικά προβλήματα που αντιμετωπίζουμε σήμερα δεν προκύπτουν σε μία μόνο χώρα αλλά σε διαφορετικές περιοχές. Όπως επίσης αντίστοιχα μια ευρωπαϊκή οπτική σχετικά με τη διασυννοριακή υποδομή (για παράδειγμα για τα τραίνα υψηλής ταχύτητας) είναι αναμφισβήτητη χρήσιμη.

Κοκκώσης: Ίσως και να μην είναι απαραίτητο να υπάρξει ένα γενικό σχέδιο. Οι ΗΠΑ δεν είχαν ποτέ ένα στρατηγικό όραμα για όλες τις Πολιτείες και του τρόπου που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους.

Albrechts: Έχουν όμως στρατηγικά οράματα για τις υποδομές τους. Όπως ανέφερα ήδη, ένα τέτοιο όραμα έχει σαφείς χωρικές επιπτώσεις που πιστεύω ότι είναι πολύ σημαντικό να ληφθούν υπόψη και σίγουρα αυτό δεν πρέπει να αφορά μόνο τους συγκοινωνιολόγους.

Κοκκώσης: Παρατηρούμε όλο και περισσότερο την ανάγκη να εφεύρουμε νέους μηχανισμούς για την αντιμετώπιση των προβλημάτων χωρικής ανάπτυξης σε κάποιες ειδικές περιοχές.

Albrechts: Πιστεύω ότι οφείλουμε να γνωρίζουμε καλά ως πολεοδόμοι-χωροτάκτες ότι πολύ λίγα προβλήματα μπορούν να επιλυθούν σε τοπικό επίπεδο. Πολλά προβλήματα έχουν μια περιφερειακή ή εθνική διάσταση, είναι λοιπόν ιδιαίτερα σημαντικό οι τοπικοί πολεοδόμοι-χωροτάκτες να συλλαμβάνουν αυτήν την μεγαλύτερη διάσταση και να την ενσωματώνουν στην εργασία που κάνουν. Αυτό σημαίνει ότι και στις τοπικές διαδικασίες είναι απαραίτητο να ενσωματωθούν οι εμπλεκόμενοι που είναι κυρίως ενεργοί σε περιφερειακό ή ακόμα και εθνικό επίπεδο.

Κοκκώσης: Παρατηρούμε όμως ότι σε πολλές χώρες, όπως π.χ. στο Ηνωμένο Βασίλειο ο σχεδιασμός ασκείται κυρίως στο χαμηλότερο επίπεδο.

Albrechts: Νομίζω ότι πρέπει να προσέξουμε ιδιαίτερα ότι στο Η.Β. (όπως και σε άλλες χώ-

ρες) είναι σαφές ότι η εθνική κυβέρνηση δεν ήταν ικανή να λύσει ορισμένα ειδικά προβλήματα. Αυτό που έκανε η κεντρική κυβέρνηση ήταν να μεταθέσει τις ευθύνες στις περιφέρειες ή στις τοπικές αυτοδιοικήσεις.

Κοκκώσης: Αυτό απαιτεί μια νέα ευαισθησία για να είναι σε θέση κάποιος να πάρει το μέλλον του στα χέρια του.

Albrechts: Το πρόβλημα είναι ότι υπάρχουν πολλές χώρες που δεν έχουν τις νομικές, θεσμικές παροχές σε περιφερειακό επίπεδο. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να ενισχυθεί η δυνατότητα τους πολιτικά και διοικητικά-οργανωτικά για να αναδειχθεί και η περιφερειακή διάσταση του σχεδιασμού.

Κοκκώσης: Αυτό που παρατηρείται συχνά είναι ότι καθυστερεί η ανάπτυξη τέτοιων συστημάτων και δυνατοτήτων ώστε τελικά όταν γίνεται η αλλαγή έχουν αλλάξει οι δυναμικές και οι "όροι του παιχνιδιού".

Albrechts: Δεν είναι αυτή η διαφορά μεταξύ κυβέρνησης και διακυβέρνησης στην οποία αναφέρθηκα παραπάνω; Θα πρέπει να δημιουργηθούν συστήματα όπου οι άνθρωποι μπορούν να αρχίσουν να συνεργάζονται χωρίς επίσημες δομές γιατί πιστεύω ότι δεν είναι απαραίτητο όλα να έχουν μια επίσημη δομή, τουλάχιστον στο ξεκίνημά τους. Αντιμετωπίζοντας τα προβλήματα, οι προκλήσεις μπορούν να υπάρξουν με έναν άτυπο τρόπο αλλά από ένα σημείο και μετά χρειάζονται οι επίσημες δομές. Όταν βρεθεί συγκεκριμένος τρόπος συνεργασίας και επίλυσης από κοινού των προβλημάτων, ενισχύεται η εμπιστοσύνη, η αμοιβαία κατανόηση και είναι πλέον εφικτό να γίνει προσπάθεια να ενσωματωθούν όλα αυτά σε μια επίσημη δομή. Θα πρέπει να γνωρίζουμε όμως, ότι οι επίσημες δομές είναι πολύ δύσκολο να αλλάξουν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι στη Γερμανία ή στο Ην. Βασίλειο όπου έχουν θεμελιωθεί παραδοσιακές δομές και εκ των υστέρων αναγκάστηκαν να δημιουργήσουν νέες δομές έξω από τις παραδοσιακές, αλλά είναι πολύ ακριβό, δηλαδή να υπάρξουν δύο δομές για τον ίδιο σκοπό.

Κοκκώσης: Στην Ελλάδα κάνουμε το ίδιο και δημιουργεί και εδώ πολλά προβλήματα. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να σας ευχαριστήσω για αυτή την πολύ ενδιαφέρουσα συζήτηση σχετικά με το σύγχρονο ρόλο του σχεδιασμού.

Συνέντευξη με την *Patsy Healey* Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο του Newcastle

"...Η συζήτηση για την κρίση στο σχεδιασμό αντιπροσωπεύει μία πολύ περιορισμένη θεώρηση του θέματος. Ο σχεδιασμός και οι διαδικασίες διακυβέρνησης βρίσκονται σε μία πολύ αργή και μακριά πορεία αλλαγής. Σε αυτό το πλαίσιο είναι σημαντικό να ενισχυθεί ο πειραματισμός και η καινοτομία, η επικοινωνία σε όλα τα επίπεδα καθώς και η σύνδεση των τοπικών με τα ευρύτερα προβλήματα...."

(P. Healey)

Κοκκώσης: Παρατηρούμε γύρω μας μία κρίση στο σχεδιασμό που πηγάζει από την έλλειψη εμπιστοσύνης της κοινωνίας στη δυνατότητα του κράτους να δημιουργήσει μηχανισμούς καθοδήγησης. Από τη μία, ο σχεδιασμός έχει συνδεθεί με τις δραστηριότητες του κράτους ως ρυθμιστή και μηχανισμό ανακατανομής των ωφελειών και μείωσης του κόστους. Από την άλλη, υπάρχει σε διάφορους τομείς πληθώρα από πλαίσια σχεδιαστικής δραστηριότητας όπως για παράδειγμα η διαχείριση παράκτιων ζωνών, η διαχείριση λεκανών απορροής, η αγροτική πολιτική σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, τα οποία διαφέρουν από τους παραδοσιακούς μηχανισμούς σχεδιασμού για τις χρήσεις γης. Σε αυτούς τους τομείς παράγονται μηχανισμοί σχεδιασμού και ευκαιρίες για την ανάπτυξη αυτού που θεωρείται ως κεντρική ουσία του σχεδιασμού. Αυτά είναι δύο αρχικά σημεία για τα οποία θα ήθελα να έχω τη γνώμη σας.

Healey: Η συζήτηση για την κρίση του σχεδιασμού έχει ξεκινήσει εδώ και αρκετό καιρό και είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον να αναρωτηθεί κανείς του λόγους για τους οποίους συνεχίζουμε να ασχολούμαστε με την κρίση του σχεδιασμού. Πιστεύω ότι επειδή βρισκόμαστε σε μία μακρόχρονη και αναπόφευκτη αργή διαδικασία αλλαγής των κυβερνήσεων και συγχρόνως παρατηρούμε μετεξελίξεις των προτεραιοτήτων και των πρακτικών διοίκησης, σε αυτό το πλαίσιο αναφερόμαστε σε κρίση του σχεδιασμού. Προφανώς ο τρόπος με τον οποίο θα πραγματοποιηθούν οι αλλαγές θα διαφέρει σημαντικά σε κάθε κράτος μέλος, ή περιφέρεια, αλλά υιοθετώντας τη νοοτροπία της βορειοδυτικής Ευρώπης, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι

πριν από 50 χρόνια δημιουργήσαμε έναν μηχανισμό διακυβέρνησης που ήταν εξαρτημένος από τα πλούσια κράτη. Έτσι μπορούσαμε να συσχετίσουμε το σχεδιασμό με τη δραστηριότητα των κρατών τουλάχιστον σε επίπεδο εθνικού σχεδιασμού, αλλά ταυτόχρονα μας ενδιέφερε ο σχεδιασμός και ως μέρος του μηχανισμού εξασφάλισης ενός κράτους κοινωνικής πρόνοιας. Σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, ένα από τα χαρακτηριστικά αυτού του "συνδρόμου" ήταν μία τάση δημιουργίας αυτού του κράτους πρόνοιας α-χωρικά, προσφέροντας παγκόσμια (καθολικά) πρόνοια στους πολίτες. Αυτό συνέβη σε πολλές χώρες οι οποίες δημιούργησαν εκείνο τον καιρό μεγάλους λειτουργικούς τομείς (υπουργεία), καθώς και στα κομμουνιστικά κράτη. Εκείνο τον καιρό ο σχεδιασμός είχε πολύ συχνά λειτουργικό ρόλο διότι παρείχε τη χωρική και αστική πραγματοποίηση του ονείρου για μία καλύτερη, παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, στην οποία τα πρόνοια θα είναι ευρέως διαδεδομένα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου όπου ο συντονισμός μεταξύ τόπου και χώρου θεωρείτο ότι θα επιλυθεί σε τοπικό επίπεδο.

Καθώς τα πράγματα εξελίχθηκαν, και ακολούθησαν διαφορετικούς τρόπους ανάπτυξης σε κάθε χώρα, συνειδητοποιήσαμε ότι σε μεγάλο βαθμό η ανάπτυξη των περιοχών δεν κατευθύνονταν μόνο από τα κράτη, όχι μόνο λόγω των επιφυλάξεων για τον τρόπο λειτουργίας των κρατών, αλλά και λόγω της αυξημένης έμφασης για ανάπτυξη με την οποία ασχολείται μεγάλη μερίδα ανθρώπων. Αρχικά το είδαμε αυτό με τις κοινές δημόσιες-ιδιωτικές επιχειρήσεις, στη συνέχεια το αντιμετωπίσαμε ως κάτι που θα μπορούσαμε να το προωθήσουμε στην αγορά, και προσπαθούμε να πούμε ότι αυτή είναι η αγορά και αποτελείται από τους κυβερνητικούς οργανισμούς και τους ιδιωτικούς συνεταιρισμούς της κοινωνίας. Άρα προσεγγίζουμε αυτό το ζητούμενο της ανάπτυξης περιοχών ως κάτι που δεν γίνεται μόνο από την τοπική αυτοδιοίκηση ή μόνο από την κεντρική κυβέρνηση, αλλά ως κάτι στο οποίο συμμετέχουν πολλοί και διαφορετικοί άνθρωποι και φορείς δημιουργώντας έτσι μία νέα εκδοχή. Ταυτόχρονα ασκούμε κριτική ως προς τον υλιστικό τρόπο οργάνωσης και τις αστοχίες στον συντονισμό. Αυτή είναι μία πολύ ενδιαφέρουσα εξέλιξη που συμβαίνει σε πολλές χώρες και σε πολλές διαφορετικές περιπτώσεις σε ολόκληρη την Ευρώπη. Υπάρχουν πολλές ομάδες που αγωνίζονται να βρουν έναν καινούριο τρόπο προσέγγισης της τοπικότητας, της τοπικής ανάπτυξης, και τους τρόπους που συσχετίζονται οι διαφορετικές διαστάσεις αυτής της τοπικής ανάπτυξης. Δεν είναι αρκετό να υπάρχει παροχή υγείας ή παροχή εκπαίδευσης αλλά το πώς εμπλέκονται όλα μαζί ώστε να παράγουν συγκεκριμένες ιδιότητες του χώρου και της εδαφικότητας. Κατά μία έννοια είναι συναρπαστικό για όλους εμάς που ασχολούμαστε με τη σπουδαιότητα και τη σημασία της χωρικής διάστασης, τη "χωρικότητα", την απάντηση στο "που"; Πάντα γνωρίζαμε ότι είχε σημασία αλλά τώρα βρισκόμαστε σε μία κατάσταση όπου όλο και περισσότεροι άνθρωποι, ο τομέας των επιχειρήσεων, περιβαλλοντικές ομάδες, ακόμα και πολίτες, ανησυχούν και ενδιαφέρονται για τον τρόπο που αρθρώνονται οι εξελίξεις στον τόπο διαμονής ή αναψυχής τους.

Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι η κρίση είναι στη μετάλλαξη της κυβέρνησης από μία μορφή οργάνωσης σε μία άλλη και με βάση αυτό ο τρόπος με τον οποίο ο σχεδιασμός μπορεί να βοηθήσει στην οργάνωση και τον συντονισμό των θεμάτων γύρω από τις ιδιότητες του χώρου είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Πολλοί από τους πολεοδόμους-χωροτάκτες που ασχολούνται με το σχεδιασμό είναι προσκολλημένοι σε παλαιότερα μοντέλα και πρακτικές. Δεν πιστεύω ότι υπάρχει κρίση τώρα πια, αλλά μία πολύ σύνθετη διαδικασία μετάβασης στην οποία χρειάζεται χώρος για νέες ανακαλύψεις, πειραματισμό, τοπική φωνή, καθώς και ιδιαίτερη σημασία σε ευρύτερα ζητήματα.

Κοκκώσης: Σε αυτό το πλαίσιο, ένας κεντρικός μηχανισμός διαβιβάζει τις προτεραιότητες, κάτι για το οποίο έχετε γράψει εκτενώς, το ρόλο του σχεδιασμού ως ένα πεδίο για επικοινωνία, ή το ρόλο της διαδικασίας σχεδιασμού ως μηχανισμό επιλογής προτεραιοτήτων και συναινετικής απόφασης.

Healey: Υπάρχει μεγάλη διαφωνία σχετικά με το βαθμό στον οποίο η ανάπτυξη συλλογικών διαδικασιών, διαβουλευτικών και συναινετικών διαδικασιών, είναι επιθυμητή. Παρατηρείται μία εννοιολογική μετατόπιση. Παλαιότερα, την εποχή της εθνικιστικής προσέγγισης, θεωρούσαμε ότι το σημαντικό ήταν να επικεντρωθούμε στην απόφαση, τον τρόπο με τον οποίο λαμβάναμε την απόφαση, την ποιότητά της και το περιεχόμενο της απόφασης. Υιοθετώντας μία διαφορετική οπτική, μπορούμε να πούμε ότι σε αυτή τη στάση των κυβερνήσεων, έχουμε να αντιμετωπίσουμε την κατασκευή ενός ολόκληρου συστήματος από κοινωνικές σχέσεις, προώθησης της γνώσης, δημιουργίας δικτύων και κινητοποίησης των πολιτών να ασχοληθούν με διάφορα θέματα. Επικεντρώνουμε πάρα πολύ στις σχέσεις και αλληλεπιδράσεις και σε αυτή την περίπτωση θα πρέπει να εξετάσουμε και την ποιότητα των αλληλεπιδράσεων, γεγονός που σημαίνει ότι η επικοινωνία συμβάλλει στην ποιότητα και το είδος των αλληλεπιδράσεων. Κατά τη διάρκεια αυτών των αλληλεπιδράσεων πρώτα πρέπει να επανεξεταστούν οι διαδικασίες προκειμένου να αναπτυχθούν καινοτόμοι, πειραματικοί, δυναμικοί τρόποι κινητοποίησης όλων των διαφορετικών ομάδων, να προσδιοριστούν αυτά που είναι σημαντικά και να επικεντρώσουμε σε αυτά και τέλος πρέπει να εξεταστεί η ποιότητα της αλληλεπιδράσης. Οι επικοινωνιακές διαδικασίες έχουν έναν πολύ ενδιαφέροντα τρόπο να εξετάζουν την ποιότητα.

Έχω γράψει αρκετά για το συμμετοχικό σχεδιασμό και πολλοί το έχουν παρερμηνεύσει ότι πρέπει να δοκιμαστεί παντού, να συμμετέχουν όλοι, να υπάρχει ομοφωνία και συναίνεση για το χώρο. Στην πραγματικότητα δεν το φαντάστηκα ποτέ έτσι, επειδή προέρχομαι από μια διαφορετική αστική πολιτική οικονομία, η οποία μου λέει ότι υπάρχουν συνεχώς θεμελιώδεις συγκρούσεις μεταξύ των διαφορετικών ομάδων με διαφορετικά ενδιαφέροντα και αυτές οι συγκρούσεις συμβαίνουν σε όλο το φάσμα των θεμάτων. Ένα θέμα που με ενδιαφέ-

ρει ιδιαίτερα είναι ότι σε πολλές περιπτώσεις, αυτές τις συγκρούσεις τις φανταστήκαμε ως μεγάλες διαφωνίες μεταξύ των ιδεολογικών ομάδων και των διαφορετικών πολιτικών παρατάξεων, αλλά στις μέρες μας, οι συγκρούσεις φαίνονται να αποτελούν τομές με πολλούς διαφορετικούς τρόπους. Οι πολίτες θέλησαν να αναπτύξουν τη δυνατότητα να αρθρώσουν τη σημασία της τοπικής ανάπτυξης σε μια περιοχή και να εξασφαλίσουν ότι η "φωνή" της περιοχής (π.χ. του Βόλου) και οι πολλαπλές μορφές της θα μπορούσαν να πάρουν θέση και να αντισταθούν στις δυνάμεις παγκοσμιοποίησης ή να αντισταθούν στην ταυτότητα που της αποδίδει το κεντρικό κράτος. Αν και η ανάμειξη σε μερικές από αυτές τις συμμετοχικές διαδικασίες θα μπορούσε να είναι ένας τρόπος εισχώρησης στους τοπικούς πόρους, η τοπική γνωστική ικανότητα προσπαθεί να ανακαλύψει τι είναι πραγματικά επιθυμητό. Ένα άλλο ζήτημα που δεν θα πρέπει να ξεχάσουμε είναι ο τρόπος με τον οποίο θα μπορούσαν να συνδεθούν αυτά τα θέματα με την τοπική περιοχή και να καταστεί ο σύνδεσμος αρκετά ισχυρός ώστε να μπορεί να αντισταθεί σε άλλες δυνάμεις και πιέσεις. Για μένα ήταν μια πολύ προσδιοριστική δήλωση επειδή σκέφτομαι για αυτό που συνηθίζαμε να αποκαλούμε κοινωνική δικαιοσύνη και τη κατανομική δικαιοσύνη. Πρέπει να εξετάσουμε την κατανομική δικαιοσύνη σε έναν πιο ουδέτερο τρόπο, να προσπαθήσουμε να εξετάσουμε σε όλες τις μικρές κατανομημένες αδικίες, να προσπαθήσουμε δώσουμε την προσοχή σε όλα αυτά και αν δεν έχουμε γνώση της τοπικής κοινωνίας δεν μπορούμε να το πετύχουμε.

Κοκκώσης: Είναι τελικά ασαφής ο κεντρικός ρόλος; Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο ρόλος του σχεδιασμού είναι η διευκόλυνση της επικοινωνίας, ο προσδιορισμός των αλληλεξαρτήσεων και η συζήτηση και η επικοινωνία σε σχέση με αυτά;

Healey: Θα συμφωνούσα με όλα αυτά. Βεβαίως από την πλευρά της διαδικασίας θα πρέπει να υπάρξει κάποιος προβληματισμός σχετικά με το είδος των συνόλων των διαδικασιών που θα προταθεί στους οργανωτές. Οι πολεοδόμοι - χωροτάκτες πρέπει επίσης να γνωρίζουν για τη σχέση μεταξύ του πλαισίου και του συνόλου των διαδικασιών και δεν πρέπει ακολουθούν το ρητό "αυτή είναι η συνταγή, εφαρμόστε την". Θα πρέπει να γνωρίζουν τον τρόπο κατανόησης των διαφορετικών συνθηκών και καταστάσεων. Άντ' αυτού, αυτό που έκαναν ήταν να βρίσκουν τοπικές διασυνδέσεις με παγκόσμια απήχηση και πιθανά σενάρια και να προσθέτουν νέα σενάρια διευρύνοντας κάτι που ήταν ήδη γνωστό στο κοινό. Από την άποψη της εμπειρίας και της κατάρτισης, δεν αρκεί μόνο η γνώση των επιπτώσεων αλλά η γνώση και των ιδιαιτεροτήτων των συγκεκριμένων επιπτώσεων. Αυτό που συμβαίνει εδώ είναι ότι οι συσχετισμοί με αυτού του είδους τις διασυνδέσεις, κάνουν μία βαθμιαία επεξεργασία, γνωρίζοντας πού είναι πιθανό να αναπτυχθούν και ποιος θα τους αναπτύξει. Όσοι προέρχονται από ένα υπόβαθρο χωροταξικού σχεδιασμού θα είναι σε θέση να πουν κάτι για το "χώρο" αυτής της πρακτικής. Ένα άλλο πράγμα που πρέπει να κάνουν οι πολεοδόμοι-χωροτάκτες, είναι να

βοηθήσουν στη σύλληψη και κατανόηση της ατζέντας που θα πρέπει να απασχολεί όποιον ασχολείται με την ποιότητα του χώρου και ποιες είναι οι διαστάσεις, καθώς και να μελετήσουν εάν οι άλλες προεκτάσεις που προτείνονται από το κοινό αξίζουν, όχι απαραίτητα προσφέροντας λύσεις αλλά προσφέροντας μία ιδέα των ευκαιριών και των δυνατοτήτων. Σίγουρα όσον αφορά την άρθρωση κάποιας ιδέας για το μέλλον σε κάποια τοπική συμμετοχική διαδικασία, μερικές φορές δημιουργούνται ομάδες και ίσως οι περιφερειακές ή τοπικές ομάδες να έχουν μια πολύ σαφή ιδέα της άποψής τους για το πώς θέλουν να είναι ο τόπος τους και πώς θα επιθυμούσαν να τον δουν να αναπτύσσεται.

Μερικές φορές, όπως με τις περιβαλλοντικές ομάδες που έχουν πλήρη σχεδιαγράμματα δράσεων, το κοινό έχει πολλές ιδέες αλλά δεν ξέρει πώς να τις συμπεριλάβει σε κάποια στρατηγική, η οποία θα μπορούσε να τις προωθήσει. Πιστεύω ότι μια από τις ειδικότητες των πολεοδόμων-χωροτακτών είναι, να αρθρώσουν τις ιδέες αυτές, μέσω μίας επικοινωνιακής συμβουλευτικής διαδικασίας. Οι πολεοδόμοι-χωροτάκτες δεν θα πρέπει να περνούν πολύ γρήγορα στο σχεδιασμό και ούτε θα έπρεπε ακόμη και να υπάρχει σχέδιο με τον παραδοσιακό τρόπο, αλλά θα πρέπει να βοηθούν το κοινό λέγοντας ότι εάν θέλετε να κρατήσετε αυτά τα πράγματα που θεωρείτε σημαντικά, δεν θα πρέπει να αποπροσανατολιστείτε από τον τρόπο με τον οποίο θα τα συμπεριλάβετε έτσι ώστε να μεταφερθεί διαχρονικά το μήνυμα. Ο σχεδιασμός θα πρέπει να κάνει μία ιδέα να διαρκέσει ακόμα κι αν οι άνθρωποι αλλάξουν, να διαμορφώσει μια ιδέα που θα προωθηθεί σε όλους τους χώρους, να δημιουργήσει μία ιδέα που θα εμπνεύσει τους ανθρώπους να δημιουργούν και να αναπτύσσονται. Είναι αρκετά πολύπλοκο αλλά νομίζω ότι αυτό χρειάζονται οι στρατηγικές σήμερα.

Κοκκώσης: Πιστεύω ότι αν και τυπικά υπάρχει μια "διάβρωση" του μηχανισμού σχεδιασμού, ανακαλύπτουμε και πάλι την ανάγκη σχεδιασμού μέσω πολλών ευκαιριών όχι μόνο από την πλευρά των επιχειρησιακών τύπων σχεδιασμού, αλλά και μέσω των πολύ βασικών εννοιών που κυριαρχούν στη σύγχρονη κοινωνία - όπως η βιώσιμη ανάπτυξη - και διερευνούμε πώς συνδέονται η μια με την άλλη και πώς αλληλεπιδρούν. Παρατηρούμε ότι αυτό εισάγει έμμεσα έναν κεντρικό μηχανισμό προτεραιοτήτων και είναι ενδιαφέρον ότι ακόμα και στο Η.Β., που είχε ποτέ μια περιφερειακή πολιτική ή μια προοπτική περιφερειακής ανάπτυξης, έχουν αρχίσει να αναπτύσσονται πρωτοβουλίες για την ανάπτυξη πλαισίων περιφερειακών οραμάτων.

Healey: Έτσι όπως είναι διαμορφωμένη η κατάσταση στη Βρετανία, (γράψαμε ένα βιβλίο σε συνεργασία με κάποιους συναδέλφους για το "Στρατηγικό Σχεδιασμό στη δεκαετία του '90") έχουμε μια στρατηγική πρακτική που είναι εντελώς α-χωρική, διότι οι πολίτες δεν μπόρεσαν να συλλάβουν τις ιδιότητες του χώρου και το "πού των πραγμάτων". Μεγάλη αντίθεση παρουσιάζει η Γαλλική, Γερμανική και Ολλανδική εμπειρία, για τους οποίους η επικέντρωση

στο χώρο είναι μέρος της γενικότερης πολιτικής τους κουλτούρας. Στην περίπτωση μας η εμπορική, οικονομιστική-χρηματοοικονομική πολιτική κουλτούρα μας, μας καθιστά ένα κράτος μικρών καταστημάτων χωρίς χωρικούς προβληματισμούς. Επομένως, αν και ήταν αρκετά δύσκολο για τη Βρετανία, θα πρέπει να υπάρξει μια παγκόσμια, πολιτιστική, κοινωνική, οικονομική πίεση στην κουλτούρα της διακυβέρνησης, να δοθεί μεγαλύτερη προσοχή στην άρθρωση των χωρικών στρατηγικών και των πολιτικών. Νομίζω ότι το κίνημα που επηρεάζει και τη Βρετανία είναι μέρος μιας πολύ ευρύτερης ανασύνθεσης. Σε αυτό το πλαίσιο υπάρχει μια πολύ ενδιαφέρουσα ερώτηση σχετικά με τα συστήματα σχεδιασμού και τους κανονισμούς. Σε όλες τις χώρες, και στη Βρετανία, έχει αναζητηθεί ο τρόπος με τον οποίο συλλαμβάνεται ο σχεδιασμός μέσα από τη ρυθμιστική διαδικασία και σε πολλές περιπτώσεις οδήγησε σε συρρίκνωση του συστήματος και μας περιόρισε σε ρυθμιστικό ρόλο. Νομίζω ότι δεν θα πρέπει να χάνει κανείς τη σημασία των κανονισμών για τις χρήσεις γης σε περίπτωση που ασχολείται με την εδαφική οργάνωση και εάν ασχολείται με τις στρατηγικές, πρέπει να έχει κάποια αναπτυγμένη ιδέα εάν πρόκειται να αποκτήσει τη δυνατότητα να επηρεάζει σημαντικά τη χωροθέτηση. Επομένως, χρειάζεται κάτι, το οποίο θα άπτεται των εδαφικών δικαιωμάτων, και των κανονισμών χρήσης γης, καθώς και του τρόπου κατανομής των κονδυλίων.

Πάντα πίστευα, συμφωνώντας με τον Anthony Giddens, ότι ο τρόπος που οι δομές επηρεάζουν είναι μέσω υλικών πόρων, ως ρυθμιστικές δομές, έννοιες και ιδέες, και θεώρησα ότι αυτή ήταν μία καλή αντιμετώπιση. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να προβληματιστούμε ιδιαίτερα για αυτές τις κανονιστικές δομές και νομίζω ότι θέλουμε να αναθεωρήσουμε την ιδέα ότι ο σχεδιασμός είναι, όπως θεωρούσαν στη δεκαετία των '90, μόνο κανονισμοί και ανεξάρτητα από το εάν θα τον αποκαλούμε στρατηγικό, περιφερειακό, χωροταξικό, εξακολουθεί να είναι αυτό που αποκαλούσαμε "στρατηγικό σχεδιασμό" εστιάζοντας σε όλα τα επιμέρους ζητήματα. Αυτό που είναι σημαντικό είναι ότι τελικά συμβαίνει και ο τρόπος με τον οποίο συμβαίνει. Συγχρόνως πρέπει να δώσουμε πολλή προσοχή στις ρυθμίσεις της δεκαετίας του '90 επειδή παρεισφρύνουν σε πολλά θέματα των εμπειριών των ατόμων, της κοινωνικής ζωής, των ενδιαφερόντων των επιχειρήσεων και τέλος έχουν σημαντικό ρόλο στην υλοποίηση κρίσιμων στρατηγικών ιδεών.

Πιστεύω επίσης ότι στη σύγχρονη κοινωνία, έχουμε παραμελήσει σοβαρά την επιστημονική σκέψη σε σχέση με τον καθορισμό των χρήσεων γης, και οφείλουμε να επανερχόμαστε συχνότερα στον παραδοσιακό τρόπο που έχουμε ρυθμίσει τις χρήσεις γης, δεδομένου ότι συνδέεται με άλλες ρυθμίσεις όπως για παράδειγμα του περιβάλλοντος ή για την υγεία και ασφάλεια. Πρέπει επίσης να προσέξουμε ιδιαίτερα τις μεθόδους με τις οποίες θα μπορούσαμε να κάνουμε αυτούς τους κανονισμούς και με ποιο τρόπο συνδέεται η κανονιστική διαδικασία των '90 με τις στρατηγικές διαδικασίες. Αυτό αποτελεί πάντα πρόβλημα αλλά θα πρέπει να το αντιμετωπίσουμε με θετικό τρόπο. Πρέπει να βρούμε έναν τρόπο να εκσυγχρονίσουμε την κανονιστική διαδικασία και οι ακαδημαϊκοί θα πρέπει να βοηθήσουν στην επανα-σύλλη-

ψη, επαναπροσδιορισμό της διαδικασίας, γεγονός που σημαίνει ότι θα πρέπει να δημιουργήσουμε μια σύνδεση μεταξύ του τρόπου ανάπτυξης του νόμου σε μία συγκεκριμένη περιοχή και της κανονιστικής διαδικασίας στη σύγχρονη κοινωνία. Αυτό είναι κάτι που δεν επεξεργάστηκα ποτέ λεπτομερώς η ίδια, αλλά είμαι βέβαιη ότι μπορεί να μας δώσει την αναδιάρθρωση των ιδεών και νομίζω ότι μόνο τότε θα είμαστε σε θέση να έχουμε ολοκληρωμένη εικόνα και να πάρουμε αποφάσεις.

Κοκκώσης: Αυτό φέρνει στην επιφάνεια το ζήτημα του κατά πόσο είναι εφικτό σε τοπικό επίπεδο να αντιμετωπιστεί η πολλαπλότητα των διαφόρων δομών και λειτουργιών και εάν είναι εφικτό να παρασχεθεί το προαπαιτούμενο, ανθρώπινο δυναμικό, οι οργανωτικές και τεχνικές ικανότητες, καθώς και ο τρόπος ενσωμάτωσής τους στην τοπική διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Healey: Υπάρχει μια πολύ χαρακτηριστική συζήτηση για τα όρια του "τοπικισμού" και προέρχομαι από το Η.Β. όπου είμαστε υπέρ-συγκεντρωτικοί και όμως έχουμε έντονη τοπική δυναμική και όλα όσα γράφω είναι στο πλαίσιο μίας προσπάθειας για τοπική "φωνή". Για παράδειγμα στην Κορέα, όπου έχουν ένα κεντρικό κράτος και τώρα αρχίζουν να αναπτύσσονται, αλλά δεν έχουν ακόμα τοπική αυτοδιοίκηση, ελλοχεύουν κίνδυνοι από την υιοθέτηση τοπικιστικών λύσεων λόγω απουσίας τοπικού και ανακατανεμητικής δικαιοσύνης, οδηγώντας όχι μόνο την μια ομάδα εναντίον της άλλης σε τοπικό επίπεδο αλλά και μίας περιοχής εναντίον μίας άλλης. Δεν πιστεύω ότι μια απάντηση μπορεί να τα συμπεριλάβει όλα, νομίζω ότι αυτό συμβαίνει ως επακόλουθο της εξέλιξης της κυβερνητικής πρακτικής, μέσα στην οποία σε διαφορετικές περιόδους, οι διαφορετικές εργασίες ίσως ήταν καλύτερα τοποθετημένες σε ένα συγκεκριμένο σημείο του συστήματος από ένα άλλο.

Είναι πιθανό ότι στο Η.Β. έχουμε αγωνιστεί για την αποκέντρωση, αλλά πρέπει να βοηθήσουμε ορισμένους πολιτικούς και δημόσιους υπαλλήλους να παραιτηθούν από αρκετά πράγματα αλλά συγχρόνως με την παραίτηση αυτή θα πρέπει να τους δώσουμε και κάποια νέα πάγια καθήκοντα όπως για παράδειγμα ο προσδιορισμός κάποιων ελάχιστων περιβαλλοντικών προτύπων. Ευτυχώς τα πρότυπα αυτά προσδιορίζονται στο επίπεδο της Ε.Ε. και από εκεί και κάτω κανένας που ζει στην Ευρώπη ή π.χ. κανένας που ζει στο Η.Β. δεν μπορεί να τα αμφισβητήσει. Ομοίως υπάρχουν ορισμένα θέματα κοινωνικής δικαιοσύνης και ορισμένα ανθρώπινων δικαιωμάτων. Παρατηρούμε ότι υπάρχουν ορισμένα πράγματα όπως τα παραπάνω, ορισμένες δραστηριότητες που θα πρέπει να εμπλουτίσουν τα αποθέματα γνώσης που υπάρχουν σε όλους τους τομείς και θα πρέπει να εμπλουτιστούν σε ένα κλίμα συνεργασίας και διευκόλυνσης, όχι επιβολής. Αυτό θα ήταν πραγματικά χρήσιμο αλλά πολλοί δεν συνειδητοποιούν ότι πρέπει να γίνει.

Κοκκώσης: Αυτό οδηγεί στην ερώτηση εάν θα πρέπει να υπάρχουν κανόνες, ποιος θα τους αποφασίσει και ποιος είναι ο ρόλος του σχεδιασμού σε αυτό το πλαίσιο. Θα πρέπει να εξαρτόμαστε από φωτισμένους πολιτικούς, οραματιστές, ή υπάρχει ένα ελάχιστο κατευθύνσεων για αυτήν την διαδικασία;

Healey: Μια χώρα όπως η Σουηδία έχει αναλάβει ως εθνικό πρόγραμμα για να είναι επικεφαλής στη διατύπωση του τρόπου με τον οποίο η περιβαλλοντική ατζέντα μπορεί να εισχωρήσει στο σύνολο της κοινωνίας, της οικονομίας, της κοινωνίας των πολιτών, κ.λπ. και κάθε επίπεδο έχει αρθρωμένο λόγο και ο τομέας των επιχειρήσεων τοποθετεί τον εαυτό του επικεφαλής των περιβαλλοντικών θεμάτων σε διάφορα πεδία. Αυτό είναι μέρος ενός εθνικού προγράμματος, επομένως εάν αυτή ήταν η περίπτωση θα μπορούσαμε να πούμε "ναι" αυτό είναι κάτι σε εθνικό επίπεδο. Αυτό που νομίζω ότι είναι ιδιαίτερα ενοχλητικό είναι όταν όπως για παράδειγμα στη Μεγάλη Βρετανία όπου αρχίζουμε να μιλάμε σχετικά με το εάν θέλουμε να συμβάλλουμε στο περιβάλλον θα πρέπει να έχουμε στόχους για πόσες εκπομπές έτσι ώστε σε κάθε μέρος να αντιστοιχούν συγκεκριμένοι στόχοι. Αυτό το σύστημα ενώ έχει μερικά πολύ εποικοδομητικά αποτελέσματα, δομεί την τοπική συζήτηση, η οποία είναι μια πολύ στενή συζήτηση, για το ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης, θέτει στους πολίτες πολλούς στόχους που πρέπει να επιτύχουν και είναι ιδιαίτερα καθοριστικό καθώς επιβάλλεται στην τοπική κοινωνία και αντιστέκεται στην εφευρετικότητα και την καινοτομία. Εάν θέλετε απλώς να αρθρώσετε μερικές αρχές ίσως χρειαστεί να ζητηθεί από κάθε τοπική αυτοδιοίκηση "θέλουμε να μας πείτε ποια θα είναι η συμβολή σας" και ίσως έχουμε κάποια χρήματα που μπορούμε να σας διαθέσουμε αλλά μέσω των χρημάτων θα αποκεντρώσουμε τις δραστηριότητες σε σας. Εάν έχει κανείς έναν καλό τρόπο για να πει αυτά που πιστεύει ότι είναι σημαντικά για την περιβαλλοντική ατζέντα, πρέπει να εξηγήσει το τρόπο με τον οποίο θα αντιμετωπίσει όλα τα υπόλοιπα ζητήματα, πρέπει να δείξει το τρόπο που θα τα αρθρώσει και τότε θα μας βρει σύμφωνους.

Κοκκώσης: Αυτή είναι χαρακτηριστική αντιμετώπισης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σε αρκετές παρεμβάσεις. Για παράδειγμα στο Πρόγραμμα INTERREG δίνεται έμφαση στο χαμηλότερο επίπεδο - όπως με τον Αμερικανικό τρόπο όπου η πολιτεία παρέχει το "καρότο" και οι πόλεις αποφασίζουν εάν θα συμμορφωθούν ή όχι. Αυτό είναι πολύ δύσκολο σε αυτό το μέρος του κόσμου, όπου οι βασικοί εμπλεκόμενοι δεν έχουν φωνή, είναι πολύ διασκορπισμένοι και οι ρόλοι δεν είναι ευδιάκριτοι. Είναι πολύ δύσκολο να προσδιοριστούν οι ρόλοι, ή οι βασικοί δρώντες, ιδίως σε πολλές περιπτώσεις όπου όλοι συμμετέχουν σε μικρό βαθμό σε ολόκληρη τη διαδικασία της ανάπτυξης.

Healey: Νομίζω ότι αυτό είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον ως φαινόμενο αλλά θα πρέπει να εμπεριέχει μεγάλες απογοητεύσεις και δυσκολίες. Ένα τόσο ολοκληρωμένο και διαφορετικό

πλαίσιο δεν θα επιθυμούσα να το σχολιάσω. Η ερώτηση που προκύπτει είναι πότε και γιατί θα έπρεπε οι άνθρωποι να θέλουν να έχουν οποιαδήποτε συλλογική δυναμική. Μπορώ να δω ακριβώς πώς συμβαίνει αυτό και τους λόγους πίσω από αυτό, αλλά δεν είμαι εξ ολοκλήρου πεπεισμένη με τις διαφορετικές προσεγγίσεις του σχεδιασμού.

Κοκκώσης: Είναι κυρίως ευκαιριακό, εκτός εάν μέσω αυτού υπάρχει η δυνατότητα δημιουργίας μηχανισμών συνέργιας.

Healey: Η πόλη του Βερολίνου έχει παράδοση στην ανάπτυξη της τοπικής αυτοδιοίκησης. Αυτό είναι πολύ ενδιαφέρον αλλά υποθέτει ότι υπάρχει προεργασία στην ενίσχυση της τοπικής αυτοδιοίκησης με βάση μακροχρόνιες προσπάθειες. Αυτό που είναι ενδιαφέρον κατά τη γνώμη μου, είναι η ιστορία του κυβερνητικού μετασχηματισμού. Ποιες ήταν οι στιγμές της ευκαιρίας, πότε ένας χαρισματικός ηγέτης κατάφερε να κινητοποιήσει το κοινό, πότε θα υπάρξει κάτι που θα αφυπνίσει τους πολίτες, και θα δημιουργήσει μία στροφή από τη μεμονωμένη πρωτοβουλία στην αλλαγή της ρουτίνας και του τρόπου σκέψης.

Κοκκώσης: Αυτό παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον για μας και θα ήθελα από εσάς ένα σύντομο σχόλιο. Διοργανώνουμε τους Ολυμπιακούς Αγώνες και σκεφτήκαμε ότι αυτό θα ήταν μια καλή ευκαιρία να κινητοποιηθεί η Ελληνική κοινωνία γύρω από το ρόλο της Αθήνας και για την πόλη για να διαδραματίσει έναν ευρύτερο ρόλο με τον ίδιο τρόπο που η Βαρκελώνη κατόρθωσε να αλλάξει την εικόνα της από μια μικρή επαρχιακή κωμόπολη σε μια σημαντική ευρωπαϊκή πόλη μετά από τους Ολυμπιακούς Αγώνες. Υπάρχουν πολλοί λόγοι για τους οποίους δεν συνέβη αυτό τελικά. Η Βαρκελώνη είχε πολλές συγκυρίες, γιατί συνέπεσε με τον καιρό που η Καταλονία προσπάθησε να διαχωρίσει τη θέση της όσο το δυνατόν περισσότερο από την υπόλοιπη Ισπανία και να εκφράσει τη δική της ταυτότητα, επιπλέον υπήρχαν πολλοί ικανοί πολιτικοί των οποίων ο ρόλος ήταν να πείσουν τους ανθρώπους για αυτό και φυσικά έχουν ένα υπόβαθρο πολύ ισχυρής οργανωτικής δυναμικής. Είναι πολύ ενδιαφέρον ότι στην Αθήνα δεν λειτούργησε με αυτό τον τρόπο.

Healey: Όπως όλοι λέμε στη Μεγάλη Βρετανία δεν είναι απαραίτητα καλό να προχωρήσουμε σε αυτές τις διαδικασίες "μεγάλης έκρηξης" διότι μπορεί να είναι πολύ καταστρεπτικό για μερικά από τα πραγματικά προτερήματα και αποθέματα της κοινωνίας και δεν μπορούν επίσης να χειραγωγηθούν εύκολα. Το καλύτερο παράδειγμα, κατά τη γνώμη μου, είναι μια πόλη στη Μεγάλη Βρετανία, η οποία αμφιταλαντευόταν εάν θα έπρεπε να κάνει πρόταση και να κατέβει ως υποψήφια για τους Ολυμπιακούς αγώνες. Πριν από μερικά χρόνια υπήρχε μία έντονη συζήτηση σχετικά με το θέμα αυτό, με πολλούς από τους εμπλεκόμενους της πόλης να προτείνουν ότι ήταν πιθανώς η καλύτερη λύση, και ένας από τους πολεοδόμους-χωροτάκτες

είπε ότι "αυτό που θέλουμε δεν είναι οι Ολυμπιακοί Αγώνες, αλλά είναι η διαδικασία για τους Ολυμπιακούς Αγώνες γιατί έτσι θα μπορέσουμε να εστιάσουμε την προσοχή μας". Αλλά στη συνάντηση ο επικεφαλής της αστυνομίας είτε "εάν πάρετε τους Ολυμπιακούς Αγώνες και έχετε μια προθεσμία, γνωρίζετε ότι πρόκειται να έχετε αυξημένη εγκληματική δραστηριότητα, επειδή θα έχετε διάφορους ανθρώπους που θα προσπαθούν να "εκμεταλλευτούν" την κατασκευαστική δραστηριότητα και θα πρέπει να κάνετε όλων των ειδών τις "πληρωμές" για να μπορέσετε να παραδώσετε εγκαίρως". Πραγματικά υπάρχουν πολλά ερωτήματα όχι μόνο σχετικά με την δυνατότητα διακυβέρνησης αλλά πολλοί άλλοι θα χειρίζονται ή θα προσπαθούν να χειριστούν την τεράστια δυσκολία του να παραδοθούν πολύ μεγάλα κατασκευαστικά έργα μέσα στις δεδομένες χρονικές προθεσμίες.

Κοκκώσης: Παρόλα αυτά υπάρχουν οφέλη, όπως για παράδειγμα ο εκσυγχρονισμός των υποδομών, αλλά δεν εκμεταλλευόμαστε τις δυνατότητες στο βαθμό που θα μπορούσαμε.

Healey: Κλείνοντας αυτή την πολύ ενδιαφέρουσα συζήτηση θα ήθελα να πω ότι μερικά από τα πολύ σημαντικά πράγματα που συμβαίνουν, μπορούν να αναλυθούν σε πολλά μικρότερα και ότι στο τέλος αυτό που πρέπει να κάνουμε είναι να μπορέσουμε να εμπνεύσουμε και να κινητοποιήσουμε τον κόσμο.

Κοκκώσης: Θα ήθελα να σας ευχαριστήσω που ήσασταν μαζί μας σήμερα και για τον χρόνο που μας διαθέσατε.

Συνέντευξη με τον *Ernest Alexander* Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Wisconsin (ΗΠΑ)

"...Ποιος είναι ο ρόλος του σχεδιασμού; Δεν μπορώ να απαντήσω την ερώτηση. Θα μπορούσα να πω: ποια η χρησιμότητα του σχεδιασμού χρήσεων γης και του ελέγχου της οικιστικής ανάπτυξης, ή ποιος ο ρόλος του περιβαλλοντικού σχεδιασμού κ.ο.κ.. Η πρακτική αξία των αφηρημένων συζητήσεων για το σχεδιασμό γενικά είναι μάλλον περιορισμένη...."
(*E. Alexander*)

Κοκκώσης: Παρατηρείται μία κρίση εμπιστοσύνης στο ρόλο του κράτους τα τελευταία σαράντα χρόνια περίπου, ενώ παρατηρούνται και αλλαγές στον τρόπο λήψης αποφάσεων. Υπάρχουν πολλές πρωτοβουλίες σε διάφορα επίπεδα ταυτόχρονα που παρότι δεν εντάσσονται στο κεντρικό ρεύμα σχεδιασμού δημιουργούν συνθήκες που προωθούν το σχεδιασμό, όπως για παράδειγμα αυτές που προέρχονται από τη διαχείριση υδάτινων πόρων, την ολοκληρωμένη διαχείριση παράκτιων ζωνών, ή κάποιο άλλο τομέα ή θέμα σχεδιασμού. Το κεντρικό ερώτημα είναι πώς όλα αυτά συνδέονται με την "κρίση στον σχεδιασμό"; Εάν φυσικά συμφωνείτε ότι υπάρχει κρίση, διότι ο Andreas Faludi ο οποίος μας έχει δώσει πρώτος συνέντευξη δεν συμφώνησε ότι υπάρχει κρίση. Πώς θα περιγράφατε τον ρόλο των πολεοδόμων-χωροτακτών σε αυτό το νέο πλαίσιο;

Alexander: Έχετε θέσει ταυτόχρονα πολλές ερωτήσεις και θα ξεκινήσω από την τελευταία διότι η τελευταία σας διατύπωση σχετικά με την κρίση στη θεωρία του σχεδιασμού είναι ιδιαίτερα εύστοχη. "Υπάρχει κρίση στη θεωρία του σχεδιασμού;". Σκοπεύω να συμφωνήσω με τον Andrea Faludi λέγοντας ότι δεν υπάρχει κρίση στη θεωρία του σχεδιασμού. Πριν από μερικά χρόνια έγραφα ένα σχετικά σύντομο σχόλιο στο "Environment and Planning" στο οποίο αναφερόμουν στο χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης. Εκεί έγραφα, και εξακολουθώ να υποστηρίζω, ότι το χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης είναι κατά μία έννοια ένα νοητικό δημιουργήμα και βασίζεται σε μία σειρά από λανθασμένες προσδοκίες σχετικά με το τι είναι ο σχεδιασμός. Η κύρια λανθασμένη προσδοκία είναι ότι η θεωρία του σχεδιασμού θα πρέπει να δημιουργεί εργαλεία για την πρακτική, όπως αναφέρει ο John Forrester, "θα πρέπει να είναι

σε θέση να πει στους επαγγελματίες τι να κάνουν". Αυτή είναι λανθασμένη αντιμετώπιση διότι βασίζεται σε ένα εσφαλμένο μοντέλο κοινωνικής διάχυσης της γνώσης. Βασίζεται στο μοντέλο κοινωνικής διάχυσης της γνώσης που έχει επαληθευτεί και λειτουργεί ικανοποιητικά στις επιστήμες της τεχνολογίας και σε αυτές αφηρημένου γνωστικού αντικειμένου. Παρατηρούμε στη Φυσική, ότι η θεωρία μεταφράζεται σε μηχανική και αυτό σε τεχνολογία και με αυτόν τον τρόπο η θεωρία μπορεί να καθοδηγήσει τους επαγγελματίες και να τους παρέχει ξεκάθαρες και σαφείς οδηγίες. Αρχικά, ξεκινάει για παράδειγμα, με τη θεωρία της μεταφοράς θερμότητας και καταλήγει σε ένα πολύ χρήσιμο τεχνολογικό εγχειρίδιο για τη χρήση ηλιακής θέρμανσης που χρησιμοποιείται από τους αρχιτέκτονες. Αυτό το μοντέλο λειτουργεί πολύ καλά, αλλά στις κοινωνικές επιστήμες, η θεωρία δεν λειτουργεί και δεν έχει λειτουργήσει ποτέ, με τον τρόπο αυτό. Υπάρχει ένας διαφορετικός τρόπος μετάδοσης της γνώσης ο οποίος αποκαλείται "το μοντέλο της διαφώτισης" και ο μόνος τρόπος με τον οποίο μπορεί η θεωρία να βοηθήσει τους επαγγελματίες σε αυτό το μοντέλο είναι ενισχύοντας την κατανόησή τους πάνω στο αντικείμενο εργασίας, στον σκοπό κ.λπ. Δεν είναι δυνατόν να μεταφραστεί σε πρακτική της τεχνολογίας κάτι που θα επιθυμούσαν οι επαγγελματίες και αυτός είναι ο λόγος που εξακολουθούν να διαμαρτύρονται και μιλάνε για χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης. Άρα κατά μία έννοια υπάρχει κρίση διότι το χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης δεν θα γεφυρωθεί ποτέ λόγω της διαφορετικής φύσης της θεωρίας και της πρακτικής στο σχεδιασμό. Καταλήγοντας, η απάντησή μου στην πρώτη ερώτηση είναι ότι υπάρχει χάσμα μεταξύ της θεωρίας και της πρακτικής αλλά δεν υπάρχει κρίση.

Περνώντας στη δεύτερη ερώτηση που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, το ρόλο του σχεδιασμού και της κρίσης του κράτους στη σύγχρονη κοινωνία. Αυτό βασίζεται σε μία εσφαλμένη αντίληψη της πραγματικότητας, και το σφάλμα είναι ότι ο σχεδιασμός ταυτοποιείται με το κράτος και στη συνέχεια αποδυναμώνεται μέσω της κριτικής προς το κράτος. Οι επιθέσεις στο κράτος βασίζονται στο διαχωρισμό του ιδιωτικού από το δημόσιο τομέα και βασίζονται στη νέο-φιλελεύθερη ιδεολογία, φιλοσοφία και οικονομική. Υπάρχει επίσης η διχοτομία μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου τομέα και η αντίθεση μεταξύ κράτους και αγοράς όπου ο σχεδιασμός αντιμετωπίζεται ως το μανιφέστο της κρατικής δραστηριότητας και καταλήγει να λέγεται ότι οτιδήποτε απορρέει από το σχεδιασμό είναι άχρηστο, ανεπιθύμητο και δυσλειτουργικό. Οι οικονομολόγοι διαφωνούν και λένε ότι υπάρχει ρόλος για το κράτος και το σχεδιασμό εξαιτίας των ατελειών της αγοράς, αλλά οι νέο-φιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι υπάρχουν ατέλειες στην αγορά αλλά υπάρχουν και ατέλειες στη κυβέρνηση οι οποίες είναι ιδιαίτερα προβληματικές για το σχεδιασμό, όπως για παράδειγμα η "γραφειοκρατία".

Κατά τη γνώμη μου, την οποία δανείζομαι από μία άλλη περιοχή της οικονομικής θεωρίας και ονομάζεται "θεωρία του κόστους συναλλαγής", και είναι ένας τομέας για τον οποίο έχω γράψει αρκετά. Η θεωρία του κόστους συναλλαγής η οποία αρχικά δημιουργήθηκε για τον ιδιωτικό τομέα ως υποκατηγορία των θεσμικών οικονομικών, εξηγεί την εμφάνιση θε-

σμών και οργανώσεων στην αγορά, και το γιατί η αγορά δεν απαρτίζεται από πολλούς μικρούς αγοραστές αλλά από τεράστιες επιχειρήσεις. Όπως αποδείχτηκε υπάρχουν εξηγήσεις για όλα τα φαινόμενα αλλά τα κλασσικά οικονομικά αγνοούσαν τη θεωρία του κόστους συναλλαγής. Εάν απορριφθεί η θεωρία αυτή τότε θα πρέπει να τροποποιηθούν τα κλασσικά οικονομικά και αυτό δίνει εξηγήσεις σε πάρα πολλά διεθνή φαινόμενα τα οποία δεν μπορούσαν να χειριστούν επαρκώς οι κλασσικές οικονομικές θεωρίες. Πολλοί πήραν αυτή τη θεωρία και την επέκτειναν και στο δημόσιο τομέα και ως αποτέλεσμα προέκυψε αυτό που ονομάζω ολοκληρωμένη θεωρία κόστους συναλλαγής, την οποία μπορούμε να την εφαρμόσουμε εξίσου ικανοποιητικά και στο δημόσιο τομέα και είναι ικανή να εξηγήσει φαινόμενα που συμβαίνουν στον ιδιωτικό αλλά και στο δημόσιο τομέα. Το βασικό πλεονέκτημα της θεωρίας του κόστους συναλλαγής είναι ότι αναφέρεται πλέον στη διακυβέρνηση και όχι στο κράτος, δεν μιλάει για την αγορά αλλά συμπεριλαμβάνει τα πάντα ως διαφορετικές μορφές διακυβέρνησης κάτω από μια υψηλότερη, πιο αφηρημένη, πιο σφαιρική, ιδέα διακυβέρνησης. Αυτή η υψηλότερη, πιο αφηρημένη, πιο σφαιρική σύλληψη της διακυβέρνησης εννοεί: πώς λειτουργούν τα πράγματα και από μια κανονιστική σκοπιά ποίος είναι ο καλύτερος τρόπος διαχείρισής τους; Από αυτό καταλήγουμε ότι ολόκληρη η διαφωνία μεταξύ κράτους και αγοράς και η εναντίωση στο σχεδιασμό, γιατί θεωρείται κρατικός, είναι τοποθετημένη σε τελείως λανθασμένη βάση. Η συζήτηση θα έπρεπε να είναι: τι είδος μικτής μορφής διακυβέρνησης είναι η καλύτερη μορφή διακυβέρνησης για κάθε περίπτωση και ποία η καλύτερη μίξη κράτους, δημόσιου, ημι-δημόσιου, ιδιωτικού και διαφόρων οργανισμών οι οποίοι σχετίζονται περισσότερο με το θέμα. Το θέμα είναι ότι η διχοτόμηση μεταξύ κράτους – αγοράς δεν μας αφορά και στην πραγματικότητα δεν υφίσταται. Είναι πολύ δύσκολο και είναι πολύ περιορισμένες οι σφαίρες όπου μπορεί κανείς να διαχωρίσει σαφώς το κράτος από την αγορά. Σχεδόν όλοι οι θεσμοί στους οποίους αναφερόμαστε, και σίγουρα όσοι αφορούν το σχεδιασμό, είναι μικτοί υβριδικοί θεσμοί, και υβριδικές μορφές διακυβέρνησης. Ο σχεδιασμός, σε αντίθεση με ότι λέει αυτή η θεωρία, δεν είναι εκπλήρωση της δράσης του κράτους, γιατί ο σχεδιασμός υπάρχει εξίσου στην αγορά και στις επιχειρήσεις που σχεδιάζουν για τις ίδιες αλλά και για άλλες επιχειρήσεις'. Άρα ο σχεδιασμός δεν αποτελεί κυβερνητική δραστηριότητα αλλά είναι στην ουσία και άλλη μία μορφή διακυβέρνησης η οποία σχετίζεται με την οργάνωση. Η εναντίωση στο σχεδιασμό σημαίνει αντίθεση στην οργάνωση και υποστήριξη της αναρχίας.

Κοκκώσης: Αυξάνουν συνεχώς οι απόψεις σχετικά με την ανάγκη ανάπτυξης μηχανισμών διακυβέρνησης σε διάφορα επίπεδα, τοπικό, ευρωπαϊκό κ.ά. αναγνωρίζοντας ότι υπάρχουν πολλοί δρώντες, ο καθένας από τους οποίους έχει διαφορετικές προτεραιότητες, και ότι υπάρχει ένα σύστημα αλληλεπιδράσεων αλλά χωρίς κανόνες. Δεν υπάρχει κανονιστική άπο-

¹ Why planning vs. markets is an oxymoron: Asking the right question. *Planning & Markets* 4 (2001): 1-6. [www-pam.usc.edu/volume4/].

ψη, όπως αναφέρατε. Ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος λειτουργίας του συστήματος, ποιες παρεμβάσεις θα πρέπει να επινοηθούν έτσι ώστε να μην υπάρχουν εξωτερικεύσεις αλλά συνέργια. Υπάρχει ρόλος για τον σχεδιασμό και ποια θα πρέπει να είναι τα χαρακτηριστικά αυτής της μορφής του σχεδιασμού;

Alexander: Αυτή είναι μία ερώτηση που με απασχόλησε αρκετά, σχετίζεται με αυτά που θα ανακοινώσω στο Συνέδριο (AESOP, 2002) και είναι ο σχεδιασμός θεσμών (institutional design), ο οποίος αποτελεί πολύ σημαντικό μέρος του σχεδιασμού και συχνά αγνοείται. Επιστρέφοντας στον τρόπο με τον οποίο θέσατε την ερώτηση, μιλήσατε για κανόνες, νόμους. Έχουμε κανόνες, πάντα θα υπάρχουν κανόνες, το θέμα είναι να τους ανακαλύψει κανείς, να τους κατανοήσει και εάν είναι απαραίτητο να τους αλλάξει. Ουσιαστικά το σύστημα των κανόνων το οποίο διευκολύνει αλλά και περιορίζει την ατομική συμπεριφορά αλλά και τη συμπεριφορά της κοινωνίας είναι οι θεσμοί. Οι θεσμοί, είναι βασικά συστήματα κανόνων που μπορούν να εκφραστούν ως οργανώσεις. Άρα οι οργανώσεις είναι είδος θεσμών αλλά όλοι οι θεσμοί δεν είναι οργανώσεις. Για παράδειγμα εάν υπάρχει αμοιβαία κατανόηση μεταξύ φίλων ότι θα βρίσκεστε κάθε Παρασκευή σε ένα συγκεκριμένο καφενείο και κάθε φορά θα πληρώνει κάποιος άλλος, αυτό είναι θεσμός. Νομίζω ότι ο θεσμικός σχεδιασμός είναι πολύ σημαντικός και υπάρχει ρόλος για τους πολεοδόμους-χωροτάκτες και στο θεσμικό σχεδιασμό.

Μιλώντας για το ρόλο του σχεδιασμού, έχω γίνει ιδιαίτερα επιφυλακτικός σχετικά με το τι θα μπορούσαμε να πούμε που να έχει κάποια ουσία εάν μιλάμε για το σχεδιασμό ως γενική και αφηρημένη έννοια. Για να πούμε οτιδήποτε που θα είναι πρακτικά χρήσιμο για το σχεδιασμό, πρέπει να προσδιορίσουμε το σχεδιασμό, να αναφέρουμε τον τύπο του σχεδιασμού, και αυτό επιτρέπει μια απάντηση παραφράζοντας την αρχική σας ερώτηση "Ποιος είναι ο ρόλος του σχεδιασμού". Δεν μπορώ να απαντήσω στην ερώτηση "ποιος είναι ο ρόλος του σχεδιασμού", αλλά μπορώ να απαντήσω στην ερώτηση "ποια η χρησιμότητα του σχεδιασμού χρήσεων γης", ή "ποιος θα μπορούσε να είναι ο ρόλος του περιβαλλοντικού σχεδιασμού" κ.λπ..

Κοκκώσης: Αυτό με παραπέμπει στο πρώτο σημείο που αναφερθήκατε, κατά πόσο η θεωρία του σχεδιασμού θα πρέπει να παρέχει τα εργαλεία για την πράξη. Κατευθύνει το σχεδιασμό στα θέματα που προσπαθεί να επιλύσει (εκτός από τη γενική αντίληψη για το τι είναι ο σχεδιασμός, υπάρχει ένα σύστημα παρέμβασης και ένα σύστημα διακυβέρνησης), άρα έχουμε να κάνουμε με εγκεκριμένα εργαλεία για συγκεκριμένα σχεδιαστικά προβλήματα. Εάν δεν το κάνουμε αυτό έχουμε την τάση να υποβαθμίζουμε το σχεδιασμό σε ένα σύστημα διευκόλυνσης της επικοινωνίας και των συναλλαγών μεταξύ δρώντων, που ακολουθεί μια σύγχρονη αντίληψη για το ρόλο του κράτους.

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να σας ρωτήσω πώς πιστεύετε ότι πρέπει να είναι η εκπαίδευση των πολεοδόμων - χωροτακτών;

Alexander: Θα ήθελα να τονίσω ότι είναι περιορισμένη η αξία γενικών, αφαιρετικών συζητήσεων για το σχεδιασμό. Αλλά προκειμένου να κάνουμε όλες αυτές τις θεωρίες έστω και στο ελάχιστο σχετικές με την πράξη και δεν υπονοώ ότι στα επίπεδα χαμηλής αφαίρεσης μπορούν να μεταφραστούν οι θεωρίες απ' ευθείας σε τεχνολογία όπως γίνεται στη φυσική για παράδειγμα, έστω στο βαθμό που θα προσφέρουν βαθύτερη κατανόηση του αντικειμένου εργασίας νομίζω ότι θα πρέπει να γίνει αυτό με τον μικρότερο δυνατό βαθμό γενικότητας και αφαίρεσης. Για παράδειγμα, είχαμε μία συζήτηση σήμερα το πρωί στη συνάντηση για τη θεωρία του σχεδιασμού: Ένας από τους εισηγητές από το Μιλάνο παρουσίασε μία περίπτωση σχεδιασμού από τη δική του οπτική γωνία, και κατέληξε ότι η περίπτωση αυτή επιδεικνυε επιστημονικό σχεδιασμό, βασικό ορθολογισμό, αλλά ήταν πάρα πολύ επιστημονική και δεν προωθούσε την επικοινωνία και τη συμμετοχή. Αυτό που μας παρουσίασε ήταν στην πραγματικότητα σωστό αλλά περιέγραφε μία πολύ συγκεκριμένη μορφή σχεδιασμού η οποία είναι ο τοπικός προγραμματισμός. Ακολούθησε μεγάλη συζήτηση γύρω από αυτό και κάποιος από την Αυστραλία είπε ότι στη χώρα αυτή είναι εντονότερη η πολιτικοποίηση, και οι πολίτες συμμετέχουν, και οι συζητήσεις κρατούν χρόνια. Άρα υπάρχει μία εφαρμογή της θεωρίας του σχεδιασμού ακόμα και σχετικά αφηρημένων εννοιών της θεωρίας του σχεδιασμού σε συγκεκριμένο επίπεδο που είναι χρήσιμο στους επαγγελματίες έτσι ώστε να καταλάβουν τι ακριβώς πρέπει να κάνουν στην πράξη. Το σημείο που θέλω να τονίσω είναι ότι μία δημιουργική συζήτηση, ακόμα και για τη θεωρία, μπορεί να γίνει μόνο σε πολύ χαμηλό επίπεδο αφαίρεσης και γενίκευσης, που σχετίζεται με συγκεκριμένες, προσδιορισμένες μορφές σχεδιασμού και όχι στο σχεδιασμό ως ομοιόμορφο γενικό πεδίο. Υπάρχουν γενικεύσεις και έτσι φτάσαμε σε αυτή τη θέση με γενικεύσεις και υποστήριξη για ορισμένες μορφές σχεδιασμού, για παράδειγμα το διαδραστικό σχεδιασμό του Friedmann (Transactive Planning). Όπως αποδείχτηκε ο σχεδιασμός διάδρασης ταιριάζει πάρα πολύ ωραία σε ορισμένες περιπτώσεις, αλλά δεν θα ήταν δυνατόν να διανοηθεί κανείς ότι θα υποκαταστήσει άλλες μορφές σχεδιασμού όπως ο περιφερειακός ή ο περιβαλλοντικός σχεδιασμός.

Δέφνερ: Υπάρχει ένα δίλημμα σχετικά με το πρόγραμμα σπουδών στο σχεδιασμό: θα έπρεπε να υπάρχει ένας βασικός κορμός γνώσεων που θα διδάσκεται υποχρεωτικά χρησιμοποιώντας όσο το δυνατόν περισσότερα παραδείγματα; Συγχρόνως πώς θα μπορούσαμε να βοηθήσουμε τους φοιτητές να αναπτύξουν έναν κριτικό τρόπο σκέψης;

Alexander: Νομίζω ότι είναι σημαντικό για τους φοιτητές να αναπτύξουν ένα κριτικό τρόπο σκέψης, αλλά αυτό παραπέμπει σε μία ερώτηση για την οποία έχω γράψει ένα άρθρο που είναι υπό έκδοση και έχει τίτλο "Τι χρειάζεται να γνωρίζουν οι πολεοδόμοι - χωροτάκτες;"².

² "What do planners need to know? Identifying needed competencies, methods and skills." *Journal of Architecture & Planning Research* (2003) forthcoming.

Είναι πραγματικά πολύ μεγάλο το εύρος γνώσεων που χρειάζεται ένας πολεοδόμος - χωροτάκτης. Ο κριτικός τρόπος σκέψης είναι μία από αυτές, αλλά θα πρέπει να μας απασχολήσει το ερώτημα τι θα πρέπει να γνωρίζει ο πολεοδόμος - χωροτάκτης για να είναι αποτελεσματικός πολίτης, επαγγελματίας, γενικότερα άνθρωπος, και φυσικά ο τρόπος σκέψης είναι μία από αυτές τις γνώσεις. Υπάρχει ένα όριο σε αυτά που μπορούμε να διδάξουμε, και εννοώ τη διδασκαλία με την έννοια της θεωρίας. Αυτές είναι επιστημονικές μορφές γνώσης και υπάρχουν αυστηροί περιορισμοί στον τρόπο διδασκαλίας τους. Πιθανόν να μπορούσαμε να προωθήσουμε τον κριτικό τρόπο σκέψης, όχι διδάσκοντάς τον γιατί το θεωρώ αδύνατο, αλλά με τον τρόπο που διδάσκουμε, για παράδειγμα τον τρόπο που παρουσιάζουμε και αναλύουμε την κάθε περίπτωση. Η χρήση μιας περίπτωσης μελέτης στη διδασκαλία θα πρέπει να γίνεται, όχι μόνο ως παράδειγμα προς μίμηση, αλλά με κριτικό πνεύμα ερευνώντας τι έκαναν στη συγκεκριμένη περίπτωση, γιατί το έκαναν, εάν θα πετύχαινε σε κάποια άλλη περίπτωση και τέλος τους λόγους που οδήγησαν στην επιτυχία ή την αποτυχία. Ένα άλλο παράδειγμα προώθησης της κριτικής σκέψης είναι όταν μέσα από τη διδασκαλία μου σε ένα μάθημα κατάρτισης προϋπολογισμού έδωσα μία εργασία η οποία κυριολεκτικά δίδασκε τον κριτικό τρόπο σκέψης, αλλά αυτό μπορεί να γίνει μόνο πολύ περιορισμένα. Έδωσα στους φοιτητές να διαβάσουν δύο άρθρα, ένα του Anthony Downs το οποίο εξηγούσε του λόγους που οι προϋπολογισμοί είναι πολύ χαμηλοί στη δημοκρατία, και ένα κεφάλαιο ενός βιβλίου του Niskanen το οποίο κατέληγε στο συμπέρασμα ότι οι θεσμοί δομούνται έτσι ώστε να ευνοούν την γραφειοκρατία, οδηγούν σε πολύ υψηλούς προϋπολογισμούς. Αυτό που ζήτησα από τους φοιτητές ήταν μία εργασία τριών σελίδων όπου θα αναφέρεται α) με ποιόν από τους δύο συγγραφείς συμφωνείτε β) γιατί συμφωνείτε και γ) γιατί είναι ο ένας σωστός και ο άλλος λάθος. Προσπαθούσα να διδάξω κάποιες έννοιες μικρο-οικονομίας και τους ζήτησα να σχεδιάσουν ένα γράφημα ή μία σειρά από γραφήματα που θα δείχνει πώς είναι δυνατόν χρησιμοποιώντας εργαλεία της μικρο-οικονομίας να καταλήξουμε σε αυτές τις εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις. Οι φοιτητές ετοίμασαν καταπληκτικές εργασίες οι οποίες επιδείκνυαν ότι έχουν κατανοήσει τον συλλογισμό του κάθε συγγραφέα. Αυτός είναι κατά τη γνώμη ο τρόπος "διδασκαλίας" του κριτικού τρόπου σκέψης.

Κοκκώσης: Η συζήτηση για τους στόχους που θα μπορούσε να πετύχει η κοινωνία εδραιώνοντας ένα σύστημα διακυβέρνησης κ.λπ. είναι πολύ ενδιαφέρουσα, αλλά εάν προσπαθήσουμε να εφαρμόσουμε αυτές τις αρχές στον δικό μας κόσμο, κάποιο μικρό νησί για παράδειγμα, θα διαπιστώσουμε ότι λείπουν οι βασικές προϋποθέσεις. Κατ' αρχήν οι περισσότεροι εμπλεκόμενοι δεν προσδιορίζονται εύκολα, έχουμε να κάνουμε με άτομα που έχουν πολλούς ρόλους, εκφράζουν πολλαπλά συμφέροντα, και δεύτερον δεν αναφαίνεται ποιος θα μπορούσε να είναι ο συντονιστής και δεν υπάρχει ούτε η δυνατότητα για οργάνωση. Έτσι δεν υπάρχει κανείς να προσδιορίσει τις προτεραιότητες και δεν μπορεί να διαμορφωθεί ένα βασικό σύστημα δρώντων. Επιπλέον, υπάρχει η δυσπιστία της κοινωνίας σε οτιδήποτε πηγάζει

από το κράτος, οτιδήποτε αντιπροσωπεύεται από μία αρχή, και καταλήγουμε με ένα τεράστιο δημοκρατικό έλλειμμα χωρίς να έχουμε τις απαραίτητες συνθήκες για να πετύχουμε τη συναίνεση ή ακόμα περισσότερο ένα κοινό όραμα. Αυτό μας προβληματίζει πολύ διότι δεν μπορούμε να βρούμε με ποιο τρόπο θα μπορούσαμε να υποκινήσουμε κάποια αλλαγή σε αυτό τον τομέα.

Alexander: Υπάρχουν πολλές κανονιστικές συνταγές για την αντιμετώπιση και το χειρισμό αυτών των προβλημάτων. Για παράδειγμα η Judy Innes μίλησε χθες για συμμετοχικό σχεδιασμό ο οποίος διέπεται από μία σειρά από κανονιστικές αρχές και παρουσίασε πολλές περιπτώσεις πετυχημένου συμμετοχικού σχεδιασμού αλλά δεν θα ήθελα να εμβαθύνω σε αυτό.

Κοκκώσης: Αυτό ακριβώς είναι το θέμα, ότι κάτι τέτοιο πετυχαίνει στη Σκανδιναβία, όπου οι κοινωνίες έχουν μεγάλη παράδοση στο να συμμετέχουν.

Alexander: Συμφωνώ απολύτως. Στη χώρα μου, χωρίς να αρνούμαι τις συστάσεις της Judy (Innes) για το συμμετοχικό σχεδιασμό, αυτό που παραδέχεται και η ίδια σε κάποια άρθρα της είναι ότι ως μέρος της διαδικασίας είναι αλήθεια ότι χρειάζεται μία δεκτική κοινωνία, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις θα πρέπει να λαμβάνονται κάποια μέτρα προκαταβολικά έτσι ώστε να διαμορφωθεί το κατάλληλο πεδίο για την άσκηση του συμμετοχικού σχεδιασμού. Για παράδειγμα, σε πολλά μέρη η άσκηση του συμμετοχικού σχεδιασμού γινόταν υπό την καθοδήγηση του κράτους: οι πολίτες, οι δρώντες σε τοπικό επίπεδο έπρεπε να έρθουν σε επαφή και να παράγουν ένα σχέδιο εάν ήθελαν να πάρουν χρηματοδότηση από το κράτος. Έτσι είχαν ένα πολύ ισχυρό κίνητρο για να συνεργαστούν και να εμπλακούν σε διαδικασίες συμμετοχικού σχεδιασμού.

Αυτό με παραπέμπει στο σχεδιασμό των θεσμών (institutional design): την ιδέα ότι οι πολεοδόμοι-χωροτάκτες θα πρέπει να περάσουν από μία άσκηση θεσμικού σχεδιασμού προτού ξεκινήσουν να μπαίνουν στην πραγματική διαδικασία του σχεδιασμού των θεμάτων που περιγράψατε. Θα πρέπει να κοιτάξουμε την κατάσταση και στη συνέχεια θα πρέπει να αναρωτηθούμε τι αλλαγές θα πρέπει να κάνουμε, πως μπορούμε να δημιουργήσουμε κίνητρα, ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος να σχεδιάσουμε. Θα πρέπει να περάσουμε μέσα από μία διαδικασία θεσμικού σχεδιασμού η οποία θα δημιουργήσει το πεδίο που δεν υπήρχε νωρίτερα, για τον συμμετοχικό σχεδιασμό που θέλουμε, θα δεσμεύσει τους εμπλεκόμενους να δημιουργήσουν ένα σχέδιο και ο τρόπος επίτευξης αυτού που περιγράφω αποτελεί ένα πρόβλημα του θεσμικού σχεδιασμού.

Κοκκώσης: Ποιος σχεδιάζει τους θεσμούς;

Alexander: Αυτή είναι μία από τις ερωτήσεις που απάντησα στη διάλεξη σήμερα το απόγευ-

μα. Όλοι όσοι εμπλέκονται υπεύθυνα σε αυτές τις διαδικασίες, συνειδητά ή ασυνείδητα βρίσκονται στη θέση να σχεδιάζουν τους θεσμούς. Για παράδειγμα οι κυβερνητικοί νομοθέτες που έθεταν το αίτημα για συμμετοχικό σχεδιασμό σε τοπικό επίπεδο ως μέσο συντονισμού των τοπικών θεσμών και της τοπικής αυτοδιοίκησης για να παράγουν ένα συντονισμένο προϊόν, όλοι εξασκούσαν κάποια μορφή θεσμικού σχεδιασμού. Κυρίως δημιουργούσαν το θεσμικό πλαίσιο το οποίο ευνοούσε το συμμετοχικό σχεδιασμό. Εάν δεν το έχει κάνει κάποιος άλλος νωρίτερα, φτάνεις όπως περιγράψατε στο σημείο όπου θα πρέπει να το κάνεις μόνος σου.

Κοκκώσης: Αυτό μας γυρίζει πίσω στο γεγονός ότι οι συμμετέχοντες και κυρίως τα θεσμικά όργανα που εμπλέκονται είναι πιο αποτελεσματικά όταν προωθούν τους δικούς τους στόχους. Υπάρχει τελικά ρόλος για ένα σύστημα που θα διαπραγματευτεί με όλες αυτές τις οργανώσεις το κόστος και τα οφέλη των πράξεών τους; Θα μπορούσε να εδραιωθεί ένα πλαίσιο αναφοράς; Αναφέρομαι στην αρχή της συζήτησής μας.

Alexander: Στην Ελλάδα το κύριο σημείο είναι αυτό που μας περιγράψατε, ο υπεύθυνος για την εκτέλεση του έργου έχει να αντιμετωπίσει όλα τα θέματα και τα προβλήματα που προκύπτουν, και είναι πολύ σύνθετα, πολυδιάστατα και με πολλούς εμπλεκόμενους. Δεν υπάρχει ένα εύκολο θεσμικό πλαίσιο που να δεσμεύει τους εμπλεκόμενους. Υπάρχουν θεσμοί και οργανισμοί που νομίζουν ότι αποτελούν το πλαίσιο και αυτό είναι το δημοκρατικό έλλειμμα που αναφέρατε, και έχουν την τάση να αγνοούν τους εμπλεκόμενους κατά την κρίση τους. Έχω μία απάντηση για όλα αυτά και προέρχεται μέσα από κείμενα που έχω δημοσιεύσει³.

Νομίζω ότι υπάρχει μία κυρίαρχη ιδέα, σύλληψη που θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε και αυτή είναι η "αλληλεξάρτηση". Τα διαφορετικά είδη εξάρτησης είναι πολύ σύνθετα και έχουν εξηγηθεί επαρκώς από την θεωρία οργανώσεων που είναι πολύ ενδιαφέρουσα, αλλά η αλληλεξάρτηση μπορεί να χρησιμοποιηθεί και σε κανονιστικές διαδικασίες. Αυτό σημαίνει: εάν έρθει κανείς και αναγνωρίσει τις σχετικές αλληλεξαρτήσεις θα δει ότι υπάρχει κάποιο πρόβλημα και υπάρχει και ένα κοινό συμφέρον στην αντιμετώπιση του προβλήματος και τη δημιουργία σχεδίου. Αυτό μπορεί να ξεκινήσει μία διαδικασία η οποία θα επιτρέπει την ενασχόληση με το θέμα, ας υποθέσουμε ότι είναι η οικονομική ανάπτυξη ενός νησιού μέσω του τουρισμού, πώς θα μπορούσαμε να ασχοληθούμε με το θέμα αυτό; Θα μπορούσε να είναι το Υπουργείο Τουρισμού και η τοπική αυτοδιοίκηση μπορεί να πιστεύει ότι αυτοί είναι οι σχετικοί δρώντες, τότε ερχόμαστε εμείς και λέμε ότι δεν είναι απαραίτητα έτσι τα πράγματα και ότι υπάρχουν πολλοί άλλοι εμπλεκόμενοι. Τι είναι αυτό λοιπόν που τους καθιστά εμπλεκόμενους; Αυτό που τους καθιστά εμπλεκόμενους είναι ότι υπάρχουν ορισμένες μορφές αλληλεξάρτησης που τους εμπλέκουν στο θέμα και υπάρχουν πολλοί τρόποι και μορφές αλληλεξάρ-

³ *How Organizations Act Together: Interorganizational coordination in theory and practice.* Amsterdam: Gordon & Breach, 1995.

τησης. Αλλά στο χαμηλότερο επίπεδο υπάρχει αυτό που εγώ αποκαλώ "λειτουργική αλληλεξάρτηση" το οποίο σημαίνει ότι αυτός ο συγκεκριμένος εμπλεκόμενος θέλει να πετύχει κάτι συγκεκριμένο το οποίο είναι προς το κοινό όφελος και στη συγκεκριμένη περίπτωση απαιτεί κάποιους άλλους εμπλεκόμενους να συμμετέχουν και να ολοκληρώσουν κάποια τμήματα. Δεν μπορούν να κάνουν τίποτα από μόνοι τους και δεν μπορούν να αλλάξουν τίποτα. Ένας τρόπος σχεδιασμού θεσμικής διαδικασίας που να περιλαμβάνει και να δεσμεύει τους εμπλεκόμενους είναι να τους κάνουμε να συνειδητοποιήσουν αυτές τις αλληλεξαρτήσεις. Κοιτάζοντας κανείς το θέμα ως εξωτερικός παρατηρητής, πρώτα αναγνωρίζει τους εμπλεκόμενους, στη συνέχεια θα πρέπει να αναρωτηθεί τι είναι αυτό που τους καθιστά εμπλεκόμενους και τι εξαρτήσεις έχουν με άλλους εμπλεκόμενους ακόμα και αν δεν τις γνωρίζουν οι ίδιοι. Το επόμενο βήμα είναι να συναντηθεί κανείς με τους εμπλεκόμενους και να τους παρουσιάσει τις αλληλεξαρτήσεις, το οποίο θα τους δώσει το ενδιαφέρον να συμμετέχουν και να γίνουν δρώντες σε αυτό το πλαίσιο ή να εισάγουν δρώντες στο θεσμικό πλαίσιο που σχεδιάζουμε. Το επόμενο βήμα είναι να σχεδιαστεί το πλαίσιο, να σχεδιαστούν οι θεσμοί, για παράδειγμα να αποφασιστεί ότι υπάρχει ανάγκη να δημιουργηθεί μία αρχή τουριστικής ανάπτυξης. Θα πρότεινα ότι αυτός είναι ένας τρόπος αντιμετώπισης τέτοιου είδους προβλημάτων.

Κοκκώσης: Άρα εάν γενικεύσουμε θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο σχεδιασμός αφορά τις λειτουργικές αλληλεξαρτήσεις, τις συνδέσεις και τα κενά, τη συμπληρωματικότητα, τις συνέργιες, τις επιπτώσεις και τέλος αποτελεί το μέσο συνάντησης όλων αυτών των πραγμάτων. Θα μπορούσαμε ίσως να προσθέσουμε και μία μακροπρόθεσμη προοπτική σε όλα αυτά.

Alexander: Εάν συμφωνήσω με αυτό που λέτε θα κάνω κάτι που μόλις πριν από λίγα λεπτά είπα ότι δεν θα κάνω, το οποίο είναι να βγάζω γενικά συμπεράσματα και δηλώσεις για το σχεδιασμό. Δεν θέλω να κάνω γενικεύσεις, αλλά αυτό που αποκαλώ θεσμικό σχεδιασμό (institutional design of planning), μπορεί να γενικευτεί σε πολλούς τομείς διότι συλλαμβάνουμε τους εαυτούς μας να το κάνουμε είτε ασχολούμαστε με χωροταξικό σχεδιασμό, περιφερειακή ανάπτυξη, τουριστικό σχεδιασμό ή ακόμα και σχεδιασμό οικονομικής ανάπτυξης. Είναι διαφορετικό σε κάθε έναν από τους τομείς λόγω του τρόπου με τον οποίο είναι δομημένοι και του περιεχομένου τους, για παράδειγμα όλοι γνωρίζουμε ότι είναι πολύ διαφορετικός ο σχεδιασμός για τα Ελληνικά νησιά με το σχεδιασμό για την Καλιφόρνια και οι διαφορές είναι πολύ ουσιαστικές, καθιστώντας τις γενικεύσεις ιδιαίτερα επικίνδυνες.

Κοκκώσης: Τι είναι καινοτομία στο σχεδιασμό; Υπάρχουν νέες και καινοτόμες ιδέες στο σχεδιασμό;

Alexander: Νομίζω ότι οι καινοτόμες ιδέες βρίσκονται και πάλι σε πολύ χαμηλότερο βαθμό

γενίκευσης και αφαίρεσης: η ανάπτυξη των βασικών πρακτικών, ο τρόπος που γίνονται τα πράγματα, ο τρόπος που αντιμετωπίζονται τα θέματα και επιλύονται τα προβλήματα, τα οποία μπορεί να τα πληροφορηθεί κανείς εξετάζοντας την βιβλιογραφία της πρακτικής, και το καθένα είναι εξειδικευμένο για κάθε συγκεκριμένη τοποθεσία. Πάλι το να μιλήσουμε για καινοτόμες ιδέες στο σχεδιασμό είναι μία ευρεία γενίκευση και είναι πού δύσκολο να καταλήξουμε κατά πόσο είναι χρήσιμο ή δημιουργικό. Υπάρχουν πολλές θεωρίες, έχω προτείνει τη θεωρία συναλλαγής (transaction theory) αλλά υπάρχουν και πολλές άλλες που εμφυτεύονται στη θεωρία του σχεδιασμού, που μπορούν και έχουν πολύ εποικοδομητική συμβολή στην αλλαγή της αντίληψης μας για το τι είναι ο σχεδιασμός σε γενικό επίπεδο και τι είναι αυτό για το οποίο σχεδιάζουμε. Έτσι η θεωρία της πολυπλοκότητας (complexity theory) είχε τη συμβολή της, η θεωρία του χάους είχε τη συμβολή της, και πολλές από αυτές τις θεωρίες μας δίνουν μία καλή αίσθηση των ορίων του σχεδιασμού. Ένα από τα βασικότερα προβλήματα του σχεδιασμού είναι ότι είναι κατά μία έννοια υπερτιμημένος και υπάρχουν αυξημένες προσδοκίες από το σχεδιασμό.

Κοκκώσης: Θα ήθελα να σας ευχαριστήσω για αυτή την πολύ ενδιαφέρουσα συζήτηση.

Alexander: Ήταν μεγάλη μου χαρά αυτή η συνέντευξη και οι ερωτήσεις σας ήταν ακριβώς πάνω στα θέματα που με ενδιαφέρουν και με απασχολούν.

Συνέντευξη με την *Rachele Alterman* Καθηγήτρια στο Πολυτεχνείο Technion του Ισραήλ

"....ο ρόλος των πολεοδόμων - χωροτακτών είναι αυτός που αποκαλούμε "διπλό πράκτορα" που εκπαιδεύεται στο να κατανοεί το δημόσιο τομέα, αλλά μπορεί να εργάζεται και στον ιδιωτικό τομέα...."
 (R. Alterman)

Δέφνερ: Η πρώτη ερώτηση αφορά την κρίση στο σχεδιασμό. Εάν συμφωνείτε ότι υπάρχει κρίση στον σχεδιασμό ποιοι παράγοντες πιστεύετε ότι έχουν οδηγήσει σε αυτή; Είναι ο μειωμένος ρόλος του κράτους; Ο αυξανόμενος ρόλος της αγοράς; Ποιος θα πρέπει να είναι ο ρόλος των πολεοδόμων χωροτακτών σε αυτό το πλαίσιο;

Alterman: Δεν νομίζω ότι περνάει κρίση ο σχεδιασμός. Νομίζω ότι συμβαίνουν πολλές αλλαγές και η κρίση θα υπάρξει εάν οι πολεοδόμοι-χωροτάκτες και οι καθηγητές τους δεν αναγνωρίσουν τις αλλαγές αυτές. Δεν νομίζω ότι υπάρχει εξασθένηση της ανάγκης για σχεδιασμό ή της ανάγκης για τους πολεοδόμους-χωροτάκτες. Στην πραγματικότητα, η σύγκριση δέκα χωρών που ολοκλήρωσα με εξέπληξε διότι φαίνεται να υπάρχει αύξηση του σχεδιασμού σε εθνικό επίπεδο. Αυτό το στοιχείο αποτελεί έκπληξη γιατί όλοι στις δημοκρατικές χώρες αναφερόμαστε, στην δύναμη της ελεύθερης αγοράς, την αποκρατικοποίηση, τη διοικητική αποκέντρωση, αλλά την ίδια στιγμή παρατηρείται άνοδος του σχεδιασμού σε εθνικό επίπεδο. Άρα δεν θεωρώ ότι υπάρχει κρίση στο σχεδιασμό. Πιστεύω ότι υπάρχουν πολλές αλλαγές και είμαι σίγουρη ότι τις γνωρίζετε. Πολλοί από τους απόφοιτους θα εργαστούν σε κάποιο σχετικό με τον σχεδιασμό αντικείμενο. Οι νέοι τομείς απασχόλησης για τους πολεοδόμους-χωροτάκτες, και αυτό συμβαίνει μάλλον και στην Ελλάδα, θα είναι μη-κυβερνητικοί οργανισμοί, όπως για παράδειγμα, οι περιβαλλοντικές οργανώσεις που έχουν αρχίσει να εμφανίζονται και αναμένεται να επεκταθούν πολύ οι οποίες προσλαμβάνουν πολεοδόμους-χωροτάκτες.

Στις ΗΠΑ αποτελούν μεγάλο εργοδότη τα τελευταία 20 χρόνια και στο Ισραήλ που έχει πιο πολλά κοινά με την Ευρώπη όσον αφορά τη μεγαλύτερη ευαισθητοποίηση σε θέματα περιβάλλοντος, μέσα σε λίγα χρόνια (2-3 χρόνια) δημιουργήθηκαν δεκάδες μη-κυβερνητικοί οργανισμοί και όλοι προσλαμβάνουν πολεοδόμους - χωροτάκτες. Δευτερευόντως υπάρχει και ο ιδιωτικός τομέας όπου παρατηρώ ότι οι κατασκευαστές δεν προσλαμβάνουν ακόμα πολεοδόμους - χωροτάκτες διότι δεν γνωρίζουν ότι χρειάζονται τη βοήθεια ανθρώπων που να ασχολούνται με το σχεδιασμό και να κατανοούν τον τρόπο σκέψης του δημόσιου τομέα. Αλλά αυτός ο ρόλος των πολεοδόμων - χωροτακτών είναι αυτός που αποκαλούμε "διπλού πράκτορα" και γνωρίζεις ότι εκπαιδεύσαι, ή στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ή στο MIT ή στο Technion, στο να κατανοείς τον δημόσιο τομέα, τελικά όμως εργάζεσαι στον ιδιωτικό τομέα και αυτό είναι αποδεκτό γιατί ο ιδιωτικός τομέας είναι μεγάλος εργοδότης. Νομίζω ότι ο ιδιωτικός τομέας όλο και περισσότερο θα αρχίσει να το αντιμετωπίζει ως στρατηγική για να γίνουν οι προτάσεις του ευκολότερα αποδεκτές από τις αρχές. Συμβαίνει αυτό και στην Ελλάδα;

Λαλένης: Έχουν την τάση να αναπτύσσονται αλλά αυτού του είδους οι επιχειρηματίες είναι μικρά γραφεία και δεν ασχολούνται με μεγάλες οικιστικές μελέτες. Ασχολούνται κυρίως με μικρής κλίμακας ιδιοκτησίες και κτίρια.

Alterman: Θα έχετε όμως μεγαλοεπιχειρηματίες για εμπορικά ή βιομηχανικά έργα.

Λαλένης: Ναι, σε μεγάλα εμπορικά κέντρα αλλά αυτό δεν συμβαίνει ακόμα στην Ελλάδα γιατί είναι μικρές επιχειρήσεις και δεν μπορούν να προσλάβουν πολεοδόμους - χωροτάκτες.

Alterman : Με τις τράπεζες τι γίνεται;

Λαλένης: Οι τράπεζες έχουν τους δικούς τους επαγγελματίες.

Alterman: Μιλούσα με έναν Ολλανδό εδώ (στο Συνέδριο του AESOP στο Βόλο) και στην Ολλανδία το πολύ δημόσιο σύστημά τους τείνει να γίνει πιο ιδιωτικό. Ανακάλυψαν ότι οι πολεοδόμοι - χωροτάκτες που εκπαιδεύαν δεν κατανοούσαν αρκετά την αγορά ακινήτων και υπάρχει ανάγκη για νέους πολεοδόμους - χωροτάκτες που να είναι εκπαιδευμένοι να κατανοούν τις ανάγκες των πολιτών, να έχουν μάθει να διαπραγματεύονται με τους επιχειρηματίες, να κατανοούν τι είναι το ύψος του κέρδους, τι είναι τα συμβόλαια, και θα πρέπει να είναι ή ο άνθρωπος της αγοράς ακινήτων από τη μεριά του δημοσίου ή ο πολεοδόμος - χωροτάκτης από τη πλευρά του ιδιωτικού τομέα. Άρα νομίζω ότι τα δύο μέτωπα είναι οι μη κυβερνητικοί οργανισμοί και οι ιδιωτικές επιχειρήσεις που μπορούν να αποτελέσουν και μεγάλους εργοδότες. Τι συμβαίνει σχετικά με τους εξειδικευμένους οργανισμούς όπως είναι οι σιδηρόδρομοι, τα αεροδρόμια και γενικότερα αυτού του τύπου τους οργανισμούς;

Δέφνερ: Ένα καλό παράδειγμα θα μπορούσε να είναι ο υπόγειος σιδηρόδρομος. Στην Ελλάδα οι πολεοδόμοι - χωροτάκτες φαίνεται ότι προσλαμβάνονται εμμέσως και υπάρχουν πάρα πολύ λίγοι που απασχολούνται με την αγορά ακινήτων. Η αγορά υποστηρίζει ότι υπάρχουν περίπου 50 αλλά είναι μόνο 25 επαγγελματίες που ασχολούνται στον τομέα αυτόν στην Ελλάδα. Εάν προχωρήσουμε ένα βήμα παραπέρα τη συζήτηση, μία νέα ερώτηση προκύπτει για σας. Εάν υποθέσουμε ότι τα μεγάλα θέματα προέρχονται από την πραγματικότητα, μήπως εμείς οι πολεοδόμοι - χωροτάκτες ή ακόμα περισσότερο τα πανεπιστήμια θα πρέπει να βρούμε ένα τρόπο να προσαρμόσουμε αυτές τις τάσεις ή μήπως θα πρέπει να προχωρήσουμε με συγκεκριμένες προοπτικές και να προβλέψουμε το μέλλον;

Alterman: Νομίζω ότι η ύπαιθρος είναι πολύ σημαντική και έχω το πλεονέκτημα να κατάγομαι από μία μικρή χώρα όπως η Ελλάδα μόνο που η χώρα μου έχει και λίγο πληθυσμό. Στην Ελλάδα νομίζω ότι το πανεπιστήμιο έχει τη δυνατότητα να κάνει πολλές αλλαγές, γεγονός που δεν είναι δυνατόν να συμβεί στις ΗΠΑ ή στο Ην. Βασίλειο, όπου τα πανεπιστήμια έχουν πολύ μικρή επιρροή στην κυβέρνηση, και υποθέτω ότι το πανεπιστήμιο σας έχει επιρροή τόσο στην κυβέρνηση όσο και στον ιδιωτικό τομέα.

Δέφνερ: Δεν είναι πάντα αλήθεια αυτό διότι μερικές φορές δεν μπορούμε να πείσουμε ούτε τον Δήμαρχο για κάποια θέματα σχεδιασμού.

Λαλένης: Αυτό μπορεί να συμβεί και ανάποδα. Τα πανεπιστήμια δεν θέλουν να ασχολούνται με δημάρχους ή άλλους τοπικούς φορείς γιατί έχουν την τάση να αποφεύγουν την καθημερινή πολιτική.

Alterman: Υπάρχουν επιστήμονες που εργάζονται για το κράτος και παράλληλα διδάσκουν και στο πανεπιστήμιο; Διότι αυτός ο συνδυασμός είναι πολύ χρήσιμος στην πράξη.

Δέφνερ: Στην πραγματικότητα έχουμε ακριβώς το αντίθετο.

Alterman: Νομίζω ότι αυτό είναι πολύ συνηθισμένο σε αρκετές χώρες όπου η εθνική ελίτ βλέπει τον εαυτό της ως πιο μορφωμένο και έχει ένα κύρος η συνεργασία με το πανεπιστήμιο. Άρα ο δήμαρχος δεν ενδιαφέρεται να συνεργαστεί με το πανεπιστήμιο γιατί δεν ενδιαφέρονται οι ψηφοφόροι, αλλά οι δημόσιοι φορείς στην Αθήνα ενδιαφέρονται, ακόμα και στις ΗΠΑ υπάρχουν δεσμοί και σχέσεις μεταξύ των ακαδημαϊκών και της κυβέρνησης.

Δέφνερ: Αυτό που είπατε για το σχεδιασμό σε εθνικό επίπεδο είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον. Τώρα που η αποκέντρωση έχει προχωρήσει θα περίμενε κανείς ο σχεδιασμός να κινηθεί σε μικρότερες κλίμακες.

Alterman: Αυτή είναι μία από τις εκπλήξεις. Υπάρχουν πολλές εξηγήσεις αλλά το γεγονός είναι ότι κανείς δεν είναι υποχρεωμένος να κάνει σχεδιασμό σε εθνικό επίπεδο, είναι έξω από τα συνηθισμένα εδώ και καιρό, είναι κομμουνιστικός, δεν είναι προσανατολισμένος στην ιδιωτική αγορά και παρόλα αυτά επιστρέφει.

Φαίνεται ότι ο εθνικός σχεδιασμός αποκτά ξανά έναν ξεχωριστό ρόλο ενώ την ίδια στιγμή η έμφαση εξακολουθεί να είναι στη μικρο-κλίμακα. Οι φοιτητές σας αποκτούν κάποια εξειδίκευση στο να αντιμετωπίζουν θέματα μικρής κλίμακας, κοινωνικά θέματα, επίλυση διαφορών μεταξύ εμπλεκόμενων κ.λπ.;

Λαλένης: Ναι, αποκτούν αυτή τη δυνατότητα αλλά όχι μέσα από ένα συγκεκριμένο μάθημα ή από τα βασικά μαθήματα σχεδιασμού. Τη γνώση αυτή την παίρνουν μέσα από μαθήματα επιλογής όπως "ειδικά θέματα πολεοδομίας" κ.ά..

Alterman: Δέκα με είκοσι χρόνια πριν δεν ήθελαν τη θεωρία του σχεδιασμού, ήθελαν τη μέθοδο. "Πείτε μου πώς να το κάνω, πώς να ακολουθήσω τα βήματα, ποιος είναι ο σωστός και ποιος ο λάθος τρόπος...". Σήμερα είναι πολύ πιο ανεκτικοί, τους αρέσει να σκέπτονται σχετικά με την πολιτική της διαδικασίας λήψης απόφασης, τον τρόπο επικοινωνίας με τους πολίτες σχετικά με το σχεδιασμό, την επίδραση του σχεδιασμού στην κοινωνική δικαιοσύνη. Δεν έχουν πλέον αυτή τη φιλοσοφία. Εσείς διδάσκετε θεωρία του σχεδιασμού;

Δέφνερ: Διδάσκω για πρώτη φορά θεωρία του σχεδιασμού και ίσως εξαρτάται από τη θέση του μαθήματος ή και άλλων μαθημάτων στη δομή του προγράμματος σπουδών.

Alterman: Διδάσκω και εγώ θεωρία του σχεδιασμού στο πρώτο εξάμηνο αλλά παράλληλα έχουμε και πρακτική άσκηση. Τώρα προσπαθούμε να ξεκινήσουμε ένα προπτυχιακό πρόγραμμα σχεδιασμού και η θεωρία του σχεδιασμού θα πρέπει να διδάσκεται στα τελευταία εξάμηνα. Ακολουθούμε το αμερικανικό και το βρετανικό μοντέλο, κυρίως το αμερικανικό, και στην Αμερική και τον Καναδά ο σχεδιασμός γίνεται μόνο σε μεταπτυχιακό επίπεδο και οι λίγες σχολές που το προσφέρουν σε προπτυχιακό είναι χαμηλού επιπέδου. Οι φοιτητές έρχονται στη σχολή με ένα μπάτσελορ από τότε που ξεκινήσαμε το πρόγραμμα μαζί με Γερμανική και τη Γαλλική σχολή, ήταν από τις πρώτες σχολές που δημιουργήθηκαν, το 1968-69. Τα τελευταία 32 χρόνια προσφέρουμε ένα πολύ καλό και αναγνωρισμένο πτυχίο και προσπαθούμε να διδάξουμε το σχεδιασμό που θεωρούμε σωστό σε ένα τριετές πρόγραμμα σπουδών. Δεν είναι ένα συνηθισμένο μεταπτυχιακό γιατί διαρκεί περισσότερο, απαιτεί περισσότερη μελέτη από ένα συνηθισμένο μεταπτυχιακό, και οι απόφοιτοι βρίσκουν υψηλού επιπέδου δουλειές. Ακόμα και μετά από 32 χρόνια δεν έχει αναγνωριστεί ο σχεδιασμός ως επάγγελμα και υπάρχουν παράπονα από τους απόφοιτους ότι ο κόσμος δεν γνωρίζει το αντικείμενο του

σχεδιασμού και το βασικό τους πτυχίο έχει μεγαλύτερη ισχύ. Κατέληξα λοιπόν στο συμπέρασμα ότι οι χώρες σαν τις δικές μας συμπεριλαμβανομένων και των περισσότερων Ευρωπαϊκών χωρών, και σχεδόν ολόκληρης της Ασίας, δεν έχουμε την αντίληψη ενός επαγγελματικού πρώτου πτυχίου.

Στη χώρα μου οι απόφοιτοι περιμένουν κάποια αναγνώριση και στήριξη από το κράτος και δεν μπορούν να τα αποκτήσουν με ένα μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών. Κατέληξα στο συμπέρασμα ότι έχουμε την πολυτέλεια ότι οι περισσότεροι φοιτητές μας με μπάτσελορ είναι μεγαλύτεροι από τους Ευρωπαίους γιατί πρέπει να υπηρετήσουν τη στρατιωτική θητεία, και αυτό μας δίνει ένα πλεονέκτημα στη διδασκαλία. Παρόλα αυτά πιστεύω ότι ο σχεδιασμός απαιτεί 4 με 5 χρόνια.

Δέφνερ: Συμφωνώ εκτός εάν η Ε.Ε. αλλάξει τα δεδομένα και μειώσει τη διάρκεια των σπουδών μας. Υπάρχουν μπάτσελορ που είναι τριετή και άλλα που είναι τετραετή.

Alterman: Νομίζω ότι οι πολυτεχνικές σχολές είναι όλες τετραετούς εκτός από τους αρχιτέκτονες που ήθελαν να είναι πενταετούς φοίτησης.

Δέφνερ: Τι είναι το πρώτο πτυχίο της πλειοψηφίας των φοιτητών που παρακολουθούν το μεταπτυχιακό σας πρόγραμμα;

Alterman: Έχουμε φοιτητές από όλες τις ειδικότητες. Οι αρχιτέκτονες δεν έρχονταν στο σχεδιασμό για πολλά χρόνια αλλά τα τελευταία χρόνια όλο και περισσότεροι παρακολουθούν το μεταπτυχιακό. Είμαστε "Σχολή Αρχιτεκτονικής και Αστικού Σχεδιασμού" αλλά οι αρχιτέκτονες πίστευαν ότι το πενταετές αρχιτεκτονικό τους πτυχίο τους έκανε ήδη πολεοδόμους. Η αγορά όμως, και αυτό είναι πολύ ενδιαφέρον, τους έστειλε το μήνυμα ότι δεν είναι αρκετό να είναι κανείς αρχιτέκτονας για να εργαστεί ως πολεοδόμος-χωροτάκτης, κυρίως από την πλευρά της κυβέρνησης σε διάφορες προκηρύξεις για θέσεις ή συμβούλους. Στο παρελθόν είχαμε 2-3 αρχιτέκτονες στους 32 φοιτητές που αποφοιτούν, τώρα έχουμε 7-8. Συνήθως η πλειονότητα των φοιτητών μας ήταν γεωγράφοι ή από άλλες κοινωνικές επιστήμες, τώρα είναι περισσότεροι αρχιτέκτονες, μηχανικοί και περίπου ένα τρίτο είναι από κοινωνικές επιστήμες ή άλλο. Δεχόμαστε ακόμα και απόφοιτους της φιλοσοφικής γιατί είδαμε ότι εάν δεχτούμε φοιτητές που μπορούν να σκεφτούν σωστά, τα πηγαίνουν τελικά πολύ καλά και στο μεταπτυχιακό.

Δέφνερ: Υπάρχει μία τάση ότι ακόμα και οι εταιρίες συμβούλων έχουν αρχίσει να προσλαμβάνουν ανθρώπους από τη φιλοσοφική.

Alterman: Είχαμε φοιτητές από την φιλοσοφική αλλά ήταν πολύ λίγοι. Η πλειονότητα των φοιτητών μας προέρχεται από τη γεωγραφία, τις κοινωνικές επιστήμες και πρόσφατα, την αρχιτεκτονική και τους μηχανικούς. Επίσης οι φοιτητές που προέρχονται από τις φυσικές επιστήμες όπως η βιολογία, είναι πολύ καλοί με την περιβαλλοντική πλευρά του σχεδιασμού. Ακόμα και κάποιοι μηχανικοί που έχουν κουραστεί να εργάζονται με άψυχα υλικά έρχονται στο σχεδιασμό γιατί θέλουν να ασχοληθούν με κάτι που θυμίζει λίγο περισσότερο ότι έχουν "αποστολή". Το εύρος των βασικών σπουδών είναι καλό και έχουμε την πολυτέλεια να δεχόμαστε μόνο πολύ καλούς φοιτητές και έτσι διατηρούμε ένα γενικά υψηλό επίπεδο.

Δέφνερ: Ποιο πιστεύετε ότι θα πρέπει να είναι το κύριο χαρακτηριστικό του σχεδιασμού; Θα πρέπει η έμφαση να είναι στις μελέτες περίπτωσης και στο σχεδιασμό με βάση τα έργα; Από την άλλη μεριά θα πρέπει να εξακολουθήσουμε να διδάσκουμε θεωρία του σχεδιασμού, θα πρέπει να προσπαθήσουμε να διδάξουμε στους φοιτητές πώς να αναπτύξουν έναν κριτικό τρόπο σκέψης;

Alterman: Απολύτως. Δίδασκα και στην Ιαπωνία για κάποια χρόνια και θα πρέπει να αναφέρω ότι η κριτική σκέψη δεν υπήρχε ποτέ στην Ιαπωνία και ποτέ δεν θα υπάρξει. Είναι όμως άσχημο να υπάρχει ένα ελάττωμα που δεν σκέφτεται και σε δυναμικές κοινωνίες όπως η Ελλάδα για παράδειγμα, είναι ακόμη σημαντικότερο να υπάρχει κριτική σκέψη. Σε μία από τις συναντήσεις με την Judy Innes στην Ισπανία, κάναμε όλα αυτά τα πειράματα. Τελικά ο σχεδιασμός έχει επιρροή αλλά εμείς δεν έχουμε την ευθύνη, γιατί ο κ. Λαλένης ως πολιτικός μηχανικός, πριν ασχοληθεί με τον σχεδιασμό, και όλοι οι πολιτικοί μηχανικοί, οφείλουν να έχουν άδεια και μητρώο διότι εάν το κτίριο πέσει θα υπάρχουν θύματα. Οι γιατροί πρέπει να έχουν άδεια διότι εάν δεν θεραπεύσουν τον ασθενή αυτός πεθαίνει, οι αρχιτέκτονες επίσης χρειάζονται άδεια για να αναλαμβάνουν την ευθύνη των πράξεών τους. Εμείς από την άλλη πλευρά, μπορούμε να προτείνουμε σχέδια και έργα και δεν μας πιέζει τίποτα να αναλάβουμε την ευθύνη, αλλά κάποιες από τις προτάσεις επηρεάζουν σημαντικά τη ζωή των πολιτών για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, το εισόδημα των πολιτών, την ποιότητα ζωής, τις ευκαιρίες, με ένα πολύ άμεσο τρόπο και το μόνο υποκατάστατο είναι ο νόμος όπου δεν μπορεί κανείς να βρει άμεση σχέση. Έχω πει ότι ίσως θα πρέπει να υπάρχει ένας νόμος που να απαγορεύει τα πειράματα των πολεοδόμων - χωροτακτών πάνω σε πολίτες, για παράδειγμα σε κάποια στιγμή υπήρχε η τάση για ανέγερση ψηλών πολυκατοικιών για στέγαση, αλλά αυτό είναι ένα πείραμα σε ανθρώπους. Η δική μας κυβέρνηση το κάνει αυτό τώρα, εσείς έχετε περάσει από αυτή τη φάση;

Λαλένης: Ναι, βεβαίως.

Alterman: Μέχρι να αλλάξουν γνώμη ξανά, πολλοί άνθρωποι χάνουν εισόδημα και νομίζω ότι το μόνο υποκατάστατο είναι ένας νόμος που θα εξυπηρετεί την κριτική σκέψη την οποία θα πρέπει να προάγουμε μέσα από τα εργαστήρια και μέσα από τη θεωρία του σχεδιασμού. Θα πρέπει πριν από κάθε έργο και σχέδιο να αναρωτηθούμε ποιες μπορεί να είναι οι επιπτώσεις και ποιες οι επιπλοκές και εάν θα θέλαμε να ζήσουμε εκεί στην επόμενη γενιά. Ας υποθέσουμε ότι έχεις παιδιά και ελπίζω οι Έλληνες να αρχίσουν να κάνουν περισσότερα παιδιά γιατί ολόκληρη η Ευρώπη θα εξαφανιστεί και θα μείνει μόνο η Ασία. Ο δυτικός κόσμος αυτό εξαφανίζεται και νομίζω ότι θα υπάρξουν πολλές συνέπειες σε ολόκληρο τον κόσμο και θα υπάρξουν και πολλοί Μπιν Λάντεν. Σε κάθε περίπτωση, πιστεύω ότι οι άνθρωποι θα πρέπει να σκέφτονται τις επόμενες γενιές και εάν θα θέλουν να ζήσουν σε αυτή την κατάσταση και αυτό είναι που θα πρέπει να κάνουν οι φοιτητές μας. Επίσης οι φοιτητές θα πρέπει να έχουν περισσότερα μαθήματα, σύμφωνα με μία έρευνα του AESOP για το τι θεωρούν σημαντικό οι απόφοιτοι. Μαντέψτε τι θεωρούν ως το σημαντικότερο προσόν. Τη γνώση της νομοθεσίας σχετικά με τον σχεδιασμό (πολεοδομική νομοθεσία) διότι δίνει στους φοιτητές δύναμη αλλά είναι και εργαλείο και νομίζω ότι θα πρέπει να διδάσκεται προς το τέλος και όχι στην αρχή της σχολής. Εσείς διδάσκετε νομοθεσία;

Λαλένης: Διδάσκουμε νομοθεσία και νομίζω ότι κάνει τους φοιτητές να αισθάνονται σαν ειδικοί.

Δέφνερ: Στην Ελλάδα όπως ίσως γνωρίζετε, οι περισσότεροι από τους νόμους δεν εφαρμόζονται και κάποιος από τους νόμους αλλάζουν πολύ γρήγορα και υπάρχουν παράπονα από τους απόφοιτους ότι αυτά που τους είπαμε δύο και τρία χρόνια πριν δεν ισχύουν πλέον γιατί έχουν αλλάξει οι νόμοι.

Alterman: Εξακολουθώ να πιστεύω ότι είναι πολύ σημαντικό να κατανοήσει κανείς τις βασικές αρχές. Επίσης, θα πρέπει να μελετήσετε και το Ευρωπαϊκό δικαστήριο ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τέλος είναι σημαντικό και γίνουν πρακτικά παραδείγματα από άλλες χώρες για να υπάρχει συγκριτική εμπειρία. Νομίζω ότι είναι εξαιρετικά καλό να διδάσκεται κανείς από διεθνή παραδείγματα και μπορεί να γίνει αρχή προσκαλώντας κάποιον εδώ ή πηγαίνοντας σε μία ξένη χώρα, καθώς υπάρχει χρηματοδότηση από την Ε.Ε. γιατί τα ταξίδια αυτά κάνουν τους επιστήμονες πιο σεμνούς αλλά και πιο ισχυρούς. Σεμνότητα γιατί μαθαίνουμε ότι αυτό που κάνουμε δεν μας κάνει καλύτερους από οποιονδήποτε άλλο και από την άλλη πλευρά μας κάνει πιο ισχυρούς διότι γνωρίζουμε τον σχεδιασμό στην Ελλάδα και όλους τους νόμους και μπορούμε να πούμε ότι κάθε σύστημα έχει προβλήματα και κανένα σύστημα σχεδιασμού δεν ικανοποιεί τις ανάγκες της χώρας του ακόμα και εάν εφαρμόζεται μπορεί να είναι μία κακή ιδέα που εφαρμόζεται. Άρα η συγκριτική εμπειρία είναι σημαντική και πάρα πο-

λύ χρήσιμη. Έχω μία πρόταση, να παραλείψουμε τα πρώτα τρία χρόνια και να τους δεχόμαστε κατευθείαν στο τέταρτο έτος και να τους διδάσκουμε θεωρία του σχεδιασμού, νομοθεσία και κάποιες πρακτικές στο εξωτερικό. Αστειεύομαι, αλλά σοβαρά, χρειάζεται μεγαλύτερη ωριμότητα για να ασκήσει κάποιος κριτική και να αναπτύξει ένα κριτικό τρόπο αντιμετώπισης των πραγμάτων.

Δέφνερ: Εμείς συνηθίζουμε να κάνουμε ένα πιο πειθαρχημένο πρόγραμμα σπουδών το οποίο φαίνεται κυρίως στα δύο πρώτα χρόνια των σπουδών και στη συνέχεια οι φοιτητές διαλέγουν ειδικευση.

Alterman: Θα μπορούσατε ακόμα και έτσι να έχετε τη θεωρία στο τέλος. Η θεωρία αποτελεί το σύνδεσμο. Μπορούν να επιστρέψουν στη θεωρία και να την συγκρίνουν με αυτά που είδαν στην πράξη. Ποια είναι η συμβολή της θεωρίας σε κάποιον που ειδικεύεται με τις μεταφορές στη ανάπτυξη του σχεδιασμού.

Λαλένης: Θα θέλαμε να σας ευχαριστήσουμε για το χρόνο σας. Ήταν μία πραγματικά πολύ ενδιαφέρουσα συζήτηση.

Alterman: Έχετε μία υπέροχη χώρα με άφθονο νερό και πολύ ελεύθερο χώρο ίσως μόνο εκτός πόλεων αλλά δεν μπορεί κανείς να τα έχει όλα, και έχετε ειρήνη για μεγάλο χρονικό διάστημα, έχετε περιβαλλοντολόγους που δεν συμφωνούν με τους νόμους γιατί δεν είναι ρεαλιστικοί, και έχετε μία ανοιχτή κοινωνία με χαμηλή εγκληματικότητα. Οι κοινωνίες που συνορεύουν δεν είναι πολύ ανεκτικές μεταξύ τους αλλά θα πρέπει να δώσετε έμφαση στα δυνατά σας σημεία. Ναι, έχετε σύνορα με την Τουρκία αλλά δεν είχατε πόλεμο μαζί τους από το 1922, τότε λοιπόν θα σταματήσετε να ανησυχείτε;

Συνέντευξη με τον *Hans Mastop* Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Nijmegen (Ολλανδία)

"...Πιστεύω ότι οι πολεοδόμοι-χωροτάκτες θα πρέπει να εκπαιδεύονται ώστε να μπορούν να κάνουν κατανοητά τα μερικές φορές ασαφή ή μεγαλόπνοα προβλήματα ανεξάρτητα από το αν είναι ένα γενικό πρόβλημα της κοινωνίας ή μίας μικρής ομάδας...."

(H. Mastop)

Δέφνερ: Υπάρχει κρίση εμπιστοσύνης στο σχεδιασμό ως αποτέλεσμα του μειωμένου ρόλου του κράτους και της αυξανόμενης έμφασης στην αγορά; Ποιος είναι ο ρόλος του πολεοδόμου-χωροτάκτη στο πλαίσιο αυτό;

Mastop: Δεν θα μιλούσα για κρίση, αλλά για μεγάλες αλλαγές. Θα αναφερθώ στη στην οπτική γωνία των Ολλανδών έχοντας μία πολιτική σκοπιά στο θέμα. Η Ολλανδία ήταν πάντα θετική προς το σχεδιασμό. Η νέα κυβέρνηση υποστηρίζει ότι δεν χρειαζόμαστε ένα πέμπτο εθνικό σχέδιο, αλλά ο σχεδιασμός θα πρέπει να επιστρέψει σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο και αυτό να σχετίζεται με τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό (μέρος του κοινωνικού σχεδιασμού) και άλλες μορφές σχεδιασμού. Στη Βρετανία υπήρξε μία επανεμφάνιση του στρατηγικού σχεδιασμού μετά τη Θάτσερ. Είναι πιθανό ο σχεδιασμός να αποκτήσει ένα νέο ρόλο με τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: ολοκλήρωση, ισορροπία συμφερόντων, μακροπρόθεσμες επιπτώσεις των αποφάσεων. Η ερώτηση είναι: σχεδιασμός σε ποιο θεσμικό επίπεδο; Ποιος ασχολείται με τον σχεδιασμό;

Ο ρόλος του κανονιστικού σχεδιασμού μειώνεται και η έμφαση μετατοπίζεται στο σχεδιασμό παρεμβάσεων (project planning).

Δέφνερ: Υπάρχουν ενδείξεις ότι οι σύγχρονοι δρώντες οι οποίοι παίζουν σημαντικό ρόλο στη χωρική ανάπτυξη, βρίσκονται, και συχνά λειτουργούν, έξω από επίσημες δομές και σχέδια; Πώς επηρεάζουν αυτές οι εξελίξεις τον σχεδιασμό;

Mastop: Η σύγχρονη αντίληψη είναι ότι η απάντηση σε ένα πρόβλημα σχεδιασμού δεν είναι η δημιουργία νέων υπουργείων και θεσμικών οργάνων.

Κοκκώσης: Όλο και περισσότερο παρατηρούμε ότι ενώ οι παραδοσιακοί μηχανισμοί του σχεδιασμού (όπως ο σχεδιασμός χρήσεων γης κ.ά.) έχουν φθίνοντα ρόλο, δημιουργούνται νέες πλατφόρμες (πλαίσια σχεδιασμού) όπως η διαχείριση παράκτιων περιοχών ή ο τουριστικός σχεδιασμός. Επιπλέον αυτά εμφανίζονται στο επίπεδο της Ε.Ε., ή σε περιφερειακό επίπεδο, όπου πόλεις ή περιφέρειες θέλοντας να αυξήσουν την ανταγωνιστικότητα τους διαμορφώνουν πλατφόρμες πολιτικών στις οποίες ο σχεδιασμός μπορεί να έχει κεντρικό ρόλο. Παρόλο που υπάρχει μεγάλη διάβρωση του παραδοσιακού μηχανισμού για τη δημιουργία σχεδίων, υπάρχει πληθώρα ευκαιριών. Η ερώτηση είναι κατά πόσο υπάρχει ανάγκη για τη δημιουργία ενός συστήματος συντονισμού που θα αναγνωρίσει τις σχέσεις ανάμεσα στις διάφορες σχεδιαστικές πλατφόρμες και ποιος θα πρέπει να είναι υπεύθυνος για αυτό.

Mastop: Όταν ήμουν στο Mc Grafts στην Ολλανδία, συνήθιζα να λέω στους φοιτητές μου ότι κάθε σύστημα οργάνωσης αποτελεί την απάντηση σε ένα πρόβλημα του χθες. Με αυτή την έννοια τα συστήματά μας που αναπτύχθηκαν στις δεκαετίες του '60 και του '70 είναι απαντήσεις σε προβλήματα που υπήρχαν το '50 και το '60. Άρα είναι λογικό ότι ο σχεδιασμός που θα έχει να κάνει με το μέλλον θα εφεύρει τη δική του οργάνωση. Εάν εξετάσουμε την περίπτωση της Ολλανδίας για τα τελευταία 20-30 χρόνια, και παράλληλα εξετάσουμε και τι συμβαίνει σε Ευρωπαϊκό επίπεδο θα παρατηρήσουμε ότι γίνεται προσπάθεια να συνυπάρξουν τα δύο συστήματα και αυτό χρειάζεται κάποιο συντονισμό, ή σε άλλες περιπτώσεις αναγνωρίζεται η ανυπαρξία συστήματος και η ανάγκη δημιουργίας του. Άρα κάθε σχεδιαστική περίπτωση χρειάζεται κάποιο οργανωμένο σύστημα, το οποίο για μένα σημαίνει ότι όταν έχουμε ένα λεπτομερές σύστημα θεσμών, αυτό θα μπορεί να αντιμετωπίσει λίγο πολύ τυποποιημένα προβλήματα. Εάν ο σχεδιασμός θέλει πραγματικά να απευθύνεται στο μέλλον θα πρέπει να επανεφεύρει νέες πλατφόρμες, νέους μηχανισμούς, νέες αρένες, να βρει νέους τρόπους ορισμού των προβλημάτων και συμμετέχοντες για να ασχοληθούν με αυτά. Άρα είναι επόμενο ότι αυτό που πραγματικά έχει σημασία όταν καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε νέα προβλήματα είναι να δημιουργήσουμε μία νέα οργάνωση και μηχανισμούς αντιμετώπισης και τέλος, αυτό που βλέπουμε όλο και περισσότερο να συμβαίνει, "νέους" πολεοδόμους-χωροτάκτες.

Άρα ο ρόλος του κράτους μειώνεται, δεν πιστεύουμε πλέον ότι το κράτος μπορεί να κάνει τα πάντα. Το ίδιο το κράτος έχει αρχίσει να απευθύνεται σε άλλους φορείς να διαδραμα-

τίσουν το ρόλο τους, έτσι έχουμε νέους δρώντες και τότε παρουσιάζεται το δίλημμα της ιδιωτικοποίησης. Πιστεύω ότι στα επόμενα 10 με 20 χρόνια θα υπάρχουν και άλλοι νέοι δρώντες και ίσως ο ρόλος του κράτους να ενισχυθεί ξανά. Αυτή τη στιγμή στην Ολλανδία έχουμε εκλογές και έχουμε μία τρομακτική στροφή προς τη δεξιά και ένα εντελώς νέο κόμμα που συγκέντρωσε πάνω από το 30% το οποίο θα μειώσει σημαντικά τον αριθμό των εργαζομένων δημοσίων υπαλλήλων. Στην Ολλανδία είχαμε πιέσεις για ιδιωτικοποίηση αλλά εξετάζοντας άλλα παραδείγματα σε άλλες χώρες η διαφωνία εστιάζεται στο ερώτημα εάν θα πρέπει να είναι πρωτεύων ο ρόλος του κράτους, με οποιοδήποτε τρόπο, (π.χ. στην εκπαίδευση, στον σχεδιασμό, στο περιβάλλον κ.λπ.) ή μπορεί να τα χειριστεί επαρκώς αυτά τα ζητήματα ο ιδιωτικός τομέας.

Κοκκώσης: Είναι ενδιαφέρον ότι εάν εξετάσει κανείς τα όρια του σχεδιασμού, τα δύο συστήματα που έρχονται σε επαφή, έρχονται σε σύγκρουση εκτός εάν το ένα από τα δύο λείπει. Η ΕΕ π.χ. αποφασίζει για την αναμόρφωση της ΚΑΠ και ξαφνικά ανακύπτει μία πολιτική για τον αγροτικό χώρο (ότι και αν σημαίνει αυτό) αλλά και μηχανισμοί για να υλοποιηθεί.

Mastop: Πιστεύω ότι υπάρχει μία σημαντική εξέλιξη. Πριν από 20 χρόνια η συνηθισμένη απάντηση στην Ολλανδία θα ήταν ότι θα πρέπει να δημιουργηθούν νέοι νόμοι, νέοι κυβερνητικοί θεσμοί για να αντιμετωπίσουν το θέμα. Σήμερα η απάντηση είναι ότι θα πρέπει να αναζητηθεί αντίστοιχη εμπειρία αλλού και αν χρειαστεί να δημιουργηθούν νόμοι ή δομές. Νομίζω ότι αποτελεί μεγάλη εξέλιξη το γεγονός ότι η λύση στα προβλήματα του σχεδιασμού δεν είναι εξ' ορισμού η δημιουργία ενός νέου οργανισμού.

Κοκκώσης: Εννοείτε λιγότερο κανονιστική και περισσότερο εμπειρική διαδικασία.

Mastop: Παρατηρείται εξέλιξη και κατά τη διαδικασία επινόησης της νέας πλατφόρμας, αρένας και δεν είναι βέβαιο ότι αυτές θα συνεχίσουν υπάρχουν για τα επόμενα πέντε ή δέκα χρόνια.

Κοκκώσης: Το γεγονός ότι τα πράγματα και οι καταστάσεις αλλάζουν πολύ γρήγορα αποτελεί ένα άλλο πρόβλημα.

Mastop: Θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε το πρόβλημα, να προσπαθήσουμε να προσδιορίσουμε την παρέμβαση, να την υλοποιήσουμε και μετά να δούμε τι χρειάζεται να γίνει περαιτέρω. Ενώ ο κλασικός τρόπος είναι η δημιουργία ενός νόμου και θεσμών. Αυτό πιστεύω ότι αποτελεί και την αλλαγή.

Δέφνερ: Στο πλαίσιο αυτό ποιος είναι ο ρόλος της θεωρίας;

Mastop: Πιστεύω ότι η θεωρία μπορεί να συμβάλλει σε μία διαφορετική οπτική της πρακτικής. Οι κοινωνίες μας γίνονται όλο και περισσότερο σύνθετες στο να αποδειχτούν ότι η κυβέρνηση δεν είναι ο μοναδικός μεγάλος παίκτης στο πεδίο και δεχόμαστε ότι υπάρχουν και άλλοι παίκτες αλλά πρέπει να βρούμε ευέλικτους τρόπους αντιμετώπισης. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί να βασιζόμαστε πάντα στον κλασσικό νομικό τρόπο επίλυσης προβλημάτων. Τουλάχιστον στην Ολλανδία υπάρχει ένας νομικός τρόπος επίλυσης προβλημάτων: η πρώτη απάντηση είναι ότι θα πρέπει σίγουρα να υπάρχει κάποιος νόμος και η δεύτερη ότι χρειάζονται πολλοί δημόσιοι υπάλληλοι να ασχοληθούν με το πρόβλημα και "εμείς ως κυβέρνηση" θα αντιμετωπίσουμε το πρόβλημα την κοινωνίας. Εάν εξετάσουμε ένα πρόβλημα με τη βοήθεια της θεωρίας για τον σχεδιασμό, νομίζω ότι μπορούμε να το κάνουμε κατανοητό και να εξηγήσουμε στους φοιτητές τα προτερήματα μίας τέτοιας προσέγγισης. Ο εθνικός οργανισμός σχεδιασμού στην Ολλανδία τείνει προς μία προσέγγιση περισσότερο κατά περίπτωση και αυτό έχει ως αποτέλεσμα να μην γνωρίζει κάποιος τι έγινε στη δεκαετία του 60 και τους λόγους για τους οποίους αναπτύχθηκε το περιφερειακό σύστημα σχεδιασμού στη δεκαετία του 70 και αυτή τη στιγμή υπάρχουν προβλήματα που δεν λύνονται γιατί έχουμε ξεχάσει τις απαντήσεις της δεκαετίας του 70 και τους λόγους όπου αυτές απέτυχαν.

Κοκκώσης: Τελικά χρειαζόμαστε στρατηγική. Χρειαζόμαστε ένα μηχανισμό συντονισμού ή ένα μηχανισμό επίλυσης των θεμάτων ή θα πρέπει να αφήσουμε το σύστημα να τα ξεκαθαρίσει όλα. Θα έπρεπε να πιστεύουμε στη θεωρία του χάους με την έννοια ότι εμείς δημιουργούμε δομές, τις αφήνουμε να συναγωνιστούν και ξαφνικά κάτι προκύπτει που θα επιβάλει κάποια μορφή τάξης και θα συνεχίσει η διαδικασία. Υπάρχει χώρος για έναν κεντρικό μηχανισμό καθοδήγησης;

Mastop: Νομίζω ότι αυτό το κενό έχει μειωθεί ή συνεχώς μειώνεται.

Κοκκώσης: Πιστεύουμε τότε στη δυνατότητα του συστήματος να ρυθμιστεί από μόνο του.

Mastop: Νομίζω ότι το πιστεύουμε περισσότερο από ότι το πιστεύαμε πριν από 20 χρόνια αλλά κατά τη γνώμη μου σε 10 χρόνια θα ανακαλύψουμε ότι αυτό δημιουργεί νέα προβλήματα και θα στραφούμε προς κάτι πιο παγκοσμιοποιημένο όπως μία παγκόσμια στρατηγική. Νομίζω ότι η ακμή της ολοκληρωμένης σχεδιαστικής προσέγγισης την οποία προσπαθήσαμε να αναπτύξουμε στην Ολλανδία την δεκαετία του 70, έχει περάσει και δεν θα πρέπει να προσπαθήσουμε να την επανεφεύρουμε, όπως έγινε στην Ολλανδία, τη Γερμανία και άλλες χώρες. Το ίδιο συνέβη και με τα περιβαλλοντικά σχέδια όπου επανέφεραν αυτά που συνέβαιναν στον χωρικό σχεδιασμό στη δεκαετία του 60 και αναγκάστηκαν να αντιμετωπίσουν τα ίδια προβλήματα γιατί ως κοινωνία, δεν μαθαίνουμε από το παρελθόν μας.

Δέφνερ: Υπάρχουν σήμερα ή στο πρόσφατο παρελθόν καινοτόμες ιδέες και πρακτικές στο σχεδιασμό που θα μπορούσαν να μας οδηγήσουν στο μέλλον;

Mastop: Αυτό που νιώθω κοιτώντας τη δουλειά της Patsy Healey ή του Andrea Faludi η οποία είναι και σύμφωνα με τις πρόσφατες εξελίξεις στην Ε.Ε., ή όταν κοιτάω το νέο σύστημα, νομίζω ότι υπάρχουν πολλά που θα μπορούσε να μάθει κανείς από αυτά όχι με την έννοια ότι δείχνουν τη σωστή κατεύθυνση αλλά επειδή μας βοηθούν να καταλάβουμε τι συμβαίνει, γιατί συμβαίνει, και κατά πόσο μπορούμε να περιμένουμε να συμβεί παντού. Δεν πιστεύω ότι αυτή τη στιγμή ο σχεδιασμός έχει τις απαντήσεις, νομίζω ότι θέτει τα ερωτήματα και όταν μου ζητούν τις λύσεις, απαντάω ότι η επιστήμη είναι πάντα ένα βήμα πίσω. Μπορώ να σκεφτώ κάποια πράγματα αλλά τα πραγματικά προβλήματα πρέπει να είναι παρόντα και θα πρέπει να τα αντιμετωπίσει κανείς και όπως ανέφερα νωρίτερα, εάν προκύψει ένα πραγματικά νέο θέμα οι υπάρχουσες απαντήσεις δεν μπορούν να δώσουν λύση και θα πρέπει να δημιουργηθεί ένα νέο δίκτυο, νέα αρένα και συχνά νέοι θεσμοί. Για το λόγο αυτό δεν πιστεύω ότι οι επιστήμη, οι πολεοδόμοι-χωροτάκτες μπορούν να είναι ένα βήμα μπροστά, στις περισσότερες περιπτώσεις είναι ένα βήμα πίσω.

Κοκκώσης: Θα πρέπει ο νέος πολεοδόμος-χωροτάκτης να είναι διαμεσολαβητής και καινοτόμος;

Mastop: Πιστεύω πως ναι. Πιστεύω ότι οι πολεοδόμοι-χωροτάκτες θα πρέπει να εκπαιδεύονται ώστε να μπορούν να κάνουν κατανοητά μερικές φορές ασαφή ή μεγαλόπνοα προβλήματα ανεξάρτητα από το αν είναι ένα γενικό πρόβλημα της κοινωνίας ή μίας μικρής ομάδας. Θα επιστρατεύσουν τη θεωρία για να το ονομάσουν και να το ορίσουν και για να είναι σε θέση να οργανώσουν κάποιου είδους συνεργασία μεταξύ της κυβέρνησης, ιδιωτικών φορέων και τοπικής κοινωνίας για την αντιμετώπιση του προβλήματος.

Κοκκώσης: Θα ήθελα να σας ευχαριστήσω για τον χρόνο που μας διαθέσατε και για τις πολύ ενδιαφέρουσες απόψεις.

ΟΔΗΓΙΕΣ ΥΠΟΒΟΛΗΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΓΙΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ

1. Σκοπός του περιοδικού Αειχώρος είναι η προώθηση του διαλόγου και του προβληματισμού για ζητήματα που αφορούν την πολεοδομία, τη χωροταξία και την ανάπτυξη και σχετίζονται τόσο με την ελληνική όσο και με τη διεθνή εμπειρία. Το περιοδικό δέχεται για δημοσίευση πρωτότυπα επιστημονικά άρθρα. Επίσης δέχεται κείμενα για ζητήματα πολιτικής, κριτικούς σχολιασμούς για συνέδρια, συνεντεύξεις με ξένους και Έλληνες επιστήμονες, θεματικές κριτικές (review articles), καθώς και κριτικές/παρουσιάσεις για σχετικά βιβλία, οπτικοακουστικά προϊόντα και προϊόντα/υπηρεσίες των νέων τεχνολογιών που αναφέρονται στην προηγούμενη θεματολογία (κινηματογραφικές ταινίες, τηλεοπτικά προγράμματα, βιντεοκασέτες, DVD, CD-ROM, δικτυακούς ιστοχώρους, κ.ά.). Τα άρθρα κρίνονται από δυο ανώνυμους κριτές και τα υπόλοιπα κείμενα από τη Συντακτική Επιτροπή.

2. Τα πρωτότυπα επιστημονικά άρθρα πρέπει, κατά κανόνα, να μην υπερβαίνουν τις 8000 λέξεις, να είναι τυπωμένα στη μια όψη του χαρτιού, σε διπλό διάστημα, με περιθώριο 2,5 εκατοστά, και να περιλαμβάνουν τον αριθμό της σελίδας (στο δεξί άκρο της επικεφαλίδας). Στέλνονται τρία εκτυπωμένα αντίτυπα (τα οποία δεν επιστρέφονται) καθώς και μια ακριβώς ίδια ηλεκτρονική εκδοχή (σε μορφή MS-Word .doc με αποστολή με e-mail). Η πρώτη σελίδα πρέπει να περιλαμβάνει τον τίτλο, τα ονόματα των συγγραφέων, την επαγγελματική τους ιδιότητα, την ταχυδρομική και ηλεκτρονική τους διεύθυνση, τα τηλέφωνα και φαξ. Η δεύτερη σελίδα πρέπει να περιλαμβάνει με τη σειρά: τον τίτλο, μικρή περίληψη (abstract) 100-200 λέξεων στα ελληνικά η οποία θα αναφέρει το σκοπό και τα αποτελέσματα του άρθρου, καθώς και έως 7 λέξεις κλειδιά. Οι υποσημειώσεις πρέπει να περιορίζονται στις απολύτως απαραίτητες, να αριθμούνται με 1, 2, 3 κ.λπ. και να τοποθετούνται στο τέλος της σελίδας. Οι συγγραφείς πρέπει να δηλώνουν ότι τα κείμενα δεν έχουν υποβληθεί αλλού ή αν έχουν δημοσιευθεί σε άλλη γλώσσα. Η Συντακτική Επιτροπή δεσμεύεται ότι θα τους απαντήσει μέσα σε 6 μήνες.

3. Οι πίνακες και τα σχήματα τοποθετούνται με τίτλους και αύξοντα αριθμό μέσα στο κείμενο. Οι πίνακες αναφέρονται με τις πιθανές πηγές τους, όπως και όλες οι απεικονίσεις (χάρτες, γραφήματα, διαγράμματα, φωτογραφίες κ.ά.) οι οποίες ονομάζονται Σχήματα. Τα έγχρωμα σχήματα θα δημοσιεύονται σε ασπρόμαυρη έκδοση. Αν το άρθρο επιλεγεί για δημοσίευση θα ζητηθούν οι πρωτότυπες μορφές των σχημάτων.

4. Οι βιβλιογραφικές αναφορές πρέπει να υπάρχουν μέσα στο κείμενο με πρώτο το επίθετο των συγγραφέων (στην πρωτότυπη γλώσσα) ακολουθούμενο από το έτος δημοσίευσης και, όπου είναι απαραίτητο, τις σελίδες σε παρένθεση, για παράδειγμα (Smith και Jones, 1995: 25-9· Smith, 1992α και 1992β). Στην περίπτωση τριών ή περισσότερων συγγραφέων αναφέρε-

ται το πρώτο επίθετο ακολουθούμενο από το κ.ά. Οι πλήρεις βιβλιογραφικές αναφορές τοποθετούνται (σε διπλό διάστημα) σε ξεχωριστή σελίδα στο τέλος του κειμένου. Πρέπει να περιλαμβάνουν τα επίθετα και τα αρχικά όλων των συγγραφέων (στην πρωτότυπη γλώσσα), το έτος δημοσίευσης (σε παρένθεση), τον τίτλο του άρθρου ή του βιβλίου, τον πλήρη τίτλο του περιοδικού, τον τόμο και τις σελίδες, καθώς και, στην περίπτωση βιβλίων και άλλων ντοκουμέντων, τον τόπο έκδοσης και τον εκδοτικό οίκο. Για παράδειγμα:

Allmendinger P., Prior A. και Raemaekers J. (επ.) (2000) *Introduction to Planning Practice*, Chichester: John Wiley & Sons.

Olmsted F. L. (1996), "Public parks and the enlargement of towns", στο R. T. Le Gates και F. Stout (επ.) *The City Reader*, London: Routledge, 337-44.

Cullingworth J. B. (1994) "Alternate planning systems", *Journal of the American Planning Association*, 60 (2): 162-72.

Αραβαντινός Α., Βλαστός Θ., Γκόλιας Ι. και Πετράκης Κ. (1995) "Διαδημοτικό Τραμ: Σύνδεση του Κέντρου Αθήνας με Παραλιακούς Δήμους", Αθήνα: Δήμος Αθηναίων.

5. Αν το επιτρέπουν οι προθεσμίες τα κείμενα θα αποστέλλονται στους συγγραφείς πριν από την τελική εκτύπωση για διορθώσεις (μόνο τυπογραφικά λάθη και όχι σημαντικές αλλαγές ή αναθεωρήσεις). Τα κείμενα θα πρέπει να διορθώνονται αμέσως και να επιστρέφονται στις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

6. Τα κείμενα για ζητήματα πολιτικής και οι κριτικοί σχολιασμοί των συνεδρίων πρέπει, κατά κανόνα, να μην υπερβαίνουν τις 4000 λέξεις, οι θεματικές κριτικές τις 3000 λέξεις, ενώ οι κριτικές για βιβλία και οπτικοακουστικά προϊόντα τις 2000 λέξεις. Όλα τα κείμενα θα αποστέλλονται ταχυδρομικά και ηλεκτρονικά στη διεύθυνση του περιοδικού.

7. Ο κάθε συγγραφέας θα λαμβάνει ταχυδρομικά δυο τεύχη του περιοδικού δωρεάν.

8. Τα βιβλία για βιβλιοκριτική αποστέλλονται σε δυο αντίτυπα στη διεύθυνση του περιοδικού.

9. Όλες οι συνεργασίες στέλνονται ταχυδρομικά στη διεύθυνση: Περιοδικό Αειχώρος, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, Βόλος 38 334. Επίσης είναι υποχρεωτική η ηλεκτρονική αποστολή στη διεύθυνση aeihoros@prd.uth.gr (Άννα Σαμαρίνα).

Επιμέλεια έκδοσης
Δημήτρης Οικονόμου,
Γιώργος Πετράκος
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 1999
Συνέκδοση με εκδόσεις
GUTENBERG

ISBN 960-8029-00-7

Τιμή 24,00 ευρώ

Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων

Το βιβλίο αυτό θέτει τις ελληνικές πόλεις στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός του. Αποτελεί ένα σημαντικό βοήθημα για τον φοιτητή, τον ερευνητή, το στέλεχος του ευρύτερου δημοσίου τομέα (και ειδικά της τοπικής αυτοδιοίκησης) και τον επαγγελματία που έχει ως κύριο αντικείμενο ή δραστηριότητα την μελέτη των τάσεων και χαρακτηριστικών των πόλεων, καθώς επίσης και τον σχεδιασμό πολιτικών σε ένα ευρύ φάσμα κατευθύνσεων για την ανάπτυξή τους. Περιλαμβάνει αναλύσεις που αφορούν τις σύγχρονες τάσεις στα οικονομικά, διαρθρωτικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των πόλεων, τις υποδομές τους, τα δίκτυα συνεργασίας τους, την οικιστική ανάπτυξη, την προσασία του αστικού περιβάλλοντος, τις σχέσεις πόλης-υπαίθρου, τις ασκούμενες πολιτικές σε εθνικό και Ευρωπαϊκό επίπεδο, καθώς και σύγχρονες τεχνικές ανάλυσης της δομής και εξέλιξης των πόλεων.

Τόμος 1 : Οι Πόλεις
Επιμέλεια έκδοσης
Θωμάς Μαλούτας
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 2000
Συνέκδοση με ΕΚΚΕ
Συμπαράγωγή εfa

2 έκδοση

ISBN 960-7093-71-2

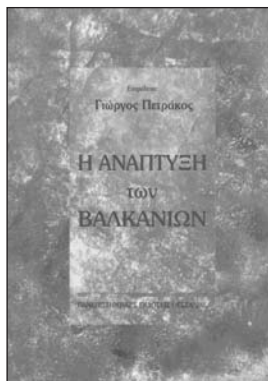
Τιμή 30,00 ευρώ

Κοινωνικός και οικονομικός άτλας της Ελλάδας

Ο πρώτος τόμος του Κοινωνικού και Οικονομικού Άτλαντα της Ελλάδας παρουσιάζει χαρτογραφικά, και παράλληλα επιχειρεί να ερμηνεύσει, σημαντικά φαινόμενα και μεγέθη που χαρακτηρίζουν τις ελληνικές πόλεις και την ανάπτυξή τους κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Τα φαινόμενα αυτά παρουσιάζονται αναλυτικά στις θεματικές ενότητες που αναφέρονται στα περιεχόμενα και οι οποίες εντάσσονται στα πέντε ακόλουθα κεφάλαια:

- αστικοποίηση και αστικό δίκτυο
- το δομημένο περιβάλλον της αστικής μεγέθυνσης
- κοινωνικοδημογραφικές δομές και απασχόληση
- κοινωνικός εξοπλισμός και υποδομές
- στοιχεία εκλογικής γεωγραφίας των πόλεων

Κάθε θεματική ενότητα επιχειρεί να εικονογραφήσει και να ερμηνεύσει ένα επιμέρους φαινόμενο στο πλαίσιο της ενιαίας ερμηνευτικής αντίληψης που διέπει το κεφάλαιο στο οποίο εντάσσεται, αλλά και το σύνολο του τόμου. Τα εργαλεία παρουσίασης είναι οι χάρτες, τα διαγράμματα και τα κείμενα, τα οποία, με στόχο την ευχρηστία και το ενιαίο ύφος, οργανώνονται σε δισέλιδες συνθέσεις.

Επιμέλεια έκδοσης
Γιώργος Πετράκος
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-8029-09-0

Τιμή 20,00 ευρώ

φωση και την εφαρμογή των επιμέρους πολιτικών που αφορούν τις διεθνείς ή διμερείς σχέσεις της χώρας (ή της ΕΕ) με τις υπόλοιπες Βαλκανικές, σε σημαντικούς τομείς. Τέλος, απευθύνεται στον πολίτη που προβληματίζεται και επιδιώκει πληρέστερη ενημέρωση για τα σημαντικά ζητήματα που τον αφορούν.

Η ανάπτυξη των Βαλκανίων

Σκοπός αυτού του βιβλίου είναι να παρουσιάσει τα βασικά οικονομικά, δημογραφικά και αναπτυξιακά χαρακτηριστικά των Βαλκανικών χωρών σε μετάβαση, να εξηγήσει - στο βαθμό που αυτό είναι εφικτό - τους παράγοντες που έχουν συμβάλει στη συνολικά απογοητευτική πορεία αυτών των χωρών και να προτείνει τις βασικές αρχές ενός σχεδίου ανάπτυξης με αποδέκτες τόσο τις ίδιες τις χώρες, όσο και την διεθνή κοινότητα και ειδικά την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Το βιβλίο αυτό απευθύνεται σε τρία ειδικά και ένα γενικό κοινό. Κατ' αρχήν απευθύνεται στην ακαδημαϊκή κοινότητα: σε πανεπιστημιακούς δασκάλους και ερευνητές και σε προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές που ασχολούνται με κάποιες από τις πτυχές του αναπτυξιακού προβλήματος στα Βαλκάνια. Κατά δεύτερον, απευθύνεται στους επιστήμονες και μελετητές του ιδιωτικού τομέα που, πέρα από την τρέχουσα ενημέρωση, χρειάζονται μια πιο σαφή εικόνα των βασικών χαρακτηριστικών των Βαλκανικών οικονομιών, προκειμένου να εκτελέσουν ειδικές μελέτες, να αξιολογήσουν προγράμματα ή και να παρέχουν επιχειρηματικές ή επενδυτικές συμβουλές. Κατά τρίτον, απευθύνεται στα στελέχη του Δημόσιου τομέα που συμμετέχουν στη διαμόρ-

Επιμέλεια έκδοσης
Αλέξης Δέφνερ
Φίλιππος Λουκίσσας
Μανόλης Μαρμαράς
Σάββας Τσιλένης
Βίλμα Χαστάογλου
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-85978-6-2

Τιμή 15,00 ευρώ

Η πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως 1974

Η Εταιρεία Ιστορίας της Πόλης και της Πολεοδομίας αφιέρωσε το 2 Συνεδριό της στην επέτειο της συμπλήρωσης πενήντα χρόνων από την έναρξη των μεταπολεμικών προσπαθειών που αναλήφθηκαν στην Ελλάδα για την πολεοδομική ανασυγκρότησή της. Το θέμα, λοιπόν, του Συνεδρίου καθορίστηκε ως: "Η Πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως το 1974". Ο τόμος αυτός περιέχει τα κείμενα των εισηγήσεων και τη συζήτηση που επακολούθησε στο Στρογγυλό Τραπέζι.

Το Συνέδριο πραγματοποιήθηκε στο Βόλο από τις 3 έως τις 4 Δεκεμβρίου 1999 με συνδιοργανωτή το Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, στις εγκαταστάσεις του οποίου έλαβαν χώρα οι εργασίες του, με την ευγενή χορηγία της ΓΓΕΤ και του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Οι εισηγήσεις που ανακοινώθηκαν και οι τοποθετήσεις που έγιναν στο Στρογγυλό Τραπέζι που ακολούθησε, συνιστούν τη συμβολή του Συνεδρίου στη διερεύνηση ενός κρίσιμου ζητήματος της Νεοελληνικής Ιστορίας. Εκτιμάται ότι καλύφθηκε με επάρκεια το φάσμα της θεματολογίας που είχε τεθεί από την Επιστημονική Επιτροπή του Συνεδρίου.

Έκδοση για τα 10 χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης Γλώσσα Ελληνική Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-85978-5-4

Τιμή 15,00 ευρώ

Δεκαεπτά κείμενα για το Σχεδιασμό, τις Πόλεις και την Ανάπτυξη

Ο συλλογικός αυτός τόμος εκδόθηκε με την ευκαιρία των εκδηλώσεων για τα δέκα χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Περιλαμβάνει 17 κείμενα γραμμένα από τα μέλη ΔΕΠ του Τμήματος ειδικά για το σκοπό αυτό. Ο τόμος περιλαμβάνει ένα σύντομο σημείωμα του προέδρου για την ιστορία και τη διαδρομή του Τμήματος, τρία κείμενα χωροταξίας, γεωγραφίας και περιβάλλοντος, τρία κείμενα αστικού σχεδιασμού και αστικής ανάπτυξης, δύο κείμενα για τις πολιτιστικές και κοινωνικές διαστάσεις του αστικού χώρου, τέσσερα κείμενα για την οικονομία, το χώρο και τις νέες τεχνολογίες και τέσσερα κείμενα για τις τεχνικές σχεδιασμού και αναπαράστασης του χώρου.

Επιστημονική Ευθύνη
Δημήτρης Οικονόμου

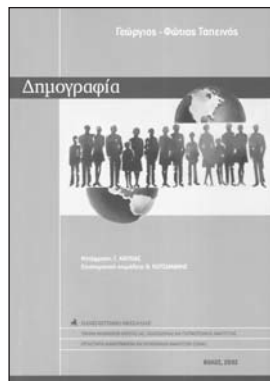
Κείμενα
Δημήτρης Οικονόμου
Παναγιώτης Γετίμης
Ζαχαρίας Δεμαθάς
Γιώργος Πετράκος
Γιάννης Πυργιώτης
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 2001

ISBN 960-85978-7-0

Τιμή 15,00 ευρώ

Ο διεθνής ρόλος της Αθήνας

Ο σημερινός διεθνής ρόλος της Αθήνας είναι ασθενής, σε σύγκριση με το μέγεθός της, και χαρακτηρίζεται από προβλήματα που απορρέουν τόσο από γεωγραφικούς, γεωπολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες όσο και από αδυναμίες της εσωτερικής χωρικής οργάνωσης της Αθήνας και της Αττικής. Οι διαπιστώσεις αυτές σημαίνουν ότι η αναγκαία, τόσο για την ίδια την πρωτεύουσα όσο και για τη χώρα γενικότερα, ενίσχυση του διεθνούς ρόλου της Αθήνας προϋποθέτει σοβαρές παρεμβάσεις, ριζική βελτίωση της αποτελεσματικότητας των χωρικών πολιτικών στην Ελλάδα και ανατροπές κατεστημένων πρακτικών. Από την άλλη πλευρά, πρόκειται για εγχείρημα που δεν είναι ανέφικτο: η βελτίωση του μακρο-οικονομικού περιβάλλοντος στη χώρα μας, η ύπαρξη πόρων τόσο ενδογενών όσο και εξωγενών, η αναβάθμιση της εικόνας της Ελλάδας στο διεθνή χώρο (τόσο στην Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και στα Βαλκάνια), οι Ολυμπιακοί Αγώνες, τα μεγάλα έργα και οι παρεμβάσεις σε τομείς όπως οι τηλεπικοινωνίες, οι μεταφορές και το περιβάλλον, βελτιώνουν τους όρους του παιχνιδιού και επιτρέπουν λελογισμένη αισιοδοξία. Η τελική έκβαση παραμένει, ωστόσο, ανοικτή και πολλά θα εξαρτηθούν από τις πρωτοβουλίες που θα αναληφθούν κατά τα επόμενα δύο-τρία χρόνια.

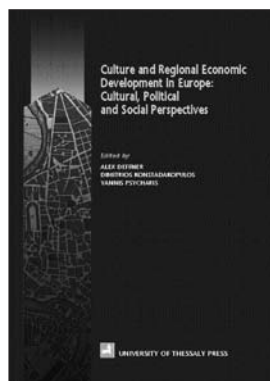
Συγγραφείς
Γεώργιος - Φώτιος Ταπεινός
Μετάφραση
Ι. Καυκιάς - Β. Κοτζαμάνης
Επιστημονική Επιμέλεια
Βύρων Κοτζαμάνης
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 2002

ISBN 960-8026-11-2

Τιμή 20,00 ευρώ

Δημογραφία

Η δημογραφία ή στατιστική μελέτη των πληθυσμών και των μεταβολών τους αναδύθηκε στα μέσα του XVIIIου αιώνα. Σε λίγες δεκαετίες κατέκτησε μία εξέχουσα θέση ανάμεσα στις κοινωνικές επιστήμες. Αποτελεί στο εξής την βάση κάθε οικονομικού και κοινωνικού προβληματισμού που παραπέμπει στο χρόνο, επομένως και πολιτικής. Ήδη παρούσα στις πιο καινοτόμες πολιτικές θεωρίες του XIXου αιώνα (Malthus, Marx), ενσωματώνει σήμερα δύο μείζονα στοιχεία που διαπλάθουν το παρόν και το μέλλον των κοινωνιών μας: την επιμήκυνση της ανθρώπινης ζωής και τον έλεγχο της γονιμότητας. Ποια είναι η ιστορία αυτής της επιστήμης, η καταστατική της επιστημονική θέση, το "χρέος" της έναντι της στατιστικής, έναντι της οικονομίας; Σε ποιο βαθμό ακρίβειας και βεβαιότητας μπορεί να αξιώσει να φτάσει; Τι επιτρέπει να μάθουμε και να προβλέψουμε σχετικά με την εξέλιξη των εθνικών και περιφερειακών συνόλων, τα μεταναστευτικά ρεύματα και τις τάσεις των ποσοστών γονιμότητας ή θνησιμότητας; Αυτά είναι τα ερωτήματα, με τα οποία καταπιάνεται το παρόν έργο. Το παρόν βιβλίο μεταφρασμένο από τα γαλλικά (G. Tapinos, Demographie, Population, economie et societies, Editions de Fallois, Col. Le livre de Poche-references, Inedit-Sciences Sociales, Paris, 1996) καλύπτει ένα βασικό κενό στην υπάρχουσα ελληνική βιβλιογραφία, εκπληρώνοντας μερικώς την επιτακτική για τη χώρα μας ανάγκη προσέγγισης, με υπεύθυνο και αντικειμενικό τρόπο, τόσο των θεμάτων που άπτονται του πληθυσμού όσο και των επιπτώσεων των πρόσφατων δημογραφικών μας εξελίξεων.

Editors
Alex Deffner
Dimitrios Konstadakopoulos
Yannis Psycharis
Γλώσσα Αγγλική
Έτος έκδοσης 2003

ISBN 960-8029-21-X

Τιμή 25,00 ευρώ

Culture and regional economic development in Europe: Cultural, political and social perspectives

This book constitutes a selection of the papers presented to the conference that was organised by the European Consortium for Political Research (ECPR) Standing Group on Regionalism and took place at the University of Thessaly, Volos (Greece) in September 2000. This conference was organised in cooperation with the Department of Planning and Regional Development (University of Thessaly), the Centre for European Studies (University of the West of England, Bristol) and the School of European Studies (Cardiff University, Wales). The main theme is the worldwide growing importance of culture (both in its general sense, i. e. including tourism and sports, and its specific sense, i.e. cultural heritage) in the process of regional economic development. In addition, the cultural, political and social perspectives of regional development are examined. The sub-themes of the book, which reflect the specificities of culture, are: i) integration, globalisation and local development, ii) the socio-political, economic and cultural evolution of European regions, iii) transregional groupings and cooperation, iv) regional attitudes to multiculturalism, v) entrepreneurship, innovation and regional development, vi) aspects of tourism, vii) the urban dimension of cultural planning, and viii) the management of cultural heritage.

Editors
Angelos Kotios
George Petrakos
Γλώσσα Αγγλική
Έτος έκδοσης 2002

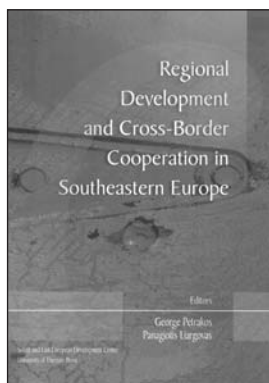
ISBN 960-8029-16-3

Τιμή 15,00 ευρώ

Restructuring and development in Southeastern Europe

The process of transition in Southeastern Europe (SEE) has received increasing attention in recent years due to remarkable failures and the political tensions and conflicts in Western Balkans. After more than ten years of economic transformation in SEE there are still many questions that need to be answered by the scientific community. This volume is an attempt to address some of the issues and problems faced by the region and especially the issues of restructuring and development. Its purpose is to contribute to the understanding of the transition processes in SEE and to provide policy recommendations to domestic and international actors with respect to reconstruction strategies and policies.

The 15 papers collected in this volume cover important issues and policy dilemmas concerning restructuring and development in SEE. They provide analysis and policy recommendations in relation to transition prospects, development policies, and structural change, and include several country studies on stabilization, privatization and integration. They suggest that, despite shortcomings, limitations and setbacks, policy failures or market failures, eventually the SEE countries will have to follow more or less similar policy routes with their more successful predecessors in Central Europe.

Editors
George Petrakos
Panagiotis Liargovas
Γλώσσα Αγγλική
Έτος έκδοσης 2003

ISBN : 960-8029-25-3

Τιμή 15,00 ευρώ

Regional development and cross-border cooperation in Southeastern Europe

This volume brings together contributions of academics and researchers from Southeastern European countries dealing with the issue of regional development and cross-border cooperation. Southeastern European states are characterized by intense regional disparities with respect to welfare levels, unemployment, economic and social infrastructure and various forms of business performance. In several countries disparities have increased considerably, leaving behind rural, peripheral and border regions. This development deteriorates the existing asymmetries of the Balkans, which is the least developed and most fragmented macro-region in Europe, with the poorest transition performance and the weaker economic structure.

In many cases, less advanced regions are located in border areas, requiring a combination of regional and cross-border cooperation policies in order to achieve economic development. Cross-border cooperation is a multi-dimensional process, enveloping cooperative activities in many spheres and among many different actors, which is a critical condition for most Balkan countries for their development and their accession to the European Union.

The volume consists of two parts. The first part is dealing with issues of regional development. It analyzes the type and degree of the problem and discusses policy issues at the local or regional level. The second part focuses on cross border co-operation in Southeastern Europe, which was very limited in the recent past, due to institutional, cultural, political and economic constraints.

Editor
Byron Kotzamanis
Γλώσσα Γαλλική
Έτος έκδοσης 2000
ISBN 960-8029-08-2

Τιμή 20,00 ευρώ

La démographie des Balkans

Mouvements migratoires et répartition spatiale de la population

Cette publication reprend les textes présentés lors d'une Conférence Internationale co-organisée en 1996 par l'Université des Sciences Economiques et Sociales de Macédoine, l'Association Internationale des Démographes de Langue Française (AIDELF) le Centre National de Recherches Sociales (EKKE, Athènes) et l'Association des Statisticiens des Balkans. Elle reprend largement les textes présentés lors de la quatrième séance ("Mouvements migratoires et répartition spatiale de la population"), séance axée en premier lieu sur l'évolution de la répartition spatiale de la population de 1945 à 1995. Une place toute particulière est toutefois faite aux modifications de peuplement observées sur la période d'immédiat après-guerre, pendant laquelle furent organisés les premiers recensements, puis sur l'évolution des mouvements migratoires internes et internationaux (provenance et destination des flux; principales caractéristiques démographiques des migrants nets), et accessoirement sur les politiques migratoires et de peuplement.

Les présentes "Actes" consistent-en à une présentation sommaire des objectifs et des principaux acquis de la Conférence et à une publication des 8 textes édités par le signataire de l'avant-propos à partir des communications présentées lors de cette séance.

Editor
Byron Kotzamanis
Γλώσσα Γαλλική
Έτος έκδοσης 2000
ISBN 960-8029-09-0

Τιμή 20,00 ευρώ

La démographie des Balkans

Composantes de l'évolution démographique

Cette publication reprend largement les textes présentés lors de la séance centrée sur les composantes de l'évolution démographique d'une Conférence Internationale co-organisée en 1996 par l'Université des Sciences Economiques et Sociales de Macédoine, l'AIDELF, EKKE, et ABS. Les textes destinés à alimenter les débats dans cette séance se sont articulés en deux parties: la première décrivant - dans une optique comparative, intra-nationale et internationale - l'évolution des principaux phénomènes démographiques depuis la fin de la Deuxième Guerre (mortalité infantile, mortalité par sexe et par âge, fécondité par rang, primo-nuptialité, divortialité...) dans les pays étudiés et, la seconde, analysant les facteurs à l'origine des évolutions considérées.

Ces " Actes " consistent en: a) une présentation sommaire des objectifs et des principaux acquis de la Conférence et b) une publication des neuf textes édités par le signataire de l'avant-propos à partir des communications présentées, textes précédés d'une brève introduction de la part de l'éditeur " L'Europe balkanique, différente et diverse? ".

- 4 Εισαγωγή
- 6 **Λαμπριανίδης Λ.**
Τοπικά προϊόντα ως μέσο για την υποβοήθηση της ανάπτυξης των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών της ευρωπαϊκής υπαίθρου
- 36 **Μπριασούλη Ε.**
Τα "κοινά" - πόροι συλλογικής ιδιοκτησίας και συλλογικής ευθύνης: έννοιες, προβλήματα και το ζήτημα της διαχείρισής τους
- 58 **Μπεριάτος Η.**
Σχεδιασμός και διαχείριση προστατευομένων περιοχών στην Ελλάδα: θεσμικές εξελίξεις, προβλήματα και προοπτικές
- 90 **Ψυχάρης Ι., Γεωργίου Γ.**
Το δημοσιονομικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μετά τη διεύρυνση και οι επιπτώσεις του στην περιφερειακή συνοχή
- 114 **Λιαργκόβας Π., Γιαννιάς Δ. και Φωτόπουλος Γ.**
Συγκλίσεις και αποκλίσεις της ποιότητας ζωής στην Ελλάδα: 1960-2000
- 130 **Γαβρήλου Ε., Μπουρδάκης Β.**
Cube II - Hypercube: Η Νοηματική Ανασυγκρότηση του Χώρου: ο επαναπροσδιορισμός των "Αρχιτεκτονικών Σταθερών" και των Πρωταρχικών Δομών "Σωματικής Εμπειρίας"

ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

- 146 **Στεφάνου Ι., Μιχάλαϊνα Ε.**
Σχολιασμός στη Λευκή Βίβλο για την ενέργεια: η συμπληρωματικότητα τριών φαινομενικά αντικρουόμενων στόχων
- 160 **Χατζηθεοδωρίδης Φ., Καζάκη Σ. και Πογιαρίδης Η.**
Η Εφαρμογή των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου στα Ελληνικά Νησιά

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

- 182 **Κάρκα Ε.**
William Lafferty - James Meadowcroft (επ.), Implementing Sustainable Development Strategies and Initiatives in High Consumption Societies

ΑΠΟΨΕΙΣ

- 200 Συνέντευξη με τον **Louis Albrechts**
- 206 Συνέντευξη με την **Patsy Healey**
- 216 Συνέντευξη με τον **Ernest Alexander**
- 226 Συνέντευξη με την **Rachele Alterman**
- 234 Συνέντευξη με τον **Hans Mastop**